

81.633.1

A 99

391

I. AZIMOV, M. SAPARNIYOZOVA

ONA TILIDAN MA'RUZALAR VA TESTLAR MAJMUASI

FF0000004708

1

81.633.1

H. U.

A 99

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

I. Azimov, M. Saparniyazova

8/p

**ONA TILIDAN MA'RUZALAR
VA TESTLAR MAJMUASI**

(oliy o'quv yurtlariga kiruvchilar uchun)

8195

Nizomiy nomidagi
axborot kurs
MARKAZI

012356/1

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT
AXBOROT-RESURSLAR MARKAZI

A n n o t a t s i y a

Mazkur metodik qo'llanma oily o'quv yurtlariga kiruvchilar uchun umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim ona tili dasturlari va darsliklari asosida tayyorlangan. Qo'llanma "Ona tili" kursining fonetika, leksikologiya, frazeologiya, so'z tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya, sintaksis, punktuatsiya, uslubiyat bo'limlari haqida normativ ma'lumotlarni o'z ichiga olgan.

"Ona tili" fanining har bir bo'limi bo'yicha keng hajmda testlar majmui ham berilgan.

M a s ' u l

m u h a r r i r : **N.M.Mahmudov**, f.f.d., professor.

T a q r i z c h i l a r : **H.A.Jamolxonov**, Nizomiy nomidagi
TDPU professori, filologiya fanlari nomzodi;

N.Mahkamov O'zFA Til va adabiyot instituti
terminologiya bo'limi mudiri, filologiya fanlari nomzodi.

T e x n i k

m u h a r r i r : **Y.Azimova**

Mazkur metodik qo'llanma Nizomiy nomidagi TDPU Ilmiy kengashining 2008-yil 29-may 10/5.20. sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

KIRISH.....	5
FONETIKA.....	7
BO'G'IN.....	8
URG'U.....	9
ORFOEPIYA.....	11
GRAFIKA.....	11
O'ZBEK YOZUVI TARIXI.....	12
ORFOGRAFIYA.....	12
LEKSIKOLOGIYA.....	18
FRAZEOLOGIYA.....	25
O'ZBEK TILINING LUG'AT TARKIBI.....	26
SO'Z TARKIBI (MORFEMIKA).....	28
SO'Z YASALISHI.....	31
MORFOLOGIYA.....	39
OT SO'Z TURKUMI.....	40
ISMLARNING MUNOSABAT SHAKLLARI.....	45
SIFAT SO'Z TURKUMI.....	50
SON.....	52
OLMOSH.....	55
FE'L.....	58
RAVISH.....	68
YORDAMCHI SO'ZLAR.....	69
ALOHIDA GURUH SO'ZLARI.....	73
SINTAKSIS.....	75
GAP.....	81
KESIM VA UNING IFODALANISHI.....	84
BOG'LAMA.....	86
EGA VA UNING IFODALANISHI.....	87
HOL.....	88
TO'LDIRUVCHI.....	90
ANIQLOVCHI.....	91
GAP BO'LAKLARINING TARTIBI.....	92
EGALI VA EGASIZ GAPLAR.....	93
TO'LIQ VA TO'LIQSIZ GAPLAR.....	94
GAPNING UYUSHIQ BO'LAKLARI.....	95
AJRATILGAN BO'LAKLI GAPLAR.....	97
GAP BO'LAKLARI BILAN ALOQAGA KIRISHMAYDIGAN BO'LAKLAR.....	98
UNDALMA.....	98
KIRITMALAR.....	99
SODDA VA QO'SHMA GAPLAR.....	100
BOG'LANGAN QO'SHMA GAP HAQIDA MA'LUMOT.....	101

ERGASHGAN QO'SHMA GAPLAR.....	103
BOSH VA ERGASH GAP.....	103
KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAPLAR.....	113
NUTQ USHLUBLARI HAQIDA MA'LUMOT.....	114
INSHO NAZARIYASI HAQIDA MA'LUMOT.....	117
TINISH BELGILARINI QO'LLASH QOIDALARI.....	118
TESTLAR.....	131

KIRISH

O'zbek tili Oltoy tillari oilasining turkiy tillar guruhiga mansub. Turkiy tillar guruhi: o'zbek, qozoq, qorachoy, yoqut, gagauz, turk, ozarbayjon, qirg'iz, turkman, uyg'ur, tatar kabi 24 ta tilni o'z ichiga oladi.

O'zbek adabiy tili milliy tilning bir qismi bo'lib **fonetik, leksik, grammatik** jihatdan sayqallashtirilgan, me'yorlashtirilgan tildir.

Adabiy til ikkita: og'zaki va yozma shaklga ega.

- og'zaki shakl — *orfoepiyada*
- yozma shakl — *orfografiyada* o'rganiladi.

Adabiy til ikki manba asosida boyiydi:

- *ichki manba*
- *tashqi manba*.

Ichki manba asosida tilning boyishiga: a) shevalar; b) o'zbek tili so'z yasash imkoniyatlari asosida yangi so'zlarni yasash usullari kiradi. Masalan: **gulchi**, **kitobning**, **kelinchak**, **toychoq**, **o'yingoh**, **o'txo'r**.

Tashqi manba asosida tilning boyishi. Tashqi manba (imkoniyat) asosida tilning boyishiga qardosh bo'lmagan tillardan so'zlarning o'zlashishi va iste'molda bo'lish hodisasi kiradi: *fakul'tet, kollej, stol, stul, menejer, broker va x.k.*

Til jamiyat taraqqiyoti bilan birgalikda rivojlanib boradi. Tilda eng ko'p o'zgarish tilning **leksik** sathida, ya'ni leksikologiyada yuz beradi.

Shevalar adabiy tilning **ichki asosidir**. *Yaqin shevalar* birligi **lahja** deyiladi. O'zbek tilida 3ta lahja mavjud:

1. *Qarluq* lahjasi
2. *Qipchoq* lahjasi
3. *O'g'uz* lahjasi:

Qarluq lahjasi: adabiy tilning tayanch lahjasi bo'lib Toshkent va Farg'ona **shahar** Shevalarini o'z ichiga oladi.

Farg'ona shevasi - **morfologik** (grammatik) jihatdan;

Toshkent shevasi - **fonetik** jihatdan adabiy tilning tayanchi bo'lib hisoblanadi.

Qipchoq lahjasi - barcha-j-lovchi shevalarni o'z ichiga oladi.

O'g'uz lahjasi: - janubiy Xorazm shevalarini o'z ichiga oladi.

O'zbek tilining tarixiy taraqqiyot bosqichlari:

1. **Qadimgi turkiy til** (X-XIII) asr; manbalari: "O'rxun Enasoy" yozma yodgorliklari. Bu yodgorliklar XVIII asrda topib o'rganilgan.

2. *Turkiy til* X-XII asrda ijod qilingan yozma manbalarni o‘z ichiga oladi. Manbalari: Yusuf Hos Xojibning – “Qutadg‘u bilig”, Ahmad Yugnakiyning – “Hibat-ul haqoyiq” asarlari.

3. *Eski o‘zbek adabiy tili* XIV-XIX asrlardagi yozma manbalarini o‘z ichiga oladi.

4. *Yangi o‘zbek adabiy tili* XX asrning 20-yillaridan mustaqillik yillarigacha bo‘lgan yozma manbalarni o‘z ichiga oladi.

5. *Mustaqillik davri o‘zbek adabiy tili* 1991 yildan hozirgi kungacha bo‘lgan davr manbalari shular sirasidandir.

FONETIKA

Tilshunoslikning fonetika bo'limi tilning tovush tomonini - nutq tovushlarini o'rganuvchi bo'limdir.

Nutq tovushlari—nutq a'zolari yordamida hosil bo'luvchi tovushlardir. Tarkibidagi *shovqin* va *ovoz miqdorigi* ko'ra nutq tovushlari **unli** va **undoshlarga** bo'linadi.

Unli tovushlar faqat ovozdan iborat bo'lib , talaffuzda to'siqqa uchramaydi.

Ular: A: O: I: E: U: O':

Old qator unililar - A: I: E:

Orqa qator unililar - O: U: O':

Undosh tovushlarning tarkibi ovoz va shovqindan iborat bo'lib, talaffuzda to'siqqa uchraydi.

O'zbek tilida 24 ta undosh tovush bor: B: V: G: D: J (portlovchi):J:(sirg'aluvchi): Z: Y: K: L: M: N: NG: P: R: S: T: F: X: Sh: Ch: Q: G': H:

Undoshlar tasnifi.

Undosh tovushlar uch tomonlama tasnif qilinadi:

1. hosil bo'lish o'rniga ko'ra;
2. hosil bo'lish usuliga ko'ra;
3. ovoz va shovqin (un paychalari) ishtirokiga ko'ra.

Hosil bo'lish o'rniga ko'ra tasnifda undosh tovushning qaysi nutq a'zosida hosil bo'lishi nazarda tutiladi. Unga ko'ra lab undoshlari, til undoshlari va bo'g'iz undoshlari farqlanadi.

1. Lab undoshlari: **B, P, M, V, F tovushlari**. Shundan : **B, P, M** tovushlari lablarda hosil bo'lganligi uchun lab-lab; **V, F** tovushlari lab va tishda hosil bo'lganligi uchun lab-tish undoshlari deyiladi.

2. Til oldi undoshlari: **D, J (portlovchi), J (sirg'aluvchi), Z, L, N, R, S, T, Sh, Ch.**

3.Til o'rtasi undoshi: **Y**

4.Sayoz til orqa undoshlari: **K, Ng, G.**

5.Chuqur til orqa undoshlari: **Q, G', X.**

6.Bo'g'iz undoshi: **H:**

Hosil bo'lish usuliga ko'ra. Bunda o'pkadan kelayotgan havo oqimining to'siqdan qay tarzda o'tishi nazarda tutiladi va quyidagi turkumlarga ajraladi:

1. Sof portlovchilar. Bunda og‘iz bo‘shlig‘idagi nutq a‘zolarining juftlashishi asosida to‘siq hosil bo‘ladi va to‘siq zich yopiladi. Havo oqimi ushbu to‘siqqa urilib, portlashi natijasida tovush hosil bo‘ladi. Ularga **B, G, D, K, P, Q** tovushlari kiradi.

2. Qorishiq portlovchilar. Bunday tovushlarning tarkibi bitta portlovchi va bitta sirg‘aluvchi tovush qorishishidan iborat bo‘ladi. Unga **J, Ch** undoshlari kiradi. **J** qorishiq portlovchi undoshi tarkibida **D** (portlovchi) va **J** (sirg‘aluvchi) tovushlari, **Ch** qorishiq portlovchi undoshi tarkibida **T** (portlovchi) va **Sh** (sirg‘aluvchi) tovushlari qorishgan.

3. Sirg‘aluvchi undoshlar. Bunda nutq a‘zolari juftlashadi, lekin jipslashmaydi, to‘siq zich yopilmaydi. Havo oqimi tor oraliqdan sirg‘alib chiqadi. Ularga **J(sirg‘aluvchi), V, F, Z, S, L, R** tovushlari kiradi. Bulardan **L** - yon tovush, **R** - titroq tovush deb ham yuritiladi.

4. Portlovchi - sirg‘aluvchilar (burun tovushlari). Bu tovushlar hosil bo‘lishida og‘iz bo‘shlig‘i a‘zolarida to‘siq zich yopiladi va undosh og‘izdan portlab, burundan sirg‘alib chiqadi. Bularga **M, N, NG** undoshlari kiradi.

Un paychalarining ishtirokiga ko‘ra nutq tovushlarining jarangli va jarangsiz turlari farqlanadi.

Jarangli – **V, G, D, Z, G‘, J, J, B, L, M, N, Ng, R, Y.**

Jarangsiz - **F, K, T, S, X, Ch, Sh, P, Q, H.**

L, M, N, Ng, R, Y tovushlari sonorlar deb ham yuritiladi. Sonor tovushlar tarkibidagi ovoz miqdori kuchli bo‘ladi.

BO‘G‘IN

Bo‘g‘in - bir havo zarbi bilan aytiluvchi tovush yoki tovushlar yig‘indisidir. Bo‘g‘in ko‘chirish va bo‘g‘inga ajratish hodisalarini farqlash lozim. Bo‘g‘inga ajratish fonetik hodisa bo‘lib, unda so‘z talaffuzidagi havo zarblari asosida ajratiladi. Bo‘g‘inning asosini unli tovush tashkil qiladi. O‘zbek tilida bo‘g‘inning quyidagi shakllari mavjud:

- bir unli iborat bo‘g‘in: *o-ta, a-na*;
- bir unli va bir undoshdan iborat bo‘g‘in: *bo-la, ti-la*;
- ikki undosh va bir unli iborat bo‘g‘in: *tas-diq, mak-tab*
- uch undosh va bir unli iborat bo‘g‘in: *port-lash, g‘isht-ni*;
- to‘rt undosh va bir unli iborat bo‘g‘in: *trans-port, sport-chi*.

BO‘G‘IN TURLARI. So‘zning qanday tovush bilan tugashiga ko‘ra bo‘g‘inlarning ochiq bo‘g‘in va yopiq bo‘g‘in turlari farqlanadi.

Ochiq bo'g'in- bir unidan iborat yoki unli bilan tugagan bo'g'indir: *a-ra-va, mu-o-ma-la, ma-na, Bu-xo-ro.*

Yopiq bo'g'in- undosh bilan tugagan bo'g'indir: *ach-chiq, is-siq, mak-tab.*

So'zlarning qanday tovush bilan boshlanishiga ko'ra berkitilgan va berkitilmagan bo'g'in turlari farqlanadi.

Berkitilgan bo'g'in - undosh bilan boshlangan bo'g'indir: *pi-choq.*

Berkitilmagan bo'g'in- unli bilan boshlanuvchi bo'g'indir: *E'-zo-za, ma-o-rif.*

Bo'g'inga ajratish: *Zul-fi-ya*

Bo'g'in ko'chirish: *Zul-fiya*

BO'G'IN KO'CHIRISH QOIDALARI

Imlo qoidasi bo'lib, tilshunoslikning orfografiya bo'limida o'rganiladi. Test sinovlarida bo'g'in ko'chirish va bo'g'inga ajratish hodisalarini farqlash lozimligini nazarda tutgan holda biz bu ikki hodisani qiyosan berishni maqsadga muvofiq deb hisobladik. Quyidagi holatlarda so'z satrdan satrga ko'chiriladi:

- so'z bo'g'inlar asosida ko'chiriladi: *tez-da, sah-ro;*
- yolg'iz xarfdan iborat bo'g'in keyingi bo'g'in tarkibida ko'chiriladi: *ota, mat-baa, ona, aka-uka*
- ng xarf birikmasi bir tovushni ifodalaganda bo'lmasdan ko'chiriladi: *ko'-ngil, ing-ra, si-ngil.* Lekin *-n* va *-g* alohida tovushlarni ifodalaganda hamda ruscha baynalminal so'zlarda bo'lib ko'chiriladi: *kon-gress, so'n-gan, ton-gach, in-gliz, tan-gens.*
- Shch xarf birikmasi: *me-shchan, pome-shchik.*
- qisqartma so'zlarda bo'g'in ko'chirilmaydi: *O'zMU, ToshMI, O'zJTU.*

URG'U

So'z tarkibidagi biror bo'g'inning yoki gapdagi so'zlardan birining boshqalariga nisbatan kuchliroq, cho'ziqroq aytilishiga urg'u deyiladi: *Bola' , bolala'r.*

Urg'u ikki xil bo'ladi: gap urg'usi va so'z urg'usi.

Gap urg'usi- ma'no urg'usi yoki mantiqiy urg'u ham deyiladi. Gapda so'zlovchining e'tibori qaratilgan bo'lak kesim oldida joylashadi va mantiqiy urg'u oladi:

Kecha Samarqanddan Toshkentga samalyotda men keldim ega-mantiqiy urg‘u olgan.

Men Samarqanddan Maskvaga samalyotda kecha keldim – payt holi mantiqiy urg‘u olgan.

Men Samarqanddan samolyotda keldim – to‘ldiruvchi mantiqiy urg‘u olgan.

So‘z urg‘usi- so‘zdagi bo‘g‘inlardan biriga tushadi. O‘zbek tilida asosan so‘z urg‘usi oxirgi bo‘g‘inda bo‘ladi: *qala‘m – qalamdo‘n – qalamdonda‘*.

Quyidagi xollarda urg‘u so‘z oxiriga tushmaydi:

1. *-ma* - fe‘lning bo‘lishsiz shakli qo‘shimchasi: *bo‘rma, qara‘ma*. Lekin *-ma* so‘z yasovchi qo‘shimchasi urg‘u oladi: *o‘lma* (fe‘l), *olma‘* (ot): *yi‘g‘ma* (fe‘l), *yig‘ma‘* (sifat).

2. *-man, -san, -miz, -siz* - fe‘lning shaxs-son qo‘shimchalari urg‘u olmaydi: *bora‘man, bo‘rmayman*. Lekin *-siz* so‘z yasovchi qo‘shimchasi urg‘u oladi (asosdan anglashilgan narsaga ega bo‘lmaganlik ma‘nosida): *mevasi‘z, odobsi‘z, gulsi‘z*.

3. *-cha, -day, -dek* - ravish yasovchi qo‘shimchalari urg‘u olmaydi: *ru‘sha, qishlo‘qcha, mu‘zday, bi‘rdek*. Lekin *-cha* - otlarda kichraytirish, erkalatish qo‘shimchasi urg‘u oladi: *qishloqcha‘* (ot), *qishlo‘qcha* (ravish).

4. Qo‘shimcha – yuklamalar urg‘u olmaydi: *bugu‘noq, se‘nmi, se‘nchi*. Jumladan, *-ku, -da, -gina, -oq, -yoq, -mi, -chi* yuklamalari urg‘u olmaydi. Lekin *-gina* otlardagi erkalatish qo‘shimchasi urg‘u oladi: *qi‘zgina* (yuklama), *qizgina‘* (ot).

5. Sonlardagi ma‘no turlarini yasovchi qo‘shimchalar urg‘u olmaydi: *be‘shata, i‘kkov, i‘kkovlon, o‘ninchi, be‘shatacha, to‘rttadan, olti‘ta*.

6. Ayrim olmoshlarda urg‘u oxiriga tushmaydi: *ha‘mma, ja‘mi, ya‘lpi, ba‘ri, allak‘im, ba‘zi*.

7. Ayrim ravishlarda urg‘u oxiriga tushmaydi: *hamisha, a‘slo, te‘zda, qahramonla‘rcha, aso‘san, taxmi‘nan, vijdo‘nan*.

8. Ayrim bog‘lovchilarda: *a‘mmo, chu‘nki, to‘ki, ze‘ro, le‘kin, ga‘rchi*.

9. II-III-shaxs buyruq - istak mayli fe‘llarida ham urg‘u oxiriga tushmaydi: *o‘qi, qa‘ra, ke‘lsin, o‘qi‘sin*.

So‘z urg‘usining ikki xil vazifasi bor:

1. So‘zdagi bo‘g‘inlardan biriga tushadi, urg‘uli bo‘g‘in boshqalariga nisbatan kuchliroq, cho‘ziqroq talaffuz qilinadi.

2. Shakldosh so‘zlarda ma‘no farqlash vazifasini bajaradi bunda shakldosh (omonim) so‘zlarda urg‘u yordamida ma‘no farqlanadi: *Ho‘zir*

keldi (payt ma'nosida qachon keldi?) *Hozi'r bo'ldi* (tayyor, shay ma'nosida), *bog'la'r* (ot) *bo'g'lar* (fe'l), *ku'nda kelmoq* (ravish), *kunda' toblanmoq* (ot).

ORFOEPIYA

Adabiy tilning og'zaki shaklini, adabiy talaffuz me'yorlarini o'rganuvchi bo'limdir. Orfoepiyada so'zlar, ular tarkibidagi tovushlar, so'zning asos va qo'shimchalarini to'g'ri talaffuz qilish qoidalari o'rganiladi. Tilshunoslikning bu bo'limi ayrim unlilar orfoepiyasi, ayrim undoshlar orfoepiyasi, ayrim grammatik formalar (qo'shimchalar) orfoepiyasi qismlariga bo'linadi.

Undosh tovushlar orfoepiyasi ko'proq yon tovushlar ta'sirida yuz beradigan fonetik hodisalarga bog'liq bo'ladi. Ayrim undoshlar talaffuzida adabiy til me'yorlariga mos ravishda **tovush moslashishi** kuzatiladi.

- keyingi tovush oldingi tovushni o'ziga moslashtiradi: *shanba* = *shamba*, *to'nka* = *to'ngka*, *yigitcha* = *yigichcha*, *ijtimoiy* = *ishtimoiy* kabi. Ushbu misollarning uchtasida hosil bo'lish o'rniga ko'ra moslashuv, bittasida esa ovoz va shovqin ishtirokiga ko'ra moslashuv yuz bergan.

- oldingi tovush keyingi tovushni o'ziga moslashtiradi: *ketdi* = *ketti*, *ishga* = *ishka*.

- ba'zan so'z oxirida jarangli tovushlar jarangsiz tovush tarzida talaffuz qilinadi (b, d, g, v kabi tovushlar): *barg* = *bark*, *girdob* = *girdop*, *obod* = *obot*.

- ba'zan bir tovush boshqa noo'xshash tovushga almashadi: *zarur* = *zaril*, *koridor* = *kalidor*.

- ba'zan talaffuzda tovushlar o'zni almashadi: *tuproq* = *turpoq*, *yomg'ir* = *yog'mir*.

GRAFIKA

Yozuv va yozuv vositalarini, tovush va harf munosabatlarini o'rganuvchi bo'limdir. Tovush fonetikada, harf grafikada o'rganiladi. Tovushlar talaffuz qilinadi, harflar yozuv vositasi sanaladi. Harf tovushning yozuvdagi ifodasidir. Lekin har doim ham tovush va harf bir-biriga muvofiq kelavermaydi. Masalan: *tingla*, *ong*, *singmoq*, *la'nat* kabi so'zlarda tovush va harflar soni bir xil emas. Yozuv vositalariga

harflar va tinish belgilari kiradi. Harflarning ma'lum tartibdagi tizimi alifbo (alfavit) deyiladi.

Yangi o'zbek yozuvi alifbosida 29ta harf bor:

Aa Bb Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Uu
Vv Xx Yy Zz O'o' G'g' Sh sh Ch ch Ng ng

O'ZBEK YOZUVI TARIXI

Eng qadimgi yozuvlar sifatida so'g'd, oromiy, rumiy (runik) yozuvlari sanaladi. Eng ko'p iste'molda uzoq muddat bo'lgan yozuv arab yozuvidir. Arab yozuvi bilan birga eng ko'p davom etgan turkiy xalqlar yozuvi sifatida uyg'ur yozuvi ko'rsatiladi. 1929-yilgacha arab yozuvi iste'molda bo'lgan. 1929-1940 yillarda lotin yozuvi, 1940 yil 8-maydagi qarori bilan rus alifbosi negizidagi o'zbek yozuviga (kirillitsa)ga o'tilgan. U o'z ichiga 33 ta harf va 2ta belgi (ayirish va yumshatish)ni olgan. O'zbek tilining xos tovushlarini ifodalovchi tovushlari sifatida O', Q, G', H harflari kiritilgan.

1993 yili 2-sentabr qarori bilan lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek yozuviga o'tildi. Yangi o'zbek yozuvining imlo qoidalari 1995 yil 24 avgustda tasdiqlangan.

ORFOGRAFIYA

Adabiy tilning yozma shaklini, to'g'ri yozuv qoidalarini (imlo qoidalarini) o'rganadi. Imlo qoidalari quyidagi tamoyillarga— printsiplarga asoslanadi:

Fonetik yozuv- bu yozuv qoidasiga ko'ra so'z o'zak-negizida birorta fonetik hodisa kuzatiladi. Fonetik hodisalarga asosga qo'shimcha qo'shilishi bilan yuz beradigan tovush tushishi, tovush almashishi, tovush orttirilishi hodisalari kiradi.

Tovush tushishi - bunga ko'ra asosga qo'shimcha qo'shilishi natijasida asosda unli yoki undosh tovush tushib qoladi. Masalan:

- *past, sust* so'zlariga —*ay* fe'l yasovchi qo'shimchasi qo'shilsa tovush tushadi: *pasay, susay*.

- *ikki, olti, yetti* kabi sonlarga jamlovchi son qo'shimchasi qo'shilsa (-ov, -ala, -ovlon) asosdagi *i* unlisi tushib qoladi: *ikkov, yettalasi, oltov*.

- *men, sen* kabi olmoshlariga qaratqich va tushum kelishiklari qo'shimchasi (-ni, -ning) qo'shilsa: *meni, seni, mening, sening*.

• *bag'ir, ko'ngil, shahar* kabi so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilsa ikkinchi bo'g'indagi a, i, u kabi unlilar tushib qoladi: *shahri, ko'ngli, bag'rim, burni* kabi.

Tovush orttirilishi - bunda asosga qo'shimcha qo'shilishi bilan asos tarkibida undosh tovushlar orttiriladi:

• *achi, isi, sasi* so'zlariga **-q** so'z yasovchi qo'shimchasi qo'shilsa tovush orttiriladi: *achchiq, issiq, sassiq*.

• *u, bu, shu* ko'rsatish olmoshlariga jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishiklari (-ga, -da, -dan) hamda *-day, -cha* qo'shimchalari qo'shilsa **-n** tovushi orttiriladi: *unga, bunga, shunga, unda, bundan, shundan, shuncha, bunday*.

Tovush almashishi (o'zgarishi)- bunda asosga qo'shimcha qo'shilganda bir tovush boshqa tovushga almashadi:

• *bo'ya, tara, sana, sayla, tanla* kabi so'zlariga **-q** yoki **-v** qo'shimchalari qo'shilsa, asosdagi **-a** tovushi **-o** tovushiga almashadi: *bo'yoq, sanoq, taroq, saylov, tanlov*.

• *yosh, son, ot* kabi so'zlarga **-a** qo'shimchasi qo'shilsa: *son+a = sana, ot+a = ata*.

• *-ga, -gani, -guncha* kabi **-g** tovushi bilan boshlanuvchi qo'shimchalar oxiri **-k**, **q** tovushlari bilan tugagan so'zlarga qo'shilsa, asos yoki qo'shimcha tarkibida tovush almashadi: *tekkuncha, terakka,chiqqani, buloqqa, oqquncha*.

• oxiri **-k, -q** tovushlari bilan tugaydigan so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda asos tarkibidagi jarangsiz tovush jarangli tovushga almashadi: *buloq+i-bulog'i, yurak+i-yuragi, tilak+i-tilagi, bilak+i-bilagi*. Lekin *idrok, huquq, mashq, park*, kabi so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilsa. tovush almashishi yuz bermaydi: *idroki, mashqi, huquqi, parki* kabi.

2. Morfologik yozuv - so'z asosi va qo'shimchalarini aynan yozish demakdir. Bunga ko'ra so'z va uning qismlari talaffuzidan qat'i nazar asliga ko'ra yoziladi, ya'ni asosga qo'shimcha qo'shilishi bilan so'z tarkibida tovush o'zgarishi kuzatilmaydi. So'z va qo'shimcha aslan qanday bo'lsa, shunday yoziladi. Masalan:

• fe'lining zamon va shaxs qo'shimchasi qanday eshtilishi va talaffuz qilinishidan qat'i nazar, doim **-di** shaklida yoziladi: *ket+di = ketdi, borib+di = boribdi*.

• *-dan, -da* qo'shimchalari talaffuzidan qat'i nazar doim o'zgarishsiz yoziladi: *ish+da = ishda, baland+dan = balandda* kabi.

• *-iston (soʻz yasovchi), -inchi(tartib son), —ib(ravishdosh), -in, -il (feʼl nisbatlari)* qoʻshimchalari asos qismida —u tovushi boʻlgan soʻzlarga qoʻshilganda u tovushiga moyil aytilsa ham asliga koʻra yoziladi: *kul+ib = kulib, tugʻ+il = tugʻildi, uch+inchi = uchinchi, ur+ish = urish, gul+iston = guliston*

• qoʻshma va juft soʻzlar ham morfologik yozuv qoidasi boʻyicha yoziladi: *qip-qizil, har vaqt, baxt-saodat, atirgul* kabi.

3. **Shakliy yozuv** bu tamoyilga koʻra boshqa tillardan oʻzlashgan soʻzlar oʻsha tildagi shaklini saqlagan holda yoziladi: *tramvay, institut, teatr, drama, kongress*. Oʻzbekcha soʻzlarning boshida va oxirida ikki undosh yonma-yon kelmaydi, ular orasida qisqa *i* unlisi yoziladi: *qizil, bilan, sir, shimol*. Ammo oʻzlashgan soʻzlar tarkibida ikki undosh yonma-yon keladi va shakliy yozuv qoidasiga muvofiq yoziladi: *stol, klub, prokuror, fikr, zikr*.

Yangi oʻzbek yozuvining imlo qoidalari Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 339-sonli qarori bilan tasdiqlangan. Imlo qoidalari 7 boʻlimdan iborat:

1. Harflar imlosi. U ikki qismdan iborat: unlilar imlosi va undoshlar imlosi.

2. Asos va qoʻshimchalar imlosi.

3. Qoʻshib yozish.

4. Chiziqcha bilan yozish.

5. Ajratib yozish.

6. Bosh harflar imlosi.

7. Koʻchirish qoidalari.

QOʻSHMA SOʻZLARNING IMLOSI

I. Quyidagi tarkibdagi qoʻshma soʻzlar qoʻshib yoziladi:

1. Tarkibida *xona, noma, poya, bop, xush, ham, baxt, kam, umum, aro, rang, mijoz, sifat, talab* kabi soʻzlardan biri qatnashgan qoʻshma ot va qoʻshma sifatlar: *ishxona, qabulxona, maʼlumotnoma, tabriknoma, sholipoya, gʻoʻzapoya, ommabop, xushxabar, hamdoʻst, hamsuhbat, orombaxsh, kamgap, umumxalq, sovuqmijoz, devsisfat, izzattalab* kabi.

2. Ikkinchi qismi **—ar** (inkor shakli **—mas**) qoʻshimchasi bilan tugaydigan qoʻshma ot va qoʻshma sifatlar: *otboqar, oʻrinbosar, molboqar, beshiktervatar, tezoqar, ertapishar, tinchliksevar, ishyoqmas, qushqoʻnmas* kabi.

3. O'xshash, qiyoslash asosida yuzaga keluvchi qo'shma otlar va qo'shma sifatlar: *karnaygul, qo'ziqorin, otquloq, oybolta, bodomqovoq, devchechak* kabi.

4. Narsani biror belgisi asosida bildiruvchi qo'shma otlar: *olaqarg'a, qizilishton, achchiqtosh, mingoyoq* kabi.

5. Narsani joyga nisbatan bildiruvchi qo'shma otlar: *tog'olcha, cho'lyalpiz, suvilon, qashqargul* kabi.

6. Biror maqsad, ish uchun mo'ljallangan narsani bildiruvchi qo'shma otlar: *kirsovun, qiymataxta, tokqaychi, ko'zoynak* kabi.

7. Qaratqich x qaralmish tipidagi birikmaning so'zga aylanishi bilan Yuzaga keluvchi qo'shma otlar: *mingboshi, shaftoliqoqi, olmaqoqi, qovunqoqi* kabi.

8. Ikkinchi qismi turdosh otlardan yoki **obod** so'zi bo'lgan joy nomlari: *Sirdaryo, Kattaqurg'on, To'rtko'l, Yakkabog', Yangiobod, Xalqobod, Fayziobod* kabi.

Ammo ikkinchi qismi atoqli otlardan bo'lgan joy nomlari ajratib yoziladi: *O'rta Osiyo, Yuqori Chirchiq, Qo'yi Chirchiq, Ko'hna Urganch* kabi.

9. Rus tilidan aynan o'zlashgan yoki kal'ka usulida hosil qilingan qo'shma so'zlar: *kinoteatr, fotoapparat, elektroapparat, elektrotexnika, teleko'rsatuv, yarimavtomat, suvosti, bayramoldi* kabi.

10. Qisqartma otlar qo'shib yoziladi: O'zMU (O'zbekiston Milliy Universiteti), O'zXDP (O'zbekiston Xalq Demokratik Partiyasi) kabi.

II. Chiziqcha bilan yozish.

1. Juft va takror so'zlar chiziqcha bilan yoziladi: *mehr-oqibat, katta-kichik, el-yurt, asta-sekin, bordi-keldi, don-dun, mayda-chuyda, taq-tuq, qop-qop, baland-baland, chopa-chopa, yura-yura ayrim-ayrim, borib-borib* kabi.

Juft so'z qismlari orasida **-u (-yu)** bog'lovchisi kelsa, undan oldin chiziqcha qo'yiladi va juft so'z qismlari ajratib yoziladi: *katta-yu kichik, tun-u kun, el-u yurt* kabi.

2. Birinchi qismi chiqish kelishigida, ikkinchi qismi jo'nalish kelishigida bo'lgan **kundan kunga, yildan yilga** kabilar shuningdek, belgining ortiq darajasini bildiruvchi **ko'pdan ko'p, ochdan och** kabi birikishlar chiziqchasiz yoziladi:

M: *yildan yilga, kundan kunga, naridan beri, ko'pdan ko'p, tekidan tekin.*

3. Yil va oylarni (chislo'larni) ko'rsatuvchi arabcha raqamdan so'ng lotin yozuvi asosidagi imloga ko'ra chiziqcha qo'yiladi: 2003-yilning 9-sentabri kabi.

4. Kuchaytirilgan belgi shakllari chiziqcha bilan yoziladi: *qop-qora, yam-yashil, yap-yapaloq, ko'm-ko'k, dum-dumaloq, kupp-kunduzi, yop-yorug'* kabi.

5. Rus tilidan aynan o'zlashgan yoki kal'ka usulida o'zlashgan so'zlar asliga muvofiq chiziqcha bilan yoziladi: *injener—konstruktor, gramm-molekula, kilovat-soat, changlagich—purkagich, vitse-prezident* kabi.

III. Ajratib yozish.

1. Qo'shma fe'lning qismlari ajratib yoziladi: *imzo chekmoq, ta'sir etmoq, vafo qilmoq, sotib olmoq, olib kelmoq, olib chiqmoq* kabi.

2. Belgining ortiq yoki kamligini bildiruvchi *och, to'q, tim, nim, liq, jiqqa, lang* kabi so'zlar bilan kelgan sifat turkumiga oid so'zlar ajratib yoziladi: *och qizil, to'q qizil, tim qora, nim pushti, liq to'la, jiqqa ho'l, lang ochiq* kabi.

3. *Har, hech, hamma, ba'zi, g'ayri, bir, qay, u, bu, shu, o'sha* so'zlari yonida kelgan so'zdan ajratib yoziladi: *har zamon, hech kim, hamma vaqt, ba'zi bir, g'ayri tabiiy, bir qancha, bir yo'la, bir oz, qay kuni, u erga, bu yoqdan, shu erdan, o'sha yoqqa* kabi.

Lekin *birpas, birato'la, birvarakayiga, birmuncha, buyon (beri)* so'zlari qo'shib yoziladi.

Lotin yozuvi asosidagi imloga ko'ra *biroz* so'zining ham qo'shib yozilishi belgilab qo'yilgan.

Qay so'zi yer, yoq, yon so'zlari bilan kelganda bir y tushib qolishi natijasida bu so'zlar qo'shib yoziladi:

Qiyoslang: qay yerda — qayerda, qay yoqqa — qayoqqa, qay yondan — qayondan kabi.

Qaybir, qayvaqt so'zlari ham qo'shib yoziladi.

4. Murakkab sonlarning qismlari ajratib yoziladi: *yigirma besh, bir yuz ellik ikki* kabi.

5. Tojikcha izofali birikmalar ajratib yoziladi: *tarjimai hol, nuqtai nazar, oynai jahon, dardi bedavo* kabi. Shuningdek, yangi imlo qoidalarida izofa undosh bilan tugagan so'zlarga i shaklida, unli bilan tugagan so'zlarga yi shaklida qo'shilishi belgilab qo'yildi.

Qiyoslang: dardi bedavo, nuqtayi nazar, tarjimayi hol, oynayi jahon, piri badavlat kabi.

BO‘G‘IN KO‘CHIRILISHI

Orfografiya qoidalariga ko‘ra bir qatorga sig‘may qolgan so‘zning qismi ikkinchi qatorga quyidagicha ko‘chiriladi:

1. So‘z qismlarga bo‘g‘inidan ajratib ko‘chiriladi: *tala-ba, ta-laba, mak-tab, ko‘ngil* kabi.

2. Bir unlidangina iborat bo‘lgan bo‘g‘in oldingi satrda qoldirilmaydi. Shuningdek, keyingi satrga ham bir unlidan iborat bo‘lgan bo‘g‘in ko‘chirilmaydi: *o-naning emas, ona-ning, jamo-a emas, ja-moa, mudofa-a emas, mudo-faa* kabi.

3. Bir tovushni ifodalaydigan harfiy birikmalar ajratilmay ko‘chiriladi. Misollarni har ikki yozuv asosida **qiyoslang**: *Кү-нәил, тонг-зи, су-нәил; поме-щик, ме-щан; ta-shaqqat, ke-chuv, kech-qurun, tong-gi, so‘ng-ra, pome-shik, me-shchan* kabi.

4. Bosh harflardan tuzilgan qisqartma otlar, ko‘p xonali raqamlar ikkinchi qatorga bo‘lib ko‘chirilmaydi: *O‘zMU, BMT, AKT, 155, 2003, XXIX* kabi.

6. Ism va familiyalarning harfiy qisqartmalari ajratib ko‘chirilmaydi: *I.O.Sultonov, A.B.Ahmedov* kabi.

BOSH HARFLAR IMLOSI

Orfografiya qoidalariga ko‘ra bosh harflar quyidagi o‘rinlarda qo‘llanadi:

1. Abzas, gap, she‘rning har bir misrasi bosh harf bilan boshlanadi.

2. Atoqli otlar bosh harf bilan boshlanadi: *Alisher Navoiy, G‘afur G‘ulom, Toshkent, O‘zbekiston* kabi.

3. Planeta va yulduzlarning nomlari bosh harf bilan boshlanadi: *Yer, Quyosh, Oy, Mars, Hulkar* kabi. Ammo *Yer, Quyosh, Oy* so‘zlari planeta ma‘nosidan boshqa ma‘nolarda kelganda kichik harf bilan boshlanadi. **Qiyoslang**: *Yer Quyosh atrofida, Oy Yer atrofida aylanadi; O‘amma bir yerga to‘planib, kelasi oyning rejasini tuzib oldik.*

4. Davlatlarning, davlat oliy tashkilotlari va mansablarning, xalqaro tashkilotlarning nomlaridagi har bir so‘z bosh harf bilan boshlanadi. *O‘zbekiston Respublikasi, Amerika Qo‘shma Shtatlari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Raisi* kabi.

5. Vazirliklar, idoralar, korxonalar va tashkilotlarning nomi tarkibidagi birinchi so‘z bosh harf bilan boshlanadi: *Madaniyat fazirligi, Fan va*

texnika davlat qo'mitasi, Fanlar akademiyasi, Til va adabiyot instituti kabi.

6. Madaniy- maishiy va savdo korxonalariga, adabiyot va san'at asarlariga, sanoat va oziq- ovqat mahsulotlariga, shuningdek, transport vositalari, sport inshootlariga qo'yilgan nomlar bosh harflar bilan boshlanadi: «*Saodat*» *drammasi*, «*Navruz*» *hayriya jamg'armasi*, «*Toshkent*» *mehmonxonasi*, «*Qutlug' qon*» *romani*, «*Paxtakor*» *stadioni*, «*Dilorom*» *operasi kabi.*

7. Muhim tarixiy sana va bayramlarning nomlari tarkibidagi birinchi so'z bosh har bilan boshlanadi: *Mustaqillik kuni, Xotira kuni, Ramazon hayiti, Navro'z bayrami kabi.*

8. Davlatning oliy darajali mukkofotlari nomi tarkibidagi har bir so'z bosh harf bilan boshlanadi: «*O'zbekiston Qahramoni*» (*unvon*), «*Oltin Yulduz*» (*medal*).

Boshqa mukofotlar, faxriy unvonlar, nishonlar nomidagi birinchi so'zgina bosh harf bilan boshlanadi: «*Sog'lom avlod uchun*» (*orden*), «*O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi*» (*faxriy unvon*), «*Matbaa aloqachisi*» (*nishon*) kabi.

LEKSIKOLOGIYA

So'z va uning lug'aviy ma'nosi, tilning lug'at tarkibini o'rganuvchi bo'limdir. Tilning lug'at tarkibi deganda ma'lum tilga xos bo'lgan so'zlar, iboralar va atamalar tushuniladi. So'z borliqdagi narsa-buyumlarni, mavhum tushunchalarni, harakat-holatni, belgi-xususiyatlarni nomlovchi til birligidir. Masalan: *kitob*(predmet nomi), *vijdon* (mavhum tushuncha nomi), *go'zal* (belgi nomi), *kelmoq* (harakat-holat nomi), *bash* (miqdor nomi) kabi. So'z tilshunoslikning leksikologiya va morfologiya bo'limlarida o'rganiladi. So'zlarda 2 xil ma'no bo'ladi: lug'aviy ma'no va grammatik ma'no. So'z lug'aviy ma'no anglatishiga ko'ra leksikologiyada, grammatik ma'nosi esa morfologiyada o'rganiladi.

Lug'aviy ma'no- atash ma'nosi deb ham yuritiladi - faqat *mustaqil* so'zlarga xos bo'lib, o'sha so'z anglatgan tushuncha bilan bog'liq bo'ladi. So'zlarning borliqdagi ma'lum narsa, belgi-xususiyat, harakat-holatlarni bildirishi ularning lug'aviy (atash) ma'nolari deyiladi: *ko'z - ko'rish a'zosi, uxlamoq - uyqu holati, shirin - yoqimli ta'm, mazali*. *Mustaqil* so'z turkumlaridan olmosh atash ma'nosiga ega emas. Olmoshlar fe'ldan

boshqa mustaqil soʻzlar oʻrnida almashib qoʻllanadi, ularga ishora qiladi. Masalan: *Karim keldi. U kechgacha biznikida boʻldi.*

Soʻzlarning lugʻaviy maʼnolari “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da beriladi.

Grammatik maʼno - bir turkumga mansub soʻzlar uchun umumiy maʼnodir: *kitob, gul, xona, kishi* -predmet, ot soʻz turkumiga xos, birlikda, bosh kelishikda; *ammo, lekin, biroq*-bogʻlovchi. Tildagi barcha soʻzlar grammatik maʼno anglatadi, lekin lugʻaviy maʼno anglatavermaydi. Bir xil grammatik maʼnoli soʻzlar deganda bir turkumga kiruvchi soʻzlar tushuniladi: *men, sen, u* – olmosh; *stol, stul, oy* – ot; *oʻn, olti, besh* - son.

Mustaqil soʻzlar lugʻaviy maʼno anglatishiga koʻra bir maʼnoli va koʻp maʼnoli boʻladi.

Bir maʼnoli soʻzlar - *monosemantizmlar* faqat bitta lugʻaviy maʼno anglatadi: *bugʻdoy, bodring, pamiyor, tomchi, chumchuq, ravish, pushti, jigarrang, kelmoq.*

Koʻp maʼnoli soʻzlar- *polisemantizmlar* bosh maʼno va koʻchma maʼnoga ega boʻladi. **Bosh maʼno** nutqdan tashqari, soʻzning yakka oʻzi anglatgan maʼnodir: *kulgi*-kulmoq xodisasi, *sovuq* – havo darajasi, *koʻz*-koʻrish aʼzosi. **Koʻchma (yasama) maʼno** esa soʻzning nutq tarkibida boshqa soʻzlar yordamida anglatadigan maʼnosidir: *uzukning koʻzi, sovuq xabar, shirin gap, baxti kuldi.*

Koʻchma maʼno 4 xil usul bilan hosil boʻladi: metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik.

1.**Metafora usulida** predmet, belgi, harakatlar oʻrtasidagi shakliy yoki nisbiy oʻxshashlik asosida nom koʻchishi yuz beradi, yaʼni biror jihatdan oʻxshash predmet, hodisalarning nomi boshqasiga koʻchadi. Masalan: *choʻqqi* – bosh maʼnosi: tik narsalarning yuqori nuqtasi – *togʻ choʻqqisi; choʻqqi* – koʻchma maʼnosi: yuqori pogʻona, daraja – *ilm choʻqqisi.*

Ogʻir tosh – bosh maʼno; *ogʻir gap* – koʻchma maʼno

Oltin uzuk- bosh maʼno; *oltin kuz*– koʻchma maʼno

Gulday qiz –oʻxshatish (metafora emas); *gul qiz* – koʻchma maʼno

Oʻrik gulladi – bosh maʼno; *Karim gulladi* – koʻchma maʼno

2.**Metonimiya usulida** oʻzaro bogʻliqlik asosida maʼno koʻchadi, bunday koʻchirilish predmetlar yoki hodisalarning oʻzaro aloqadorligiga asoslanadi. Oʻzaro bogʻliq boʻlgan predmet-hodisalardan birini atash orqali ikkinchisi tushuniladi:

Fuzuliyini oldim qo'limga – (asar nazarda tutilmoqda)

Dasturxonga qarang – (dasturxondagi noz-ne'matlar nazarda tutilmoqda)

Samavarga chiqdik – (choyxonaga bordik ma'nosida)

Zal o'rnidan turdi – (zalda yig'ilgan odamlar ma'nosida)

Butun shahar yig'ladi – (shahar axolisi ma'nosida). Metonimiya usulida ma'no ko'chishida ba'zan makon va zamonda bir-birining bo'lishini taqozo qiladigan va birga qo'llanadigan predmetlardan birining nomi boshqasiga ko'chishi mumkin. Masalan: *Bir kosa ichdi*. – Bir kosa sho'ruva ichdi ma'nosida.

3. **Sinekdoxa usulida** butun va qism nisbatiga asoslanadi, ya'ni biror predmetning bir qismini atash orqali uni butunicha tushunish mumkin yoki aksincha:

- butunning nomi qismga ko'chiriladi: *Besh qo'l baravar emas*. (qo'l – butun, qo'l – qism)

- qismning nomi butunga ko'chadi: *Hovlimizda tuyoq bor* – (tuyoq – qism). *Tirnoqqa zor* (tirnoq – qism), farzandga muhtoj ma'nosida

4. **Vazifadoshlik usulida** predmetlarning bajaradigan vazifalari bir xilligiga asoslanadi: *Daraxt tomiri* (tomir suvni daraxtning poyasiga yetkazib beradi) – *qon tomiri* (tomir qonni insonning tanasiga yetkazib beradi).

Bundan tashqari kinoya usuli ham mavjud bo'lib, unda so'z zid (teskari) ma'noda qo'llaniladi va yozuvda qo'shtirnoqqa olib yoziladi: *U g'azablanardi va uni bisotidagi "chiroyli" so'zlar bilan siylardi*.

SO'ZLARNING SHAKL VA MA'NO MUNOSABATIGA KO'RA TURLARI

Ular 4 xil: omonimlar, sinonimlar, antonimlar, paronimlar. Bu birliklardan sinonimlar va antonimlar ma'no xususiyatiga ko'ra, omonimlar va paronimlar shakliy xususiyatlariga ko'ra birlashadi.

Omonimlar (shakldosh so'zlar) – bir xil shaklga ega bo'lgan, ammo har xil ma'nolarni anglatuvchi so'zlardir.

Kul → tavassum qil
→ o'choqning kuli

↓

bir xil shakldagi ikkita so'z

→ a'zo
→ o't (olov)
→ maysa
→ harakat

↓

bir xil shakldagi to'rtta so'z

Demak, omonimlar shaklan teng kelgan, **boshqa-boshqa** soʻzlardir. Ular anglatgan maʼnolar oʻrtasida bogʻliqlik boʻlmaydi. Omonimlar va koʻp maʼnoli soʻzlarni farqlash lozim. Omonimlar har xil maʼnolarni anglatuvchi soʻzlardir, koʻp maʼnoli soʻzlar esa bir soʻzning turli (bosh va koʻchma) maʼnolaridir. Ular anglatgan maʼnolar oʻrtasida bogʻliqlik boʻladi: *sovuq havo* – *sovuq xabar*, *koʻylakning yoqasi* – *yoʻlning yoqasi*. Bu yerda *sovuq*, yoqa soʻzlari bitta soʻz boʻlib, bosh va koʻchma maʼnolarda qoʻllangan.

Bir soʻzning matnda har xil maʼnolarni anglatishi koʻp maʼnolilik, bir xil shakldagi bir necha soʻzning har xil maʼnolarni anglatishi esa omonim (shakldosh)likdir.

Omonimlar qanday birliklar orasida boʻlishiga koʻra 3 xil boʻladi: lugʻaviy omonimlar, grammatik omonimlar, frazeologik omonimlar.

1. Leksik (lugʻaviy) omonimlar – soʻzlar orasidagi omonimlik (shakldoshlik)dir. Shakli bir xil, maʼnolari har xil boʻlgan soʻzlar lugʻaviy omonimlar deyiladi:

<i>soch</i> ↗	odamning sochi	<i>koʻr</i> ↗	ojiz odam
↘	ish-xarakat	↘	ish-harakat

Omonimlar bir xil soʻz turkumiga yoki har xil soʻz turkumiga mansub boʻladi.

<i>chang</i> ↗	asbob (ot)	<i>toʻp</i> ↗	koptok (ot)	<i>suz</i> ↗	suvda (feʼl)
↘	gʻubor (ot)	↘	uyum (ot)	↘	ovqatni (feʼl)

Bir xil turkumga grammatik qoʻshimchalar qoʻshganda ham omonimlik davom etaveradi.

<i>changni</i> ↗	asbobni (ot)	<i>suzdi</i> ↗	suvda (feʼl)
↘	gʻuborni (ot)	↘	ovqatni (feʼl)

Har xil turkumga mansub omonimlarga grammatik qoʻshimchalar qoʻshilganda omonimlik bartaraf boʻladi.

<i>soch</i> ↗	<i>sochni</i> (ot)	<i>koʻr</i> ↗	<i>koʻr</i> odam (sifat)
↘	<i>sochdi</i> (feʼl)	↘	<i>koʻrdi</i> (feʼl)

2. Grammatik omonimlar - qoʻshimchalar orasidagi omonimlik. Bir xil shaklga ega boʻlgan qoʻshimchalar grammatik omonimlar deyiladi. Ularda quyidagi holatlar kuzatiladi:

- soʻz yasovchi qoʻshimchalar shakldoshligi: *quvonch* (ot) – *tinch* (sifat), *zargar* (ot) – *jilvagar* (sifat), *kuzgi* (sifat) – *kulgi* (ot).

- soʻz yasovchi va lugʻaviy shakl yasovchi qoʻshimchalar shakldoshligi: *ruscha* (sifat yasovchi) – *qizcha* (kichraytirish qoʻshimchasi); *toychoq*

(kichraytirish qo‘shimchasi) — o‘yinchoq (ot yasovchi) - *tortinchoq* (sifat yasovchi); *borma*(fe‘ning bo‘lishsizlik shakli) — *suzma* (ot) - *yig‘ma* (sifat).

• lug‘aviy shakl yasovchilar o‘rtasidagi shakldoshlik: *U tarandi* (o‘zlik nisbat shakli) — *Nutq so‘zlandi* (majhul nisbat shakli), *borishdi* (birgalik nisbat shakli) — *borishni* (harakat nomi shakli).

• so‘z yasovchi va sintaktik shakl yasovchi qo‘shimchalar shakldoshligi: *Siz kimsiz?* (sintaktik shakl yasovchi) — *Suvsiz hayot yo‘q.* (sifat yasovchi).

3. Frazeologik omonimlar — iboralar orasidagi omonimlikdir. Shakli bir xil, ma‘nolari har xil bo‘lgan iboralar omonim (shakldosh) iboralar deyiladi.

Boshqa ko‘tarmoq ↗ hurmat qilish
 ↘ janjal qilish

Sinonimlar (ma‘nodosh so‘zlar) - shaklan har xil bo‘lsa-da, bir-biriga yaqin ma‘noli so‘zlardir. Bunda so‘zlar bir xil ma‘no anglatishiga ko‘ra guruhlanadi. Sinonimlar faqat bir xil so‘z turkumiga mansub bo‘ladi: *katta, ulug‘, ulkan, buyuk* (*kattaymoq* — fe‘lga mansub bo‘lganligi uchun sinonim emas). Sinonimlar — ma‘nodosh so‘zlar - bitta sinonimik qatorni tashkil etadi: *inson, kishi, odam, shaxs*.

Sinonimlar til boyligi bo‘lib, shaxs va predmetlarning eng nozik ma‘no bo‘yoqlarini ifodalash uchun xizmat qiladi va gapdagi takrorga yo‘l qo‘ymaydi.

Sinonimlar adabiy tilni boyitish manbalaridan bo‘lib, o‘z imkoniyatlarimizdan tashqari, boshqa tillardan so‘zlarni o‘zlashtirish orqali ham sinonimik qatorlar kengayib boradi: *shamol, yel, nasim; botir, mard, jasur* kabi.

Sinonimik qatorda bitta so‘z dominanta bo‘lib, barcha uslublarda (kitobiy, so‘zlashuv uslublarida) qo‘llana oladi: *odat, rasm, urf; kishi, odam, inson*.

Demak, dominanta yoki uslubiy betaraf so‘z barcha uslublarda qo‘llana oladigan so‘zdir.

Bir so‘z bir necha sinonimik qatorda bo‘la oladimi? Agarda so‘z ko‘p ma‘noli bo‘lsa, har bir ma‘nosi bilan boshqa-boshqa sinonimik qatorlarda ishtirok etishi mumkin.

yonma-yon
yaqin $\begin{matrix} \nearrow \\ \rightarrow \end{matrix}$ tez (kunlarda) tez $\begin{matrix} \nearrow \\ \rightarrow \end{matrix}$ yaqin (kunlarda) jadal

Sinonimlarning quyidagi turlari bor:

1. Leksik sinonimlar - soʻzlar orasidagi sinonimlikdir. Shakli har xil, lekin bitta birlashtiruvchi maʼnoga ega boʻlgan soʻzlar lugʻaviy sinonimlar deyiladi.: *yuz, aft, bashara, chehra, oraz*. Lugʻaviy sinonimlar oʻz navbatida toʻliq va maʼnoviy sinonimlarga boʻlinadi.

Toʻliq sinonimlar birorta maʼno qirradi bilan farq qilmaydi, ular leksik dubletlar deb ham ataladi. Koʻpincha turli tillardan oʻzlashgan soʻzlar toʻliq sinonimlar boʻla oladi: *tema-mavzu, fazo-koinot, kosmos-fazo*.

Maʼnoviy sinonimlar esa biror maʼno qirradi bilan farq qiladi, lekin birlashtiruvchi maʼnosi bir xil boʻladi:

- Sinonimlar turli uslublarda qoʻllanishiga koʻra farqlanadi: *kulmoq-jilmaymoq, koʻkrak-siyana* juftliklaridagi *siyana, jilmaymoq* soʻzlari faqat kitobiy uslubga xos.

- Sinonimik qatordagi soʻzlar ijobiy yoki salbiy boʻyoqli boʻlishiga koʻra farqlanadi: *ozgʻin, nozik, qiltiriq; semiz, toʻla, baqaloq* sinonimlaridan *nozik, toʻla* - ijobiy maʼnoli soʻzlar, *qiltiriq, baqaloq* - salbiy boʻyoqli soʻzlardir.

- Uslubiy boʻyoqdor soʻzlarni belgilashda uslubiy betaraf soʻzlarni farqlash lozim: *xunuk, badbashara; boʻshang, landavur, lapashang* sinonimlari garchi salbiy xususiyatlarni ifodalayotgan boʻlsa ham, ulardan, *badbashara; landavur* — soʻzlarigina salbiy boʻyoqli soʻzlardir.

- sinonimlar belgi yoki harakatni kuchliroq ifodalanishiga koʻra farqlanadi: *Yigʻlatdi dema, balki siqtatdi meni*.

2. Frazologik sinonimlar - iboralar oʻrtasidagi sinonimlikdir. Shakli har xil, maʼnolari bir xil boʻlgan iboralar sinonim(maʼnodosh) iboralar deyiladi: *tegirmonga tushsa butun chiqmoq, yulduzni benarvon urmoq* - uddaburon, epchil maʼnosida qoʻllangan.

3. Grammatik sinonimlar-ayrim qoʻshimchalar yoki koʻmakchilar oʻrtasidagi maʼnodoshlikdir.

- sifat yasovchi qoʻshimchalar oʻzaro maʼnodosh boʻladi. -li, -ser, -dor, ba-; -siz, -no, be- qushimchalari sinonim qoʻshimchalardir: *gulli - guldor nooʻrin - oʻrinsiz, sermaʼno - maʼnoli*.

- joʻnalish, oʻrin-payt va chiqish kelishiklari qoʻshimchalari koʻmakchilar bilan sinonim boʻladi: *ukasiga olmoq - ukasi uchun olmoq, maktabga ketmoq - maktab tomon ketmoq, koʻchadan yurmoq - koʻcha boʻylab yurmoq, telefonda gaplashmoq - telefon orqali gaplashmoq*.

4. Sintaktik sinonimlar - bir xil ma'noni turli gap bo'laklari anglatadi: *xatni yozdi (to'ldiruvchi+kesim)-xat yozildi (ega+kesim); bahorgi gullar (sifatlovchi+sifatlanmish) - bahor gullari (qaratqich+qaralmish)*. Demak sintaktik sinonimlar sintaktik tuzilishi jihatdan farq qiladi.

Badiiy uslubda ma'lum bir fikrning, tushunchaning mazmunini kuchaytirish va ta'kidlash uchun sinonimlar qator keltiriladi: *Ajoyib husndor, go'zal fasl bu! Sadoqatli, qadrdon, oshnayu, do'stu yorim bor.*

Antonimlar – ma'nolari o'zaro zid qarama-qarshi bo'lgan so'zlardir. Antonim munosabatidagi so'zlar antonomik juftlik deyiladi. Antonimlar ham faqat bir so'z turkumida yuz beradi:

- sifatlarda: *katta-kichik, yaxshi-yomon, uzun-qisqa, baland-past, achchiq-chuchuk;*

- otlarda: *yoz – qish, sharq – g'arb, tong – shom, boylik – kambag'allik;*

- fe'llarda: *bormoq – kelmoq, uxlamoq – uyg'onmoq, kengaymoq – toraymoq;*

- ravishlarda: *ko'p – oz, arang – bemalol, kecha – bugun, tez – sekin.*

Antonimlarning quyidagi turlari bor:

- leksik (lug'aviy) antonimlar – So'zlarning bir-biriga zid ma'no anglatishi asosida birlashishidir, ya'ni zid ma'noli so'zlardir: *tun-kun, bormoq-kelmoq, oq-gora.*

- Frazеologik antonimlar – iboralar orasidagi antonimlikdir: *boshi ko'kka yetmoq - tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq, oq ko'ngil - ichi qora.*

- Grammatik antonimlar – qo'shimchalar orasidagi antonimlikdir: *odobli - odobsiz, bema'ni – bama'ni.*

Antonimlar she'riyatda tazod (qarshilantirish) usulini yaratishda qo'llaniladi.

Paronimlar – talaffuzi bir-biriga yaqin, ammo ma'nolari har xil bo'lgan so'zlardir. Paronimlik ko'pincha orfoepiya (to'g'ri talaffuz) meyorlariga rioya qilmaslik natijasida ham kelib chiqadi: *ganch* (naqsh) – *ganj* (boylik), *quyilmoq* – (*Sirdaryo Orol dengiziga quyiladi*) - *quyulmoq* (*Tuman tobora quyulardi*)

Quyidagi paronimlarga e'tibor bering: Shox-shoh, afzal-abzal, bo'shliq-bo'shlik, ahl – axil, odil-adt, borlik-borliq, otalik-otaliq, dom-dam, tal'at-talat, yondosh-yondash.

Paronimlarni so'z variantlaridan farqlash lozim. Bir so'z ba'zan ikki xil variantda (shakl)da yoziladi va bu imloviy xato hisoblanmaydi. Ular o'zaro sinonim yoki paronim emas, bir so'zning variantlari sanaladi:

kaptar-kabutar, nabira-nabara, shavada-shabboda, sevmoq-suymoq, obro' – obro'y.

Paronimlarni noto'g'ri qo'llash natijasida gapda uslubiy jihatdan g'alizliklar vujudga keladi. Masalan: *Quyosh hamal burchiga o'tdi. Yo'lga yondash anhor shovillab oqardi.*

FRAZEOLOGIYA

Tilshunoslikning **iboralarni** o'rganuvchi bo'limidir. Iborada bir necha so'z birgalikda bitta turg'un birikmani hosil qiladi va bitta so'zga teng keladigan bitta ko'chma ma'noni anglatadi: *aravani quruq olib qochmoq* -- «aldamoq», *qo'li ochiq* – «saxiy».

Iboralarni o'z o'rnida (ma'nosi)da qo'llangan erkin so'z birikmalaridan farqlash lozim: *Kaltak zarbidan boshini shishirdi* - o'z ma'nosida qo'llangan.

Nima qilishini bilmay boshi shishdi - ko'chma manoda qo'llangan ibora.

Iboralarda so'zlar ma'noviy butunlik uchun birlashgan – yaxlitlangan bo'ladi va bitta lug'aviy ma'no anglatadi. Iboralar bitta lug'aviy birlik sifatida qaraladi, lug'atlarda so'zlar qatorida beriladi, chunki ular ham so'zlar kabi ma'no ifodalaydi. Masalan, *ko'zini yog' bosgan* iborasi – «mag'rurlangan», *yog' tushsa yalaguday iborasi* – «toza», *to'nini teskari kiyib olmoq* iborasi - «qaysarlik qilmoq» ma'nosini beradi. Iboralar fikrni obrazli tarzda ifodalashga xizmat qiladi.

Iboralar ham xuddi so'zlar kabi omonim, sinonim, antonim bo'la oladi. Omonim iboralar shaklan bir xil, ma'nolari esa turlicha bo'lgan iboralardir. Masalan:

ko'z yummoq $\begin{matrix} \nearrow \\ \rightarrow \end{matrix}$ $\begin{matrix} \text{o'lmoq} \\ \text{e'tibor bermaslik.} \end{matrix}$

Quyidagi omonim iboralarning ma'nolarini qiyoslang: *boshiga ko'tarmoq, so'z bermog, qo'l ko'tarmoq.*

Sinonim iboralar shaklan har xil bo'lsa ham bir-biriga yaqin ma'noli iboralardir: *hafsalasi pir bo'lmoq, tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq: og'zi qulog'ida, og'zining tanobi qochgan, boshi ko'kka yetgan.*

Antonim iboralar xuddi so'zlar kabi zid ma'noli iboralardir: *boshi ko'kka yetmoq – tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq, yulduzni benarvon uradigan – qo'y og'zidan cho'p olmagan.*

6. *Atamalar* – terminlar ma'lum sohaga oid bitta aniq tushunchani bildiruvchi so'zlar. Tilshunoslikka oid terminlar: *o'zak, sintaksis, morfologiya, hol, kelishik, morfema*.

7. Jargon va argolar – ma'lum dunyoqarashdagi guruhdagi kishilar nutqida qo'llanuvchi so'z va iboralar: *mullajiring* – pul, *ko'k* – dollar, *qaychi* – revizor.

Bular noadabiy qatlamga mansub so'zlardir.

UYADOSH SO'ZLAR

Bir turdagi narsa, belgi, hodisalarni atab keluvchi so'zlar uyadosh so'zlar deyiladi: *tol, terak, majnuntol, tut-daraxt*.

Yoz, qish, kuz, bahor- fasl

Shirin, achchiq, nordon – ta'm

Uyadosh so'zlar sinonim so'zlardan farq qiladi:

Sinonim so'z bitta birlashtiruvchi ma'noga ega bo'ladi. Uyadosh so'zlar esa bir turga mansub tushunchalarni ifodalovchi so'zlardir.

O'ZBEK TILINING LUG'AT TARKIBI

O'zbek tili lug'at tarkibiga kiruvchi so'zlar dastlab qaysi tilga mansubligiga qarab ikki turga bo'linadi: o'z qatlam va o'zlashgan qatlam:

O'z qatlam so'zlariga umumturkiy so'zlar, ya'ni turkiy tillarning barchasi uchun mansub so'zlar kiradi. Ular turkiy so'zlar uchun umumiy bo'lib, faqat fonetik jihatdan farqli talaffuz qilinishi mumkin: *ona, bola, yur, kir, ket*.

O'zbek tilining o'zlashgan qatlamiga arabcha so'zlar, fors- tojikcha so'zlar, ruscha-baynalminal so'zlar kiradi.

Arabcha so'zlarga xos xususiyatlar:

- bir xil yoki har xil unlilarning qo'shaloq qo'llanilishi: *maorif, jamoa, matbaa, taajjub*.

- so'z boshi *m, h, v* tovushlari bilan boshlanuvchi so'zlar ko'p kuzatiladi: *muhabbat, vijdon, visol, muqaddas, Muxlisa, vazifa, hayajon, Malika, hush, handalak, hafsala*

- ayirish, belgisi (tutuq belgisi)ning unlini cho'zish va undoshdan keyin ajratish xususiyati ham asosan arabcha so'zlarga xos: *ma'no, sur'at, a'lo, ra'no, tal'at, san'at, jur'at, mas'ul, kitob*.

- *l, g', j* (sirg'aluvchi), *v, h, m* arabcha so'zlarning faol tovushlaridir: *lug'at, lobar, lahja, mashg'ul, lahja, g'ulom (qul), hikmat, ajdarho, gijda, maysara*.

Fors – tojikcha soʻzlarga xos xususiyatlar:

- soʻz yoki boʻgʻin oxirida undoshlarning ketma-ket qoʻllanilishi xos: *daraxt, goʻsht, sinf, dastyor, durust, karaxt, musht, qasd, dasht, dars, raim, mard, mast.*

- *f, j* (portlovchi), *x* faol tovushlardir: *fitna, jar, xursand, oftob, fazo, xulosa, faqat, fahm-farosat, daftar.*

Ruscha baynalminal soʻzlar: Rus tili va u orqali boshqa tillardan oʻzlashgan soʻz va atamalardir: *tramvay, stol, stul, variant, tema, paragraf, vassal, sayd, fayl.*

Umumturkiy soʻzlar asosan otlar va feʼllarga mansub boʻlgan. Bir ikki boʻgʻinli soʻzlar boʻlgan. Bir boʻgʻinli soʻzlar koʻpincha yopiq boʻgʻin boʻlgan va asosan feʼllar kirgan. Koʻp boʻgʻinli soʻzlar 2 yoki 3 boʻgʻinli boʻlgan: *ota, ona, qara, sana, quvon, sevin.*

LEKSIKOGRAFIYA

Oʻzbek tilining lugʻatchilikka bagʻishlangan boʻlimidir. Lugʻatlar alifbo tartibida tuziladi va quyidagi turlarga boʻlinadi:

1. Ensiklopedik (qomusiy) lugʻatlar — bularda keltirilgan soʻzlarning maʼnosi emas balki shu soʻz bilan nomlangan voqelikka taalluqli maʼlumotlar beriladi: Oʻzbek milliy ensiklopediyasi.

2. Tarjima lugʻatlari — ikki yoki undan ortiq tildagi soʻzlarning qiyosiga bagʻishlangan lugʻatlar, yaʼni tarjima lugʻatlaridir: Ruscha-oʻzbekcha, oʻzbekcha-inglizcha, inglizcha-ruscha-oʻzbekcha.

3. Lingvistik (filologik) lugʻatlar — bular tilshunoslikning maʼlum bir boʻlimiga, muammosiga bagʻishlangan boʻladi: “Oʻzbek tilining imlo lugʻati”: “Oʻzbek tilining orfoepik lugʻati”: “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”. Izohli lugʻatda hamma soʻzlarning maʼnolari qaysi tildan oʻzlashganligi, maʼnolari izohlanadi.

Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati — iboralarning maʼnolari sinonimlari, variantlari beriladi. “Oʻzbek tilining chappa (ters) lugʻati”- soʻzlar oxirgi harfi boʻyicha joylashtiriladi, qofiyadosh, bir xil qoʻshimchali soʻzlar aniqlanadi.

“Oʻzbek tili sinonimlari lugʻati”, “Oʻzbek tilining antonimlar lugʻati”, “Oʻzbek tilining etimologik lugʻati”- soʻzlarning kelib chiqishi izohlanadi. “Oʻzbek tili omonimlari lugʻati”, “Oʻzbek ismlari lugʻati”, “Navoiy asarlari lugʻati”.

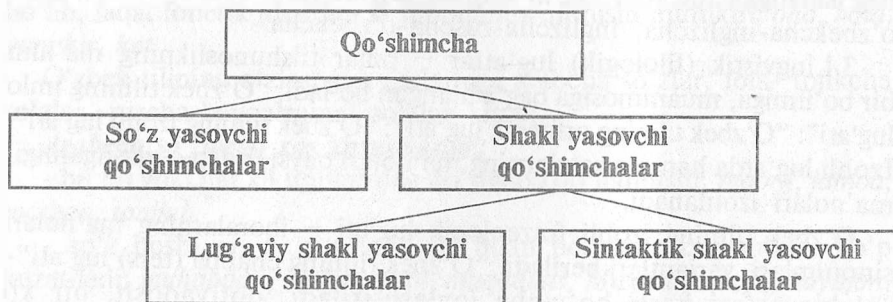
SO‘Z TARKIBI (MORFEMIKA)

So‘z tarkibi - **asos** va **qo‘shimchalardan** iborat. So‘zning asosiy ma‘nosini ifodalab, mustaqil qo‘llana oladigan qismi asos deyiladi. Asos so‘zning tub, bo‘linmas lug‘aviy ma‘noli qismi bo‘lib barcha so‘zlarda qatnashadi.

Mustaqil qo‘llana olmaydigan, asosga qo‘shilib, unga yangi ma‘no yoki qo‘shimcha ma‘no yuklaydigan, shuningdek, so‘zlarni bog‘lashga xizmat qiladigan qismga qo‘shimcha deyiladi. Qo‘shimcha – asosga qo‘shilib, uning *lug‘aviy* yoki *grammatik* ma‘nosini shakllantirishga xizmat qiladi: *kel + di* - keldi (grammatik ma‘no); *past + ay* - pasay (lug‘aviy ma‘no -sifatdan fe‘l yasalgan).

So‘zni ma‘noli qismlarga ajratishga e‘tibor bering: *uyush/qoq/lik, ko‘ngil/chan, kel/tir/ish/ni, suvo/q/chi/lik, biz/niki/lar, yalt/ira/sh/i/dan, ish/lo/vchi/lar, un/um/dor/lik, inson/iy/at/ga, pish/iq/chilik*.

Qo‘shimchalar vazifasiga ko‘ra ikki turli bo‘ladi: so‘z yasovchi qo‘shimchalar va shakl yasovchi qo‘shimchalar. Masalan, *oq* asosiga *-la* qo‘shimchasining qo‘shilishidan «oq rangga kiritish» ma‘noli yangi so‘z yasalgan; shakl yasovchi qo‘shimchalar yangi lug‘aviy ma‘no hosil qilmaydi. Masalan: *qizlar* so‘zida qizlarning birdan ortiq ekanligi, *qizcha* so‘zida esa kichraytirish ma‘nosi ifodalangan. Demak, qo‘shimchalar quyidagi turlarga bo‘linadi:

So‘z yasovchi qo‘shimchalar – asosga qo‘shilib, yangi ma‘noli so‘z yasaydi, ular so‘zning lug‘aviy ma‘nosini shakllantirishga xizmat qiladi. So‘z yasovchi qo‘shimchalar to‘rtta turkumga xos so‘zlarni yasaydi: **OT**, **SIFAT**, **FE‘L**, **RAVISH**. Masalan: *kabob+paz, supur+gi, tepa+lik, orom+goh* (ot), *gul+siz, meva+li, ish+chan, og‘iz+aki* (sifat), *yashir+in*,

mard+ona, butun+lay, no+iloj (ravish), qalt+ira, sekin+la, kech+ik, suv+sira (fe'l).

Shakl yasovchi qo'shimchalar — asosga qo'shilib, uning ma'nosiga qo'shimcha ma'no yuklash yoki o'zi qo'shilayotgan so'zni boshqa so'zga bog'lash vazifasini bajaruvchi qo'shimchalardir. Demak, shakl yasovchi qo'shimchalar grammatik ma'noga xizmat qiladi, so'zning ma'lum turkumga xos ma'nosini shakllantiradi, lug'aviy ma'noni o'zgartirmaydi.

Shakl yasovchi qo'shimchalar o'z navvatida vazifasiga ko'ra ikki turli bo'ladi: lug'aviy shakl yasovchilar va sintaktik shakl yasovchilar (sintaktik munosabat shakllari).

Lug'aviy shakl yasovchi qo'shimcha — asosga qo'shilib, uning ma'nosiga qo'shimcha ma'no yuklovchi qo'shimchalardir. Masalan: *gul+lar, kel+gan, yaxshi+roq, bor+ib.*

Quyida so'z turkumlariga mansub lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchalarga diqqat qiling:

Otlarda:

-lar (ko'plik) qo'shimchasi: *kitoblar, gullar, qizlar.*

-cha, -choq, -chak, -(a)loq (kichraytirish, erkalatish) qo'shimchasi: *kelinchak, bog'cha, toychoq...*

-niki (qarashlilik) qo'shimchasi: *meniki, seniki, maktabniki, oyimniki.*

-gacha (chegara) qo'shimchasi: *Toshkentgacha ikki soatlik yo'l bor. Uydan maktabgacha bo'lgan masofa uncha uzoq emas.*

-dagi (o'rin-joy) qo'shimchasi: *Qishloqdagi hovvimizda mevali daraxtlar ko'p.*

-xon, -jon, -boy, -vachcha, -bek, -voy (hurmat) qo'shimchasi: *Manzuraxon, O'tkirjon, Salimboy, mullavachcha.*

Sifatlarda:

-roq — qiyosiy daraja qo'shimchasi: *yog'liroq palov.*

-i(sh), -i(mtir) — ozaytirma daraja qo'shimchasi: *ko'kimtir, sarg'intir,*

-gina — belgining kuchsizligini belgilovchi qo'shimcha: *kichkinagina, maydagina.*

Sonlarda:

-inchi, -ta, -tacha, -larcha, -lab, -ov, -ala, -ovlon.

Birinchi, bitta, beshtacha, yuzlarcha, minglab, beshala, uchovlon.

Fe'llarda:

-ma — harakatning bo'lmaganligini ifodalaydi: *qochma, yugurma, borma, yozma;*

-(i)n,-(i)l, -(i)sh, -dir(-tir), -t, -sat, -gaz(-kaz,-qaz,-g'az) ko'rsat, keril, keltir, o'tqaz, oshir, tomiz, kiyin, egil;

-sa - shart mayli qo'shimchasi: *borsa, kelsa, o'qisa*;

-moqchi - maqsad mayli qo'shimchasi: *bormoqchi, kelmoqchi, o'qimoqchi*;

-gan, -ar, -mas sifatdosh qo'shimchalari: *kelar — kelmas, bo'lar — bo'lmas*;

-(i)sh,-moq, -(u)v harakat nomi qo'shimchalari: *o'qimoq, bormoq, kelmoq*;

-(i)b, -gach,-guncha, -gani, -may ravishdosh qo'shimchalari: *borib, borgach, borguncha*;

-la, -gila(-kila,-qila) *ishqala, savala, tortqila, surgila*;

-inqira, -imsira — harakatning takroriyligi yoki kuchsizligini bildiruvchi qo'shimcha: *bosinqira, kulimsira*.

Sintaktik munosabat shakllarini yasovchi qo'shimchalar o'zi qo'shilayotgan so'zni boshqasiga bog'lash vazifasini bajaruvchi qo'shimchalardir. Bu qo'shimchalar mustaqil ma'no anglatmaydi, so'z ma'nosiga qo'shimcha ma'no qo'shmaydi. So'zlarni bir-biriga bog'lash, so'z birikmasi va gap hosil qilish uchun xizmat qiladi.

Ularga:

-kelishik qo'shimchalari

-egalik qo'shimchalari

-shaxs-son qo'shimchalari kiradi.

So'zning ma'noli qismlari ma'lum tartibga ega. Qo'shimchalar so'zlarga quyidagi tartibda qo'shiladi:

Asos	→	So'z yasovchi qo'shimchalar	→	Lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchalar	→	Sintaktik shakl yasovchi qo'shimchalar
------	---	-----------------------------	---	---------------------------------------	---	--

Quyidagi so'zlarning ma'noli qismlari tartibiga e'tibor bering: *ish+chi+lar+imiz, paxta+chilik+ni, ter+im+chi+lar+ga, bog'+bon+lar+da, ish+la+t+ish+ni*.

Ba'zan shakl yasovchi qo'shimcha so'z yasovchi qo'shimchalardan oldin qo'shilish holati ham uchraydi. Masalan: *ko'rsatma, o'tkazgich, tortinchoq*.

Quyidagi holatlarda so'z tarkibi qismlarga ajralmaydi:

-ko'makchilarda: *ko'ra, qaraganda, bo'ylab, boshlab, yarasha*.

-ayrim ravishlarda: *birdan, tezda, yolg'ondan, birdaniga, qo'qqisdan, chindan*.

-modal soʻzlarda: *aftidan, chamasi, soʻzsiz, shubhasiz, aytishlaricha. Ooʻshimchalar tuzilishiga koʻra* sodda va murakkab boʻladi.

Sodda qoʻshimchalar — bitta tarkibga egadir: *ish+chi, yash+a, suv+sira.*

Murakkab qoʻshimchalar — bir necha qoʻshimchalarning birlashuvidan tashkil topadi: *ikki + lan, moʻl + chilik, pishiq + chilik, insof + garchilik, kompyuter + lashtirish.*

SOʻZ YASALISHI

Soʻz yasalishi tilshunoslikning bir boʻlimi boʻlib, bunda *yangi soʻzlarning yasalish usullari* oʻrganiladi.

Oʻzbek tilida quyidagi soʻz yasalish usullari bor:

Morfologik usul- (asos + soʻz yasovchi qoʻshimcha) — asosga soʻz yasovchi qoʻshimcha qoʻshilishidan yangi soʻz yasaladi: *yaxshi+lik, quvon+ch, koʻr+ik, erin+choq, yoʻl+iq, gup+illa.* Bu usul bilan sodda yasama soʻzlar yasaladi.

Sintaktik usul- (asos+asos) - bunda qoʻshma soʻzlar hosil boʻladi, ular bir necha mustaqil maʼnoli morfemalarning qoʻshilishidan yasaladi: *bel+bogʻ, havo+rang, olib+sotar, atir+gul, olib+bormoq, taklif+qilmoq, har+doim.*

Semantik (maʼnoviy) usul- bunda bir turkumga xos soʻz boshqa soʻz turkumiga koʻchib, yangi maʼno anglatadi: *yupqa* (belgi - sifat), *yupqa* (taom nomi - ot)

Soʻzlarni qisqartirish usuli- soʻz yasalishining bu usuli faqat *ot* soʻz turkumiga xos boʻlib, soʻzlarni qisqartirish usuli orqali yangi soʻz yasaladi. Qisqartma soʻzlar quyidagicha yasaladi:

- bosh harflarni qisqartirish bilan: *IIB, BMT, AQSh, TDPU;*
- boʻgʻin va bosh harflarni qisqartirish bilan: *ToshMA, OʻzAA, FarDU, OʻzMU;*
- yopiq boʻgʻinlarni qisqartirish orqali: *Toshviltrans, Oʻznavnashr.*

Qisqartma otlarni shartli qisqartmalardan farqlash lozim: *S. Rahimov, A.Navoiy* kabi.

SOʻZ YASALISHI TAHLILI

1. Matn tarkibidagi yasama soʻzlargina ajratiladi.
2. Matn tarkibidagi yasama soʻzlar maʼnoli qismlarga ajratiladi.
3. Tahlil jarayonida shakl yasovchi qoʻshimchalar inobatga olinmaydi.

4. Agarda soʻz tarkibida bir necha soʻz yasovchi qoʻshimchalar qatnashgan boʻlsa oxirgisi soʻz yasovchi qoʻshimcha sifatida ajratiladi.

5. Qaysi turkumdan soʻz yasalganligi aytiladi.

Namuna: *Tepaliklarda qor ostidan zanglagan temir parchalari chiqib turar edi.* Ushbu gapda ikkita yasama soʻz bor: *tepaliklarda* — soʻzida asos - *tepa*, yasovchi qoʻshimcha — *lik*, ravishdan ot yasalgan; *zanglagan* — soʻzida asos — *zang*, *la* — soʻz yasovchi qoʻshimcha, otdan feʼl yasalgan.

SOʻZLARNING TURLARI

Soʻzlar tuzilishiga koʻra: 1/ sodda soʻzlar; 2. qoʻshma soʻzlar; 3. juft soʻzlar; 4. takroriy soʻzlarga boʻlinadi.

Sodda soʻzlar — bir asosdan iborat boʻlgan soʻzlardir: *kitobxon, baland, mevazor, qoramtir* kabi. Sodda soʻzlar oʻz navbatida ikkiga boʻlinadi: sodda tub soʻzlar va sodda yasama soʻzlar.

Sodda tub soʻzlar — Tarkibi asos va yasovchi qoʻshimchalarga boʻlinmaydigan soʻzlardir. Boshqacha aytganda, tarkibida soʻz yasovchi qoʻshimcha boʻlmagan soʻzlar tub soʻzlar deyiladi: *bola, uycha, yaxshiroq, borgan*. Bunday soʻzlar tarkibida shakl yasovchi qoʻshimcha qatnashishi yoki soʻz faqat asosdan iborat boʻlishi mumkin.

Sodda yasama soʻzlar. Asosga soʻz yasovchi qoʻshimchalar qoʻshilishi orqali hosil qilingan yangi asos sodda yasama soʻzlar deyiladi. Masalan: *oʻrikzor, sersavlat, zargarlik, qahramonona*. Demak, bunday soʻzlar tarkibida soʻz yasovchi qoʻshimcha ishtirok etgan soʻzlardir.

Soʻzning shakl yasovchi qoʻshimchalarsiz qismi **asos** sanaladi: *baliqchilar, ishchanlik, toʻplandi*.

Bir umumiy asosga ega boʻlgan soʻzlar **asosdosh** soʻzlar deyiladi: *tinch, tinim, betinim, tiniq*.

Qoʻshma soʻzlar - bir necha asoslarning birikuvidan hosil bolgan, yaʼni sintaktik usul bilan yasalgan soʻzlardir: *tomorqa, bedapoya, Yangiyoʻl, yolgʻizoyoq, sohibjamol, ozmuncha, devsfat*. Qoʻshma soʻzlarning tarkibi turli soʻz turkumlaridan boʻlishi mumkin: *koʻksulton* (sifat va ot), *qorboʻron* (ot va ot), *shirinsoʻz* (sifat va ot) kabi. Fel turkumida qoʻshma feʼllar doim ajratib yoziladi: *sotib olmoq, ahd qilmoq, borib kelmoq, bayon etmoq*. Qoʻshma soʻzlar ham **yasama soʻzlardir**.

Juft soʻzlar- umumlashtirish, jamlash kabi grammatik maʼnolarni ifodalaydi, chiziqcha bilan ajratib yoziladi: *qozon-tovoq, yaxshi-yomon, ana-mana, eson-omon*

Juft soʻz qismlari quyidagicha tuziladi:

- har ikki qismi mustaqil qo'llana oladi: *ko'rupa-to'shak, esli-hushli, siz-biz*;
- faqat bir qismi mustaqil qo'llana oladi: *egri-bugri, temir-tersak*;
- har ikkala qismi mustaqil qo'llana olmaydi: *aji-buji, apil-tapil*.
Juft so'z qismlar quyidagi ma'no munosabatlarini hosil qiladi:
- o'zaro sinonim (ma'nodosh) so'zlardan tuziladi: *baxt-saodat, kuch-quvvat*;
- o'zaro antonim so'zlardan tuziladi: *uzoq-yaqin, qishin-yozin, katta-kichik*;
- sinonim bo'lmagan, uyadosh so'zlardan tuziladi: *ota-ona, qovun-tarvuz*.

Ba'zan juft so'zlarda semantik usul bilan yasaliş (boshqa so'z turkumiga ko'chish) holati kuzatiladi. Masalan: *bordi-keldi, qo'ydi-chiqdi, oldi-berdi* fe'llari ot so'z turkumiga ko'chadi: *Ularning ko'p yillardan beri bordi-keldisi bor*.

Takroriy so'zlar. Bu so'zlar ham juft so'zlar kabi chiziqcha bilan ajratib yoziladi, yasama so'z sanalmaydi. Takroriylik, ko'plik, jamlik kabi grammatik ma'nolarni ifodalaydi. *Uzun-uzun kipriklari qilt etmaydi. O'z onamni elas-elas xotirlayman*. Takroriy so'zlar birinchi undosh tovushni o'zgartirish bilan ham hosil qilinishi mumkin: *ish-pish, bug'doy-mug'loy, non-pon*. Takroriy so'zlarni gapda ketma-ket qo'llangan so'zlardan hamda nutqiy takrorlardan farqlash lozim: *Suv toshdan toshga urilib oqadi. O'zingni o'zingga maqtagandan qo'rq. Oyi, oyi, tezroq keling!*

OT YASALISHI

Otlar turli so'z turkumlaridan morfologik, sintaktik va so'zlarni qisqartirish usullari bilan yasaladi. Quyida ot yasaliş usullarini ko'rib chiqamiz.

Morfologik usul bilan sodda yasama otlar yasaladi: *paxta+kor, arava+soz, qir+g'ich, chop+iq, orom+goh*. Ot yasovchi qo'shimchalar beshta ma'noviy guruhga bo'linadi:

- shaxs oti yasovchi qo'shimchalar
- mavhum ot yasovchi qo'shimchalar
- faoliyat-jarayon oti yasovchi qo'shimchalar
- o'rin-joy oti yasovchi qo'shimchalar
- narsa oti yasovchi qo'shimchalar

Shaxs oti yasovchi qo‘shimchalar. Bu qo‘shimchalar asosan ot asosdan ot yasaydi.

- **chi gulchi, suvchi, ishchi, taqachi**
- **dosh sirdosh, sinfdosh, kursdosh**
- **do‘z etikdo‘z, zardo‘z**
- **shunos tilshunos, adabiyotshunos, tabiatshunos**
- **kor paxtakor, g‘allakor, sholikor**
- **kash aravakash, tuyakash**
- **xon kitobxon, gazetxon**
- **gar chilangar, misgar, zargar**
- **soz soatsoz, aravaso**
- **paz oshpaz, somsapaz**
- **boz dorboz, masharaboz**
- **xo‘r o‘txo‘r, go‘shxo‘r**
- **parast butparast**
- **dor amaldor, mansabdor**
- **bon bog‘bon, eshikbon.**
- **furush pistafurush, chitfurush**
- **ham hamqishloq, hamshahar.**

Mavhum ot yasovchi qo‘shimchalar ot va fe‘l asosdan ot yasaydi.

- **lik** ko‘p ma‘noli qo‘shimcha bo‘lib quyidagi ma‘noli mavhum otlarni yasaydi:

- xoslik, mo‘ljallanganlik so‘zlarini yasashda qo‘llaniladi *darslik, urug‘lik.*
- paytga vaqtga aloqadorlik *shanba-lik, asr-lik, payshanba-lik.*
- joy ma‘nosiga nisbatan *muz-lik, qum-lik, suv-lik.*
- **ch** *quvon-ch, o‘kin-ch*
- **nch** *taya-nch*
- **inch** *qo‘rq-inch*
- **at** *insoniyat, qadriyat, qobiliyat*

Faoliyat-jarayon otlari shaxs va narsalarning faoliyat jarayonini nomlaydi. Bu qo‘shimchalar ot, sifat va fe‘l asoslardan ot yasaydi.

- **lik** ko‘p ma‘noli qo‘shimcha bo‘lib, quyidagi ma‘nolari ifodalaydi:
- kasb faoliyat ma‘nolarini: *sholikor-lik, gallakor-lik*
- umrning ma‘lum davrini: *bola-lik, o‘smir-lik, yosh-lik, qari-lik*
- xarakter-xususiyatni: *ezma-lik, yalqov-lik*
- **chilik** *mo‘lchilik, uzum-chilik, g‘alla-chilik, yigit-chilik*
- **garchilik** *serob-garchilik, loy-garchilik.*
- **(u)v** *chaquv, saylov, tanlov*

- (i)m *terim, unum, yig'im*
- (i)q *chopiq, buyruq*
- q (oq) *sanoq, taroq, qiynoq*

O'rin joy oti yasovchi qo'shimchalar ot va fe'l asosdan ot yasaydi.

- loq *o'tloq, qumloq*
- iston *qabriston, guliston*
- zor *gulzor, daraxtzor, olmazor*
- goh *tomoshagoh, o'yingoh, saylgoh, oromgoh*
- don *guldon, suvdon*
- xona *sinfxona, oshxona, darshona*
- obod *Do'mbirobod, Yunusobod, Yangiobod*
- ma *bostirma, pistirma*

Narsa oti yasovchi qo'shimchalar asosan fe'l asosdan ot yasaydi.

- k *to'shak, kurak*
- ik *ko'rik, teshik*
- gi (-ki, -qi, -g'u) *kulgi, tuyg'u, chopqi, supurqi*
- m *chidam, to'plam, bog'lam, o'ram, chimdim*
- im (-um) *kechirim, bo'g'im, tuzum*
- ma *qo'llanma, uyushma, toshma*
- qin (-g'in) *qirg'in, yong'in, bosqin*
- in (-un) *tugun, yog'in*
- indi *yuvundi, cho'kindi, chirindi*
- machoq *topishmchoq, bekinmchoq*
- ak *qarsak, pirpirak*
- a *sharshara, g'arg'ara*
- os *gulduros, sharros*
- ildoq *chirildoq, xiqildoq*

Sintaktik usul bilan qo'shma otlar yasaladi. Sintaktik usul bilan yasalgan qo'shma otlar tarkibi quyidagicha bo'ladi:

- ot + otdan: *asalari, gultojixo'roz*
- sifat + otdan: *ko'ksulton, oqsoqol, olaqarg'a*
- son + otdan: *beshvarmoq, mingoyoq, to'rtburchak, uchburchak*

SIFAT YASALISHI

Sifatlar morfologik va sintaktik usullar bilan yasaladi.

Morfologik usul bilan sodda yasama sifatlar yasaladi: *mevali, sersavlat, dilkash, jozibali*. Sifat yasovchi qo'shimchalar ot, sifat, fe'l asoslardan sifat yasaydi:

- li qo‘shimchasi ko‘p ma’noli qo‘shimcha bo‘lib:
- asosdan anglashilgan narsa, predmetga egalikni: *rasmli, bolali, mazmunli*

- belgining kamligini: *yog‘li soch , suvli sochiq*
- belgining ko‘pligini: *yog‘li palov, go‘shтли taom*
- li qo‘shimchasi asosan otdan sifat yasaydi. -*dor, -ser, -va, -bo so‘z* yasovchi qo‘shimchalari bilan sinonim bo‘la oladi: *soqolli-soqoldor, suvli-sersuv, ma‘nili-vama‘ni, obro‘li-boobro‘.*

- dor unumdor, vafodor*
- ser sersuv, serqirra*
- ba bama‘ni, boodob*
- mand ishtiyqqmand, kasalmand*
- kor ehtiyotkor fusunkor*
- siz Suvsiz, asossiz*
- be(siz) beminnat, beg‘araz*
- no(siz) nomard, nojo ya, noo‘rin*
- chan ishchan, o‘ychan*
- choq tortinchoq, maqtanchoq*
- chak kuyinchak, erinchak*
- chiq qizg‘anchiq, sirpanchiq*
- qoq(-g‘oq) yopishqoq, toyg‘oq*
- gir(-kir, -qir) keskir, sezgir, topqir*
- ag‘on chopag‘on, qopag‘on*
- mon toparmon, tutarmon, ishbilarmon*
- aki yuzaki, shartaki*
- qi yig‘loqi, sayroqi, qayroqi*
- k chirik, kemtik*
- ik egik, bukik, o‘lik*
- q iliq, issiq, oqsoq, yumshoq*
- iq bo‘liq, o‘siq, yirtiq, ochiq*
- kin (-qin, -g‘in) so‘lg‘in, jo‘shqin, horg‘in*
- in to‘kin, sochin, erkin*
- ma yig‘ma, terma, tug‘ma, burama*
- mas qo‘rqmas, yengilmas, yaramas*
- ildoq qarsildoq, bijildoq*
- ch tinch, jirkanch*
- iy(viy) ahloqiy, samoviy, jismoniy*
- gi(-ki, -qi) oldingi, tashqi, kechki, tonggi*

- i *qishloqi, iroqi, qozoqi*
- cha *ruscha, o'zbekcha, qozoqcha*
- namo *mullanamo, kamnamo, avliyonamo*
- simon *tuxumsimon, aylanasimon, doirasimon*
- parvar *insonparvar, vatanparvar*
- bad *badbo'y, badnafis*
- chil *epchil, kamchil, izchil*
- don *bilimdon, gapdon*
- kash *mehnatkash, dilkash*
- msiq *qarimsiq, achimsiq*
- bop *ommabop, palovbop*
- xush *xushmanzara, xushhavo*

Sintaktik usul bilan qo'shma sifatlar yasaladi. Qo'shma sifatlarning tarkibiy qismlari:

- ot + otdan: *devqomat, havorang, bodomqovoq, alpqomat*
- sifat + otdan: *sofdil, kaltafahm*
- ot+fe'ldan: *osmono'par, jonkuyar*

FE'L YASALISHI

Fe'llar morfologik va sintaktik usullar bilan yasaladi. Sodda yasama fe'llar morfologik usul bilan yasaladi.

-la fe'l yasovchi faol qo'shimcha bo'lib, quyidagi turkumlardan fe'l yasaydi:

- otdan *o'yla, so'zla*
- sifatdan *oqla, ko'kla*
- ravishdan *tezla, odimla*
- taqlid so'zdan *sharilla, pirilla*
- undov so'zdan *dodla, chuhla, voyvoyla.*

-lan *ikkilan, rohatlan, uylan*

-lash *gaplash, salomlash, xayrlash*

-illa *chirilla, pirilla, mo'tilla*

-ira *sharqira, yarqira*

-a *o'yna, osha, yasha*

-ay *ko'pay, kuchay, ozay, puchay*

-(i)r *qisqar, eskir*

-ar *yoshar, bo'zar, oqar*

-k(ik) *kechik, birik*

- q(iq) yo'liq
- i changi, boyi, tinchi
- t(it) to'lat, berkit

Sintaktik usul bilan qo'shma fe'llar yasaladi. Qo'shma fe'llar doim ajratib yoziladi. Qo'shma fe'llar tarkibi quyidagicha bo'ladi:

- ot + fe'ldan *vafot etmoq, tashrif buyurmoq, qo'l qo'ymoq, imzo chekmoq*

- fe'l + fe'ldan *sotib olmoq, borib kelmoq, tortib olmoq.*

Qo'shma fe'llarni ko'makchi fe'li shakllardan farqlash lozim. Bunday fe'llar yetakchi fe'l + ko'makchi fe'l shaklida tuziladi. Yetakchi fe'l ravishdosh shakdida bo'lib, harakat(holat) ma'nosini ifodalaydi. Ko'makchi fe'l o'z lug'aviy ma'nosidan chekinadi va harakatning turli xarakteristikasini ko'rsatuvchi qo'shimcha ma'nolarni anglatadi. (Ko'makchi fe'l tushirib qoldirilsa ham harakat ma'nosi yetakchi fe'ldan anglashiladi).

ko'rib	→	- chiqdi
		- bo'ldi
		- berdi
		- qoldi
		- turdi

Quyida berilgan ko'makchi fe'li so'z shakllarining ma'nolariga diqqat qiling: *sezib qolmoq, o'qib bermog, ketib qolmoq, qarab qo'ymoq, kelib turmog, kutib qolmoq, yura boshlamog.* (Ko'makchi fe'llarning ma'nolari haqida) fe'l turkumida vahs yuritamiz).

RAVISH YASALISHI

Ravishlar morfologik va sintaktik usullar bilan yasaladi.

Morfologik usul bilan ot va fe'l asoslardan sodda yasama ravishlar yasaladi.

- cha** *yaxshilikcha, butunicha, yashirincha*
- larcha** *mardlarcha, o'g'rilarcha, dushmanlarcha, onalarcha*
- chasiga** *erkakchasiga, yigitchasiga*
- sig** *yoppasiga, qatorasiga, ertasiga*
- ona** *do'stona, shoirona,*
- lab** *tonnalab, savatlab*
- an** *majburan, asosan, tasodifan*

-in yashirin

-lay (ligicha) butunlay, tirikligicha

Sintaktik usul bilan qo'shma ravishlar yasaladi.

• **har, hech** so'zlarini o'rin, payt ma'noli so'zlarga qo'shish bilan qo'shma ravishlar yasaladi: *har zamon, har lahza, har on, har safar, hech vaqt, hech joy*

• **bir** so'zini o'rin, payt ma'noli so'zlarga qo'shish bilan: *bir oz, bir zumda, biryo'la, bir nafas, bir qancha, bir muncha.*

MORFOLOGIYA

Tilshunoslikning bu bo'limida so'zning grammatik ma'nosi va ularni ifodalovchi grammatik shakllar o'rganiladi.

So'z tilshunoslikning ikkita bo'limida o'rganiladi: leksikologiyada va morfologiyada. So'zning borliqdagi ma'lum narsa, belgi-xususiyat, harakat-holatlarni bildirishi uning atash ma'nosi yoki lug'aviy ma'nosi deyiladi. So'zning bunday ma'nosi leksikologiyada o'rganiladi.

So'zlar atash ma'nosi bilan birgalikda ma'lum grammatik ma'no va bu ma'nolarni ifodalovchi shakllarga ham ega bo'ladi. So'zning grammatik ma'nosi so'zning atash ma'nosiga qo'shimcha ma'no bo'lib, bir turkum so'zlar uchun umumiy ma'nodir.

Kitob → **atash ma'nosi** — o'quv quroli
grammatik ma'nosi — predmet, ot so'z turkumi,
birlikda, bosh kelishikda...

Har qanday grammatik ma'no ma'lum grammatik shakl orqali ifodalanadi. Grammatik ma'nolarni ifodalovchi shakllar grammatik shakllar deyiladi. Masalan, *uzumlarni* so'zi «uzum daraxti mevasi», «daraxt» ma'nolari bilan birga «ko'plik», «kelishik» ma'nolariga va bu ma'nolarni ifodalovchi shakllarga (lar, ni) ega. «Uzum daraxti mevasi», «daraxt» ma'nolari bu so'zning atash ma'nosi, qolgan ma'nolar esa grammatik ma'nolaridir. Grammatik ma'no bir turkumga xos so'zlar uchun umumiydir.

So'zlarning so'rog'i va qanday umumlashgan ma'noga ifodalashiga ko'ra guruhlariga bo'linishi so'z turkumlari sanaladi. So'z turkumlari ma'no va vazifasiga ko'ra quyidagiguruhlariga bo'linadi:

1. Mustaqil so'zlar
2. Yordamchi so'zlar
3. Undov so'zlar
4. Taqlid so'zlar

5. Modal soʻzlar

Maʼlum bir soʻroqqa javob boʻlib, biror gap boʻlagi vazifasida keladigan soʻzlar *mustaqil soʻzlar* deyiladi: feʼl, ot, sifat, son, olmosh va ravishlar mustaqil soʻzlardir.

Mustaqil soʻzlardan *kelishik* va *egalik qoʻshimchalari* bilan oʻzgarish xususiyatiga ega boʻlgan soʻzlar *ismlar* deyiladi. Ismlar toʻrtta boʻladi: ot – narsaning nomi, sifat – belgining nomi, son – miqdor nomi, olmosh – ismlar oʻrnida almashib keluvchi, ularga ishora qiluvchi soʻzlar.

OT SOʻZ TURKUMI

Shaxs, narsa maʼnolarini shuningdek joy nomlarini bildirib, *kim? nima? qayer?* soʻroqlariga javob boʻladigan soʻzlar ot deyiladi. Kim? soʻrogʻi shaxsni bildiruvchi soʻzlarga, nima? soʻrogʻi narsa-buyumni bildiruvchi soʻzlarga, qayer? soʻrogʻi joy nomini bildiruvchi soʻzlarga beriladi. Shunga koʻra otlar shaxs otlari, narsa-buyum otlari, oʻrin-joy otlariga boʻlinadi. Masalan: *olma, bulut, doʻppi; qiz, chol, Qoʻzivoy; qishloq, guzar, Toshkent.*

Otlar tuzilishiga koʻra sodda, qoʻshma, jut va takroriy otlarga boʻlinadi.

Sodda otlar faqat bir asosdan tarkib topgan otlardir: *ishlarimiz, koʻchadagi, oʻroq*. Sodda otlar tub va yasama boʻladi. Tarkibida soʻz yasovchi qoʻshimchasi boʻlmagan otlar sodda tub otlardir: *tilimiz, bolalar, kitob*. Morfologik usul bilan (soʻz yasovchi qoʻshimchalar yordamida) yasalgan otlar sodda yasama otlardir: *ekin, supurgi, aravakash*

Qoʻshma otlar ikki yoki undan ortiq asosdan tarkib topgan otlardir: *kungaboqar, beshvarmoq, qulqop, boychechak*. Qoʻshma otlar qoʻshib yoki ajratib yoziladi:

- ikki va undan ortiq asosdan tarkib topgan turdosh otlar doim ajratib yoziladi: *laylakqor, olibsotar, tillaqosh, atirgul;*

- ikkinchi qismi turdosh otdan boʻlgan atoqli otlar qoʻshib yoziladi: *Oltiariq, Yangibozor, Surxondaryo;*

- ikkinchi qismi atoqli otdan boʻlgan qoʻshma otlar ajratib yoziladi: *Oʻrta Osiyo, Gʻarbiy Yevropa, Oʻrta Chirchiq.*

Juft otlar ikkita otning juftlashuvidan hosil boʻladi va chiziqcha bilan yoziladi: *kitob-daftar, ota-ona, temir-tersak, ot-ulov, orzu-armon, gap-soʻz.*

Takroriy otlar otni aynan yoki tovush oʻzgarishi bilann takrorlash orqali hosil qilinadi. Takroriy soʻzlar chiziqcha bilan ajratib yoziladi: *savat-savat, dasta-dasta, qovun-povun, uy-puy...*

OTLARNING MA'NOLARIGA KO'RA TURLARI

Bir turdagi predmetlardan birining nomini yoki umumiy nomini bildirishiga ko'ra otlar atoqli otlar va turdosh otlarga bo'linadi. bir turdagi predmetlardan bittasini ajratib ko'rsatuvchi. shaxs, narsa yoki joyga atab qo'yilgan otlar atoqli otlar deyiladi: *Amudaryo, Zarafshon, Sirdaryo, Nigora.*

Atoqli otlarnimani atab kelishiga ko'ra ikki xil bo'ladi: shaxs nomlari va joy nomlari. Kishilarga atab qo'yilgan nomlar, ularning ismi, familiyasi, taxallusini bildiruvchi atoqli otlar *shaxs nomlari* deyiladi: *Mir Alisher Navoiy, Yusuf xos Xojib, Mahmud Qoshg'ariy, Hasanali, Erkin Bohidov.*

Ma'lum bir geografik hududga atab qo'yilgan nomlar joy nomlari deyiladi: *Farg'ona, Xatirchi, Chorsu, Italiya, Markaziy Osiyo, O'zbekiston Respublikasi.* Mamlakat va o'lka nomlari qo'shma so'z shaklida bo'lganda har bir qism bosh harf bilan yoziladi: *Buyuk Britaniya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Saudiya Arabistoni, O'rta Osiyo.* Tarkibi turdosh otlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan joy nomlari qo'shib yoziladi: *Oltiariq, Yettisuv, Oqtosh, Bildirsoy, Qizilqum, Yangiobod, Qumqo'rg'on.* Tarkibida bo'yi, orti, oldi so'zlari ishtirok etgan joy nomlari qo'shib yoziladi: *Orolbo'yi, Kavkazorti.*

Atoqli otlar tashkilot, korxonalar, muassasa nomlarini ham bildiradi: *Sog'liqni saqlash vazirligi, O'zbekiston Oliy Majlisi, O'zbekiston Milliy universiteti, «vahor» kontsert zali, «O'zbekiston» mehmonxonasi, «Sharq gullari» firmasi.*

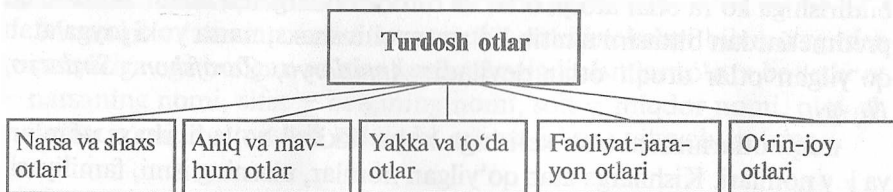
- xalqaro tashkilot va oliy davlat tashkilotlari va mansablarining nomlari tarkibidagi har bir so'z bosh harf bilan yoziladi: *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, vazirlar Mahkamasi, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi;*

- vazirliklar, idoralar, tashkilotlar va korxonalar nomi tarkibidagi birinchi so'z bosh harf bilan yoziladi: *Madaniyat va sport ishlari vazirligi, Quvasoy tsement zavodi;*

- turli korxonalar, mahsulotlar, inshootlarga berilgan shartli nomlar qo'shtirnoq ichida bosh harf bilan yoki birinchi qismi bosh harf bilan beriladi: *«Istiqlol» saroyi, «Umid gulshani» oromgohi.*

Atoqli otlar tarixiy sana va vayram nomlarini ham bildiradi. Tarixiy sana va vayramiarning birinchi nomlari tarkibidagi birinchi so'z bosh harf bilan yoziladi: *8 mart — Xalqaro xotin qizlar kuni, 9 may — Xotira va qadrlash kuni.*

Turdosh otlar bir turdagi shaxs, narsa, o‘rin-joy, faoliyat-jarayon nomlarini bildiruvchi otlardir. Turdosh otlar quyidagi ma‘noviy guruhlarga bo‘linadi:

Shaxs otlari – kim? so‘rog‘iga javob bo‘lib, shaxslarni yoshiga, yashash joyiga, mansabiga, ijtimoiy holatiga, nasl-nasabiga qarindoshlik darajasiga ko‘ra nomlab keladi. Masalan: *yigit, qiz, ayol, erkak* – jins jihatdan; *amma, xola, tog‘a, amaki* – qarindoshlik darajasiga ko‘ra; *leytenant, dotsent, polkovnik* – unvoni jihatdan; *tikuvchi, oshpaz, sartarosh* – kasb-koriga ko‘ra; *chol, kampir, bola* – yoshiga ko‘ra; *mahalladosh, qishloqdosh* – yashash joyiga nisbatan nomlangan.

Shaxs otlari yasama otlar ham bo‘lishi mumkin. Ular shaxs oti yasovchi qo‘shimchalar yordamida yasaladi: *sinfdosh, suvchi, dorboz, soatsoz, kitobxon* kabi.

–lik qo‘shimchasi o‘rin-joy bildiruvchi turdosh va atoqli otlarga qo‘shilib, shaxsning shu hududga mansubligini bildiradi, Atoqli otlarga qo‘shilgan –lik qo‘shimchasi atoqli otni turdosh otga aylantiradi va kichik harf bilan yoziladi: *andijonlik, qishloqlik, amerikalik*.

Narsa otlari – nima? so‘rog‘iga javob bo‘lib, jonli va jonsiz narsalarning nomlarini bildiradigan otlardir. Narsa otlari quyidagi ma‘noviy guruhlarga ajraladi:

Hayvon nomlari – *kuchuk, mushuk, sichqon, chumoli, chigirtka*

O‘simlik nomlari – *gul, rayxon, yalpiz, gultojixo‘roz*

Oziq-ovqat nomlari – *piyoz, kartoshka, qovun, non*

Kiyim-kechak – *shim, yubka, pal‘to, to‘n*

Idish-tovoq nomlari – *qoshiq, kosa, qozon, cho‘mich*

Ish qurollari nomlari – *ketmon, bolta, arra, tesha*

Osmon jismlari nomi – *yulduz, oy, bulut, quyosh*

Narsa otlarning tub va yasama shakli mavjud: **-gich, -,qich, -gi, -qi, -k, -oq, -indi, -ma, -don, -moq,m** qo‘shimchalari asosga qo‘shilib yasama narsa otlari yasaydi: *o‘roq, taroq, tugma, qirg‘ich, guldon, achitqi, tishkovlagich, elak, supurgi*.

Aniq va mavhum otlar. Sezgi a'zolarimiz yordamida (ushlab, ko'rib) bilishimiz mumkin bo'lgan narsalarni bildirgan otlar aniq otlar deyiladi: *kitob, daftar, stol, stul, parta*. Aniq otlar birlik va ko'plik shaklda qo'llaniladi. Birlik va ko'plik ma'nolarini anglata oladi: kitoblar -birdan ortiqlik ma'nosini anglatadi.

Sezgi a'zolarimiz yordamida (ushlab, ko'rib) bilishimiz mumkin bo'lmagan, tafakkur va tasavvur orqali idrok qilinadigan narsalarni bildirgan otlar mavhum otlar deyiladi: *g'am, qayg'u, vaxt, quvonch, aql, uyqu, farishta, hayo, nomus*. Mavhum otlar faqat birlikda qo'llaniladi va ko'plik (-lar) qo'shimchasini olganda grammatik ma'no ifodalanmaydi, ma'no kuchaytiriladi uslubiy ma'no anglashiladi: *Tuyg'ularim jo'shib ketdi*.

Mavhum otlar yasama bo'lishi ham mumkin:

- ... **lik** *shodlik, yomonlik, ahmoqlik*
- ... **ch** *quvonch, o'kinch, yupanch, sog'inch*
- ... **inch** *qo'rqinch*
- ... **gi** *sevgi, kulgi*
- ... **at, -ot** *samimiyat, hissiyot*

Yakka va to'da otlar. Donalab sanaladigan predmetlar yakka otlardir: *daftar, ruchka, qalam, stul, stol*. Bir turdagi predmetlarning jamini bildiruvchi, o'zi alohida predmetga xos atash ma'nosini anglatmaydigan otlar to'da otlardir: *xalq, el, yurt, poda, sabzavot, meva*.

Faoliyat jarayon otlari shaxs, narsalarning faoliyat jarayonini ifodalovchi otlardir: *chorvachilik, tanlov, chopiq, loygarchilik, terim, ro'shnolik*. Faoliyat — jarayon otlari quyidagi qo'shimchalar bilan yasaladi:

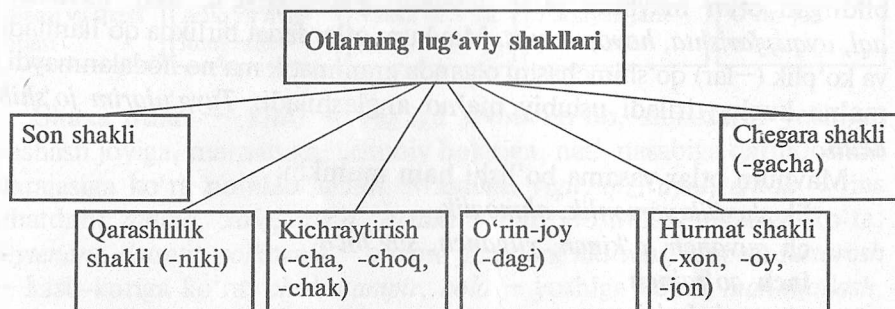
- ... **lik** *sartaroshlik, mehribonlik, to'quvchilik*
- ... **chilik** *g'allachilik, paxtachilik, ipakchilik, pillachilik*
- ... **garchilik** *loygarchilik, mo'lichilik*
- ... **uv** *o'quv, yozuv, chizuv*
- ... **im** *terim, kirim-chiqim*
- ... **iq** *chopiq, qaytariq*

O'rin-joy otlari: qayer? so'rog'iga javob bo'lib, o'rin-joy ma'nosini bildiruvchi otlardir: *shahar, tuman, guzar, mahalla, ko'cha, maydon, gulzor, oromgoh, g'arb, shimol*. O'rin joy otlari o'rin joy oti yasovchi qo'shimchalar bilan yasaladi:

- ... **zor** *gulzor, mevazor, tokzor*
- ... **loq** *qumloq, toshloq*

- ... **iston** qabriston, guliston
- ... **goh** sayrgoh, tomoshagoh
- ... **xona** qo'riqxon, yotoqxon, oshxon
- ... **ma** bostirma, tortma

OTLARNING LUG'AVIY SHAKLLARI

Otlarning son shakli uning lug'aviy shakli sanaladi. Son shakli birlik va ko'plik shaklga ega. Otlarning **-lar** qo'shimchasini olgan shakli *ko'plik shakli*, **-lar** qo'shimchasini olmagan shakli esa *birlik shakli* bo'lib hisoblanadi. Masalan: Kitob_(birlik) – kitoblar_(ko'plik), qalam_(birlik) – qalamlar_(ko'plik).

Otlarning birlik shakli predmetning yakkaligini ifodalaydi, u maxsus ko'rsatkichga ega emas.

Otlarning ko'plik shakli predmetning birdan ortiqligini ifodalab keladi va qo'yidagi usullar bilan yasaladi:

- *morfologik usul* – asosga **-lar** qo'shimchasini qo'shish orqali yasalgan shakl: *farzandlar, gullar, qushlar, yulduzlar*.

- *sintaktik usul* – otdan oldin miqdor bildiruvchi ayrim so'zlar yoki sonlarni keltirish orqali yasaladigan shakl: *o'nta kitob, ancha odam, ko'p odam*.

- *semantik usul* – ma'noviy ko'plikni anglatuvchi otlarda ifodalanadi: *poda, omma, jamiyat, to'da, to'plam*.

-lar qo'shimchasi grammatik va uslubiy ma'nolarni ifodalash xususiyatiga ega:

-lar qo'shimchasi ot yoki otlashgan so'zlarga qo'shilib, ko'plik ma'nosini ifodalashi uning *grammatik ma'nosidir*: *uyalar, bolalar, yaxshilar, kelganlar*.

-lar qo‘shimchasining faqat birlikda qo‘llanuvchi otlarga qo‘shilib, ko‘plikdan tashqari anglatgan ma’nolari uning *uslubiy ma’nosi* bo‘lib hisoblanadi.

-lar qo‘shimchasining uslubiy ma’nolari:

• *mavhum otlarga* –lar qo‘shimchasi qo‘shilsa ma’no kuchaytiriladi: *sevinchlarim, qayg‘ularim, armonlarim, quvonchlarim.*

• *donalab sanalmaydigan otlarga* - qo‘shilganda xil, nav, tur ma’nolarini anglatadi: *unlar, suvlar, yog‘lar.*

• *atoqli otlarga* – qo‘shilganda umumlashtirish, jamlash ma’nolarini ifodalaydi: *Akmallarnikiga bordik. Samarqandlarni aylandik.*

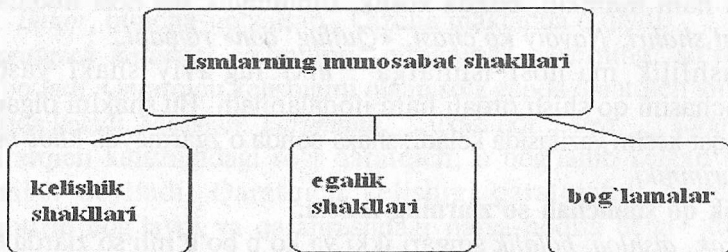
• *tabiatdagi yakka jismlarga* – qo‘shilganda ma’no kuchaytiriladi: *Oylar yuziga parda tortadi. Ushbu sanalgan otlar lar qo‘shimchasini olsada, ulardan anglashilgan ma’no uslubiy ma’noni ifodalaydi. Shuning uchun ham quyida sanab o‘tgan otlarimiz birlikda qo‘llaniluvchi otlar bo‘lib ular grammatik ko‘plikda qo‘llanila olmaydi.*

• *hurmat ma’nolarini anglatadi* – bunda lar qo‘shimchasi egalik qo‘shimchasidan keyin joylashadi: *oyimlar keldilar, akamlar vrachlar.*

• *chama, taxmin ma’nolarini anglatadi:* *Ikki soatlar kutdik.*

Kichraytirish va erkalash shakllari otlarning lug‘aviy shakli sanaladi. Otlarning *-cha, -choq, -chak, -(a)loq* qo‘shimchalarini olgan shakli kichraytirish shakli, *-gina, (-kina, -qina), -jon, -xon, -oy* qo‘shimchalarini olgan shakli esa erkalash shakli hisoblanadi: *valiqcha, kelinchak, qo‘zichoq, qizaloq, oyijon, bolaginam, Salimaxon, Rahimaoy, Salimjon.*

ISMLARNING MUNOSABAT SHAKLLARI

Ism asoslarga qo‘shilib, ularni boshqa so‘zlarga bog‘lab keladi va gap bo‘laklarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ismlarning munosabat shakllariga egalik, kelishik va *–man, -san, -dir* qo‘shimchalari, bo‘lmoq, sanalmoq, hisoblanmoq kesimlik bog‘lamalari kiradi.

Egalik qo'shimchalari – ismlarga qo'shib asos qismida ifodalangan narsaning belgisini, xusiyatini, harakat-holatini uch shaxsdan biriga qarashlilikini bildirgan qo'shimchalar egalik qo'shimchalari deyiladi.

birlik

ko'plik

I onam borishim

onamiz borishimiz

II onang borishing

onangiz borishingiz

III onasi borishi

ona(lar)i borish(lar)i

Undosh bilan tugagan ismlarga *-im, -imiz, -ing, -ingiz, -i, -lari*; unli bilan tugagan ismlarga *-m, -miz, -ng, -ngiz, -si, -(lar)i* qo'shimchalari qo'shiladi.

Viloyat, shahar, tuman, korxonalar nomlarida qo'llangan egalik qo'shimchalari xoslik, tegishlilik, umumdan ajralganlik ma'nolarini ifodalaydi: *Orol dengizi, Bobur bog'i, Amir Temur xiyoboni*. Bu gaplarda egalik ma'nolari anglashilmaydi.

Ravishlarida egalik qo'shimchalari ajratilmaydi, ular yaxlitlanib qolgan bo'ladi: *kechasi, kunduzi, ertasiga, uzunasiga, kechalari*.

Egalik qo'shimchasini olgan so'zdan oldin qaratqich kelishigi shaklidagi so'z belgisi va belgisiz qo'llaniladi: *kitobning varag'i, cho'l havosi, mening ustozim*.

Sifatdosh va xarakter nomi tarkibidagi egalik qo'shimchalari harakat bajaruvchisining shaxsi va sonini bildiradi. Shuning uchun ulardan oldin qaratqich kelishigini olgan so'zning ko'pincha qo'llanilishiga ehtiyoj bo'lmaydi. Masalan: *Bilganingni ayt. Kachon kelishini bilmaymiz*.

Ba'zan egalik qo'shimchasi belgisiz shaklda qo'llaniladi: *bizning uy, sizning ko'cha*. Egalik qo'shimchasini olgan so'z bosh kelishikdagi so'zga birikishi ham mumkin, bunda xoslik, umumiylik ma'nosi ifodalanadi: *Toshkent shahri, Navoiy ko'chasi, «Qutlug' qon» romani*.

Qarashlilik ma'nosi ismlarga *-niki* lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchasini qo'shish orqali ham ifodalaniladi. Bu shaklni olgan so'z gapda faqat kesim vazifasida keladi, shaxs-sonda o'zgarmaydi: *kitob meniki, kitob Karimniki*.

Egalik qo'shimchali so'zlarning imlosi.

• *terak, qishloq, bolalik* singari ikki va ko'p bo'g'inli so'zlarda egalik qo'shimchasi qo'shilganda, asos qismining oxirgi *k, q* tovushlari *g* va *g'* tarzida talaffuz qilinadi va shunday yoziladi: *teragi, qishlog'i, bolaligi*;

• *o'rin, shahar, burun* kabi ikkinchi bo'g'inida *i, a, u* qisqa unilari ishtirok etgan so'zlarda egalik qo'shimchasi qo'shilganda ikkinchi bo'g'indagi *i, a, u* unilari tushib qoladi: *o'rni, shahri, burni*;

• *nok, chok, mashq* kabi bir bo'g'inli, *idrok, ishtirok, huquq* kabi ko'p bo'g'inli so'zlarda egalik qo'shimchalari qo'shilganda asos qismda hech qanday o'zgarish bo'lmaydi: *noki, ishtiroki, huquqi*. Demak, egalik qo'shimchalari qo'shilganda ba'zi so'zlarda tovush almashishi va tovush tushishi hodisalari yuz beradi.

Kelishik shakllari. Ismlarni boshqa so'zlarga tobelantirib bog'lash uchun xizmat qiluvchi qo'shimchalar kelishik shakllari sanaladi. Kelishik shakllari doim tobe so'zga qo'shiladi. O'zbek tilida oltita kelishik mavjud:

<i>Kelishik nomlari</i>	<i>Qo'shimchalari</i>	<i>Misollar</i>
Bosh kelishik	---	Bola gapirdi
Qaratqich kelishigi	-ning	Karimning ukasi
Tushum kelishigi	-ni	Do'stini uchratmoq
Jo'nalish kelishigi	-ga (-ka, -qa)	Onaga, tog'ga, buloqqa, bilakka
O'rin-payt kelishigi	-da	Maktabda o'qimoq
Chiqish kelishigi	-dan	Uydan chiqmoq

Ismlarning egalik qo'shimchalari bilan shaxs-sonda hamda kelishik qo'shimchalari bilan o'zgarishi turlanish deyiladi. Turlovchi qo'shimchalar egalik va kelishik qo'shimchalaridir.

Bosh kelishik - kim? nima? qayer? so'roqlariga javob bo'ladi. Bosh kelishik shakli maxsus ko'rsatkichga ega emas. Bu shakldagi so'z gapda ega, ot kesim, undalma vazifalarida keladi. Masalan: Mening onam – vrach. Bahor, buncha-go'zalsan . Qizcha maktabda o'qiydi.

Qaratqich kelishigi –kimning? nimaning? qayerning? so'roqlariga javob bo'ladi. Qaratqich kelishigini olgan so'z gapda qaratqich aniqlovchi vazifasida keladi. Masalan: *Karimning*^{belgili} ukasi bor. *Olma*^{belgisiz} vargi to'kildi.

Qaratqich kelishigidagi so'z qaratqich, u bog'lanib kelgan so'z esa qaralmish deyiladi. Qaratqich kelishigi qaratqichni qaralmishga tobelantirib bog'laydi va qaralmishdagi narsa-hodisa belgi- xususiyat, harakat-holatning qarashlilikini bildiradi. Masalan:

Maktabimiz^{qaratqich} *bog'i*^{qaralmish}

Qaratqich kelishigi o'zidan keyin ot va otlashgan so'zlarni bog'laydi. U belgili va belgisiz shaklga ega. Belgisiz shakli turdosh otlarda uchraydi: *maktab bog'i*, bahor yomg'iri. Lekin qaratqich va qaralmish o'rtasida

soʻz ishtirok etganida u belgili shaklda qoʻllaniladi: *maktabimizning katta bogʻi, vahorning yoqimli yomgʻiri.*

Atoqli otlar, olmoshlar, sifatdoshlarda qaratqich kelishigi doim belgili qoʻllaniladi. Masalan: *Karimning ukasi, uning fikri, hammaning joyi.*

Qaratqich kelishigining belgili shakli **ning** va **n** (poetik) shakllarga ega: *Erkalanib yotadi onasin quchogʻida. Saidaning hujrasida yigʻilishdi.*

Qaratqich kelishigi egalik qoʻshimchasini olgan soʻz bilan qoʻllansa qarashlilik maʼnosini ifodalaydi.

Tushum kelishigi kimni? nimani? qayerni? soʻroqlariga javob boʻladi. Tushum kelishigidagi soʻz doim oʻtimli feʼllarga bogʻlanadi. Bu soʻz gapda doim *vositasiz toʻldiruvchi* boʻlib keladi: *Bu sheʼrlarni hayajon bilan oʻqiymiz.*

Tushum kelishigidagi soʻz bilan oʻtimli feʼl yonma-yon kelganda tushum kelishigi belgisiz qoʻllaniladi. Masalan: *Kitob oʻqidi, suv ichdi.* Tushum kelishigidagi soʻz bilan oʻtimli feʼl orasida biror soʻz qoʻllanilsa, tushum kelishigi faqat belgili shaklda qoʻllaniladi: *Kitobni miriqib oʻqidi, suvni qonib ichdi.* Tushum kelishigining belgisiz shakli koʻpincha turdosh otlarga narsa otlariga xosdir: *gul terdi, xat yozdi, rasm chizdi.*

Atoqli otlarga, shaxs otlari, olmoshlar, otlashgan soʻzlar faqat belgili shaklda qoʻllaniladi: *Karimni koʻrdi, xammani chaqirdi, qoʻrganini aytdi, yaxshini maqtang.*

Joʻnalish kelishigi kimga? nimaga? qayerga? soʻroqlariga javob boʻlib, gapda quyidagi vazifalarda qoʻllaniladi:

- shaxs va narsa otlariga qoʻshilib, kimga? nimaga? soʻroqlariga javob boʻladi, gapda *vositali toʻldiruvchi* boʻlib keladi: *Yurakka buyurib boʻlmaydi. Doʻstimga xat yozdim.*

- oʻrin-joy otlariga qoʻshilib, qayerga? soʻrogʻiga javob boʻlib keladi, gapda oʻrin holi vazifasida keladi: *Qishloqqa qaytdi.*

- payt otlariga qoʻshilib, qachon? soʻrogʻiga javob boʻlib, payt holi vazifasida keladi. *Ertaga qayting. Tongga yaqin boramiz.*

Joʻnalish kelishigidaga soʻzdan keyin **sifat** va **feʼllar** qoʻllaniladi: *yurishga qulay, doskaga yozmoq, ovqatga pazanda.*

Oʻrin-payt kelishigi kimda? nimada? qayerda? qachon? soʻroqlariga javob boʻladi.

- shaxs va narsa otlariga qoʻshilib, kimda? nimada? soʻroqlariga javob boʻladi, gapda *toʻldiruvchi* vazifasida keladi: *telefonda gaplashmoq, doʻstida koʻrmoq.*

• o‘rin-joy otlariga qo‘shilib, qayerga? so‘rog‘iga javob bo‘lib keladi, gapda o‘rin holi vazifasida keladi: *Qishloqda yashaydi.*

• payt otlariga qo‘shilib, qachon? so‘rog‘iga javob bo‘ladi, gapda payt holi vazifasida keladi. *Tongda aytdi hayot otini.*

Chiqish kelishigi kimdan? nimadan? qayerdan? qachon? nima uchun? nima sababdan? so‘roqlariga javob bo‘ladi.

*Nondan olmoq*_{nimadan?}

*Qo‘rqanidan yig‘lamoq*_{nima uchun?}

*Ertalabdan chaqirmoq*_{qachon?}

*Do‘stidan olmoq*_{kimdan?}

• shaxs va narsa otlariga qo‘shilib, kimdan? nimadan? so‘roqlariga javob bo‘ladi, gapda *to‘ldiruvchi* vazifasida keladi: *do‘stidan so‘ramoq, uzumdan olmoq.*

• o‘rin-joy otlariga qo‘shilib, qayerdan? so‘rog‘iga javob bo‘lib keladi, gapda o‘rin holi vazifasida keladi: *shahardan qaytmoq.*

• payt otlariga qo‘shilib, qachon? so‘rog‘iga javob bo‘ladi, gapda payt holi vazifasida keladi. *Mashg‘ulotlar tushdan boshlanadi.*

• otlashgan sifatdoshlarga qo‘shilib, *nima uchun* so‘rog‘iga javob bo‘ladi, gapda sabab holi vazifasida keladi: *Hammasini unutganidan rostini aytib qo‘ya qoldi.*

Ba‘zan tushum kelishigi o‘rnida chiqish kelishigidagi so‘z ishlatilishi mumkin. Bunda tushum kelishigidagi so‘z butunni, chiqish kelishigidagi so‘z qismni anglatadi: *suvni(dan) iching, uzumni(dan) yeng.*

Jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklari ko‘makchilar bilan grammatik ma‘nodoshlik xosil qiladi: *O‘qish sizga(uchun) kerak, maktabga(tomon) bormoq.*

Ismlarni kesimga xoslovchi shakllar. Kesim ega bilan shaxs va sonda moslashadi. Ism orqali ifodalangan kesimlar shaxs sonni bildiruvchi -man, -san, -dir qo‘shimchalari, *emas, ekan, emish, bo‘lmoq, sanalmoq, hisoblamoq* bog‘lamalari vositasida ega bilan moslashadi. Demak, -man, -san, -dir qo‘shimchalari, *emas, ekan, emish, bo‘lmoq, sanalmoq, hisoblanmoq* bog‘lamalari ismlarni kesimga xoslovchi shakllardir. Masalan: *Men o‘qituvchiman. Siz ulug‘ odam bo‘lasiz. Men Brach bo‘laman. Siz dushmansiz. U boy edi.*

Harakat nomi bilan ifodalangan kesim tarkibida *darkor, kerak, lozim, shart.* so‘zlari bo‘lganda kesimni ega bilan moslashtiruvchi qo‘shimchalar harakat nomiga qo‘shiladi: *Men borishim kerak. Bolalar tez qaytishi shart.*

SIFAT SO‘Z TURKUMI

Otga bog‘lanib uning belgisini bildiradigan va qanday? qanaqa? so‘roqlariga javob bo‘ladigan so‘zlarga sifat deyiladi. Masalan: *go‘zal, baland, xushbo‘y, kemtik*. Sifat gapda asosan sifatlovchi-aniqlovchi, kesim vazifasida keladi: *Yonbag‘irlar ko‘m-ko‘k. baqqol amaki pakana, yuzi katta iyagi kalta odam. U juda sergap.*

Sifatlar tuzilishiga ko‘ra: *sodda sifatlar, qo‘shma sifatlar, juft sifatlar, takroriy sifatlar*ga bo‘linadi.

Sodda sifatlar tarkibiga ko‘ra tub va yasama bo‘ladi. Tarkibiy qismlarga bo‘linmaydigan sifatlar tub sifatlar sanaladi. (Shakl yasalish qismi bundan mustasno). Masalan: *qari, qoramtir, eskiroq, sariq*.

Asos va yasovchi qismga bo‘linadigan sifatlar esa yasama sifatlar deyiladi. Yasama sifatlar asosga qo‘shimcha qo‘shish yoki so‘z qo‘shish orqali hosil bo‘ladi: *guldor, sezgir, turkiy, xushsurat, kechki, sofdil, toshbag‘ir*.

Qo‘shma sifatlar ikki va undan ortiq asoslardan tarkib topgan sifatlardir. Qo‘shma sifatlar, asosan, qo‘shib yoziladi. Qo‘shma sifatlar tarkibi quyidagi so‘z turkumlaridan bo‘ladi: *jigarrang, bodomqovoq, toshyurak* ot + otdan; *sofdil, shirinso‘z* - sifat + otdan; *osmono‘par, mehnatsevar* - ot + fe‘ldan.

Juft sifatlar o‘zaro yaqin ma‘noli yoki zid ma‘noli ikki asosning juftlashishidan xosil bo‘ladi. Masalan: *katta-kichik, oq-qora, yaxshi-yomon* - zid ma‘noli qismlardan, *uzuq-yuluq, esli-xushli* yaqin ma‘noli qismlardan tarkib topgan. Juft sifat qismlari chiziqcha bilan yoziladi. Qismlar orasida -u, -yu yuklama-bog‘lovchilari bo‘lsa, ular o‘rtasida chiziqcha qo‘yiladi va ajratib yoziladi: *yakka-yu yagona*.

Takroriy sifatlar bir asosning takrorlanishidan hosil bo‘ladi va ular belgini ta‘kidlab, kuchaytirib ifodalashga xizmat qiladi: *yangi-yangi, elas-elas, mayda-mayda, barra-barra*.

ASLIY VA NISBIY SIFATLAR

Belgini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalaydigan va uni darajalab ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lgan sifatlar asliy sifatlar deyiladi: *go‘zal, suvli, achchiq, aqlli, yuzaki*.

Asliy sifatlar tuzilishiga ko‘ra:

- sodda tub sifatlar: *yaxshi, qiziq, egri, novcha, ozoda*;
- sodda yasama sifatlar: *tiniq, chiroyli, yulg‘ich, bama‘ni, yasama*.

• qo'shma sifatlar bo'la oladi: shirinso'z, xushbo'y, kaltafahm, ochko'z.

Nisbiy sifatlar belgini to'g'ridan-to'g'ri emas, valki boshqa bir tushunchaga nisbatlagan holda ifodalaydigan va daraja ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lmagan sifatlardir: *yozgi, yig'ma, derazali, devoriy, g'ishtin*.

Nisbiy sifatlar tuzilishiga ko'ra quyidagicha bo'ladi:

- sodda yasama: do'ppili, serg'alva, tonggi, chillaki, ro'molli;
- juft sifat: egri bugri, sarg'ish-qo'ng'ir, mayda-chuyda, valand-past, qora-qura.

SIFAT DARAJALARI

Belgining ortiq yoki kamligi jihatidan farqlanishi sifat darajalari, shu ma'noni ifodalovchi shakllar esa daraja shakllari deyiladi. Sifat darajalari to'rt xil:

1. Oddiy daraja. 2. Qiyosiy daraja. 3. Orttirma daraja. 4. Ozaytirma daraja.

Oddiy daraja — belgining odatdagi me'yorini bildirib, boshqa sifat darajalari uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Oddiy daraja maxsus ko'rsatkichga ega emas: yaxshi, qiziq, ulkan, chiroyli, yomon, oq, qora, zerikarli.

Orttirma daraja — belgining me'yordan ortiq ekanligini bildirgan sifat shakli bo'lib, quyidagi usullar bilan yasaladi.

• sintaktik usul: oddiy darajadagi sifat oldidan *juda, g'oyatda, nihoyatda, eng, jiqqa, xo'l, g'irt, o'lguday, tim* kabi so'zlarni keltirish orqali yasaladi: *juda ayyor, jiqqa ho'l, o'lguday ziqna, eng katta, g'oyatda chiroyli, g'irt yolg'on;*

• fonetik usul: sifatning birinchi bo'g'inini tovush o'zgarishi orqali takrorlab qo'llash orqali yasaladi: *kap-katta, qip-qizil, sap-sariq, ko'm-ko'k, bab-baravar.*

Qiyosiy daraja — belgining me'yordan biroz kamligini qiyoslab ko'rsatuvchi daraja bo'lib, sifat asosiga **-rog** qo'shimchasini qo'shish orqali yasaladi: *Dunyoda joxillikdan dahshatliroq narsa yo'q. Oqshommi go'zalroq, tongmi?! Insonning aqli mushtidan ko'ra kuchliroqdir.*

Ozaytirma daraja — belgining me'yordan kam ekanligini bildiruvchi sifat shaklidir. U quyidagi usullar bilan yasaladi:

• sintaktik usul: oddiy darajadagi sifat oldidan *sal, picha, biroz, xiyol, hiyla, nim, biroz* so'zlarini keltirish orqali: *sal shirin, biroz yaxshi, xiyol durust.*

- morfologik usul: rang, tus bildiruvchi ayrim sifatlarga *-(i)sh, -(i)mtir* qo'shimchalarini qo'shish orqali: ko'kimtir, sarg'imtir, qizg'ish, ko'kish...

SIFATLARNING MA'NO TURLARI

Sifatlar qanday belgini ifodalashiga ko'ra ma'no turlariga bo'linadi.

1. Xususiyat sifatlari. Narsalarning turli xususiyat, holatlarini, kishilarning xarakter xususiyatlarini ifodalovchi sifatlar *xususiyat sifatlari* deyiladi: *suyuq, quyuyq, toza, xafa, ochiq, yopiq, xursand, qattiqqo'l, shirinso'z, xushmuomala, qattiq, yumshoq, g'amxo'r*.

2. Rang tus sifatlari. Predmetlarning rangi, tusini bildiruvchi sifatlardir: *ola-bula, jigarrang, oq, qizil, ko'k, sariq, havorang*.

3. Maza ta'm sifatlari. Narsalarning maza-ta'mini bildirgan sifatlardir: *shirin, achchiq, nordon, sho'r, mazali, bemaza*.

4. Hajm o'lchov sifatlari. Narsalarning vazni, o'lchovi, hajmi va shaklini bildiradigan sifatlardir: *katta, kichik, dumaloq, og'ir, yengil, yassi, keng, tor, uzun*.

5. Hid sifatlari: *xushbo'y, qo'lansa, badbo'y*.

6. Makon-zamon sifatlari. Narsalarning o'rin va vaqtga nisbatan belgilarini bildiruvchi sifatlardir. Ular *-gi, -ki, -qi* qo'shimchalari orqali yasaladi: *bulturgi, yozgi, kuzgi, qishki, qadimgi*.

SIFATLARNING OTLASHUVI

Sifat bog'lanib kelgan ot ba'zan gapda tushib qoladi va otning so'rog'i, lug'aviy va sintaktik shakl yasovchi qo'shimchalari, gapdagi vazifasi sifatga yuklanadi va sifat otlashadi: *Yaxshiga yondash yomondan qoch*. Baxilning qo'lida oy bo'lsa, osmon yorishmas. Achchiqni achchiq kesadi.

Ba'zi sifatlar shaxs otlari sifatida ot turkumiga ko'chishi mumkin: *erkak, ayol, go'dak, yosh, chol, kampir, kasal, bemor*.

SON

Predmetning son-sanog'ini, miqdorini bildirib, qancha? nechta? nechanchi? so'roqlariga javob bo'ladigan so'zlar son deyiladi: *uchta bola, yigirma besh nafar talaba*.

Son gapda asosan otga bog'lanadi. Son o'zidan oldin belgi bildiruvchi so'z (aniqllovchi) bilan qo'llana olmaydi. Sonning gapdagi asosiy vazifasi

aniqlovchi va kesimdir: *Men beshinchi uyda yashayman. O'nta kitob keltirdik* – aniqlovchi; *Kelgan odamlar ikkita. Guruhimizda talabalar o'ttizta* – kesim.

Sonlar otlashish xususiyatiga ega: *Birni kessang, o'nni ek*. Sonlar otlashganda yoki mavhum miqdorni anglatganda turlovchi qo'shimchalar bilan qo'llanadi: *Ikkini ikkiga qo'shsa to'rt bo'ladi. Birni birov beradi, ko'pni mehnat*.

Sonlarning ma'no turlari. Sonlar narsalar, belgi-xususiyatlar, harakat-holatlarining miqdori yoki tartibini bildiradi. Shunga ko'ra sonlar ikki guruhga: miqdor sonlar va tartib sonlarga bo'linadi.

Tartib sonlar narsalarning ketma-ketlik tartibini bildiradigan sonlardir, ular - (*inchi*) qo'shimchasi bilan yasaladi: *yigirmanchi yanvar, o'ninchi uy, beshinchi eshik*. Tartib sonlar miqdor ifodalamaydi, narsalarning joylashish tartibini bildiradi. O'lchov ma'noli –*inchi* qo'shimchasi yordamida yasalgan sonlar tartib son sanalmaydi: *Xonada yuzinchi chiroq yonib turibdi. Oyog'imga o'ttiz sakkizinchi, enimga qirq sakkizinchi kiyaman*.

Miqdor sonlar qanday miqdorni bildirishiga ko'ra **sanoq, dona, chama, taqsim, jamlovchi, kasr** sonlarga bo'linadi.

1. **Sanoq son** son-sanoqni bildiruvchi sonlardir. Sanoq sonlar yozuvda ko'pincha arab raqami bilan yoziladi. Masalan: *Bolalar davrani ikki aylandi. Yetti o'lchab bir kes*.

2. **Dona son** – miqdorni donalab ifodalaydigan sonlardir. Ular –ta qo'shimchasi bilan yasaladi: *10 nafar o'qituvchi, 20 bosh qoramol, 100 tup ko'chat, 10 ta bola*.

Donalab sanalayotgan narsalarning turini ta'kidlash uchun –ta qo'shimchasi o'rnida bosh (haybonlar), nafar (shaxslar), tup (o'simlik), litr(suyuqliklar), gramm (og'irlik) kabi so'zlar ham ishlatiladi. Masalan: *ikki tup tok, besh nafar o'quvchi, uch litr sut, uch tonna bug'doy*.

3. **Chama son** – narsalarning miqdorini taxminlab, chamalab ko'rsatadigan sonlardir. Ular taxminiy miqdorni bildiradi va sonlarga –*tacha, larcha, lab* qo'shimchalarini qo'shish bilan yasaladi: o'nlab, yuzlab, minglab; o'nlarcha, yuzlarcha, minglarcha. –*larcha, -lab* qo'shimchalari yordamida ba'zi sonlardan - o'nlik, yuzlik, minglik kabi sonlardan chama sonlar hosil qilinadi.

Bundan tashqari juft sonlar orqali ham chama son yasaladi: *ikki-uch kun, besh-oltita bola, o'n besh-yigirma bog' beda*.

4. Jamlovchi son — narsalarning miqdorini jamlab ko'rsatadigan sonlardir. Ular ikkidandan o'ngacha bo'lgan sonlarga *-ov, ala, ovlon* qo'shimchalarini qo'shish bilan yasaladi: *uchov, to'rtov, beshov, oltov, beshala, uchala, ikkalasi, ikkovlon, oltovlon*.

Jamlovchi sonlar ot xarakteridagi son xisoblanadi Ular gapda otlar kabi qo'llanadi, otga xos egalik, kelishik qo'shimchalarni oladi: *Beshovi keldi. To'rtalasiga berildi*.

5. Taqsim son - narsalarning miqdorini taqsimlab ko'rsatadigan sonlardir. Ular *-tadan* qo'shimchasi yordamida yasaladi: *ikkitanadan, beshmadan. o'ntadan*. Bundan tashqari dona sonlarni takrorlash orqali ham taqsim son hosil bo'ladi: *ikkita-ikkita o'tirishibdi; o'nta-o'ntadan kitob berildi*.

Nutqda taqsim sonlarni dona sonlardan farqlash lozim: *O'quvchilarning har uchtadan bittasi o'quv yilini a'loga yakunladi*. Bu gapla taqsimlash ma'nosi ifodalanmagan.

6. Butun son — butun miqdorni ifodalovchi sonlardir: *bir, yuz, o'n besh, yigirma olti*.

7. Kasr son — butun miqdorning qismini ifodalovchi sonlardir: *ikkidan bir, o'ndan sakkiz, to'qqizdan bir*, shuningdek, *yarim, chorak, nimchorak*.

BIR SO'ZI HAQIDA

Bir so'zi sondan tashqari quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

- noaniqlik ma'nosini: *Bir kishi keldi*.
- takror holda qo'llanilib, ayiruv bog'lovchisi bo'lib keladi: *Bir unga bir menga qaraydi*.
- ayiruv, chegarolov yuklamasi vazifasida keladi: *Majlisga bir Karim kelmadi*.
- fe'llar oldida kelib, ma'noni kuchaytiradi: *Bir urgan edi, yiqilib tushdim. Bir vaqirib berdi*.
- takroriy shaklda qo'llanib, ravishga ko'chadi: *Yig'ilganlarga bir-bir qaradi*.
- *birga, birdan, birdaniga* — so'zlari ravish sanaladi.
- *birov* — so'zi gumon olmoshi sanaladi: *Dada, sizni birov kutyapti*.
- o'xshashlik ma'nosini ifodalaydi: *Ikkalasining fikri bir*.

HISOB SO‘ZLARI

Sanoq son bilan sanaladigan narsalarni ifodalovchi so‘z o‘rtasida qo‘llanib, bu narsaning o‘lchovini bildiradigan so‘zlar hisob so‘zlari sanaladi. Ular son va ot orasida qo‘llanilib, turli o‘lchov ma‘nolarini ifodalaydigan so‘zlardir: *bir hovuch suv, ikki qop un, yuz gramm shakar, o‘n chelak suv, besh metr atlas, uch yashik olma, bir savat non*. Hisob so‘zlari quyidagi ma‘nolarni bildiradi:

- uzunlikni bildiruvchi hisob so‘zlari: *ikki qarich mato, to‘rt odim yo‘l, o‘n chaqirim joy, ikki quloch devor, bir metr chit*.

- og‘irlikni bildiruvchi hisob so‘zlari: *ikki gramm suv, uch tonna bug‘doy*.

- hajmni bildiruvchi hisob so‘zlari: *metr, gektar, tonna, tsentner*

- donalab sanalmaydigan o‘lchovni bildiruvchi hisob so‘zlari: *ikki chelak suv, bir etak paxta*

- butunning qismini bildiruvchi hisob so‘zlari: *bir shingil uzum, ikki tishlam non, bir tilim qovun, ikki ho‘plam suv*.

- donalikni bildiruvchi hisob so‘zlari: *ikki bosh qoramol, o‘n tup archa, besh nafar o‘qituvchi*.

- vaqtni bildiruvchi hisob so‘zlari: *daqiqqa, yil, oy, kun, soniya, soat*

Hisob so‘zlari asosan ot so‘z turkumiga tegishli bo‘ladi.

OLMOSH

So‘z , so‘z birikmasi va gap o‘rnida almashib qo‘llanuvchi va ularga ishora qiluvchi yoki so‘roq bildiruvchi so‘zlar olmoshlar deyiladi. *Kitobni seBing u sizni to‘g‘ri yo‘lga boshlayli*; bu gapda ko‘rsatish olmoshi so‘z o‘rnida almashib qo‘llangan. *O‘tgan yili ikki marta sovrin oldim bu yil ham shuncha olmoqchiman*; bu gap tarkibida belgilash olmoshi *shuncha*, so‘z birikmasi o‘rnida almashib qo‘llangan. *Mening istagim shuki, hamma orzusiga erishsin*; bu gapda *shuki* — ko‘rsatish olmoshi gap o‘rnida qo‘llanib kelgan. Olmoshlar aniq atash ma‘nosini bildirmaydi, ularga ishora qiladi va o‘ziga xos shakl yasalish xususiyatga ega emas. Olmoshlar fe‘ldan boshqa so‘zlar o‘rnida almashib qo‘llanadi.

- ot o‘rnida — kishilik olmoshlari

Birlik

Men

Sen

U

Ko‘plik

Biz

Siz

Ular

- sifat o'rnida — *bu, shu, u, o'sha, mana, mana shu, mana bu, qanday, qaysi, hech qanday hech qaysi*
- son o'rnida - *necha, nechanchi, har qancha, xech qancha, allaqancha*
- ravish o'rnida: *qalay, nega, qayer, qani, hech qayer, hech qachon*

OLMOSHLARNING MA'NO TURLARI

Ko'rsatish olmoshlari- *bu, shu, o'sha, mana, ana, mana bu, mana shu, manavi, anavi.* So'z, so'z birikmasi va gap o'rnida qo'llanilib, unga ishora qiluvchi yoki biror so'zni aniqlab keluvchi olmoshlar ko'rsatish olmoshlari deyiladi. Gapda ko'rsatish olmoshlari sifat kabi qo'llanadi: *Bu bolashi taniyman. O'sha voqeani hanuz eslaydi.*

Ko'rsatish olmoshlari otlashish xususiyatiga ega: *Anavini olib keting. Shuni bering.*

Egalik, kelishik, -day, -dek, -aqa, -cha qo'shimchalari qo'shilganda qo'rsatish olmoshlarida tovush ortishi yuz beradi: *shunaqa, unday, shuncha, buncha, unisi, buningiz, shunga, undan, bunda.*

Kishilik olmoshlari- *men, biz, sen, siz, u, ular* uch shaxsdan biriga ishora qiluvchi olmoshlardir. Gapda ular otlarni almashtirib keladi lekin egalik qo'shimchalarini olmaydi chunki ularning o'zi gapda uch shaxsdan birini bildirib keladi. Otlar kabi birlik va ko'plikda qo'llaniladi, kelishik qo'shimchalarini oladi. Ba'zan *biz, siz, ular* ko'plik olmoshlari birlikni bildiradi bunda hurmat, o'zini ta'kidlamaslik ma'nolari anglashiladi. Aksincha ikkinchi shaxs birlikdagi olmoshga ko'plik qo'shimchasi —lar qo'shilganda, kamsitish hurmatsizlik ma'nolari anglashiladi. ***U, ular*** olmoshlari ham kishilik, ham ko'rsatish olmoshi vazifasida qo'llaniladi.

Karim keldi u kechgacha o'tirdi — kishilik olmoshi shaxsga ishora qilib kelmoqda.

U kishi menga notanish — ko'rsatish olmoshi aniqlab kelmoqda.

O'zlik olmoshlari- *o'zim, o'zing, o'zi, o'zimiz, o'zingiz, o'zlari* kishilik olmoshlari o'rnida almashib qo'llanuvchi shaxsni yoki predmetni ko'rsatuvchi o'z so'zidir. O'zlik olmoshlari nimani almashtirib kelishiga ko'ra predmet o'rnida qo'llanuvchi olmoshlar va shaxslar o'rnida qo'llanuvchi olmoshlar farqlanadi:

O'zingni er bilsang, o'zgani sher bil — shaxs o'rnida qo'llangan

O'zi bukir, tishi o'tkir — predmet o'rnida qo'llangan.

Birlik
O'zim - Men
O'zing - Sen
O'zi - U

Ko'plik
O'zimiz - Biz
O'zingiz - Siz
O'zlari - Ular

O'zlik olmoshi doim egalik olmoshi bilan birga qo'llanadi. Predmet yoki shaxslarni yakalab ko'rsatadi. Gapda qaratqichli birikma hosil qiladi. O'zlik olmoshi ko'pincha sifat va ravishga ko'chadi: o'zicha, o'zga, o'z-o'zidan, o'zidan-o'zi, o'zi.

Belgilash olmoshlari- hamma, barcha, vari, yalpi, jami, butun – shaxs, narsa, belgi, harakat-holatlarni jamlab ifodalaydi har bir, har nima, har narsa, har qanday, har qaysi to'pdan ajratilgan shaxs, narsa belgilarini bildiradi. To'pdan ajratilgan yoki jamlab ko'rsatuvchi shaxs, narsa, xarakat holatlarni, *har* so'zi so'roq olmoshlariga *bir* so'ziga qo'shilib to'pdan ajratilgan shaxs, narsa, belgilarni bildirgan so'zlar belgilash olmoshlaridir.

Gumon olmoshlari- so'roq olmoshlariga va narsa so'ziga –*alla, -dir* qo'shimchalarini qo'shish bilan gumon olmoshlari hosil qilinadi.

Kimdir, nimadir, allakim, allaqaysi, allaqancha, allanima. Qachon, qayer so'ziga bu qo'shimchalar qo'shilsa ravish so'zi yasaladi: allaqayerda yuribdi, allaqachon keldi.

–*alla* qo'shimchasi o'rin-payt ma'noli so'zlarga qo'shilsa ravish yasaladi: allamahol, allajoy, allavaqt.

Gumon olmoshlari mavjud lekin so'zlovchi uchun noma'lum bo'lgan predmetlarga ishora qiladi. Bir so'zi kishi, narsa, nima so'zlariga qo'shilib gumon ma'nosini yuklaydi. Unda bir so'zi gumon olmoshi sanaladi.

Bir kishi (kimdir), bir nima (allanima), birov (kimdir).

So'roq olmoshlari- shaxs, narsa, hodisa, belgi - xususiyat, miqdor, sabab-maqсад, o'rin-payt xaqida so'roqni bildiruvchi olmoshlar so'roq olmoshlari deyiladi. Ba'zan so'roqlar almashib qo'llanilishi mumkin.

Shaxs so'rog'i – kim?

Narsa so'rog'i – nima ?

Belgi-xususiyat so'rog'i—qanday?, qanaqa?, qaysi?

Miqdor so'rog'i – qancha?, necha?, nechanchi?, nechta?

Sabab-maqсад so'rog'i – nega?, nima uchun?, nimaga?, nima sababdan?, qalay? Nimaga?

O'rin-joy so'rog'i—qayer?,

Payt so'rog'i—qachon?

Bo'lishsizlik olmoshlari- hech kim, hech nima, hech narsa, hech bir, hech qachon, hech qaysi, hech qancha. Bo'lishsizlik olmoshlari mavjud bo'lmagan predmetlarni ifodalaydi. Hech so'zi fe'l yoki otlar oldida qo'llanilib inkor ma'nosini ifodalaydi. Hech so'zi olmosh sanalmaydi.

Hech inson bunday o'ylamaydi.

Hech so'zi o'rin-payt ma'noli so'zlar bilan qo'llanilib qo'shma ravishlarni hosil qiladi. Hech vaqt, hech zamon, hech qayer, hech joy. Bo'lishsizlik olmoshlari har doim qo'shma olmoshlar sanaladi. Ajratib yoziladi. Gaplarning kesimi inkor shaklida bo'ladi. Olmosh o'rnida qo'llanuvchi so'zlar men-kamina, vanda, faqir, qulingiz so'zlari qo'llaniladi va ular ham shu o'rinda olmosh sanaladi. Bunda ular birinchi shaxs o'rnida qo'llansa ham gapda, uchinchi shaxs shaklida qo'llaniladi.

Olmoshlar tuzilishiga qo'ra:

-sodda olmoshlar : kishilik olmoshlari va allakim...

-qo'shma olmoshlar: har kim, har bir, hech kim (ko'rsatish, belgilash bo'lishsizlik va gumon olmoshlari)

-juft olmoshlar: u-bu, ana-mana, sen-men...

-takroriy olmoshlar: necha-necha, o'sha-o'sha, nima-nima, qaysi-qaysi, uncha-muncha.

FE'L

Ish-harakat va holatni atab kelgan so'z turkumi fe'l deyiladi. Fe'llar nima qilmoq?, nima bo'lmoq? so'roqlariga javob bo'ladi: *o'qimoq, ishlamoq, gasal bo'lmoq, xafa bo'lmoq, yugurmoq, sakramoq, qochmoq, bekinmoq.*

Fe'llardan anglashilgan harakat va holat ma'lum shaxs yoki narsa tomonidan bajariladi. Shu shuxs yoki narsa ish harakatning bajaruvchisi sanaladi. Masalan: *barglar to'kildi. Bola yugurdi. Qo'zichoq ma'radi.*

Fe'llar nimani atab kelishiga ko'ra ikki xil bo'ladi: 1. Harakat fe'llari; 2. Holat fe'llari.

Harakat fe'llari predmet - shaxslarning jismoniy faoliyati natijasida ro'y bergan harakatni bildiruvchi fe'llardir: yugurmoq, tarqalmoq, egilmoq, supurmoq, almashmoq.

Shaxslarning ichki kechinmalari va narsalarning bir holatdan ikkinchi holatga o'tish jarayonini ifodalovchi fe'llar holat fe'llari sanaladi: *jimirlamoq, unmoq, fikrlamoq, qotmoq, sarg'aymoq, ikkilanmoq, xursand bo'lmoq, eskirmoq.*

O'TIMLI VA O'TIMSIZ FE'LLAR

O'timli fe'llar tushum kelishigidagi so'zlarni o'ziga biriktira oladigan fe'llardir: *marshqni ishlamoq, kitobni olmoq; his qilmoq, tozalamoq, kiymoq, so'ramoq.*

O'timsiz fe'llar tushum kelishigidagi so'zlarni biriktira olmaydigan fe'llardir:

qaramoq, chiqmoq, turmoq, joylashmoq, quvonmoq, tegmoq.

Fe'llar quyidagi lug'aviy shakllarga ega:

1. Bo'lishli-bo'lishsizlik shakli;

2. Nisbat shakli;

3. Vazifa shakli.

Fe'llarning sintaktik munosabat shakllari:

- zamon shakli;

- mayl shakli;

- shaxs-son shakli.

BO'LISHLI VA BO'LISHSIZ FE'LLAR

Bo'lishli fe'llar ish-harakatning 3 zamondan birida bajarilganligini bildiradi:

berdi, boradi, kelayotir, o'qiydi. Bo'lishli shakl maxsus ko'rsatkichga (qo'shimchaga) ega emas.

Bo'lishsiz fe'llar ish-harakatning yuzaga kelmasligini ifodalaydi. Ular quyidagicha hosil bo'ladi.

- *ma* qo'shimchasi yordamida: *o'qimadi, yozmadi, chizmayapti, bormaydi, kelmagan, ko'rinmayotir.*

- ko'makchi fe'lli so'z qo'shimmalarida esa o'rni bilan yetakchi fe'lga yoki ko'makchi fe'lga qo'shiladi: *sezmay qoldi, ko'rmay qoldi, bilmay qoldi bora olmadi, ko'ra bilmadi, bila olmadi, o'qib ko'rmadi.* Agarda har ikkala fe'lga *—ma* qo'shimchasi varavar qo'shilsa bo'lishlilik ifodalanadi: ko'rmay ketmaydi (albatta ko'radi), bilmay qo'ymaydi (bilib oladi), o'qimay qo'ymaydi (albatta o'qiydi).

- uyushiq holdagi fe'llarda ular oldidan *—na* inkor yuklamasini takror qo'llash orqali: *Na o'qidi, na yozdi. Na beradi, na ko'rsatadi.*

- *yo'q* so'zi yordamida: *borgani yo'q, ko'rgani yo'q, eshitgani yo'q, kelgani yo'q, olgani yo'q.*

- *emas* to'liqsiz fe'li yordamida: *borgan emas, ko'rgan emas, eshitgan emas, kelgan emas.*

- ba'zan grammatik ko'rsatkichsiz, nutqiy qo'llash orqali ham bo'lishsizlik ma'nosi ifodalanadi: *Ketib bo'psan. Gapiradi-ya, gapiradi.*

FE'L NISBATLARI

Bajaruvchining harakat va holat jarayoniga qay darajada ishtirok etishini bildiruvchi fe'l shakllari nisbat shakllari sanaladi. Masalan: *kiydi* fe'lida harakatni bajaruvchi shaxs aniq, *kiyildi* fe'lida esa noaniq, *kiyishdi* fe'lida birdan ortiq, *kiydirdi* fe'lida bajaruvchi boshqa shaxs vositasida ish-harakatni bajarishi ifodalangan. Fe'l nisbatlari ish-harakat, uning bajaruvchisi va unga vosita bo'lgan predmet o'rtasidagi munosabatni bildiradi. Nisbat shakllari fe'lning asos qismidan keyin qo'shiladi. Fe'l 5ta nisbat shakliga ega: aniq nisbat, o'zlik nisbati, orttirma nisbat, majhul nisbat, birgalik nisbati.

Aniq nisbat - (nol shakl) ish-harakat **bajaruvchisi** aniq bo'ladi: *Karim baliq tutdi. Sohiba kitob o'qidi. Dehqon yerni haydadi. Navbatchi gulga suv quydi.*

O'zlik nisbati - bajaruvchining o'zi ustida amalga oshadigan harakat yoki holatini ifodalaydigan fe'l shaklidir. Bu shakl fe'l asosga **(i)n, (i)l** qo'shimchasini qo'shish bilan yasaladi. Bunda ish-harakat va uni bajaruvchi o'rtasidagi munosabatga asoslanadi. *Ra'no tarandi. Qiz egildi. Gul ochildi. Oy ko'rindi, U kerishdi.*

Ba'zi fe'llardan o'zlik nisbati shaklini hosil qilib bo'lmaydi: *chopdi, yayradi, chiqdi, keldi.*

Majhul nisbat - fe'l asosga **(i)n, (i)l** qo'shimchasini qo'shish bilan yasaladi. Bunda ish-harakat kim tomonidan bajarilganligi noma'lum bo'ladi. vosita bo'luvchi predmet ega vazifasida keladi: *Qiz sochini taradi. - Soch taraldi. Yer haydaldi. suv sepildi. Nutq so'zlandi. Sovrin berildi.*

O'zlik va majhullik nisbatlari o'timli fe'llarni o'timsiz fe'llarga o'giradi: *ko'rdi-ko'rindi, haydadi-haydaldi.*

Orttirma nisbat - **dir (tir), -t, -sat, -gaz (-kaz, -qaz), -ir, -ar, -iz** qo'shimchalari bilan yasaladi. Ish-harakat bajaruvchisi boshqa bir sub'ekt ta'sirida ish-harakatni bajaradi: *Topshiriqni bajartirdi. O'qituvchi o'quvchilarga mashqni ishlatdi. Ko'rsat, oldir, o'tkaz, oqiz, tomiz, oshir, chiqar.*

Orttirma nisbatning **-t** qo'shimchasi unli tovush bilan tugagan fe'l asoslariga qo'shiladi: *to'qit, qarat, o'qit, bo'shat.*

-ir, -ar, -iz qo'shimchalari undosh bilan tugagan bir bo'g'inli fe'llarga qo'shiladi: *shoshir, chiqar, toshir, oqiz, tomiz.*

-giz, g'iz qo'shimchalari jarangli undosh bilan tugagan fe'l asoslarga, -kiz, -qiz qo'shimchalari esa jarangsiz undosh bilan tugagan fe'l asoslarga qo'shiladi: *yutqiz, ketkiz, yurgiz, turg'iz*.

Ba'zan fe'l asosiga orttirma nisbat hosil qiluvchi birdan ortiq qo'shimchalar qo'shilishi mumkin: *o'qittirmoq, oqizdirmoq, tushirtirmoq*.

Birgalik nisbat — ish-harakatning bir necha bajaruvchi tomonidan bajarilganligini bildiradi: *borishdi, o'qishdi*. Birgalik nisbat shakli unli bilan fe'l asosga —sh, undosh bilan tugagan fe'l asosga —ish qo'shimchasini qo'shish bilan hosil bo'ladi: *borishdi, ishlashdi. Bordilar, keldilar* shakli ko'plik shaklidagi aniq nisbatdagi fe'l sanaladi.

Ba'zan bir necha nisbat qo'shimchalari fe'l asosiga birdaniga qo'shiladi: *yuvintirishdi*. Bunday holda fe'l nisbati oxirgi nisbat qo'shimchasiga qarab belgilanadi.

FE'LLARNING VAZIFA SHAKLLARI

Fe'llar gapda boshqa so'zlar bilan bog'lanib, turli gap bo'laklari vazifasida keladi. Buning uchun fe'l turli shakllarga ega bo'ladi. Turli gap bo'laklari vazifasida kelish uchun xoslangan fe'l shakllari fe'lning vazifa shakllari sanaladi.

Fe'llarning to'rtta vazifa shakli mavjud: 1) sof fe'l shakli; 2) harakat nomi shakli; 3) sifatdosh shakli; 4) ravishdosh shakli.

Sof fe'l shakli fe'lning kesim vazifasida kelishiga xoslovchi shaklidir: *o'qidi, bordi*. Tuslanuvchi fe'l shakllari sof fe'l shakli deyiladi.

Harakat nomi fe'lning otga xoslangan shaklidir. Bu shakl fe'l asoslariga —i(sh), —u(B), —moq, —mak qo'shimchalarini qo'shish bilan yasaladi: *yozmoq, ko'rish, biluv, kelmak*.

Harakat nomi unli bilan tugagan fe'llarga —sh, —v qo'shimchalarini, undosh bilan tugagan fe'llarga —ish, —uv, —moq, —mak qo'shimchalarini qo'shish orqali yasaladi: *yashash, bilmoq, kelish, aytuv*.

a yoki *i* unlisi bilan tugagan fe'l asoslariga —v qo'shimchasi qo'shilganda *a* unlisi *o* ga, *i* unlisi *u* ga aylanadi va shunday yoziladi: *ishlov, tanuv, tanlov*. Harakat nomi otlar kabi egalik, kelishik va ko'plik qo'shimchalarini oladi va gapda ot bajargan sintaktik vazifalarda keladi.

Sifatdosh — fe'lning sifatga xoslangan xoslangan shakli bo'lib, predmetning belgisini bildiruvchi ish-harakatni ifodalaydi: *o'qigan bola, aytilgan gap*.

Sifatdosh shaxs va narsalarning belgisini bildirishi bilan sifatga o'xshaydi. Sifatlar shaxs va narsaning turg'un, varqaror belgisini ifodalasa,

sifatdoshlar o'zgaruvchan, harakat belgisini ifodalaydi. Qiyos qiling: *shirin so'z, aytilgan so'z; yoqimli ovoz, eshitilayotgan ovoz.*

Sifatdosh quyidagi qo'shimchalar bilan yasaladi.

-*gan* - qo'shimchali shakl o'tgan zamon sifatdoshini hosil qiladi: *kelgan odam*

-(*a*)*yotgan* - hozirgi zamon sifatdoshini hosil qiladi: *gapirayotgan odam*

-(*a*)*digan* - kelasi zamon sifatdoshini hosil qiladi: *o'qiydigan bola, keladigan odam.*

Bundan tashqari -*ar, -mas, -uvchi, -ajak* qo'shimchalari bilan ham sifatdosh yasaladi: *aytar so'z, qaytmas so'z, qilinajak ishlar, keluvchi bola.*

O'quvchi, yozuvchi, tinglovchi, o'qituvchi kabi so'zlar otga ko'chib bo'lib, u shaxsning doimiy kasb faoliyatini ifodalaydi.

Sifatdosh fe'l xos bo'lishli va bo'lishsizlik, nisbat, zamon, o'timli va o'timsizlik shakllariga ega bo'la oladi: *keltirilgan sovg'a, chirsillayotgan olov, bajarilmagan topshiriq.*

Ravishdosh - fe'lning ravishga xoslangan shakli bo'lib, ish-harakatning belgisi bo'lgan xolatni ifodalaydi: *shoshib yurmoq, zavqlanib kulmoq, yura-yura charchamoq.* Ravishdoshlar harakatning belgisini bildirishi bilan ravishga o'xshaydi. Ravishdosh ham ravish kabi fe'lga bog'lanib, uning belgisini bildiradi. Qiyos qiling: *yig'lab gapirmoq - sekin gapirmoq; shoshmasdan bajarmoq - tez bajarmoq.*

Quyidagi qo'shimchalar bilan yasaladi.

-(*i*)*b, -a, -y, -may, -masdan (-mayin)* qo'shimchalari holat ravishdoshlari sanaladi: *qo'rqib gapirmoq, toma-toma to'lmog, o'qiy-o'qiy charchamoq, shoshmasdan gapirmoq, ko'rmay ketmoq, ko'rmayin izlamoq, to'yib-to'yib yig'lamoq.*

-(*i*)*b, -a, (-y)* shakli ba'zan payt (*U gulni hidlab, chakkasiga qistirib qo'ydi*); sabab (*yig'lay-yig'lay charchamoq*) kabi ma'nolarni ham ifodalaydi.

-*gach (kach, qach), -guncha(kuncha, quncha)* payt ravishdoshlari sanaladi: *musiqaning gach, qorong'i tushguncha, uydan chiqqach.*

-*gani* shakli maqsad ravishdoshidir: *ko'rgani bormoq, bilgani so'ramoq, aytgani kelmoq.* Ravishdoshning bu shakli bo'lishsizlik ifodalamaydi.

Ravishdoshning -*gani* shaklini sifatdoshning *gan+i* shaklidan farqlash lozim. Qiyos qiling: *U mehmonlarni kuzatgani chiqdi. - Ko'p o'qigani o'ziga foyda.*

KO'MAKCHI FE'LLAR

Ravishdoshning -a, -y, -(i)b shakllariga qo'shilib, o'z mustaqil ma'nolarini yo'qotgan, asosdan anglashilgan harakatning bosqichlari (boshlanish, davom etish, tugallanishi) va tarzi (tezligi, imkoniyati)ni bildiruvchi fe'llar ko'makchi fe'llar sanaladi. Masalan: *qo'yib yubormoq, sezib qolmoq, tekshirib ko'ymoq, bura boshlamoq*. Bu shakl **yetakchi fe'l + ko'makchi fe'l** shaklida bo'ladi. Yetakchi fe'l oldin keladi. Mustaqil ma'no ifodalaydi. Ko'makchi fe'l esa yetakchi fe'lga qo'shiladi. O'z lug'aviy ma'nosidan chekinadi. Ish-harakatning turli qo'shimcha ma'nolarini (davomiylilik, tezlik, tugaganlik, imkoniyat kabi) ma'nolarini ifodalaydi.

	- bo'lmoq	
Aytib	- bermoq	=aytmoq
	- yurmoq	
	- chiqmoq	

Ko'makchi fe'l tushib qolsa ham, yetakchi fe'l orqali harakat ma'nosi ifodalanadi: *ko'rib qoldi = ko'rди, tushuntirib berdi = tushuntirdi*.

Yetakchi fe'l ravishdosh shaklida bo'ladi. Tuslovchi qo'shimchalar esa ko'makchi fe'lga qo'shiladi: *o'qib chiqdim, o'qib chiqding, o'qib chiqdik...*

Bo'lishsizlik va nisbat shakllari o'rni bilan yetakchi yoki ko'makchi fe'lga qo'shiladi: *cho'zilib ketmadi, sezmay qoldi; boshlanib ketdi, ko'rinib qoidi, ko'rib chiqildi, kirib ketishdi*. (O'zlik va orttirma nisbat qo'shimchalari faqat yetakchi fe'lga qo'shiladi: *tushuntirib berdi, kiyinib bo'ldi, o'tqizib qo'ydi, ichirib bo'ldi, egilib qo'ydi*).

Vazifa shakllari faqat ko'makchi fe'lga qo'shiladi: *qarab qo'rgan, bilib olish, to'kib yuborguncha, kelib qolgach*.

Ba'zan ko'makchi fe'llar bir necha bo'lishi mumkin: *aytib^{etakchi fe'l}berib qo'ya qoling^{ko'makchi fe'l}*.

Ko'makchi fe'llar quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

- *yubormoq, tashlamoq, qo'ymoq* ko'makchi fe'llari xarakatning tez va oson bajarilishini bildiradi: *tashlab yubormoq, aytib qo'ymoq*.

- *yotmoq, yurmoq, turmoq* ko'makchi fe'llari harakatning davomiyligini bildiradi: *o'qib yurmoq, aytib turmoq, gapirib yotmoq*.

- *boshlamoq* ko'makchi fe'li harakatning boshlanishini bildiradi: *ko'ra boshlamoq, o'qiy boshlamoq*.

- *olmoq* fe'li harakatning bajarilish imkoniyatini bildiradi: *gapira olmoq, ko'ra olmoq*.

- *chiqmoq, bo'lmoq* ko'makchi fe'llari harakatning to'la yakunlanganini bildiradi: *ko'rishib chiqmoq, yozib chiqmoq, bajarib bo'lmoq*.

To'liqsiz fe'llar — fe'l va fe'l bo'lmagan so'zlarga qo'shilib, shaxs-son, zamon ma'nolarini ifodalaydi: *yuzta edi, uchta ekan, yaxshi edi, borar edi (borardi), kelar ekan (kelarkan), ko'rar emish (ko'farmish)*. To'liqsiz fe'llar lug'aviy ma'no ifodalamaydi.

To'liqsiz fe'llar ismlarga qo'shilganda ularni kesimlik vazifasiga xoslovchi sintaktik munosabat shakli (bog'lama) sanaladi: *Ustozimiz bizning faxrimiz edi. Ko'chalar juda keng ekan. Hammamizning fikrimiz shu edi.*

To'liqsiz fe'llar fe'l shakllariga qo'shilganda zamon va shaxs-son ma'nolarini ifodalaydi: *U shu maktabda o'qigan edi. — U shu maktabda o'qir edi. — U shu maktabda o'qiyotgan edi.*

FE'LNING TUZILISHIGA KO'RA TURLARI

Fe'l tuzilishiga ko'ra sodda fe'llar, qo'shma fe'llar, juft fe'llar, takroriy fe'llarga bo'linadi.

Sodda fe'llar — bir asosdan tuziladi, tub va yasama bo'ladi.

Sodda tub fe'llar: *bormoq, chiqmoq, qaramoq.*

Sodda yasama fe'llar: *yashamoq, o'ynamoq, pasaymoq, oqarmoq.* (Fe'l yasalishi bahsiga qarang)

Qo'shma fe'llar: sintaktik usul bilan yasalgan fe'llardir. Birdan ortiq asosdan tashkil topib, asoslar orasida boshqa qo'shimchalarni qo'shib bo'lmaydigan, bitta so'roqqa javob bo'luvchi fe'llar qo'shma fe'l sanaladi. Ular ikki xil bo'ladi: OT + FE'L shaklida: *savol bermoq, javob olmoq, ta'zim qilmoq, kasal bo'lmoq, ahd qilmoq*; FE'L + FE'L shaklida: *borib kelmoq, sotib olmoq, kirib chiqmoq, tortib olmoq.*

Qo'shma fe'llarda har ikkala qismning qo'shilishidan yangi so'z yasaladi. Ular tarkibidagi so'zlarning ma'nolari sezilib turadi: *borib kelmoq* (borish va kelish harakatidan hosil bo'lgan harakat). Qo'shma fe'llar doim ajratib yoziladi.

Juft fe'llar - ikki fe'lning juftlashuvidan tarkib topgan, bitta so'roqqa javob bo'luvchi va gapda bitta gap bo'lagi vazifasida keluvchi fe'llar juft fe'llar deyiladi. Ular chiziqcha bilan yoziladi, ish-harakatning tezlik bilan bajarilganligi, kutilmaganda ro'y berishini bildiradi: *Bir so'z demay ketdi-qoldi. Bu gapni aytdi-qo'ydi.*

Ko'pincha juft fe'llar otga ko'chadi. Bunda ular otlar kabi turlovchi qo'shimchalarni oladi, gapda ot bajargan sintaktik vazifalarda keladi: *Qo'ydi-chiqdini yoqtirmayman. Ularning oldi-berdisi bor.*

Takroriy fe'llar- chiziqcha bilan yoziladi, harakatning davomiyligi, takroriyliги ma'nolarini bildiradi: *Doimo qaragani-qaragan. Yurib-yurib bir joyga borishibdi.*

FE'LNING MA'NOVIY GURUHLARI

Fe'llar qanday harakat holatni ifodalashiga ko'ra quyidagi ma'noviy guruhlariga bo'linadi:

- nutqiy faoliyat fe'llari: *gapirmoq, pichirlamoq, o'qimoq, to'ng'illamoq, tushuntirmoq, duduqlanmoq;*
- aqliy faoliyat fe'llari: *fikrlamoq, ijod qilmoq, fahmlamoq, tushunmoq, sezmoq, bilmoq, anglamoq. o'ylamoq;*
- jismoniy faoliyat fe'llari: *yugurmoq, tepmoq, tekislamoq, kesmoq, termοq, egilmoq, burilmoq, chiqmoq;*
- holat fe'llari: *jilmaymoq, qizarmoq, o'smoq, titramoq, isitmalamoq, pishmoq, sovimoq, xursand bo'lmoq.*

FE'LLARNING MUNOSABAT SHAKLLARI

Fe'l asoslariga qo'shib, gapda kesim vazifasida qo'llanilishiga xoslovchi shakllar fe'lning munosabat shakllari hisoblanadi.

Fe'llarning zamon, mayl, shaxs-son qo'shimchalari munosabat shakllari sanaladi. Bu shakllarga ega bo'lgan fe'l gapda faqat kesim vazifasida keladi. Bu shakllar bilan qo'llanmagan fe'l asosi fe'lning noaniq shakli hisoblanadi va bu shakl —moq qo'shimchasi bilan ifodalanadi: bormoq, chiqmoq, termοq.

FE'L ZAMONLARI

Ish-harakatning nutq so'zlanayotgan paytga munosabati fe'l zamonlari deyiladi. Ular 3ta: o'tgan zamon, hozirgi zamon, kelasi zamon.

O'tgan zamon ish-harakatning nutq so'zlanayotgan paytdan oldin bo'lganligini bildiradi. Bu zamon shakllari fe'l asoslariga —*di, -b, -ib, -gan (-kan, -qan)* qo'shimchalarini qo'shish va bu shakllarni shaxs-son qo'shimchalari bilan tushlashdan hosil bo'ladi. O'tgan zamon shakllari:

—*di* qo'shimchasi bilan yasaluvchi shakli so'zlovchining bevosita o'zi ko'rgan harakat va holatni bildiradi: *bordi, o'qidi*. U ish-harakatning yaqin-o'tgan zamonda bo'lganligini bildiradi.

	Birlik	Ko'plik
I shaxs:	<i>bordim</i>	<i>bordik</i>
II shaxs:	<i>bording</i>	<i>bordingiz</i>
III shaxs:	<i>bordi</i>	<i>bordilar</i>

-ib shakli ilgari ro'y bergan, so'zlovchining bevosita o'zi guvoh bo'lgan, eshitib bilgan harakatni ifodalaydi.

	Birlik	Ko'plik
I shaxs:	<i>boribman</i>	<i>boribmiz</i>
II shaxs:	<i>boribsan</i>	<i>boribsiz</i>
III shaxs:	<i>boribdi</i>	<i>bordilar</i>

-gan shakli ish-harakatning ancha ilgari, uzoq o'tgan zamonda bo'lganligini bildiradi.

	Birlik	Ko'plik
I shaxs:	<i>borganman</i>	<i>borganmiz</i>
II shaxs:	<i>borgansan</i>	<i>borgansiz</i>
III shaxs:	<i>borgan</i>	<i>borganlar</i>

Bu shakl ba'zan *borgan edim*, *borgan eding*... to'liqsiz fe'li bilan ham shakllanadi.

-ar edi (-mas edi) shakli ish-harakatning o'tgan zamonda davom etganligini ifodalaydi: *borar edi*, *bormas edi*.

	Birlik	Ko'plik
I shaxs:	<i>borar edim</i>	<i>borar edik</i>
II shaxs:	<i>borar eding</i>	<i>borar edingiz</i>
III shaxs:	<i>borar edi</i>	<i>borar edilar</i>

Hozirgi zamon — fe'l asoslariga —yap: -moqda: - (a)yotir: -(a)tib qo'shimchalarini qo'shish bilan hosil bo'ladi. Ish-harakatning nutq so'zlanayotgan paytda bo'lishini bildiradi: *kelyapman*, *kelayotibman*, *kelayotirman*, *kelmoqdaman*. Shaxs-son qo'shimchalari zamon qo'shimchalaridan so'ng qo'shiladi.

Kelasi zamon — fe'l asosga -a, -y, -ar qo'shimchalarini qo'shish bilan hosil bo'ladi. Ish-harakatning nutq so'zlanayotgan paytdan keyin bajarilganligini bildiradi: *kelaman*, *o'qiyman*, *boraman*, *qarayman*, *borarman*.

-a, -y shakli ba'zan harakatning doimiy, har uch zamonga oidligini bildiradi: *U maktabda o'qiydi*.

-ar qo'shimchali shakl kelasi zamon gumon ma'nosini hosil qiladi: *borarman*, *kelarsan*.

Ba'zan nutqda zamon shakllari boshqa zamon ma'nosida qo'llanishi ham mumkin. Bunda fe'ning qaysi zamonda ekanligi shaklga qarab emas, nutq so'zlanayotgan paytga nisbatan belgilanadi: *Ertaga Samarqandga ketayapman.* (kelasi zamon). Qarasam ko'chada kelayotibdi. (o'tgan zamon). Navoiy Xirotda tug'iladi, bolaligidan she'rlar yoza boshlaydi... kabi tadrijiy hikoya qilishda ham o'tgan zamon ma'nosi ifodalanadi.

FE'L MAYLLARI

Ish-harakatning voqelikka munosabati fe'l mayllari deyiladi: bordi, borsa, bormoqchi, boray. Fe'l mayllari 4 ta:

Xabar (ijro) mayli — ish-harakatning bajarilishi yoki bajarilmasligi haqidagi xabarni bildiradi. Bu mayl maxsus ko'rsatkichlarga ega emas : *bordi, bormadi.*

Shart mayli — sa qo'shimchasi bilan yasaladi: *borsa, kelsa, o'qisa.* Ish-harakatning yuzaga kelish shartini bildiradi.

Maqsad mayli — moqchi qo'shimchasi bilan yasaladi. Maqsad qilingan ish-harakatni bildiradi: *bormoqchi, o'qimoqchi, kelmoqchi.*

Buyruq (istak) mayli quyidagicha yasaladi.

	Birlik	Ko'plik
<i>I shaxs:</i>	<i>boray</i>	<i>boraylik</i>
<i>II shaxs:</i>	<i>bor(gin)</i>	<i>boring(iz)</i>
<i>III shaxs:</i>	<i>borsin</i>	<i>borsin(lar)</i>

SHAXS - SON SHAKLLARI

Fe'ldan ifodalangan harakat va holatning bajaruvchi shaxsini bildirib, fe'lni kesim sifatida shakllantiruvchi, ega bilan bog'lab keluvchi shakllar shaxs-son shakllari deyiladi. Bu qo'shimchalar tuslovchilar ham deyiladi.

Tuslovchi qo'shimchalar 2 xil shaklda bo'ladi: *-m, -ng, -k, -ingiz* shakli va *-man, san, -miz, -siz* shakli.

-sa va *-di* shakllari *-m, -ng, -k, -ingiz* qo'shimchalari bilan tuslanadi.

	Birlik	Ko'plik
<i>I shaxs:</i>	<i>bordim, borsam</i>	<i>bordik, borsak</i>
<i>II shaxs:</i>	<i>bording, borsang</i>	<i>bordingiz, borsangiz</i>
<i>III shaxs:</i>	<i>bordi, borsa</i>	<i>bordilar, borsalar</i>
	<i>-ib, -gan, -ar, -yap, -moqchi, -yotib, -yotir</i> kabi shakllar <i>-man, san, -miz, -siz</i> shakli bilan tuslanadi.	

	Birlik	Ko'plik
I shaxs:	<i>boribman</i>	<i>boribmiz</i>
II shaxs:	<i>boribsan</i>	<i>boribsiz</i>
III shaxs:	<i>boribdi</i>	<i>boribdilar</i>

RAVISH

Harakat-holatning bajarilish tarzi, payti, o'rni, daraja miqdori kabi belgilarini bildiruvchi va qanday?, qancha?, qachon?, qayer? singari so'roqlarga javob bo'luvchi so'zlar ravish deyiladi. Ravishlar o'zgarmas so'z turkumi bo'lib, ular so'zlarga qo'shimcha olib, o'zgarmasdan bog'lanadi. Ravishlarning tarkibidaga egalik va kelishik qo'shimchalari morfemalarga ajratilmaydi.

Ravishlar tub va yasama ravishlarga bo'linadi. Yasama ravishlar morfologik usul (qo'shimchalar qo'shish), asos qismini juft va takror qo'llash yo'li bilan hosil bo'ladi. Tuzilishiga ko'ra ravishlarning sodda, juft va takroriy turlari farqlanadi.

Tub ravishlar: *sekin, asta, yalpi, ko'p, oz, tez, jim, darrov, piyoda.*

Yasama ravishlar: *yaxshilikcha, butunicha, yashirincha.*

-larcha *mardlarcha, o'g'rilarcha, dushmanlarcha, onalarcha*

-chasiga *erkakchasiga, yigitchasiga*

-siga *yoppasiga, qatorasiga, ertasiga*

-ona *do'stona, shoirona,*

-lab *tonnalab, savatlab*

-an *majburan, asosan, tasodifan*

-in *yashirin*

-lay (ligicha) *butunlay, tirikligicha*

Qo'shma ravishlar: payt ravishlari oldidan har, hech, bir so'zlarini qo'llash orqali yasaladi: *har zamon, har vaqt, har kun, har soat, hech vaqt, hech zamon, bir zum.*

Juft ravishlar: *naridan-beri, ustma-ust, o'zidan-o'zi, qishin-yozin*

Takroriy ravishlar: *darrov-darrov, asta-asta, ko'p-ko'p, oz-moz.*

RAVISHLARNING MA'NO TURLARI

Ravishlar ma'nosiga ko'ra holat, payt, o'rin, miqdor-daraja, maqsad-sabab ravishlariga bo'linadi.

Holat ravishlari - harakat-holatning qanday holda bajarilganligini bildirgan va qanday?, qay holda?, qay tarzda? so'roqlariga javob bo'luvchi

ravishlar holat ravishlari sanaladi: *jim, yayov, chindan, birdan, zimdan, qo'qqisdan, tasodifan, astoydil, arang, zo'rg'a, ketma-ket, majburan, yoppasiga, chindan, birdan.*

Payt ravishlari - harakat-holatning bajarilish yoki bajarilmaslik paytini bildirgan va qachon? so'rog'iga javob bo'luvhi ravishlar payt ravishlari sanaladi: *endi, hozircha, so'ngra, hanuz, hamisha, doimo, hamon, dastlab, erta-indin, qishin-yozin, kecha-kunduz.*

O'rin ravishlari: harakat-holatning bajarilish yoki bajarilmaslik o'rnini bildirgan va qayer? so'rog'iga javob bo'luvhi ravishlar o'rin ravishlari sanaladi: *ichkari, tashqari, olg'a, u yerda, bu yerda, uzoqdan, naridan, beridan, yaqindan, pastdan, yuqoridan.*

Miqdor daraja ravishi: harakat-holatning bajarilishidagi miqdor-darajani bildiradigan bildirgan va qancha? so'rog'iga javob bo'luvhi ravishlar holat ravishlari sanaladi: *ko'p, kam, oz, oz-moz, sal, picha, hiyol, hiyla, anchaqittay, uzoq, sira.*

Maqsad-sabab ravishi: harakat-holatning yuzaga kelish sabab va maqsadini bildirgan ravishlar maqsad-sabab ravishlari sanaladi va ularga: *atayin, jo'rttagi, qastdan, noilojlikdan* kabi ravishlari kiradi.

YORDAMCHI SO'ZLAR

Atash ma'nosiga ega bo'lmagan, ma'lum so'roqqa javob bo'lmaydigan gap bo'lagi vazifasida kelmaydigan so'zlardir. Yordamchi so'zlar mustaqil so'zlarni yoki gaplarni bir-biriga bog'lash, ularning ma'nolariga qo'shimcha ma'no yuklash vazifalarini bajaradi. Ularga ko'makchi, bog'lovchi va yuklama kiradi.

KO'MAKCHI

Ot, olmosh, harakat nomi va sifatdoshlardan keyin kelib, ularni hokim so'zga bog'lash uchun hizmat qiluvchi so'zlar ko'makchi sanaladi. Ko'makchilar xuddi kelishiklar kabi tobe so'zni hokim so'zga bog'lashga xizmat qiladi, o'zidan oldingi so'z bilan bitta so'roqqa javob bo'ladi: *siz bilan xamsuhbat bo'lmasdan avval boshqacha xayolda edim.*

Ko'makchilar o'zgarmaydi, turlanmaydi yoki yasalmaydi, ma'noli qismlarga ajralmaydi, vosita sabab, maqsad, yo'nalish, qiyos kabi ma'nolarni hosil qiladi.

Ko'makchilar qaysi turkumdan o'sib chiqishiga ko'ra sof ko'makchi va vazifadosh ko'makchilarga ajraladi. Sof ko'makchilarga uchun, kabi,

sarin, sayin, qadar, uzra, singari, tufayli, haqida kabi ko'makchilar kiradi. Atash ma'nosini tamoman yo'qotib faqat o'zi birikkan so'zni boshqa so'zga tobelantirib bog'lash uchun hizmat qiladigan ko'makchilar sof ko'makchilar deyiladi: *Temur tig'i yetmagan joyni qalam bilan oldi Alisher. Qishloq uzra qorong'ilik cho'kkan.*

Sof ko'makchilar urg'u olmaydi, urg'u ko'makchi bilan birga kelgan mustaqil so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi. Shuning uchun ko'makchi ohang tomonidan o'zidan oldingi so'z bilan bir butunlikni tashkil qiladi, lekin yozuvda ko'makchi doimo ajratib yoziladi: Buyuk kishilar doim insoniyat uchun qayg'uradi. Bu hol kun sayin takrorlanib turardi.

Ba'zan *bilan, uchun*, ko'makchilari badiiy uslubda –la, –chun shaklida qo'llaniladi, chiziqcha bilan ajratib yoziladi. Qalam-la men to'qiyman qo'shiq. Tinchgina yashash-chun tug'ilmaganman.

Vazifadosh ko'makchilar ot, ravish yoki fe'ldan o'sib chiqqan so'zlardir. Ularga *ost, yon, ust, old, orqa, ro'para, oldin, avval, keyin, so'zng tomosh, qosh, bo'ylab, qaraganda, yarasha, ko'ra, deya, deb, atab, tortib kabi* so'zlar kiradi. Bunday so'zlar ko'makchi vazifasida kelganda atash ma'nosini yo'qotadi ma'lum so'roqqa javob bo'lmaydi. O'zi qo'shilgan so'z bilan birgalikda bir so'roqqa javob bo'ladi va bitta gap bo'lagi vazifasida keladi: Go'ro'g'lining G'irko'k **degan** oti bor. Bir haftadan keyin ishga tushib ketdi. Dehqonlar to'dasi qishloqqa qarab yugurdi. Anvarotin yosti q ostiga qo'l yugurtirdi.

Ko'makchilar yetakchi so'zga bog'lanib unga turli qo'shimcha ma'nolar yuklaydi:

- sababli, tufayli, uchun ko'makchilari maqsad ma'nosini: Qalamni Salima uchun oldim.

- tomon, qarab, sari, bo'ylab ko'makchilari yo'nalish ma'nosini;
- haqida, to'g'risida fikr mavzusi ma'nosini;
- kabi, singari ko'makchilari o'xshatish ma'nosini qadar ko'makchisi o'xshatish ma'nosini bildiradi.

Ko'makchilar uch xil kelishik shaklidagi so'zlarni boshqarib keladi: 1) bosh va qaratqich kelishigidan keyin qo'llaniladigan ko'makchilar; 2) jo'nalish kelishigidan keyin qo'llaniladigan ko'makchilar; 3) chiqish kelishigidan keyin qo'llaniladigan ko'makchilar.

Bosh va qaratqich kelishigidan keyin qo'llaniladigan ko'makchilar: *bilan, uchun, kabi, singari, yanglig', sayin, sari, sababli, orqali, tufayli, chog'li, osha, bo'ylab, bo'yicha, uzra, ichra, degan, bo'yi, chamasi, haqida, to'g'risida, holda ko'makchilari kiradi: Uyi doim do'stlar bilan gavjum.*

gavjum. Buvasi eshitsin uchun qattiq yig'ladi. Bu hol kun sayin takrorlanadi. Ko'l osha uzoqlarga tikildi. Qish bo'yi qiynalishdi.

Jo'nalish kelishigidagi so'zlardan keyin qo'llaniladigan ko'makchilar: *tomon, qadar, ko'ra, qarab, qaraganda, qaramay, qaramasdan, yarasha, doir, binoan, muvofiq, qarata: kechga tomon mirzolar tarqalishdi. Iltimosiga ko'ra bo'shatishdi. Odatiga qarshi kech qaytdi. Ishlaganiga qarab haq oladi. Eski bo'lishiga qaramay yaxshi ishlaydi. Tarbiyaga doir gaplarni yozib qo'ydi. Ko'pchilikka qarata gapirdi.*

Chiqish kelishigidagi so'zlar bilan qo'llagiladigan ko'makchilar: *so'ng, keyin, boshqa, tashqari, bo'lak, o'zga, beri, buyon, burun, ilgari, boshlab, tortib: Bir oylab kechiqqandan so'ng Otabek qaytib keldi. Diniy ilmlardan tashqari dunyoviy ilmlarni ham biladi. Ko'p yillardan beri shu yerda ishlaydi. To'ydan ilgari Marg'ilonga borishdi. Eng katta shaharlardan tortib kichik qishloqlargacha aylanib chiqdi.*

Vazifadosh ko'makchilar bir o'rinda mustaqil so'z, bir o'rinda ko'makchi bo'lib kelishi mumkin shunga ko'ra ular quyidagicha ifodalanadi:

Kitobga qarab o'qidi (qay holda?) ravish. *Ishiga qarab haq oladi* (qanday?) ko'makchi.

Eski bo'lishiga qaramay yaxshi ishlaydi. Menga qaramay o'tib ketdi.

Do'konda qalamdan tortib hamma narsa bor. Karim Rustamni qo'fidan tortib turg'azdi.

BOG'LOVCHI

Gapning uyushiq bo'laklari va qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiluvchi yordamchi so'zlarga bog'lovchilar deyiladi: *Olma, o'rik va gilos gulladi. U keldi lekin indamadi. Havo bulut, lekin yomg'ir yog'madi.*

Ma'no va vazifalariga ko'ra bog'lovchilar 2 xil bo'ladi:

1. Teng bog'lovchilar
2. Ergashtiruvchi bog'lovchilar

Teng bog'lovchilar — uyushiq bo'laklarni hamda, bog'langan qo'shma gap qismlarini ya'ni teng huquqli qismlarni bog'laydi. Yuqoridagi bog'lovchilar teng bog'lovchilardir. Ular 4 xil:

1. Biriktiruv bog'lovchilari
2. Zidlov bog'lovchilari
3. Ayiruv bog'lovchilari
4. Inkori bog'lovchilari

Biriktiruv bog'lovchilari- va, hamda, ham - sof bog'lovchilardir; -da, -u, -yu, bilan vazifadosh bog'lovchilardir. -da, -u, -yu - yuklama - bog'lovchilar; bilan - ko'makchi - bog'lovchilardir: Opam bilan singlim keldi - bog'lovchi; Opam singlim bilan keldi - bog'lovchi emas, ko'makchi.

Zidlov bog'lovchilari- ammo, lekin, biroq, balki: havo bulut, lekin yomg'ir yog'madi. U o'qidi, lekin tushunmadi.

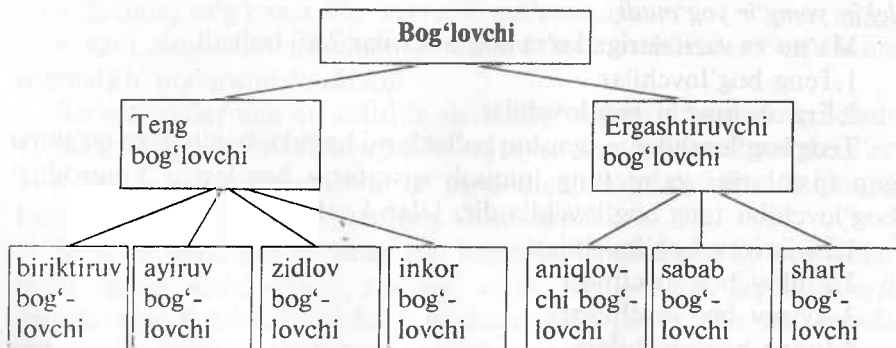
-u, -yu vazifadosh zidlov bog'lovchisidir: Qo'ng'iroq chalindi-yu, dars boshlanmadi. Balki - vazifadosh bog'lovchi bo'lib, gapda ba'zan modal so'z? ba'zan zidlov bog'lovchisi sifatida qo'llanadi. Qiyos qiling: Bu xabar uni hayron qoldirmadi, balki shodlantirdi. Balki, bugun yomg'ir yog'ar.

Ayiruv bog'lovchilari- goh, dam, ba'zan, bir - doim takrorlanib qo'llanuvchi bog'lovchilardir. Yo, yoki - sodda va takror holda qo'llanuvchi bog'lovchidir: Dam musiqa yangraydi, dam kulgi eshitaladi. Bir menga, bir do'stiga qaraydi. Ayiruv bog'lovchilari galma-galdan yuzaga keladigan voqea-hodisalarni ko'rsatadi.

Inkor bog'lovchilari- na ...na. Uyushiq bo'lak va gaplarni inkor ma'nosini yuklagan holda bog'laydi: na o'qidi, na yozdi. Bunda gapning kesimi tasdiq, shaklida bo'ladi. Na bog'lovchisi inkor ma'nosini ifodalaydi: Na eshikni, na derazalarni ochdi.

Ergashtiruvchi bog'lovchilar- tobe, hokim qismlarni, o'zaro tobe munosabatda bo'lgan gap bo'laklari va gaplarni bog'laydi: Hunar o'rgan, chunki hunarda sir ko'p. Ular 3 xil.

1. Aniqlovchi bog'lovchilar - *ki, ya'ni*
2. Sabab bog'lovchilari - *chunki, toki*
3. Shart bog'lovchilari - *basharti, agar, garchi.*

YUKLAMALAR

Ayrim soʻzga yoki gapga qoʻshimcha maʼno yuklash uchun qoʻllanadi:
Bugun darsga kelding-mi? Topshiriqni bugunoq bajarimg!

Yuklamalarning quyidagi turlari mavjud:

1. *Soʻroq va taajjub yuklamalari* – *mi, -chi, -a(ya), nahotki: sen-chi, bordingmi?, shunga-ya.*

2. *Kuchaytiruv, taʼkid yuklamalari* – *hatto, -ku, ham, -u(yu), -da, -oq, -yoq: Sen ham bor, kitob ham oldim, bordi-yu koʻrdi, kelibsan-u, koʻribsan-da, bugunoq, ertagayoq.*

3. *Ayiruv, chegaralov yuklamalari* – *gina (kina, qina), faqat, faqatgina, xolos. Bolalardan bittasigina keldi, faqat oʻqishdi, shu xolos.*

Baʼzan *yolgʻiz* soʻzni ham ayiruv-chegaralov yuklamasi vazʼafasada keladi (faqatga sinonim): *Qizlardan yolgʻiz^(faqat) Raʼno keldi.*

4. *Oʻxshatish, qiyoslash yuklamalari* – *goʻyo, goʻyoki, xuddi, naq: Naq boʻriday, xuddi oʻziday.*

5. *Gumon yuklamasi* – *dir: Borgandir, bugun dars boʻlgandir. Bu yuklama –dir kesimlik qoʻshimchasi bilan shakldosh (omonim) sanaladi: Suv hayot – manbayidir. 6. Inkor yuklamalari* – *hech, sira. Hech oʻqimaydi, sira aytmaydi, hech koʻrmayman.*

ALOHIDA GURUH SOʻZLARI

Bularga undov, taqlid, modal soʻzlari kiradi.

Undov soʻzlari – his – hayajon, buyruq – xitobni ifodalovchi soʻzlardir. Yozuvda undov soʻz vergul bilan ajratiladi: *Oh-oh qanday shirin. Boy, qoʻrqib ketayapman.* Undovlar 2 xil boʻladi:

1. *His-hayajon undovlari*

2. *Buyruq-xitob undovlari*

His-hayajon undovlari-kishining turli emotsional holatlarini, his-hayajonni (rohatlanish, hayratlanish, gʻazab, nafrat, ogʻriq, erkalash) ifodalaydi: *Oh, voy e, eh, uf, dod, obbo, oʻ-oʻ, ie, oʻh-hoʻ, voy-voy.*

Buyruq-xitob undovlari – hayvon, jonivorlarni haydash, chaqirish, toʻxtatish uchun qoʻllanadigan yoki kishilarning diqqatini tortish uchun qoʻllanadigan soʻzlardir: *hoy, ey, allo, chuh, beh, qurey-qurey, tu-tu.* Bulardan tashqari, *rahmat, qulluq, varakalla, hormang, yashang* his-hayajon undovlari hisoblanadi.

Taqlid soʻzlar - narsalarning tovushi yoki koʻrinish holatiga, taqlidni ifodalovchi soʻzlardir: *taq-taq, gurs-gurs, qars-qurs, dik-dik, duk-duk.*

Taqlid soʻzlari 2 xil:

-Tovushga taqlid soʻzlar;

-Holatga taqlid soʻzlar.

Tovushga taqlid soʻzlar — eshitish orqali taqlidni bildiruvchi soʻzlardir: *taq, gurs, duk, dik, pish-pish, chap-chup, gars-gurs, shivir-shivir, pichir, hur-hur.*

Shu bilan birgalikda hayvonlarning ovozigga taqlid soʻzlar ham uchraydi: *moʻ, be, va, vov-vov, chugʻur-chugʻur, gʻaq-gʻaq.*

Holatga taqlid soʻzlar — narsalarning harakatiga koʻrib taqlid qilish orqali hosil boʻladi. *Lip, milt-milt, yarq, jimir-jimir, gʻij-gʻij, yal-yal.*

Modal soʻzlar — ifodalanayotgan fikrga soʻzlovchining turli munosabatlarini (ishonch, gumon, achinish)ni bildiruvchi soʻzlardir. Modal soʻzlar gapda vergul bilan ajratiladi. Gapda asosan kirish soʻz vazifasida keladi. Quyidagi maʼnolarni ifodalaydi.

1. Ishonch - *albatta, shaksiz, shubhasiz, tabiiy.* *Albatta* biz maqsadimizga erishamiz

2. **Gumon** maʼnosi — *etimol, chamasi, aftidan, balki, shekilli.*

3. **Tasdiq** maʼnosi — *darhaqiqat, haqiqatan.*

4. **Fikr xulosalash** (fikrning oldingi fikr bilan bogʻliqligi) *xullas, demak, umuman.*

5. Fikrning tartibi — *avvalo, avvalambor.*

6. Fikrning dalillanishi — *masalan, jumladan.*

7. Achinish- *attang, afsus.*

8. Quvonch maʼnosini — *xayriyat, baxtimga.*

Xullas, mustaqil soʻzlar lugʻaviy maʼno anglatadi. Xayriyat sizni koʻrdim. Ehtimol, uchrasharmiz. Bugun yomgʻir yogʻar. Aftidan u yolgʻon gapirdi.

Modal soʻzlarni sof va vazifadosh turlari farqlanadi. *Shekilli, masalan, attang, xayriyat, ehtimol* — sof modal soʻzlardir. Vazifadosh modal soʻzlar mustaqil soʻzlardan oʻsib chiqqan boʻlib, ularni oʻz maʼnosida qoʻllangan mustaqil soʻzlardan farqlash lozim: *Tabiiy mahsulotlardan foydalanamiz. Qariligini aftidan bilish qiyin.* - *Aftidan, bugun yomgʻir yogʻadi. Tabiiy, bu voqeadan shubhalandim.* Yuqoridagi ikkita misolda *tabiiy, aftidan* soʻzlari mustaqil soʻz sanalsa, qolgan ikkita misolda ular vazifadosh modal soʻzlardir. Mavjudlikni bildiruvchi modal soʻzlar gapda vergul bilan ajratilmaydi, kirish soʻz vazifasida ham keladi. Ular maʼlum gap boʻlagi vazifasida kela oladi yoki kesim tarkibida qoʻllanadi: *bor, yoʻq, kerak, lozim, shart. Menda qalam bor. Karim oʻqishi kerak. Oramizda qoloqlar yoʻq.*

SINTAKSIS

Sintaksis soʻzlarning oʻzaro birikish usullarini, soʻz birikmasi va gaplarning qurilishi va ifoda xususiyatlarini oʻrganuvchi boʻlimdir. Soʻzlarning tildagi muayyaa qonun-qoidalar asosida oʻzaro birikuvidan soʻz birikmalari va gaplar hosil boʻladi. Sintaksis ikki boʻlimdan iborat: soʻz birikmasi sintaksisi va gap sintaksisi.

Har qanday til oʻzining nutq tovushlari, soʻzlari va qoʻshimchalaridagi imkoniyatlarini sintaksisda yaʼni gap qurilishida toʻliq namoyon qiladi.

SOʻZ BIRIKMASI

Mustaqil soʻzlar maʼno va grammatik jihatdan bir-biri bilan bogʻlanib, soʻz qoʻshilmasini hosil qiladi: *Keng dalada dehqonlar va hasharchilarning shoʻx-shodon ovozlari yangraydi* gapida ta soʻz qoʻshilmasi bor:

1. ovozlari yangraydi;
2. shoʻx-shodon ovozlari;
3. hasharchilarning ovozlari;
4. dehqonlarning ovozlari;
5. dehqonlar va hasharchilar;
6. dalada ishlaydi;
7. keng dala.

Soʻz qoʻshilmasidagi soʻzlar bir-biri bilan ikki xil bogʻlanadi: teng bogʻlanish va tobe bogʻlanish.

Teng bogʻlanishda soʻz qoʻshilmasidagi bir soʻz boshqasiga tobe boʻlmaydi, bir-biri bilan sanash ohangi yoki teng bogʻlovchilar vositasida birikadi.

Tobe bogʻlanishda bir soʻz boshqasiga tobe boʻladi. Yuqoridagi misolda *dehqonlar va hasharchilar* birligi tenglanish, qolgan birliklar esa tobelanish asosida hosil boʻlgan. Soʻz birikmasi va gapning asosini tobe aloqa hosil qiladi.

Soʻz birikmasi ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻzning maʼno va grammatik jihatdan birikuvidan hosil boʻladi. Soʻz birikmasi **tobe** va **hokim** qismlardan tuziladi.

— Tobe qism (ergash soʻz) bosh soʻzdan oldin kelib, hokim soʻzning maʼnosini izohlaydi, tobe soʻzni bosh soʻzga bogʻlovchi vositalar tobe(ergash) soʻzning tarkibida boʻladi.

— Hokim qism (bosh soʻz) tobe soʻzdan keyin keladi va uning maʼnosi tobe soʻz tomonidan izohlanadi, turli turkumdagi soʻzlar bosh (hokim) soʻz boʻlib kelishi mumkin.

TOBE SOʻZNI HOKIM SOʻZGA BIRIKTIRUVCHI VOSITALAR

Ergash soʻzni bosh soʻzga biriktiruvchi vositalar yuqorida aytib oʻtganimizdek, ergash soʻzning tarkibida boʻladi va ular quyidagi vositalar yordamida tobelanib bogʻlanadi.

1. *Kelishik qoʻshimchalari* – yordamida ot va otlashgan soʻzlar turli mustaqil soʻzlar bilan birikadi:

— OT + FEʼL = *uyga bormoq, yigitning guli, koʻchaning yuzi, uydan chiqmoq, koʻchani koʻrmoq...*

— OT + OT = *kitobning varagʻi, olmaning vargi, onamning koʻylagi*

— OT + SIFAT = *qizlarning yaxshisi, asalning shirini, talabalarning aʼlochisi*

— OT + SON = *oynning beshinchisi, nonning yarmi, olmaning ikkalasi.*

— OT + TAQLID SOʻZ = *qushlarning chugʻur-chugʻuri, traktorning pat-pati*

2. *Yordamchi soʻzlar (koʻmakchilar)*– tobe soʻz tarkibida qoʻllanib, u bilan bitta soʻroqqa javob boʻladi va tobe soʻzni hokim soʻzga bogʻlaydi. Koʻmakchilar asosan quyidagi turkumlarni bogʻlaydi:

— OT + FEʼL = *qilmishiga yarasha jazolanmoq, aybi tufayli uyalmoq*

— OT + OT = *ishiga yarasha mukofotlanmoq, telefon orqali suhbatlashmoq*

3. *Soʻz tartibi va ohang* — bunda soʻzlar hech qanday vositalarsiz soʻzlarning joylashish tartibi va ohangiga koʻra birikadi, tobe soʻz oldin hokim soʻz keyin joylashadi. *Oq kabutar, ishonchli soʻz.* Bunday birikmalarning tartibi oʻzgarsa, gap hosil boʻladi. tartib va ohang yordamida quyidagi turkumlar birikadi:

— Sifat + ot = *rangli qalam, mazali taom, qizil olma, shirin choy, gora choy...*

— Ot + ot = *temir eshik, zumrad vahor, tilla sandiq...*

— Ravish + feʼl = *koʻp oʻqimoq, tez yurmoq, sekin gapirmoq, asta siljimoq...*

— Sifatdosh + ot = *oʻqigan bola, artilgan stol, aytilgan soʻz, otilgan oʻq...*

- Ravishdosh + fe'l = *shoshib gapirmoq, yugurib kelmoq ...*
- Taqlid so'z + fe'l = *chug'ur-chug'ur sayramoq, gurs-gurs urmoq, ship-ship yurmoq*
- Ravish + ot = *ko'p odam ...*

SO'Z BIRIKMALARI TASNIFI

So'z birikmalari hokim so'zning ifodalanishiga ko'ra otli so'z birikmalari va fe'li so'z birikmalariga bo'linadi.

Otli birikmalarda - hokim so'z ot va otlashgan so'zlar, harakat nomi bilan ifodalanadi. Otli birikmalarda hokim so'zning ifodalanishi:

ot bilan — *go'zal o'lka, shahar ko'chalari, maktab bolalari, fakul'tet o'qituvchilari.*

sifat bilan - *asalning shirini, talabalarning a'lochisi, hammadan katta olmosh bilan — qizlarning har biri, o'tirganlarning hammasi, shularning barchasi.*

son bilan — olmaning yarmi, topshiriqning uchdan biri, talabalarning uchtasi...

taqlid so'z bilan — *shamolning g'uv-g'uvi, mashinaning pat-pati, yulduzning yalt-yulti*

harakat nomi bilan: *maktabda o'qish, piyoda yurish, ko'chada sayr qilish*

Fe'li birikmada — hokim so'z fe'lining vazifadosh shakllari (sof fe'l, sifatdosh, ravishdosh) shakllari bilan ifodalanadi:

Sof fe'l bilan — *daftarga yozmoq, stulda o'tirmoq, o'rnidan turmoq*

Ravishdosh shakli bilan — *tez-tez yurib, darsdan qaytguncha, ko'chada yura-yura*

Sifatdosh shakli bilan — *mehnatda sinalgan, oftobda toblangan, umid bilan yashayotgan*

SO'Z BIRIKMASI VA UNGA YONDOSH HOLATLAR

Quyida berilgan birliklarni so'z birikmalaridan farqlash lozim.

- Qo'shma so'zlardan: *Yangiyo'l, Navro'z bayrami, Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, O'zbekiston Respublikasi, G'arbiy Yevropa, Birlashgan Arab Amirligi, havorang.* So'z birikmasi va qo'shma so'zda qismlar birikuvi shakliy jihatdan o'xshash bo'ladi. Lekin so'z birikmasidagi qismlar ma'no mustaqilligini saqlagan bo'ladi. Qo'shma

soʻz qismlari esa maʼno mustaqilligini saqlamaydi, bitta umumiy lugʻaviy maʼno anglatadi. Soʻz birikmasidagi qismlar orasida grammatik aloqa sezilib turadi, qoʻshma soʻz qismlari orasida esa grammatik aloqa boʻlmaydi, bita urgʻu bilan aytiladi. Qiyos qiling: Yangiyoʻl (qayer?) — yangi (qanday?) yoʻl; bilakuzuk (nima) — xatni (nimani) oldim.

• Iboralardan: *kapalagini uchirmoq, tarvuzi qoʻltigʻidan tushmoq, qulogʻiga quymoq, boshiga yetmoq*. Soʻz birikmasi qismlari oʻzaro erkin bogʻlangan boʻladi — tushuncha anglatadi; iboralar esa turgʻun bogʻlanmalar boʻlib, ular yaxlit bitta lugʻaviy maʼno anglatadi. Masalan: *Bola qushlarga qarata tosh otdi*. — *Yutuqlarini koʻrolmasdan doʻstiga ham tosh otdi*.

Soʻz birikmasi va turgʻun bogʻlanma gapda ayni shaklda qoʻllanishi mumkin: *boshiga yetmoq, yaxshi koʻrmoq, qulogʻiga quymoq, oʻz yogʻida qovurmoq, poʻstagini qoqmoq, toʻnini teskari kiymoq, boʻyniga qoʻymoq, tarvuzi qoʻltigʻidan tushmoq, kapalagi uchib ketmoq* kabi birliklar erkin birikma boʻlganda tushuncha, turgʻun bogʻlanma boʻlganda bitta lugʻaviy maʼno anglatadi.

• Koʻmakchili qurilmalardan: *mehnatiga yarasha, hunari tufayli, koʻcha boʻylab, yorugʻlik tomon, uyga qarab, qilmishiga yarasha*. Bu birliklarning ikkinchi qismi vazifadosh koʻmakchilardan tashkil topgan boʻlib, soʻz birikmasi ikkita mustaqil soʻzning birikuvidan tuzilishi lozim.

• Gaplardan: *Atrof goʻzal. Kitob qiziqarli. Bolalar uchta*. Soʻz birikmasi ham, gap ham soʻzlarning grammatik aloqaga kirishuvidan yuzaga keladi. Soʻz birikmasi narsa-buyum, belgi, ish-harakatni aniqlashtirgan holda ifodalab, soʻz kabi gap tuzish, uni kengaytirish uchun xizmat qiladi: *baland bino, tez yurmoq*. Gap esa maʼlum fikr ifodalab, tugallangan ohang bilan aytiladi: *Bino baland. Mashina tez yuradi*.

SOʻZ BIRIKMASIDA SOʻZLARNING OʻZARO BIRIKISH USULLARI

Soʻz birikmasida soʻzlarning oʻzaro 3 xil birikuv usullari bor: **moslashuv; boshqaruv; bitishuv**.

Tobe soʻzning hokim soʻzga qaratqich kelishigi yordamida, hokim soʻzning esa tobe soʻzga egalik qoʻshimchasi orqali birikuvi **moslashuv** deyiladi: *sizning ukangiz, xonaning yorugʻi*. Baʼzan egalik yoki qaratqich kelishigi shakli belgisiz qoʻllanilishi mumkin: *yoʻz yomgʻiri (yoʻzning yomgʻiri), choʻl havosi, qor jilvasi; bizning uy, sizning oʻgʻil*. Moslashuvda asosan otli birikmalar hosil boʻladi.

Tobe soʻz hokim soʻzga tushum, joʻnalish, oʻrin-payt, chiqish kelishiklari yoki koʻmakchilar bilan birikuv **boshqaruv** deyiladi. Boshqaruvda otli va feʼlli birikmalar hosil boʻladi: *olma termoq, gul uzmoq, yoshlarga gʻamxoʻrlik, uydan chiqmoq, gʻalaba uchun kurashmoq, maktab tomon ketmoq.*

Kelishikli va koʻmakchili boshqaruv farqlanadi. Kelishikli boshqaruvda tobe soʻz hokim soʻzga tushum va oʻrin kelishiklari vositasida birikadi: *doʻstini uchratmoq, bogʻdan chiqmoq, chelakka solmoq, qarmoqda tutish.* Koʻmakchili boshqaruvda tobe soʻz hokim soʻzga koʻmakchilar vositasida birikadi: *tinchlik uchun kurash, qarmoq bilan tutish, aybiga yarasha jazolanmoq, uy sari yurmoq.*

Tobe soʻz va hokim soʻz xech qanday vositalarsiz faqat tartib va ohang yordamida birikuv usuli **bitishuv** deyiladi: *tez yurmoq, keng koʻcha, kelgan odam, chiroyli gapirmoq, mehribon enaga. Tezda qaytmoq, qoʻqqisdan burilmoq, chindan (yolgʻondan) gapirmoq, uzunasiga kesmoq, zimdan kuzatmoq* kabi birikmalar ham bitishuv usuli bilan hosil boʻlgan. Ravishlar tobe soʻz vazifasida kelganda bitishuv usli bilan hokim soʻzga birikadi, ularning tarkibidagi egalik va kelishik qoʻshimchalari yaxlitlanib qolgan.

SOʻZ BIRIKMALARI ZANJIRI

Soʻz birikmalarining tuzilishiga koʻra sodda va murakkab turlari mavjud. **Sodda soʻz birikmalari** - ikkita mustaqil soʻzdan iborat soʻzlarning birikuvidir.

Quyida berilgan holatlar sodda soʻz birikmalari hisoblanadi.

— Mehnatiga¹ *yarasha*⁰ olmoq¹, hammaga¹ *qaraganda*⁰ chiroyli¹ (bu yerda soʻzlar soni uchta boʻlsa ham mustaqil maʼno anglatuvchi soʻzlarning soni ikkita).

— *Qoʻli ochiq*¹ yigit¹, *tarvuzi qoʻltigʻidan tushgan*¹ odam¹, *qulogʻiga quyib*¹ uqtirmoq¹ Bu birikmalar ham sodda soʻz birikmalari boʻlib hisoblanadi, chunki bu yerda turgʻun birikma qatnashgan. Turgʻun birikma xuddi soʻzlar kabi bitta soʻroqqa javob boʻladi va bitta lugʻaviy birlik hisoblanadi.

— *Gʻarbiy Yevropada*¹ yashamoq¹, *Vazirlar Mahkamasida*¹ koʻrilmok¹, *kichik korxonada*¹ ishlamoq¹, *Oʻrta Chirchiqda*¹ yashamoq¹, *besht qavatli*¹ bino¹ — bir qismi qoʻshma soʻz shaklida kelganligi sababli bular ham sodda soʻz birikmalaridir.

— Kitobni o'qib¹ *chiqmoq*¹, mehmonlarni¹ *taklif qilmoq*¹ — birikmaning bir qismi qo'shma yoki ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi bo'lganligi sababli bular ham sodda so'z birmasidir.

— Shoda-shoda¹ duru gavharlar¹, uyum-uyum¹ arpa-bug'doylar¹ — bir qismi juft so'zli birikmalar ham sodda so'z birikmalari bo'lib hisoblanadi.

Murakkab so'z birikmalarida — tobe so'z o'ziga qarashli bo'laklar bilan kengayib keladi va gapda so'z birikmalari zanjirini hosil qiladi. So'z birikmasidagi hokim so'z boshqa bir so'zga tobelangan, bir hokim so'z bir necha tobe so'zlarga aloqador bo'lganda yoki bitta tobe so'z bir necha hokim so'zlarga aloqador bo'lganda so'z birikmalari zanjiri hosil qilinadi. Ular bitta so'roqqa javob bo'ladi. Bunday birikmalar tarkibida mustaqil so'zlar soni uch yoki undan ortiq bo'ladi va ular o'zaro tobelanadi.

Zumrad ko'zli uzuk^{hokim so'z}

Cho'ldan esgan mayin shamol^{hokim so'z}

So'z birikmalari zanjiri turli gap bo'laklari bo'lib kelishi mumkin. Masalan: *Dar Beshalining zindonda yotishi Alisherning yuragida dushmanlik olovini to'ldirdi* gapida so'z birikmalari zanjiri ega vazifasida kelgan.

TENGLANISH VA TOBELANISH

So'z qo'shilmasida so'zlar teng va tobe bog'lanadi. *Bog'imizda olma va o'rik pishdi.*—gapida *bog'imizda pishdi, olma pishdi, o'rik pishdi* — tobelanish; *olma va o'rik* — tenglanishusuli bilan bog'langan.

Tenglanishda — ikkita teng huquqli so'z biri ikkinchisiga bo'ysunmay bog'lanadi. Ular quyidagicha hosil bo'ladi:

- Ohang yordamida: *Olma, o'rik, shaftoli, gilos* pishdi.
- Teng bog'lovchilar yordamida:
- Biriktiruv bog'lovchilari yordamida — *o'qituvchi hamda o'quvchilar kelishdi.*
- Zidlov bog'lovchilari yordamida — *o'qidi, biroq yozmadi;*
- Ayiruv bog'lovchilari yordamida — kitob **yoki** daftar, ba'zan qor, **ba'zan** yomg'ir;

➤ Inkor bog'lovchisi yrdamida — *na sen, na men*;
➤ Ko'makchi-bog'lovchilar bilan — *Karim bilan Salim, olma bilan nok*;

➤ Yuklama-bog'lovchilar bilan — *yer-u osmon, keldi-yu, indamadi*. So'zlarning teng bog'lanishi so'z qo'shilmalarini hosil qiladi. So'z qo'shimalarida har bir so'z alohida narsalarni nomlab keladi va ma'no mustaqilligini saqlab qoladi: *Opam va men, o'qidi lekin yozmadi*.

So'zlarning tobe bog'lanishida bir so'z boshqa so'zga tobe va hokim munosabatida bog'lanadi. Tobe bog'lanishdan so'z birikmasi va gap hosil qilinadi.

Tobelanishdagi birliklardan so'z birikmasi ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat bo'lishiga qaramay bitta tushunchani ifodalaydi: *mening do'stim, uyga kirmoq*. Gap esa fikr ifodalaydi: *Mening do'stim — Karim. Bola uyga kirdi*.

So'z birikmalarida tobe so'z vazifasiga ko'ra uch turga bo'linadi.

1. Aniqlovchili birikma
2. To'ldiruvchili birikma
3. Holli birikma

Aniqlovchili birikma — tobe so'z sifatlovchi yoki qaratqichli aniqlovchi vazifasida keladi: vatan beshiging¹ izlari chizilgan² zamindir.

To'ldiruvchili birikma — tobe so'z vositali yoki vositasiz to'ldiruvchi shaklda keladi.

Birinchi bor bahorni tanigan, birinchi varrakni uchirgan, birinchi marta xayitlik olgan,

birinchi o'qituvchi, birinchi muhabbatingni tanigan zamin - vatandir.

Holli birikma — tobe so'z hol vazifasida keladi:

Uyga shoshib kirdi (ikkita holli birikma) *uyga kirdi, shoshib kirdi*.

Maktabga piyoda jo'nadik (ikkita holli birikma) *maktabga jo'nadik, piyoda jo'nadik*.

GAP

Fikr ifodalashning, nutqning eng kichik birligi gapdir. Gap biror voqea-hodisa haqidagi xabarni, so'roqni yoki buyruqni ifodalovchi asosiy sintaktik butunlikdir. Gapning asosini kesim va ega yoki faqat kesim

bo'laklariga aloqador **grammatik asos** tashkil etadi. Gap orqali nisbiy tugallangan fikr, tuyg'u ifodalanadi. Tugal fikr matnda to'liq namoyon bo'ladi. So'z birikmalari va so'zlar o'zaro sintaktik jihatdan birikib gapni, gaplar esa o'zaro mantiqiy jihatdan bog'lanib matnni hosil qiladi.

Gaplar quyidagicha tasnif qilinadi:

1. Ifoda maqsadiga ko'ra: darak gap, so'roq gap, buyruq gap, istak gap.

2. His-hayajon ifodalashiga ko'ra (emotsionallikka ko'ra): his-hayajon (undov)gaplar, his-hayajonsiz gaplar.

3. Modallikka ko'ra: tasdiq gaplar va inkor gaplar.

4. Grammatik asosga ko'ra: bir bosh bo'lakli gaplar (egali va egasiz gaplar) va ikki bosh bo'lakli gaplar.

5. Grammatik asos miqdoriga ko'ra: sodda gaplar va qo'shma gaplar.

GAPNING IFODA MAQSADIGA KO'RA TURLARI

Har bir gap biror maqsadni, mazmunni ifodalaydi. Grammatik asosda gapning fikriy mundarijasi ifodalanadi. Fe'l kesimdagi **mayl va zamon** qo'shimchalari gapning ifoda maqsadlarini hosil qilishda faol vositalardan sanaladi.

Gapda so'zlovchi biror narsa, voqea-hodisa haqida xabar qiladi, yoki o'ziga noma'lum bo'lgan narsa va hodisalar to'g'risida ma'lumot olishni istaydi. Tinglovchiga biror ishni bajarish to'g'risida buyruq-xitob ifodalaydi. Gaplarning bunday xususiyati ifoda maqsadi deyiladi. Unga ko'ra gaplar 4ta turga: darak gap, so'roq gap, buyruq gap va istak gaplarga bo'linadi.

Darak gaplar — *xabar*, darak berish mazmunini ifodalaydi. Gap oxiri pasayuvchi ohang bilan aytiladi va nuqta qo'yiladi: *Yomg'ir sharros quydi. Kun sovib ketmadi.*

So'roq gaplar— so'roq mazmunini bildiradi. Quyidagicha hosil bo'ladi:

-so'roq olmoshlari bilan: *Kim qachon keladi?*, siz qayerda yashaysiz?

-so'roq yuklamalari yordamida: *Bugun kelasan-a?*

-so'roq ohangi yordamida, bunda ko'pincha kutilmagan xabar natijasida gapdagi biror bo'lak yoki o'sha gap takrorlanadi: *Uyda o'tiribman. Uyda?*

So'roq gaplar so'roq mazmunini ifodalashiga ko'ra sof so'roq gaplar va ritorik so'roq gaplarga bo'linadi. Sof so'roq gaplar asosan dialog shaklida bo'ladi va tinglovchidan javob talab qiladi.

- Sen bugun kinoga borasanmi?

- Ha.
- Xonada kimlar bor?
- Bolalar.

Ritorik so'roq gaplar javob talab qilmaydi. Yashirin javobi tasdiq yoki inkor shaklida oldindan ma'lum bo'ladi: *Onani kim sevmaydi?(hamma sevadi ma'nosida)*. *Go'zal yurtimizda nimalar yo'q? suv hayot manvai ekanligini kim bilmaydi?* Inkor shaklida: *Yutuqlarimizni kim inkor eta oladi? (hech kim ma'nosida)*.

Buyruq gaplar — kesimi buyruq — istak maylidagi fe'llar bilan ifodalanadi. Quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

-sof buyruq: *Xonada chekilmasin*. Sof buyruq gaplarda kesimi majhul nisbatdagi fe'llar shakli ko'p uchraydi.

-maslahat ma'nosi: *Yaxshisi uyga bor*.

-iltimos ma'nosi: *Kitobni o'qiy qoling*.

-do'q ma'nosida: *Yo'qol! Chiqib ket!*

- so'roq — buyruq ma'nosi: bunda shaklan so'roq, mazmunan buyruq gap ifodalanadi. Masalan: *Shuni olib ketmaysizmi?* (Shuni olib keting ma'nosida).

Istak gaplar — mazmunan istak, tilak, niyat ma'nolarini ifodalaydi. Kesimi —sa shart maylidagi fe'l bilan ifodalanadi: *Qani, hamma shunday o'ylasa. Bugun bir dam olsak*.

Ba'zan 3shaxs buyruq-istak mayli shakli (-sin) orqali ham istak gap hosil bo'ladi: *Niyatimiz amalga oshsin*.

GAPNING HIS-HAYAJON ISHTIROKIGA KO'RA TURLARI

His-hayajon gaplar- kuchli his-hayajon bilan aytilgan gaplarda oxiriga undov belgisi qo'yiladi. Quyidagicha hosil bo'ladi:

-har qanday kuchli ohang bilan aytilgan darak, so'roq, buyruq gaplar his-hayajon gap hosil qilishi mumkin: *Dars bo'lmayapti. Dars bo'lmayapti? Dars bo'lmayapti!*

-ba'zi so'roq olmoshlari yordamida: *Qanday ajoyib manzara!*

-undov so'zlar yordamida: *Boy-dod!Yordam bering!*

His-xayajonsiz gaplarda gaplar kuchli emotsiya bilan aytilmaydi. Darak, buyruq, so'roq, istak gaplar his-hayajonsiz gaplardir.

INKOR VA TASDIQ GAPLAR

Inkor gaplar- inkor ma'nosini, voqea-hodisaning, ish-harakatning yuzaga kelmaganligi ma'nosini ifodalaydi. Inkor ma'nosi quyidagicha ifodalanadi:

-yo'q so'zi yordamida: *Bugun kelgani yo'q. Menda kitob yo'q.*

-emas to'liqsiz fe'li bilan: *Bu kechagi xabar emas. U kelgan emas.*

-ma qo'shimchasi bilan: *Bugun borma.*

-shaklan tasdiq bo'lsa ham, mazmunan inkor ifodalanadi: *Imkon bo'lganda o'tirarmidim.*

Tasdiq gaplar- tasdiq ma'nosini, ish-harakatning yuzaga kelganligi ma'nolarini ifodalaydi: *Bu kitobni o'qimay qo'ymaydi. Har kim o'z o'yiga berilgan edi.*

GAPNING BO'LAKLARGA AJRATILISHI

Gapda so'zlar o'zaro grammatik munosabatga kirishib, gap bo'laklarini hosil qiladi. Gap bo'laklari vazifasida mustaqil so'zlar qo'llanadi.

Gap bo'laklari 5ta: kesim, ega, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol.

Kesim gapning asosini tashkil qiluvchi markazdir. Ega kesimga bog'lanib, undan anglashilgan belgi egasi yoki harakat bajaruvchisini ifodalaydi.

To'ldiruvchi, aniqlovchi, hol bo'laklari esa ega yoki kesimga tobelanib, ularni to'ldiradi, aniqlaydi yoki izohlaydi. Shu sababli ular gapning ikkinchi darajali bo'laklari deyiladi.

Ega va kesim yoki kesimning o'zi gapning grammatik asosini tashkil qiladi: *bahor gullari erta ochildi. Ko'p yeyish zararli. Bugun yig'ilishga boriladi.*

KESIM VA UNING IFODALANISHI

Gapni yuzaga keltirish, fikr ifodalash jihatidan kesim gapdagi eng ahamiyatli bo'lak sanaladi. Kesim gapda asosiy fikr - hukmni ifodalaydi, gaplikning asosiy belgilarini ko'rsatuvchi eng muhim bo'lak sanaladi. Kesim ifodalanishiga ko'ra ikki xil bo'ladi: fe'l kesim va ot kesim.

Fe'l kesim fe'lning turli shakllari bilan ifodalanadi: Odamlar tarqala boshladi. Fe'l kesimlar quyidagi shakllarga ega:

- sof fe'l kesimlar: *Halol mehnat kishini ulug'laydi.*
- ravishdosh bilan ifodalangan kesim: *Ishning boshi boshlanguncha.*
- sifatdosh bilan ifodalangan kesim: *Yurtimizda ulkan qurilishlar boshlangan.*

Ot kesim fe'ldan boshqa turkumlar, hamda harakat nomi shakli bilan ifodalanadi:

- ot bilan: *Anvar bo'shanggina bola edi.*
- sifat bilan: *Uyat o'limdan qattiq.*
- son bilan: *Oltining yarmi - uch.*
- olmosh bilan: *Bizda odat - shu.*
- ravish bilan: *Oramizda a'lochilar ko'p.*
- harakat nomi bilan: *O'qish - hayotni tushunish.*
- modal so'z bilan: *Sizda ishim bor.*
- taqlid so'z bilan: *Hamma yoq g'ovur-g'uvur.*
- ot kesim jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigidagi so'zlar bilan ham ifodalanilishi mumkin: *Bu gullar sizga, Barcha gunoh unda.*

Qaratqich va tushum kelishigidagi so'zlar kesim vazifasida kela olmaydi.

Bundan tashqari kesim ibora bilan ham ifodalanadi: *Sobir kalavaning uchini topdi.*

Kesimlarning tuzilishiga ko'ra sodda kesim va murakkab kesimga bo'linadi.

Sodda kesimlar: bir qism (so'z)dan iborat bo'ladi. Sodda kesimlar — sodda ot kesimlar va sodda fe'l kesimlarga bo'linadi: *Ilyosning akasi - fermer. Ko'pchilik buni eshitmadi.*

Murakkab kesimlar — ikki yoki undan ortiq qismlardan tuziladi.

Murakkab fe'l kesim FE'L + FE'L tipida bo'ladi va quyidagicha tuziladi:

- fe'l + fe'l tipidagi qo'shma fe'llardan: *Do'stim opasiga kitob sotib oldi. U kecha uyiga borib keldi*

- ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmalaridan: *Nigora ko'chada do'stini ko'rib qoldi. Hamma sekin tarqala boshladi.*

- sifatdosh va maqsad maylidagi fe'l va to'liqsiz fe'lli shakllardan: *U uyga borgan edi. U o'rnidan turmoqchi edi. Ko'pchilik bu xabarni hali eshitmagan edi.*

Murakkab ot kesimlar OT + FE'L tipida bo'ladi, quyidagicha ifodalanadi.

- ot + fe'l tipidagi qo'shmafe'llar bilan: (*ahd qilmoq, vada bermoq, vafot etmoq, taklif qilmoq*) *O'qituvchimiz bizdan juda xursand bo'ldi. Bola topshiriqni vaqtida bajarishga so'z berdi.*

- harakat nomi hamda *kerak, lozim, shart* kabi so'zlardan: *Har bir o'quvchi topshiriqni vaqtida bajarishi kerak. O'qituvchi dastavval tarbiyachi bo'lishi lozim.*

- ot (*keng ma'noda*)+ bog'lama shaklida: *Havo issiq bo'ldi. U kasal ekan.*

BOG'LAMA

Ot kesim tarkibida qo'llanuvchi kesimlik ko'rsatkichidir. U kesim bilan egani bog'lashga xizmat qiluvchi vosita bo'lib, mustaqil ma'nosini yo'qotadi. Bog'lamlar fe'l bo'lmagan so'zlar bilan qo'llanib, kesimni shakllantiradi, mayl, zamon, shaxs-son ma'nolarini ifodalaydi. Yakka o'zi hukm ifodalamaydi, asosiy hukm ot kesimda bo'ladi. Bog'lamani ot kesim tarkibidan tushirib qoldirish yoki almashtirish mumkin. Bog'lama vazifasida: *bo'lmoq, sanalmoq, hisoblanmoq, qilmoq, edi, ekan, emish* kabi so'zlari qo'llanadi: *Bu bizning maqsadimiz sanaladi (maqsadimizdir). Bizda odat mana shu edi. Yolg'unchining rost so'zi ham yolg'on bo'lur.*

Kesim birikmali holda ham ifodalanishi mumkin. Bunda hukm murakkab shaklda ifodalanadi, kesimning tarkibiu qismlari orasida ichki sintaktik bog'lanish bo'ladi, so'zlar o'zaro sintaktik aloqaga kirishadi: *Navoiy g'azal mulkingning sultonidir. Dadam qo'li ochiq odam edilar. Komil insonlardagi ajoyib fazilat o'tmishni unutmaslikdir.*

Mustaqil va nomustaqil kesim shakllari. Shaxs-son va zamon shakllaridagi fe'l kesimlar hamda bog'lamali va bog'lamasiz qo'llangan ot kesimlar mustaqil kesim sanaladi: *Jahl - dushman, aql - do'st. Bu qiz Gulnor edi. Qaydadir bo'g'otdan suv tomchilaydi.*

Shart mayli shaklidagi kesim nomustaqil kesim shakli sanaladi. Ular asosan ergashgan qo'shma gaplarda ergash gaplarning kesimi vazifasida qo'llanadi: *Agar shu ko'rganlarini hikoya qilib bersa, hech kim ishonmaydi. Havo bulut bo'lsa ham, yomg'ir yog'madi. Mehmonlar kelishsa, biz ularni samimiy kutib olamiz.*

Istak gaplarning kesimi, garchi ular shart mayli shaklida qo'llansa ham, mustaqil kesim sanaladi: *Qani edi, hamma sizga o'xshasa. Bugun bir osh qilsak.*

OT KESIM VA EGA ORASIDA TIRENING ISHLATILISHI

Ega va ot kesim orasida quyidagi hollarda tire qo'yiladi:

- kesim bog'lamasiz ot bilan ifodalanganda: *Mening opam – o'qituvchi.*
- kesim olmosh bilan ifodalanganda: *Hammamizning fikrimiz – shu.*
- kesim harakat nomi bilan ifodalanganda: *Bizning maqsadimiz – o'qish.*
- kesim son bilan ifodalansa: *Besh – o'ning yarmi.*
- ega va kesim bir xil so'zlardan tarkib topgan bo'lib, tenglashtirish, qiyoslash ma'nosini ifodalasa: *Sog'lig'im – boyligim. Rejasiz ish – qolipsiz g'isht.*
- ega ma'nosi ta'kidlab ko'rsatilganda: *Men – intiluvchan talabaman. Urush – quyon ovi emas. Sen – mening eng qadrdonimsan.*
- ega ko'rsatish olmoshi bilan ifodalansa: *Bu – siz uchun katta sinovdir.*
- kesim sifat yoki tartib son bilan ifodalansa tire qo'yilmaydi: *Ko'chalar egri-bugri. Bizning uyimiz beshinchi.*
- ega bilan ot kesim orasida ham bog'lovchisi qo'llansa tire qo'yilmaydi: *Bular ham odam. Karim ham talaba.*

EGA VA UNING IFODALANISHI

Gap kesimining qo'shimchalaridan anglashilib turgan shaxs-son ma'nosini anglashtiruvchi bo'lak egadir. Ega kesim orqali kim? nima? qayer? kimlar? nimalar? so'roqlariga javob bo'ladi. Bosh kelishik shaklidagi ot, olmosh va otlashgan so'zlar bilan ifodalanadi, ba'zan egalik, ko'plik shakllarini qabul qilishi mumkin: *Atrof jim-jit. Kishilar uni maqtashdi. Izlaganim – siz.*

Ega quyidagi so'z turkumlari bilan ifodalanadi:

Ot bilan: *Yoqimli shamol gul hidlarini taratdi*

Olmosh bilan: *Ular yig'ilishga borishdi. Bu - meni tug'ilgan tuproq.*

Otlashgan sifat: *Yaxshilar ko'paysin. Jazirama ertalabdan yondiryapti.*

Otlashgan son: *Biri o'qisa, biri yozadi.*

Otlashgan ravish: *Ko'pi ketib, ozi qoldi*

Otlashgan sifatdosh: *O'tirganlar qarsak chalishdi. Chumchuqdan qo'rqan tariq ekmaydi.*

Harakat nomi: *Oftobda yurish foydali*

Ibora bilan: *Tirnoq ostidan kir qidirish uning odati.*

Birikmali ifodalanadi: *Vatanni seymoq imondandir. Mehnat qilib topganing — qandu asal totganing.*

Sodda gaplar eganing ishtirokiga ko'ra egali va egasiz gaplarga bo'linadi. Gapning grammatik asosi ega va kesimdan iborat bo'lsa egali (ikki bosh bo'lakli gaplar), faqat kesimning o'zidan iborat bo'lsa egasiz (bir bosh bo'lakli gaplar) deb yuritiladi *O'rikzor xira pardaga burkandi. Sochilgan urug' unib chiqadi. Shaftolizor bog'larni ko'rdim. Jo'jani kuzda sanaydilar.*

HOL

Hol ish-harakatning belgisini bildiruvchi gap bo'lagidir. Hol ko'proq gap markazi kesimga bog'lanib, undan anglashilgan ish-harakatning o'rnini, paytini, holatini, sababini, maqsadini bildiradigan ikkinchi darajali bo'lakdir. Hollar ma'noga qo'ra 8 ga bo'linadi:

1. vaziyat (ravish) holi — ish-harakatning qanday tarzda bajarilganligini bildiradi, *qay holda? qanday? qanday qilib?* so'roqlariga javob bo'ladi. Quyidagicha ifodalanadi:

- holat ravishlari bilan: *astoydil gapirmoq, ketma-ket joylashmoq, tez yurmoq, sekin gapirmoq.*

- ravishdosh bilan: *shoshib chiqmoq, yura-yura charchamoq, tasmollab sanamoq.*

- sifat bilan: *samimiy gaplashmoq, yaxshi o'qimoq, go'zal ko'rinmoq.*

2.O'rin holi — ish-harakatning bajarilish o'rnini bildiradi *qayerda? qayerga? qayerdan?* so'roqlariga javob bo'lib, quyidagicha ifodalanadi:

- ot bilan: *uyga bormoq, maktabdan chiqmoq, xonada joylashmoq.*

- o'rin ravishlari bilan: *olisdan ko'rinmoq, ichkarida o'tirmoq, oldinda yurmoq.*

O'rin holi o'zi ergashgan so'zga boshqaruv yo'li bilan bog'lanadi. O'rin holi makon, zamon kelishiklari (jo'nalish, o'rin-payt, chiqish) kelishigidagi so'zlar, ko'makchili otlar va o'rin ravishlari bilan ifodalanadi.

3.Payt holi - ish-harakatning bajarilish paytini bildirib, qachon? qachongacha? qachondan beri? so'roqlariga javob bo'ladi. Payt holi quidagicha ifodalanadi:

- payt ravishlari bilan: *yildan yilga kuchaymoq, kechadan beri kutdi, bir ozdan keyin keldi.*

- ravishdosh bilan: *qaytguncha kutdi, keta ketguncha so'radi.*

- ot bilan: *Tongda yo'lga chiqdi.*

• payt ma'noli ko'makchili so'z birikmalari bilan: *Bundan besh yil ilgari uchrashgan edik. O'sha kundan beri bu Voqeani unutilmayman.*

4. Daraja-miqdor holi — ish-harakatning miqdorini va darajasini bildirib, *qancha? qay darajada? necha marta? necha?* kabi so'roqlarga javob bo'ladi. Quyidagicha ifodalanadi:

• miqdor ravishlari bilan: *ko'p o'qiydi, sal qiynaldi, juda qiynaldi, kam o'qiydi.*

• son bilan: *Bir gapirib o'n kuladi., Yuz marta eshitgandan bir marta ko'rgan yaxshi.*

• olmosh bilan: *shuncha kutdi, buncha kekkaydi, uncha gapirmang.*

5. Sabab holi — ish-harakatning yuzaga kelish sababini bildiradi, nima uchun? nima sababdan? so'roqlariga javob bo'ladi. Quyidagicha ifodalanadi.

• -lik, -sizlik qo'shimchalarini olgan otlar bilan: *Tashnalikdan lablari qaqrab ketdi. Suvsizlikdan ekinlar qurib qoldi.*

• -gani qo'shimchali sifatdoshlar bilan: *Qo'rqqanidan, bir og'iz ham gapirolmadi.*

• sababli, tufayli, uchun ko'makchili qurilmalar bilan: *Tinchlik tufayli yurt obod. Yaxshi o'qigani uchun mukofotlandi.*

Shu o'rinda sabab holli sodda gaplar sabab ergash gapli qo'shma gaplardan farqlash lozim: U dars tayyorlamagani uchun kelmadi.

O'qituvchi kelmagani uchun dars bo'lmadi.

6. Maqsad holi — ish-harakatning yuzaga kelish maqsadini bildiradi. *Nima uchun? nima maqsadda? nima qilgani?* so'roqlariga javob bo'ladi. Maqsad holi quyidagicha ifodalanadi:

• maqsad ravishdoshlari bilan: *ko'rishgani qo'l uzatdi, o'qigani kelganmiz;*

• ot+ko'makchi shklida: *Tinchlik uchun kurashamiz.*

• sifatdosh+ko'makchi shklida:

• harakat nomi+ko'makchi shklida: *Qoratoy uni surishtirish uchun yelib yugurdi.*

• maqsad ravishlari bilan: *Bizlar atayin sizni izlab keldik.* Maqsad holli sodda gaplarni maqsad gapli qo'shma gaplardan farqlash lozim:

Mashina po'lat etakdagi paxtani bo'shatish uchun chetga chiqdi.

Bola tinch uhlashi uchun xona salqin bo'lishi lozim.

7. Shart holi - ish-harakatning yuzaga kelish shartini bildiradi. Gapning asosi-kesimga bog'lanib, fe'ning shart mayli shklida bo'ladi. *Mashina charchasa to'xtaydi. Talaba izlansa yutadi.*

Shart holli sodda gaplarni ergashgan qo'shma gaplardan farqlash lozim: *Havo bulut bo'lsa yomg'ir yog'adi. Men borsam, siz kelasiz.*— qo'shma gap.

Karim o'qisa biladi. Dildora maktabni tugatsa keladi. — shart holli sodda gap.

8. **To'siqsizlik holi** kesimga bog'lanib, ish-harakatning yuzaga kelishida to'siq bo'la olmagan holatni bildiradi. Fe'ning shart mayli shakli — *sa + ham* yuklamasi shaklidagi so'zlar yoki birikmalar bilan ifodalanadi: *U charchasa ham ishini davom ettirdi. Bola qancha o'qisa ham masalaga tushunmadi.*

Bunday qurilmalarni to'siqsiz ergash gapli qo'shma gaplardan farqlash lozim: *Havo bulut bo'lsa ham yomg'ir yog'madi.*

TO'LDIRUVCHI

Gapdagi biror bo'lakka, ko'pincha kesimga boshqaruv yo'li bilan birikib, uni to'ldirib, izohlab kelgan bo'lak to'ldiruvchi deyiladi. To'ldiruvchi ish-harakatga vosita bo'lgan yoki bo'la olmagan predmetni bildiradi. Masalan: *Maydonni g'o'zapoyadan tozalashdi.* To'ldiruvchi ikki xil bo'ladi: vositasiz to'ldiruvchi va vositali to'ldiruvchi.

Vositasiz to'ldiruvchi—belgili yoki belgisiz tushum kelishigidagi so'z bilan ifodalanadi. *Kimni? nimani? qayerni?* so'roqlariga javob bo'ladi: *Qiz zavq bilan ashula* aytdi. *Terimchilar paxta terishyapti.* vositasiz to'ldiruvchi tushum kelishigidagi ot, olmosh va otlashgan so'zlar bilan ifodalanadi:

- ot bilan: *Barcha bolalarni taklif qildik.*
- olmosh bilan: *Bizni teatrqa taklif qilishdi.*
- otlashgan sifat bilan: *Yaxshini maqtasa yarashu.r*
- son bilan: *Uchalasini chaqirib qolishdi.*
- ravish bilan: *Hosilning ko'pini yo'qotdik.*
- sifatdosh bilan: *Bo'linganni bo'ri yer.*
- ibora bilan: *Tirnoq ostidan kir qidiruvchilarni yomon ko'raman.*
- taqlid so'zlar bilan: *Qushlarning chug'ur-chug'uri eshitildi.* ✓

Vositali to'ldiruvchi —jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigi hamda ko'makchilarbilan qo'llangan ot, olmosh yoki otlashgan so'zlar bilan ifodalanadi. *Kimga? nimaga? kimda? nimada? kimdan? nimadan? kim bilan? nima bilan? kim haqida? nima haqida? kim uchun? kim tomonidan?* so'roqlariga javob bo'ladi: *Yovdan qo'rqqan yovga do'st. Oo'rqqanga qo'sha*

ko'rinur. Biz sen bilan ketamiz. Uyat o'limdan qattiq. Og'zi bo'shga ishonmang. Rahbarlar tomonidan ish berildi.

ANIQLOVCHI

Gapda biror bo'lakning belgisini yoki bir narsa-buyumning boshqasiga qarashlilikini bildiruvchi bo'lak aniqlovchi deyiladi. Aniqlovchi bog'langan bo'lak aniqlanmish deyiladi. Aniqlovchi gapda quyidagi bo'laklarga tobelanishi mumkin:

- egaga tobelanadi: *Mayda qor yog'ib turibdi. Qalandarovning hovlisi kattagina ekan.*

- ot kesimga tobelanadi: *Ergash ota — bizning qadrdon qo'shnimiz.*

- to'ldiruvchiga tobelanadi: *Bu sovg'ani o'quvchilar tayyorlashgan.*

- holga tobelanadi: *Sevimli vatanimizda bayramlar ko'p.*

Aniqlovchilar bir xil narsa-buyumning belgisini yoki narsa-buyumning kimga yoki nimaga qarashli ekanligini bildirishiga ko'ra ikki turga ajratiladi: sifatlovchi aniqlovchi va qaratqich aniqlovchi.

Sifatlovchi-aniqlovchi — predmetning belgisini bildiradi. *Qanday? qanaqa? Qaysi? qancha? necha? qayerdagi? nechanchi?* so'roqlariga javob bo'ladi. Quyidagicha ifodalanadi.

- sifat bilan: *Sevimli vatanimda toshqin daryodek hayot jo'sh uradi.*

- sifatdosh bilan: *Yig'ilgan odamlar ichkariga kirishdi.*

- ot bilan: *Asfalt ko'chadan mashinalar g'iz-g'iz o'tardi.*

- son bilan: *O'n beshtacha odam yig'ildi.*

- ravish bilan: *Ko'p odamlar buni bilishmaydi.*

- taqlid so'z bilan: *Chug'ur-chug'ur bolalar to'planishdi.*

- ibora bilan: *Qo'li ochiq odamlar ko'p.*

Qaratqich-aniqlovchi — *kimning? nimaning? qayerning?* so'roqlariga javob bo'ladi. Belgili yoki belgisiz qaratqich kelishigidagi shakllari mavjud: *Yigitning so'zlarini diqqat bilan tingladik. Og'zi bo'shning ichida gap yotmaydi. Ota-onalar majlisiga yig'ildik. Shahar ko'chalarida kezdik.*

IZOHLOVCHI

Izohlovchi aniqlovchining bir ko'rinishi bo'lib, u shaxs yoki narsani boshqacha nomlaydi. Izohlovchi asosan ot bilan ifodalanadi. Izohlovchi bog'langan bo'lak izohlanmish deb yuritiladi. Izohlanmish shaxsning millati, kasbi, unBoni, jinsi, qarindoshligi kabi qo'shimcha belgilarini tavsiflab keladi:

- unvon, amalni: *Kapitan Soliev huzuriga chaqirdi. Direktor Nabiev biz bilan suhvatlashdi.*
- mashg'ulot, kasbni: *Oshpaz Halima opani anchadan beri bilamiz.*
- yosh, jins, qarindoshlik darajasini: *Chol bobo hamrohi bilan gaplashib o'tirar edi. Sobir amakim narigi mahallada yashaydi.*
- laqabni: *Asadbek suvilonni yaxshi bilaman.*
- taxallusini: *Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek Toshkentda tug'ilgan.*
- narsa-buyumning o'xshashligini: *Ona vatanimizga sodiq bo'laylik!*
- gazeta, jurnal, asarlar, muassasa va joy nomlari nomini bildirgan atoqli otlar: *«Xalq so'zi» gazetasi, «Nafosat» do'koni, «Navoiy» romani, «G'uncha» dastasi.*

GAP BO'LAKLARINING TARTIBI

Gap bo'laklarining tartibi ikki xil bo'ladi: odatdagi tartib va o'zgargan tartib.

O'zbek tilida gap bo'laklarining joylashishi tartibi erkin bo'lsa ham, ular gapda ma'lum qoidalar asosida joylashadi. Odatdagi tartibda gap bo'laklari quyidagicha bo'ladi:

- ega oldin, kesim esa gapning oxirida keladi: *Zebi onasining javobini oldindan bilardi.*
- payt va o'rin hollari egadan oldin keladi: *Kecha guruhimiz yig'ilishi bo'ldi. Mehmonxonadan ko'zlarini uqalay-uqalay Miryoqub chiqib keldi.*
- To'ldiruvchi egadan keyin keladi: *Kecha yosh havaskorlar bizga katta tomosha ko'rsatishdi.*
- vaziyat holi kesimdan oldin keladi: *Daryo uzoqdan jimirlab ko'rinar edi.*

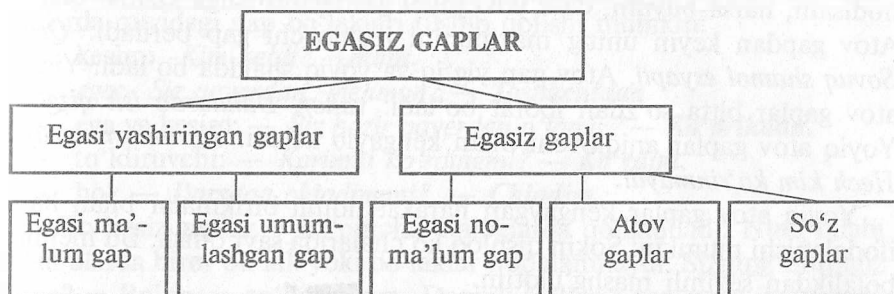
O'zgargan tartib inversiya deyiladi. She'riyatda yoki so'zlashuv nutqida o'zgargan tartib qo'llangan bo'lishi mumkin: *To'xtat gapni!* (to'ldiruvchi va kesim tartibi o'zgargan). *Shamol esadi g'ir-g'ir.* (Hol va kesim tartibi o'zgargan). *Gulla, yashna, O'zbekiston!* (Ega va kesim tartibi o'zgargan).

Gap bo'laklarining odatdagi va o'zgargan tartibining nutqda o'z qo'llanish o'rinlari bor. Odatdagi tartib ilmiy uslub uchun xos bo'lsa, o'zgargan tartib og'zaki nutq hamda badiiy uslub uchun xosdir.

EGALI VA EGASIZ GAPLAR

Gapning grammatik asosi ega va kesimdan iborat bo'lsa egali gaplar, faqat kesim qismidan iborat bo'lsa egasiz gaplar deyiladi. Masalan: *Men gullarni yaxshi parvarish qilyapman. Derazadan ko'chaga tikilaman.*

Egali (ikki bosh bo'lakli) gaplarda ega ham kesim ham qatnashadi: *Uquvi yo'q har joyda qoqiladi. Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmaydi.*

Egasiz gaplar shaxs tushunchasi ifodalanishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: Egasi yashiringan gaplar va egasiz gaplar. Egasi yashiringan gaplarda gapning kesimi orqali uning bajaruvchisiga - shaxsiga ishora qilinadi: *Katta tanaffusda zalga to'plandik. Sanamay sakkiz dema.*

Egasi yashiringan gaplar ikki turli bo'ladi: egasi (shaxsi) ma'lum gaplar va egasi (shaxsi) umumlashgan gaplar.

Egasi (shaxsi) ma'lum gaplarda gapning egasi matndan, nutq sharoitidan, kesimning shas-son shaklidan ma'lum bo'lib turadi. Bunday gaplarning kesimi 1- yoki 2-shaxs shaklida bo'ladi: *Ota-onalarga yordam berdik.* Otlarga qara, qarindosh.

Egasi (shaxsi) umumlashgan gapda kesimi 2-shaxs shaklida bo'lsa ham, ega real ifodalanmaydi, ko'pincha maqollarda qo'llaniladi, mazmunan uchala shaxsga taalluqli bo'ladi: *Yer haydasang, kuz hayda. Avval o'yla, keyin so'yla.*

Egasiz gaplarda ega umuman bo'lmaydi. Kesimdagi shaxs-son qo'shimchalari orqali egani tiklab bo'lmaydi. *To'nni bo'yg'a qarab bichadilar. Xom mevani yeb bo'lmaydi.*

Egasiz gaplar 3 turga: shaxsi noma'lum gaplar, atov gaplar, so'z gaplarga bo'linadi.

Shaxsi noma'lum gaplarda kesim fe'l bilan ifodalanadi va ish-harakatni bajarishga imkoniyat, zaruriyat, shart, tilak, istak kabi ma'nolarni

ifodalab keladi. Bunday gaplar kesimining eng muhim belgisi uning tarkibida egalik qo'shimchasining yo'qligidir. Bu gaplarda mantiqan ish-harakat bajaruvchisi mavjud bo'ladi, lekin uni gapda ifodalab bo'lmaydi. Masalan: *Zalda chekib bo'lmaydi. Majlisda qatnashish kerak. Xonada shovqin qilinmasin.*

Atov gaplarda narsa buyumning mavjudligi yoki voqea-hodisa atash yo'li bilan ifodalanadi. Atov gaplar so'zlovchi ko'z o'ngida biror voqea-hodisani, narsa-buyum, davr yoki joyni gavdalantirishga xizmat qiladi. Atov gapdan keyin uning mazmunini izohlovchi gap beriladi: *Qish. Sovuq shamol esyapti.* Atov gap yig'iq va yoyiq shaklda bo'ladi. Yig'iq atov gaplar bitta so'zdan iborat bo'ladi: *vahor. Dalalarda ish qizg'in.* Yoyiq atov gaplar aniqlovchi bilan kengayib keladi: *Karimlarning uyi. Hech kim ko'rinmaydi.*

Yoyiq atov gaplar kengaygan harakat nomli birikmalar bilan ham ifodalanishi mumkin: *Sokin qishloq ko'chalarida sayr qilish.* Bu mening bolalikdan sevimli mashg'ulotim.

Atov gaplar asosan badiiy va publitsistik (ommabop) uslublarda qo'llaniladi. *Qip-qizil saraton quyoshi. Muloyim jilmayib saxovat bilan nur socha boshladi.*

SO'Z — GAPLAR

Bir so'zdan iborat bo'lib, tarkibga ajrala olmaydigan, boshqa so'zlar bilan kengaya olish imkoniyatiga ega bo'lmagan gaplar so'z — gaplardir. So'z — gaplar sodda gapning alohida bir ko'rinishi sanaladi. Ular tasdiq, inkor, so'roq, taajjub, his-hayajon kabilarni ifoda etib, asosan dialogli matnlarda qo'llanadi. Masalan:

— <i>Sog'ligingiz yaxshimi?</i>	— <i>Qabulga birga kiramizmi?</i>
— <i>Rahmat, bolam.</i>	— <i>Ha.</i>

Kishilar o'rtasidagi oddiy muomalada tez-tez ishlatilib turadigan bir so'z yoki iboralar so'z-gaplar vazifasida qo'llanadi: *assalomu alaykum, marhamat, hormang, xush kelibsiz, labbay, qulluq, yoqimli ishtaha* kabi.

TO'LIQ VA TO'LIQSIZ GAPLAR

Gaplar o'z bo'laklarining to'la ifodalangani yoki ifodalanmay qolganiga ko'ra ikki turga bo'linadi: to'liq gaplar va to'liqsiz gaplar.

Biror bo‘lagining ifodalanmaganligi sezilmaydigan, fikr ifodasi uchun zarur barcha bo‘laklari saqlangan gaplar to‘liq gaplar deyiladi: *Oqsoqol yalt etib menga qaradi. Samarqandga bugun jo‘naymiz.*

Nutq vaziyatidan ma‘lum bo‘lgan ayrim bo‘laklari tushirilgan gap to‘liqsiz gap deyiladi. Masalan: - *Yig‘in qachon bo‘ladi?* - *Ertalab.*

To‘liqsiz gapda qaysi bo‘lakning qo‘llanilishi, qaysi bo‘lakning tushirilishi faqat nutq sharoitiga ko‘ra yuz beradi. To‘liqsiz gaplar dialoqlarda, so‘zlashuv nutqida va badiiy uslubda keng qo‘llanadi. To‘liqsiz gaplarda quyidagi gap bo‘laklari tushib qolishi mumkin:

- kesim: - *Kim keldi?* - *Onam.*
- ega: - *Siz qayerdan, mehmon?* — *Toshkentdan.*
- ega va kesim: — *Biz hozir qayerdan o‘tamiz?* — *Ko‘prikdan.*
- to‘ldiruvchi: — *Karimni ko‘rdingmi?* — *Ko‘rdim.*
- hol: — *Darsdan chiqdingmi?* — *Chiqdim.*

To‘liqsiz gaplar — ko‘pincha dialoqlarda qo‘llaniladi. Nutq talabi bilan ularda biror bo‘lak yoki bo‘laklar ifodalanmaydi: Sizning ismingiz nima? — Ra‘no. — to‘liqsiz gap. Demak to‘liqsiz gap nutq jarayonida mazmunan to‘lishi mumkin bo‘lgan va bo‘laklarga ajrala oladigan gapdir.

To‘liqsiz gapning yana bir turi qo‘shma gap shaklida bo‘ladi. Bunda qo‘shma gapning bir qismi to‘liqsiz gap bo‘ladi: *Na xat bor, na xabar. Na sen gapirding, na men. Kattaga hurmatda bo‘l, kichikka izzatda.*

GAPNING UYUSHIQ BO‘LAKLARI

Gapda bir xil so‘roqqa javob bo‘lib, bitta bo‘lakka bog‘langan bo‘laklar gapning uyushiq bo‘laklari deyiladi. Uyushiq bo‘laklar o‘zaro teng bog‘lovchilar yoki sanash ohangi bilan bog‘lanadi: *U goh toyga, goh bolaga qaraydi.* Uyushgan bo‘laklar o‘zaro tenglanish aloqasida bo‘ladi, har bir uyushuvchi qism o‘z urg‘usiga ega bo‘ladi.

Bolaga —————→

Toyga —————→ qaraydi

Gapda barcha bo‘laklar uyushishi mumkin:

Uyushiq kesimlar. Gap tarkibida ikki va undan ortiq atov birliklari (so‘z, ibora, birikma) bilan ifodalangan kesim bo‘lib, kesimni shakllantiruvchi vositalar faqat keyingi kesim tarkibida ifodalanib, uyushgan qismlarning barchasiga aloqador bo‘lsa, bunday ko‘p kesimli gap uyushiq kesimli gap deyiladi. Masalan: *Siz a‘lochi va jamoatchisiz. Biz o‘z ko‘zimiz bilan ko‘rishimiz va ishonch hosil qilishimiz kerak.*

Ot kesim va fe'l kesimlar uyushib kela oladi: *Qobil bobo qo'l qovushtirib uning ketidan yurar va yig'lar edi. U juda kamgap va qaysar edi.*

Uyushiq kesimlar bitta bajaruvchiga — egaga aloqador bo'ladi: *Shavkat o'qidi va dam oldi.*

Kesimlik shakllariga (tasdiq, inkor, mayl, zamon, shaxs-son) ega bo'lgan kesim alohida bir hukmni ifodalaydi, alohida gap markazini tashkil etadi. Kesimlik ko'rsatkichlari bilan shakllangan ikki va undan ortiq kesimli gaplar qo'shma gaplar sanaladi: *Men bu masalani tushunganman va uni yechganman. Hamma chuqur xo'rsindi, bir-biriga qarab qo'ydi. Qiyos qiling: Bularni mirzolariga havola qilar va javobini kutar edi. — uyushiq kesimli gap; Bularni mirzolariga havola qilardi va javobini kutar edi. — qo'shma gap.*

Uyushiq ega. Bir sodda gap tarkibida birdan ortiq ega qator kelishi mumkin. Ular o'zaro tenglanish munosabatida bo'lib, gapda bitta kesimga tobelanadi: *Siz bilan biz ulug' ishga bel bog'ladik. Tiniq suvlar, ko'm-ko'k daraxtlar unga cheksiz zavq vag'ishlaydi.*

Uyushiq egalar zidlov bog'lovchisidan tashqari teng bog'lovchilar bilan yoki sanash ohangi bilan bog'lanadi: *Goh shamol, goh bo'ron turardi. Na siz na men gapirdik. Gul va maysalar ko'kardi. Qurilishga g'isht, tsement va bo'yoqlar keltirildi. Uyda xizmatkorlar, mardikorlar ishlab yotishibdi.*

Uyushiq hol. Bir xil mazmun munosabatni bildirgan bir necha hollarning o'zaro sanash ohangi yoki teng bog'lovchilar bilan birikib kelishi uyushiq holni tashkil qiladi: *Hamma issiqdan bo'shshib, jim, yalqovgina ishlaydi. Bog'larda va dalalarda ko'klam nafasi kezadi.*

Ba'zan gapda payt yoki vaziyat hollari ketma—ket qo'llanadi, bunda ular uyushgan sanalmaydi: *Biz bugun tongda yo'lga chiqamiz. U vazifani qunt bilan berilib bajaradi.*

Uyushiq aniqlovchi. Narsa buyumning bir turdagi belgilarini bildirgan birdan ortiq aniqlovchilar uyushiq aniqlovchilar sanaladi: *Ma'ruzachiga qiziq, kishini hayratda qoldiradigan savollar berishdi. Bog'da qizil, pushti, sariq gullar qiyg'os ochilgan. Qaratqich va sifatlovchi—aniqlovchilar uyushib keladi: O'rik, olma, teraklar vargi sarg'aydi. Ma'ruzachiga qiziq, kishini hayratda qoldiradigan savollar berishdi.*

Uyushiq aniqlovchilar o'zaro teng bog'lanadi va bitta aniqlanmishga tobelanadi.

Gapda ba'zan aniqlovchilar ketma—ket qo'llanishi mumkin. Bunda u narsa-buyumning turli jihatdan belgisini bildiradi va uyushiq sanalmaydi:

Mashina keng ravon yoʻldan gʻizillab ketdi. Katta qora sumka koʻtargan ayol kirdi.

Uyushiq toʻldiruvchi gapda ikki yoki undan ortiq toʻldiruvchining oʻzaro tenglanish munosabatida, bir xil shaklda kelishidir: *Sovuq shamol yuzimni, qoʻllarimni yalaydi. Men onam, otam va opam bilan xayrlashdim.*

Gapda turli shakldagi toʻldiruvchilarning kelishi uyushiq toʻldiruvchi sanalmaydi: *U oyisi bilan telefonda gaplashdi. Bu gullarni sizga keltirdim.*

Uyushiq boʻlakli gaplarda soʻzlarni jamlovchi, umumlashtiruvchi boʻlak boʻlishi xam mumkin. Bunday hollarda uyushiq boʻlaklar gapning qaysi boʻlagi boʻlsa, umumlashtiruvchi boʻlak xam ana shu boʻlak xisoblanadi. Masalan: *Kishilar, xotinlar, bolalar - kutib oluvchilar vagon boʻylab chopdilar.*

Koʻpincha belgilash va boʻlishsizlik olmoshlari, jamlikni, umumiylikni bildiradigan otlar umumlashtiruvchi soʻz boʻlib keladi: *Oʻzini tutishi xam, ovoziyam, muloyim jilmayib turishiyam - hamma, xammasi odamlarni sehrlab qoʻygan edi.*

Umumlashtiruvchi boʻlaklar uyushiq boʻlaklardan oldin yoki keyin keladi. Umumlashtiruvchi boʻlaklar uyushiq boʻlaklardan oldin kelganda, umumlashtiruvchi boʻlakdan keyin ikki nuqta qoʻyiladi: *Qudratning oldidan ikki oʻrtogʻi: Ilhom va Rustam chiqib kelishdi.*

Umumlashtiruvchi boʻlak uyushiq boʻlakdan keyin kelganda, umumlashtiruvchi boʻlakdan oldin tire qoʻyiladi: *Shu hovli-joy, mana shu daraxtlar, kursi, soʻri - hammasi meniki.*

AJRATILGAN BOʻLAKLI GAPLAR

Gapda oʻzidan oldin kelgan boʻlakni izohlab kelgan birliklar ajratilgan boʻlaklar deyiladi. Ular boshqa boʻlaklardan maxsus toʻxtam bilan ajratiladi va gap urgʻusini oladi: *Oʻng tomonda, jarlikning ustida, bir qoʻrgʻon koʻrindi.*

Ajratilgan boʻlaklar bir soʻz yoki soʻz birikmasi holida keladi: *Bolalarning eng kichigini, valini, oldin koʻrmabman. Biz sizni, mehribon oʻqituvchimizni, hech qachon unutmaymiz.*

Ajratilgan boʻlak gapdagi qaysi boʻlakni izohlashiga koʻra 4 turga boʻlinadi: ajratilgan hollar, ajratilgan aniqlovchilar, ajratilgan izohlovchilar, ajratilgan toʻldiruvchilar.

Ajratilgan hol oʻzidan oldin kelgan holning maʼnosini izohlab, boʻrttirib keladi: *Kuzda, xazonrezgi vaqtida, daraxtzorni aylanib yurardi.*

Ko'pincha, o'rin, payt hollari ajratiladi: *Umarali o'ngga, kichkina ko'chaga, tezgina burilib ketdi. Alisher bundan ikki yil ilgari, yigirma besh yoshida, Hirotga yuzlandi.*

Ajratilgan to'ldiruvchi o'zidan oldingi to'ldiruvchining ma'nosini izohlab keladi: *Bolalarning eng kichigini, valini, oldin ko'rmabman. Ularning bir-birlariga, ayniqsa, kichkintoylarga bo'lgan mehrlari menga yoqdi.*

Ajratilgan aniqlovchi shaxs yoki narsaning belgisini, kimga yoki nimaga qarashlilikini ta'kidlab, ayirib ko'rsatish uchun qo'llanadi: *G'ulomov, yalang bosh, tollar tagida aylanib yurardi. Tepalikda bir necha kishilarning, ayol va erkaklarning, qorasi ko'rindi.*

Ajratilgan izohlovchilar ko'pincha egani izohlab keladi. *Otam — Jamshid G'ulomov, zavodda ishlaydi. Navvatchi hamshira, sochi oq semiz xotin, Sadvarning kechasi ham kelganligini eslatdi.*

GAP BO'LAKLARI BILAN ALOQAGA KIRISHMAYDIGAN BO'LAKLAR

Nutqda gap bo'laklari bilan grammatik jihatdan bog'lanmaydigan birliklar ham qo'llanadi. Ular ma'no jihatidan gapga yoki uning biror bo'lagiga aloqador bo'ladi. Ularga **undalma va kiritmalar** kiradi.

UNDALMA

So'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki predmet undalma deyiladi. Undalma gap bilan grammatik jihatdan bog'lanmaydi, vergul bilan ajratiladi: *Yurak, sensan mening sozim. Bolalar, qoidaga rioya qiling.*

Undalma bosh kelishik shaklidagi ot yoki otlashgan so'zlar bilan ifodalanadi. Bu jihatdan egaga o'hshaydi. Lekin ega kesim bilan bog'lanadi. Undalma esa kesim, yoki gapdagi biror bo'lak bilan bog'lanmaydi. Qiyos qiling: *Daraxtlar meni tingladilar. Daraxtlar, meni tinglang.*

Undalmali gaplarning kesimi ko'pincha birinchi va ikkinchi shaxsda bo'ladi: *Bugun menga bir qarashib yubormaysanmi, Otabek? Seni kutamiz, Temur.*

Undalmalarning gapdagi o'rni erkin bo'lib, gap boshida ham, o'rtasida ham, oxirida ham qo'llanishi mumkin.

Tuzilishiga ko'ra undalmalar yig'iq va yoyiq bo'ladi. Bitta so'z bilan ifodalangan undalma yig'iq undalma bo'ladi: Yo'q, singlim, bilgani yaxshi. Aniqlovchi yoki izohlovchilar bilan kengayib kelgan undalma yoyiq

undalma sanaladi: *O'g'lim O'rmonjon, bola bechorani cho'chitmagin. Saxiy quyosh, bizdan nuringni ayama!*

Undash ma'nosini kuchaytirish uchun ba'zan undalma takror holda qo'llanishi mumkin: *Bolam, jon bolam, o'zingni ehtiyot qil.*

Undash ma'nosini ko'chaytirish maqsadida yana ular oldidan undovlar ham qo'llanishi mumkin: *Hoy bola, menga qara!*

Undalma, odatda gapdan vergul bilan ajratiladi. Lekin u alohida ohang bilan ajratilib aytilsa, undalmadan keyin undov belgisi qo'yiladi: *Zafar! Oyimlar keldilar.*

KIRITMALAR

So'zlovchining o'zi bayon etayotgan fikriga munosabatini bildirgan bo'lak kiritma deyiladi. Masalan: *Shubhasiz, ko'prik shu yaqin joyda. Demak, ertalab uchrashamiz.* Kiritmalar quyidagi ma'nolarni bildiradi:

- ishonch va tasdiqni: *albatta, shubhasiz, ma'lumki, haqiqatan, darhaqiqat;*

- gumonni bildiradi: *valki, ehtimol, shekilli;*

- shodlik yoki achinishni: *vaxtimga, afsuski, attang, esizgina;*

- fikrning qarashlilikini: *menimcha, uning aytishicha, o'ylashimcha, sizningcha;*

- fikrning tartibini: *birinchidan, ikkinchidan, avvalo, nihoyat, oxiri;*

- fikrning oldingi fikr bilan bog'liqligini: *demak, shunday qilib, aks holda, xullas, aksincha;*

- tasdiq yoki inkorni bildiradi: *ha, yo'q, mayli, to'g'ri.*

Kiritmalar tuzilishiga ko'ra sodda va murakkab bo'ladi.

Sodda kiritmalar modal so'zlar, tartib sonlar, fe'l shakllari bilan ifodalanib, so'z va so'z-gap shaklida bo'ladi: Tamom bo'ldi, **nazarimda. Qani, ichkariga kiring. Qumning tagi, aytaymi, issiq ekan.**

Murakkab kiritmalar esa so'z birikmalari, kengaygan birikmalar va gaplar bilan ifodalanadi: **Mening bilishimcha, sen hali bundan bexabarsan. Gapning po'stkallasini aytganda, ertaga jo'naymiz.**

Kiritma gaplar. Kiritma gaplar so'zlovchi bir fikrni ifodalayotgan paytda shu fikrga oid izoh, qo'shimcha axborot berish extiyoji bilan qo'llanadi. Kiritma gaplar yozuvda qavs ichida, ba'zan vergul yoki tirelar bilan ajratilgan holda beriladi. Talaffuzda ular kichik to'xtamlar va ovoz balandligi bilan ajratiladi: *Bugun biznikiga kursdoshim Nabi (siz uni taniysiz) kirib keldi.* Kiritma gaplar juda keng qo'llaniladigan soha dramatik

nutqdir. Bu nutqda qahramon nutqi qay tarzda bayon etilishi remarkalarda (personaj nomi bilan uning nutqi oraliq idagi qavslarda) ko'rsatib boriladi: *Omon (o'qiydi va qotib-qotib kuladi). Bunisi ham shunaqa.*

Kiritma gaplar asosan gap ichida yoki oxirida qo'llanadi: *Mahbuba bilan Saodat (o'shanda hali tong yorishmagan edi) dalaga yo'l olishdi.*

SODDA VA QO'SHMA GAPLAR

Bitta kesimlik belgisiga, mazmuniy va ohang tugalligiga ega bo'lgan gap sodda gap, ikki yoki undan ortiq sodda gapning o'zaro grammatik va mazmuniy munosabatidan tashkil topgan va ohang tugalligiga ega bo'lgan butunlik qo'shma gap sanaladi: *Odami borki, fikr yuritish qobiliyatiga ega. Mutafakkir so'zining o'zagi ham fikrdir, lekin har bir fikr yurita oladigan kishiga nisbatan mutafakkir so'zini qo'llab bo'lmaydi.*

Gap uchun muhim belgi kesimlikdir. Kesimlik belgisining miqdori gaplarni sodda va qo'shma gaplarga ajratishga asos bo'ladi. Qo'shma gaplar tarkibida ikki va undan ortiq ega va kesim birligi bo'ladi: *Uning qovoqlari yonardi-yu, lekin ko'zlarida nam ko'rinmasdi.* Shuningdek, kesimlik ko'rsatkichlari bilan shakllangan birdan ortiq kesimli gaplar ham qo'shma gap sanaladi: *Men bularning barchasini bilaman va hurmat qilaman. Birdan iliq shamol esdi va maysalarni silkita boshladi.*

QO'SHMA GAP QISMLARI VA ULARNI BOG'LOVCHI BOSITALAR

Qo'shma gapni tashkil etgan sodda gaplarni birlashtirish uchun xizmat qiladigan vositalar bog'lovchi vositalar hisoblanadi. Qo'shma gap qismlari quyidagi bog'lovchi vositalar yordamida bog'lanadi. 1. Bog'lovchilar: a) teng bog'lovchilar (*va, hamda, ammo, lekin, biroq, yo..., yo, dam..., dam...*); b) ergashtiruvchi bog'lovchilar: *toki, chunki, negaki, agar, garchi*) 2. Bog'lovchi vazifasidagi vositalar: a) *bo'lsa, esa, deb*; b) *-u, -yu, -da, -ki, mi* yuklamalari; d) nisbiy so'zlar; ye) *shuning uchun, shu tufayli, shu sababli* singari ko'makchili qurilmalar; s) shart mayli qo'shimchasi (*-sa*). 3. ohang.

QO'SHMA GAPLAR TASNIFI

Qismlarining qanday bog'lovchi vositalar yordamida bog'lanishiga ko'ra qo'shma gaplar uch guruhga bo'linadi: 1. Bog'langan qo'shma gaplar.

2. Ergashgan qo'shma gaplar. 3. Bog'lovchisiz qo'shma gaplar. *Goh shamol bo'ladi, goh yomg'ir yog'adi. varaka top, jiyon. Sen borsan, ko'nglim to'q. Shu mashina haydashni o'rganib olsang, juda soz bo'lardi.*

BOG'LANGAN QO'SHMA GAP HAQIDA MA'LUMOT

Qismlari teng bog'lovchilar, *bo'lsa, esa* so'zlari, *-u, -yu, -da* yuklamalari yordamida bog'langan gaplar bog'langan qo'shma gaplar hisoblanadi. Ularning qolipi quyidagicha:

	teng bog'lovchilar	
--	--------------------	--

 orqali ifodalanadi. *Sarbon shundoq dedi-da, quchog'ini ochib Abu Bakr tomon kela boshladi.*

BIRIKTIRUV BOG'LOVCHISI YORDAMIDA BOG'LANGAN QO'SHMA GAPLAR

Biriktiruv bog'lovchisi qo'shma gapning payt, sabab natija munosabatlarida bo'lgan qismlarini bog'lab keladi. *va, ham, hamda, -da, -u, -yu* vositalari yordamida birikadi.

Qismlari o'rtasida sabab-natija munosabati ifodalangan qo'shma gaplarda ikkinchi qism oldidan natijada so'zini qo'shish mumkin bo'ladi: *Anor so'zlar va Zaynab qalbi tol bargiday dir-dir qaltirar — Anor so'zlar (va) natijada Zaynab qalbi tol bargiday dir-dir qaltirar. (Hamid Olimjon)* Qismlari o'rtasida payt munosabati ifodalangan biriktiruv bog'lovchili qo'shma gaplarda ketma-ket yoki bir paytda bo'lgan voqea-hodisa ifodalanadi: *To'satdan eshik sharaqlab ochildi va ostonada Erto'ev paydo bo'ldi.* (ketma-ket yuzaga kelgan voqea). *Tashqarida chaqmoq chaqar va yomg'ir yog'ardi.* (bir xil paytda yuzaga kelgan voqea).

-u, -yu, -da yuklamalari ham biriktiruv bog'lovchilari bajargan vazifalarni bajaradi. *U har uch qadamda bir to'xtab, nafasini rostlay-rostlay tepaga zo'rg'a yetdi, qopni ag'dardi-yu, muvozanatni saqlay olmay o'tirib oldi.*

ZIDLOB BOG'LOVCHILARI YORDAMIDA BOG'LANGAN QO'SHMA GAPLAR

Zidlov bog'lovchilari bog'langan qo'shma gap qismlarini bog'lash bilan birga ular o'rtasida zidlik munosabati mavjudligini ham ifodalaydi.

Zidlov bog'lovchilari – *ammo, lekin, biroq, balki* - qo'shma gapning ikkinchi qismi boshida qo'llanadi va qo'shma gap qismlari vergul bilan ajratiladi: *Ashula nihoyasiga yetdi, lekin bir zumdan keyin yana yangi tovush parvoz qildi.*

–*u, -, yu* yuklamalari bog'langan qo'shma gap qismlarini bog'lash bilan birga ular o'rtasida zidlash munosabati mavjudligini bildiradi: *Havo ochildi-yu, quyoshning harorati sezilmadi.*

Ba'zan zidlik mazmunini kuchaytirish uchun zidlov bog'lovchisi va bu vazifada qo'llangan –*u, -yu* yuklamasi birga ishlatiladi: *Kechasi qalin qor yog'di-yu, lekin havo unchalik sovimadi.*

AYIRUV BOG'LOBCHILARI YORDAMIDA BOG'LANGAN QO'SHMA GAPLAR

Ayiruv bog'lovchilari qo'shma gap qismlarini bog'lash bilan birga ularda ifodalagan Voqea-hodisalarning galma-gal ro'y berishini yoki ulardan faqat bittasining yuzaga chiqishini ta'kidlaydi. *Yo (yoki)* bog'lovchisi yolg'iz holda ham, takror holda ham qo'llanilishi mumkin: *Bugun darsdan keyin yig'ilish bo'ladi yoki shanvalik uyushtiramiz. Yo zardo'zi to'ning to'zibmi qoldi, yo so'kildimi suvsar telpaging. Bu bog'lovchilar yakka holda qo'llanganda hech qanday tinish belgisi qo'yilmaydi.*

Goh ... goh, dam ... dam, ba'zan ... ba'zan, bir ... bir ayiruv bog'lovchilari takror holda qo'llaniladi va yozuvda takror qo'llanilayotgan bog'lovchidan oldin Vergulqo'yiladi. *Uzoqlardan keng Bodiy quchog'ida goh ko'm-ko'k o't bosib yotgan yaylovlar ko'rinadi, goh qop-qorong'i daralar ko'zga tashlanadi. Bir shamol bo'ladi, bir yomg'ir yog'adi.*

Ayiruv bog'lovchilari qo'shma gap qismlarini ham, gapning uyushiq bo'laklarini ham bog'laydi. Qiyos qiling: *Botir goh menga, goh onasiga hayron bo'lib qaraydi. – Goh ashula eshitiladi, goh zalni to'ldirib qarsak yangraydi.*

Bo'lsa, esa SO'ZLARI YORDAMIDA BOG'LANGAN QO'SHMA GAPLAR

Bo'lsa, esa so'zlari bog'langan qo'shma gap qismlarini bog'lash bilan birga, ular o'rtasida qiyoslash va zidlash munosabati mavjudligini ifodalaydi. *Bo'lsa, esa* so'zlari qiyoslanuvchi bo'lakdan so'ng keladi. *Tovus*

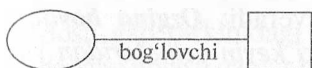
o'zining chiroyli patlarini ehtiyot qiladi, vijdonli odam esa o'zining sharaf-u shonini saqlaydi. Yaxshilik obro' keltiradi, yomonlik bo'lsa zulmatga olib boradi.

ERGASHGAN QO'SHMA GAPLAR

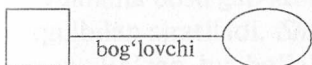
Qismlari ergashtiruvchi bog'lovchilar yoki shunday bog'lovchi vazifasidagi so'zlar yordamida bog'langan qo'shma gaplar ergashgan qo'shma gaplar hisoblanadi. *Agar qiz bo'lsang, otingni Kimsanoy qo'yaman, agan o'g'il bo'lsang, Kimsanboy qo'yaman. Sayramov to'g'on boshiga kelganda, bu yerda ish qaynamoqda edi.*

BOSH VA ERGASH GAP

Ergashgan qo'shma gaplar, tarkibida nechta gap bo'lishidan qat'i nazar, doimo ikki qismdan tashkil topadi: 1) bosh gap; 2) ergash gap. Mazmuni izohlanayotgan gap bosh gap, bosh gap mazmunini izohlayotgan gap ergash gap hisoblanadi. Ergashgan qo'shma gaplar, asosan, quyidagi qolipda ifodalanadi:

Ergashgan qo'shma gaplar tuzilishiga ko'ra so'z birikmalariga o'xshaydi. Ular ham tobe va hokim qismdan tarkib topadi:

Agar arqondan qo'llari chiqib ketsa, to tuman tarqalguncha yo'l topolmay sarson bo'lib yuraveradilar. So'z birikmasi tarkibidaga

so'zlar nechta bo'lishidan qat'i nazar ikki qismdan — hokim va tobe so'zlardan tashkil topadi: *toza havo, o'qilgan kitob, tez yurmoq.*

Ergash gap bosh gapdan oldin, bosh gapdan keyin, bosh gap ichida kelishi mumkin: *Siz shuni unutmangki, kurashchilar yolg'iz emas. Hali gul ochilmagan bo'lsa ham, stol ustiga katta guldasta qo'yilgan edi. O'qituvchi, bolalar kelgach, darsga kiradi.*

ERGASH GAPNI BOSH GAPGA BOG'LOVCHI VOSITALAR

Ergash gaplar bosh gapga quyidagi vositalar yordamida bog'lanadi: 1) ergashtiruvchi bog'lovchilar; 2) ko'makchili qurilmalar (shuning uchun, shu sababli, shu tufayli va boshqalar); 3) yuklamalalar

(-ki, -mi); 4) nisbiy soʻzlar (*kim — oʻsha, nima-shu, qayer-shu yer va boshqalar*); 5) *deb* soʻzi va boshqalar. *Shunday yaxshi odatlarimiz borki, ularga hurmat bilan qarash lozim. Mahkam bogʻlang mehnatga bel, chunki mehnat bilan koʻkarar el.*

ERGASHTIRUVCHI BOGʻLOVCHILI ERGASHGAN QOʻSHMA GAPLAR

Bosh gapda ifodalangan mazmunning sababi, maqsadi, shart yoki qiyosini bildirgan ergash gaplar bosh gapga sabab (*chunki, negaki*), maqsad (*toki*), shart (*agar, agarda, basharti, mabodo*), qiyoslash-chogʻishtiruv (*goʻyo, goʻyoki, xuddi*) ergashtiruvchi bogʻlovchilari yordamida bogʻlanadi. Sabab, maqsad, qiyoslash-chogʻishtiruv bogʻlovchilari ergash gap boshida qoʻllanada va ergash gap bosh gapdan vergul bilan ajratiladi: *Bu masalani keng muhoqama qilamiz, toki boshqa qaytarilmasin. Odobli odam tabibga oʻxshaydi, chunki u bilan suhvatlashish koʻngildagi gʻamni quvadi.*

Shart bogʻlovchilari gapning boshida keladi. Ergash gap kesimi shart maylidagi feʼllar bilan ifodalanadi. Bunday ergash gaplar bosh gapdan oldin keladi. Koʻpincha shart bogʻlovchilari qoʻllanmasa ham, va shart mayli shakli qoʻshma gap qismlarini bogʻlayveradi: *Ozgina hovliqib turishsa ham, choʻchishsa ham mayliga, negaki keyin yelkalaridan yuk arigan mahali tuyadigan shodliklari ham shunga yarasha boʻladi.* (*M.M.Doʻst*)

KOʻMAKCHILI QURILMALAR YORDAMIDA ERGASHGAN QOʻSHMA GAPLAR

Bosh gapda ifodalangan mazmunning sababini bildiruvchi ergash gaplar bosh gapga *shuning uchun, shu sababli, shu tufayli* singari koʻmakchili qurilmalar vositasida bogʻlanadi. Ular **bosh gapning** tarkibida keladi. *Xalq Yusufbek xojidan zarra yomonlik koʻrmagan, shuning uchun u qayoqqa yursa, shu yoqqa borishga hozir turar edi.*

Deb SOʻZI YORDAMIDA ERGASHGAN QOʻSHMA GAPLAR

Bosh gapda ifodalangan mazmunning maqsadini, sababini bildiruvchi ergash gaplar bosh gapga koʻpincha *deb* soʻzi yordamida bogʻlanadi va

ergash gaplarning kesimi III shaxs buyruq mayli shaklidagi fe'llar bilan ifodalanadi. Bunday gaplar tarkibidagi deb so'zi *uchun* ko'makchisi bilan ma'nodosh sanaladi, shuning uchun bir-biri bilan erkin almashisha oladi. Ergash gaplar yozuvda bosh gapdan vergul bilan ajratiladi. *Gul barglari uchishadi, tushmayin deb qo'lingga.*(H. Olimjon)

SHART MAYLI VOSITASIDA ERGASHGAN QO'SHMA GAPLAR

Ergash gapning kesimi shart mayli shaklidagi fe'llar orqali ifodalanganda, shart mayli qo'shimchasi ergash gapni bosh gapga bog'lovchi vosita ham sanaladi. Bunday ergash gaplar bosh gapda ifodalangan mazmunning yuzaga chiqish yoki chiqmaslik shartini, paytini bildiradi. Yozuvda ergash gap bosh gapdan Vergulbilan ajratiladi. *Erga mehringni bersang, u senga rizq beradi.* - shart ma'nosi; *Yolg'iz qolsak, u menga hech narsa gapirmaydi.* - payt ma'nosi.

KO'RSATISH OLMOSHILI ERGASHGAN QO'SHMA GAPLAR

Bosh gap tarkibidagi ko'rsatish olmoshi ma'nosini izohlash uchun qo'llangan ergash gaplar bosh gapga —ki yuklamasi yordamida bog'lanadi. Bu yuklama bosh gap kesimi tarkibida bo'ladi va ergash gap bosh gapdan Vergulbilan ajratiladi. *Shunday odamlar borki, ular bilan gaplashib vahra olasan.* Ba'zan bu bo'lak qo'llanmasligi ham mumkin, ammo uning o'rni bilinib turadi: *Men istaymanki, hamma o'z vazifasini Bijdonan bajarsin.*(*Men shuni istaymanki...*)

Ko'rsatish olmoshili ergashgan qo'shma gaplarda bosh gap oldin keladi: *vaxtim shuki, seni uchratdim. Shunisi quvonarliki, sinfimiz o'quvchilari bir-biri bilan axil.*

NISBIY SO'ZLI ERGASHGAN QO'SHMA GAPLAR

Ergash gap tarkibida qo'llanuvchi *kim, nima, qancha, qanchalik, qanday, qayer* kabi so'roq olmoshlari va bosh gap tarkibida unga javob bo'lib keluvchi *shu, o'sha, shuncha, shunchalik, shunday* kabi olmoshlar bir-biriga nisbatan qo'llanganligi, biri ikkinchisini taqozo etganligi uchun nisbiy so'zlar hisoblanadi. Ergash gapning kesimi shart mayli shaklidagi

fe'llar bilan ifodalanadi. *Siz Hindistonda neniki ko'rgan bo'lsangiz, shularning hammasini jam etib, bir kitob yozmog'ingiz darkor. Kim harakat qilsa, u varaka topadi. Nimaga erisholmasang o'sha aziz tuyuladi.*

ERGASHGAN QO'SHMA GAPLARNING SODDA GAP BILAN MA'NODOSHLIGI

Tarkibida ko'rsatish olmoshi mavjud bo'lgan ergashgan qo'shma gaplar tegishli sodda gaplar bilan ma'nodosh bo'la oladi. Ergash gapni bosh gap tarkibida tegishli ko'rsatish olmoshi bilan ifodalangan gap bo'lagi o'rniga qo'yish orqali sodda gapga aylantirish mumkin. Masalan: 1. *Kim ko'p o'qisa, u ko'p biladi – ko'p o'qigan ko'p biladi.* 2. *Shuni bilingki, kenga keng, toga tor dunyo – dunyoning kengga keng, torga tor ekanligini bilib oling. Siz kimga ishonch bildirsangiz, men uni sherik qilib olishim mumkin.- Siz ishonch bildirgan kishini sherik qilib olishim mumkin.*

KESIM ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLAR

Bosh gap tarkibidagi kesim vazifasida qo'llangan ko'rsatish olmoshining ma'nosini izohlab keluvchi ergash gapga – kesim ergash gap deyiladi. Kesim ergash gap bosh gapga ko'rsatish olmoshi tarkibidagi –*ki* yuklamasi yordamida bog'lanadi. *Endi sizlarga muborak topshirig' shuki, har biringiz alohida-alohida ketasiz.*

Kesim ergash gapli qo'shma gapda bosh gapning kesimi *shuki*, *shundayki*, *shundan iboratki*, *shundaki*, *shu bo'ldiki*, *shu ediki* kabi shakllanadi. Bosh gap ergash gapdan oldin keladi: *Maslahatim shuki, bugun o'zga bir go'shaga cheking. Qizig'i shundaki, u hali bundan bexabar ekan. Bizda shundayki, o'zidan kichiklarni ham sizlashadi.*

EGA ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLAR

Bosh gap tarkibida ega vazifasida qo'llangan ko'rsatish olmoshining ma'nosini izohlab keluvchi ergash gapga ega ergash gap deyiladi. Bunday ergash gap bosh gapga nisbiy so'zlar (*kim-o'sha*, *nima-o'sha* kabi) yoki bosh gap kesimi tarkibida qo'llaniluvchi - *ki* yuklamasi yordamida bog'lanadi. Gap qismlari nisbiy so'zlar yordami bog'langanda, ergash gap kesimi shart mayli shaklidagi fe'llar bilan ifodalanadi va ergash gap bosh gapdan oldin keladi: *Kimki ilm urug'ini sepsa, u ulug'lik mevasini teradi. Qozonga nima tushsa, cho'michga ham o'sha chiqadi.*

Gap qismlari —*ki* yordamida bog‘langanda esa ega ergash gap bosh gapdan keyin keladi: *Shu narsa qiziqki, uyquda ham miya o‘z faoliyatini to‘xtatmaydi.*

Ba‘zan bosh gapning egasi vazifasidagi ko‘rsatish olmoshi qo‘llanmasligi mumkin, ammo uning o‘rni bilinib turadi: *Bu savollardan ma‘lum bo‘ldiki, aybnoma uydirma emas.* (*Bu savollardan shu narsa ma‘lum bo‘ldiki...*)

HOL ERGASH GAPLI QO‘SHMA GAPLAR

Bosh gap tarkibida hol vazifasida qo‘llangan qo‘rsatish olmoshining ma‘nosini izohlab keluvchi yoki bosh gap orqali ifodalangan mazmunning sababi, maqsadi, sharti, payti, holati, miqdor-darajasi kabilarni bildirgan ergash gaplarga hol ergash gap deyiladi. Hol ergash gaplar bosh gapga nisbiy so‘zlar, shart mayli shakllari; sabab, maqsad, shart bog‘lovchilari; *deb* so‘zi yordamida bog‘lanadi. Hol ergash gaplar holning ma‘no turlariga mavofiq o‘z ichida payt, o‘rin, sabab, maqsad, shart, miqdor-daraja ergash gaplar singari bir necha turlarga bo‘linadi. *Oqsoqol qayerda bo‘lsa, o‘sha joyda ish bir tartibda borardi.*

SABAB ERGASH GAPLI QO‘SHMA GAP

Sabab tobe gap bosh gapdagi ish-harakatning yuzaga kelish sababini bildiradi. Quyidagicha bog‘lanadi:

- chunki bog‘lovchisi bilan: *O‘rtoqlarim izzat-hurmat qilishadi, chunki u ko‘p narsa biladi.*

- shuning uchun birikmasi yordamida: *Har kun otar ko‘zlarimdan nur, shuning uchun yo‘q aslo g‘amim.* —ki yuklamasi bilan baxtim borki xamma narsa go‘zal.

- *-ib* ravishdoshi bilan: *Kunlar sovib, dala ishlari to‘xtadi*

- *-may* ravishdoshi bilan: *Ishlari yurishmay, Salim qishloqdan ketdi.*

- *-gan + dan* shaklida: *Bu uylar ilgari qurilganidan darchasi xam yo‘q edi.*

- *-gani* uchun: *Kun issiq bo‘lgani uchun biz ishni to‘xtatdik*

- *shekilli* so‘zi bilan: *U qiziq gap aytdi shekilli Jo‘raeB kulib yubordi.*

- o‘tgan zamon shakli *di + deb* shaklida: *O‘rtoqlarim kutib qolishdi deb tezda ko‘chaga chiqdim.*

SHART ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP

Bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning qanday shart bilan yuzaga kelishini bildiradi. *Agar siz menga o'rgatsangiz men uddalab ketaman.* Shart tobe gap "a" bo'lganda edi "b" bo'lar edi. "a" bo'lmasa "b" bo'lmaydi» qolipidabo'ladi: *Qalb salomat bo'lsa fikr ham salomat bo'ladi* *Agar u yaxshi tarbiya ko'rganda edi, bugun uni qamoqda ko'rmasdingiz.*

Shart ma'nosini ta'kidlash uchun tobe gap tarkibida *agar, bordi-yu, vasharti, mabodo* bog'lovchilari ham qo'llanilishi mumkin. *Bordi-yu xat to'g'risida bir og'iz gapirilsa, Saidiy hammasini aytib beradi.*

TO'SIQSIZ ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP

Bosh gapdagi mazmunga zid bo'lsa ham, unda ifodalangan Voqea-hodisaning yuzaga kelishiga to'siq bo'la olmagan holatni ifodalaydi: *Quyosh porlab tursa ham, kun ancha sovuq edi.*

To'siqsiz tobe gap quyidagicha bog'lanadi.

-sa + ham, -sa + da yuklamasi shaklida. *Qo'rg'onimiz kichik bo'lsa ham, ichida bir tup o'rik bor. Kechalari salqin bo'lsa-da, kunduzi quyosh porlaydi.*

-ga + qaramay ko'makchisi shaklida: *Farrux ko'p qistashiga qaramay, Jamol hech narsa demadi.*

NATIJA ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP

Bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning natijasini bildiradi: *Do'l shunday yog'diki, yer oppoq bo'lib ketdi.*

-ki yordamida bog'lanadi. Bosh gap tarkibida *shunday, shu qadar, shu darajada, chunon* so'zlari qo'llanadi: *U shunday kuldiki, hech kim chidab turolmadi. Opa haqida shu qadar zavqlanib gapirdiki, hamma mahliyo bo'ldi*

O'XSHATISH ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP

Bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning bajarilishini o'xshatish yo'li bilan izohlaydi: *Quyosh tongni isitganday, do'stlik qalbni isitadi.*

Ergash gap bosh gapga *-day, -dek, xuddi, misli* kabi vositalar bilan bog'lanadi. *Bu xonaga shunday jimlik cho'mganki, go'yo unda xayot yo'q deysiz.*

TO'LDIRUVCHI ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLAR

Bosh gap tarkibida to'ldiruvchi vazifasida qo'llangan ko'rsatish olmoshining ma'nosini izohlab keluvchi ergash gaplarga to'ldiruvchi ergash gaplar deyiladi. To'ldiruvchi ergash gaplar bosh gapga nisbiy so'zlar yoki bosh gap kesimi tarkibida qo'llaniluvchi *—ki* yuklamasi yordamida bog'lanadi. Gap qismlari nisbiy so'zlar yordamida bog'langanda, ergash gap kesimi shart mayli shaklida fe'llar bilan ifodalanadi va to'ldiruvchi ergash gap bosh gapdan oldin keladi: *Kimki bo'lsa dilozor, undan elu yurt bezor.*

Gap qismlari *—ki* yordamida bog'langanda esa to'ldiruvchi ergash gap bosh gapdan keyin keladi, bosh gap tarkibida shunday, ayrim, ba'zi kabi olmoshlar qo'llanadi: *Shunday bino quraylikki, avlodlarga meros qolsin. Ayrim oilalar borki, tarbiyaga e'tibor berishmaydi.*

Ba'zan bosh gapning to'ldiruvchisi vazifasidagi ko'rsatish olmoshi qo'llanmasligi mumkin, ammo uning o'rni bilinib turadi. *Ahmadjon biladiki, dushman bu tepalikni haddan tashqari qattiq o'qqa tutdi. (Ahmadjon shuni biladiki...)*

ANIQLOVCHI ERGASH GAPLI QO'SHMA GAPLAR

Bosh gap tarkibida aniqlovchi vazifasida qo'llangan ko'rsatish olmoshining ma'nosini izohlab keluvchi ergash gaplarga aniqlovchi ergash gap deyiladi. Aniqlovchi ergash gaplar bosh gapga nisbiy so'zlar yoki bosh gap kesimi tarkibida qo'llaniluvchi *—ki* yuklamasi yordamida bog'lanadi.

Aniqlovchi ergash gaplar bosh gapga nisbiy so'zlar yordamida birikkanda ergash gap bosh gapdan oldin keladi, ergash gap tarkibida *qanday, qaysi, kimning* kabi olmoshlar, bosh gap tarkibida esa *shunday, shu, o'sha, uning* olmoshlari qo'llanadi: *Qaysi oilada totuvlik bo'lsa, u oila doim varakali bo'ladi. Kimning dili to'g'ri bo'lsa, uning tili to'g'ri bo'ladi. Katta arava qaysi yo'ldan yursa, kichik arava ham shu yo'ldan yuradi.*

—ki yuklamasi vositasida birikkanda bosh gap doim oldin keladi, bosh gap tarkibida shunday, ayrim, ba'zi kabi olmoshlar qo'llanadi: *Shunday inson haqida xabar keltirdimki, har bir so'zi bevaho gavhardir. ba'zi o'quvchilar borki, mas'uliyat nimaligini bilishmaydi.*

Ba'zan bosh gapning aniqlovchisi vazifasida kelgan *shunday, shunaqa* kabi so'zlar qo'llanmasligi mumkin, ammo uning o'rni bilinib turadi: *Odam borki, odamlarning naqshidur.*

BOG'LOVCHISIZ QO'SHMA GAP HAQIDA MA'LUMOT

Tarkibidagi sodda gaplar mazmuni bir-biri bilan bog'liq bo'lib, maxsus bog'lovchi vositalarsiz, faqat ohang yordamida bog'langan qo'shma gaplar bog'lovchisiz qo'shma gaplar sanaladi.

Tahlilda bog'lovchisiz qo'shma gaplar bir-biri bilan to'g'ri chiziq bilan bog'langan ikki to'rtburchak orqali ifodalanadi. Bu bog'lovchisiz qo'shma gap qolipi sanaladi. Bog'lovchisiz qo'shma gap qismlarini yozuvda ajratish uchun vergul, tire, ikki nuqta, nuqtali vergul kabi tinish belgilari ishlatiladi.

1. Qo'shma gap qismlari bir paytda yoki ketma-ket sodir bo'ladigan voqea hodisalarni ifodalasa, ular orasiga Vergul qo'yiladi. *Yigitlar daraxtlarning ostini yumshatdilar, qizlar maktab hovlisini supurdilar.*

2. Qo'shma gap qismlari orasida o'xshatish, zidlash, shart kabi munosabatlar ifodalanganda ular orasiga tire qo'yiladi. *Hamal keldi-amal keldi. (o'xshatish ma'nosi) Ko'z qo'rqoq. — qo'l botir. (zidlik ma'nosi) Yurt tinch — sen tinch. (shart ma'nosi)*

3. Qo'shma gap qismlari orasida izohlash munosabati ifodalanganda, ular orasiga ikki nuqta qo'yiladi. *Bizning qarorimiz shu: hasharda barchamiz faol ishtirok etamiz.*

4. Qo'shma gap qismlari mazmunan unchalik yaqin bo'lmagan yoki ketma-ket sodir bo'ladigan voqealarni bildirgan va bir necha tinish belgilari qo'llangan hollarda nuqtali vergul ishlatiladi: *Hadicha xola bolalik chog'idagi singari uning beliga non tugib berdi, peshonasidan o'pdi, duo qildi; irim qilib kuzatgani chiqmadi.*

QO'SHMA GAP TURLARINING MA'NODOSHLIGI

Zidlik, sabab, shart, payt munosabatlari bog'lovchisiz, bog'langan va ergash gapli qo'shma gaplar bilan ham ifodalanishi mumkin shunga ko'ra ular bir-biriga ma'nodosh bo'la oladi. Masalan:

Bir kishi ariq ochadi, ming kishi suv ichadi. — bog'lovchisiz qo'shma gap
Bir kishi ariq ochadi va ming kishi suv ichadi. — bog'langan qo'shma gap
Bir kishi ariq ochsa, ming kishi suv ichadi. — ergashgan qo'shma gap.

MURAKKAB QO'SHMA GAP HAQIDA MA'LUMOT

Turli bog'lovchi vositalar yordami bilan o'zaro bog'langan uch va undan ortiq gaplarning bir butunligi murakkab qo'shma gap sanaladi.

Murakkab qo'shma gaplar to'rt guruhga bo'linadi: 1. Bir necha ergash gapli murakkab qo'shma gaplar. 2. Bir necha bosh gapli murakkab qo'shma gaplar. 3. Aralash murakkab qo'shma gaplar. 4. Qismlari uyushgan murakkab qo'shma gaplar. *Kampirning katalakday hovlisi misoli tandir: (1) quyosh lovullab qizdiradi-yu, (2) atrof uylar bilan o'ralganligi uchun, (3) qilt etgan shavada yurmaydi. (4) Ushbu gap 4ta qismdan iborat bo'lib, qismlar orasida tenglanish va tobelanish munosabati mavjud. Kishining yolg'ochiligi mashhur bo'lib qolgach, (1) u har qancha chin gapirsa ham, (2) kishilar ishonmaydigan bo'lib qoladilar. (3). Mazkur gap 3ta qismdan iborat bo'lib, qismlar faqat ergashish yo'li bilan birikkan.*

BIR NECHA ERGASH GAPLI MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR

Tarkibida ikki va undan ortiq ergash gaplari mavjud bo'lgan qo'shma gaplar bir necha ergash gapli murakkab qo'shma gap sanaladi. *Xalqimiz shuni istaydiki, yurtimiz tinch bo'lsin, turmushimiz farovon bo'lsin, mustaqilligimiz varqaror bo'lsin.* Ushbu gap 3ta qismdan iborat bo'lib, Bosh gap oldin qo'llangan, unga 2ta to'ldiruvchi ergash gap tobelangan. *Odamlarimizning huquqiy ongi yuksak bo'lsa, har kim o'z haqini tanisa va o'zini o'zi himoya qilsa, demokratik jamiyatga erishgan bo'lamiz.* Ushbu gapda 3ta shart ergash gap bosh gapga tobelangan, bosh gap keyin qo'llangan.

BIR NECHA BOSH GAPLI MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR

Tarkibida ikki va undan ortiq bosh gaplari mavjud bo'lgan qo'shma gaplar bir necha bosh gapli murakkab qo'shma gap sanaladi. *G'anim*

kelsa, xonu moni kul bo'lur, o'z yurtida pachaqlash ma'qul bo'lur. Ushbu gapda bitta shart gapdan keyin ketma-ket 2ta bosh gapning mazmuni izohlangan. *Butun dunyoga ma'lumki, siz ham shuni unutmangki, Orolni asrash hammamizning burchimiz. Ushbu gapda 3-qism ergash gap bo'lib, oldinda qo'llangan 2ta bosh gapni izohlab kelgan.*

ARALASH MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR

Tarkibida ergashgan, bog'langan yoki bog'lovchisiz qo'shma gaplar mavjud bo'lgan gaplar aralash murakkab qo'shma gaplar sanaladi. *Akang armiyadan kelsa, issiqxonani ishga solamiz, lekin sen akangga yordamchilik qilasan.* Ushbu gap 3ta qismdan iborat bo'lib, 1-va 2- qismlar payt ergash gap + bosh gap shaklida, 2- va 3- qismlar esa zidlov munosabatli bog'langan qo'shma gap shaklida tuzilgan. Ushbu misollarga diqqat qiling: *Shuni unutmaki, sen yer farzandisan, va yerni ardoqlash, uni obod qilish sening vazifangdir. Uni tanib olish qiyin edi, chunki yelkalari kengaygandi, qiyofasi ancha keskinlashgandi va katta ko'zlari dumaloq shakl odam edi.*

QISMLARI UYUSHGAN MURAKKAB QO'SHMA GAPLAR

Bir turdagi uch va undan ortiq gaplardan tashkil topgan gaplar qismlari uyushgan murakkab qo'shma gaplar sanaladi: *Umrinning anchagina qismi harbiy ishlarda o'tgan, men bu yerda hech qanday qiyinchilik tortmayman, lekin sog'ligim o'z hukmini o'tkazib turibdi.* Ushbu gap 3ta qismdan iborat bo'lib, qismlar orasida faqat tenglanish aloqasi mavjud.

KO'CHIRMA GAPLI QO'SHMA GAP HAQIDA MA'LUMOT

So'zlovchi ba'zan o'z nutqida bironing gapini aynan keltiradi. Bironing aynan keltirilgan gapi ko'chirma gap, so'zlovchining gapi esa muallif gapi deyiladi. Muallif gapi va ko'chirma gapdan tashkil topgan qo'shma gapga ko'chirma gapli qo'shma gap deyiladi: *Bir kuni Durroq tuzoqqa tushib qoldi. U ovchiga yalinib dedi: "Sen meni qo'yib yuborsang, barcha do'stlarimni aldab kelib, tuzog'ingga tushirib beraman".*

Ko'chirma gap muallif gapi bilan birga qo'llanadi. Muallif gapining kesimi dedi, deb so'radi, deb javob berdi, gapirdi, so'zladi, aytdi, buyurdi kabi nutq fe'llari bilan ifodalanadi.

Ko'chirma gap so'zlashuv va badiiy uslubda ko'proq qo'llanadi.

Ko'chirma gapning o'rni quyidagicha bo'ladi:

- ko'chirma gap muallif gapidan oldin keladi: «*Mehnat bilan topilgan non shirin bo'ladi*», - *dedi bobom.*

- ko'chirma gap muallif gapidan keyin keladi: *Qo'ziboy dedi: «Men maymunjon teogani shu yerga kelgan edim».*

- ko'chirma gap muallif gapining ichida keladi: *Onam buvimga qarab: «Ko'ying, o'qisin, mulla bo'lsin», - dedi.*

- muallif gapi ko'chirma gap ichida keladi: «*Ko'p martalab mehmon bo'ldim, - dedi Qutidor, - ul vaqtda bobongiz ham hayot edilar».*

KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAPLAR

O'zganing gapi hech o'zgarishsiz nutqqa olib kirilgan gap ko'chirma gap, mazmuni saqlanib, shakli o'zgartirilgan gap o'zlashtirma gap hisoblanadi. Misollarni qiyos qiling: O. Hojjeva yozadi: «*Xalqni og'ir sinovlar, mashaqqatlar ulug' o'zgarishlar jipslashtiradi, uning kuch-qudratini imtihon qiladi.*» - ko'chirma gap; O. Hojjeva *xalqni og'ir sinovlar, mashaqqatlar, ulug' o'zgarishlar jipslashtirishini, uning kuch-qudratini imtihon qilishini yozadi.* - o'zlashtirma gap.

KO'CHIRMA GAPLARNI O'ZLASHTIRMA GAPGA AYLANTIRISH

Ko'chirma gap o'zlashtirilma gapga aylantirilganda, ko'chirma gapli qo'shma gap sodda gap shaklini oladi. *Haydarov otadan so'radi: «Qayergacha quvib bordingiz?» - Haydarov otadan qayergacha quvib borganligini so'radi.*

Ko'chirma gap quyidagi shakliy o'zgarishlar bilan o'zlashtirma gapga aylanadi:

- darak gap shaklidagi ko'chirma gap kesimi tushum kelishigidagi sifat-dosh yoki harakat nomi bilan ifodalangan to'ldiruvchiga aylanadi: «*Qo'li gullar cho'lni bo'ston etar*», - *dedi bobom. — Bobom qo'li gullar cho'lni bo'ston etishini aytdi.*

- ko'chirma gapning egasi o'zlashtirma gapda qaratqich aniqlovchiga aylanadi: *Bola dedi: «O'zim ham boshqa mamlakatdan kelib qolganman».* — *Bola o'zining boshqa mamlakatdan kelib qolganligini aytdi.*

• muallif gapining kesimi — dedi - o'zlashtirma gapda — aytdi — so'zi bilan almashtiriladi: «*Kitob — aqlning kaliti*», - *dedi o'qituvchimiz. — O'qituvchimiz kitobning aql kaliti ekanligini aytdi.*

• muallif gapining egasi ko'chirma gap egasi bo'lib, gap boshida keladi: «*Asli ismim Akramjon*», - *dedi yigit. — Yigit asli ismi Akramjon ekanligini aytdi.*

• so'roq, buyruq shaklidagi ko'chirma gaplar o'zlashtirma gapda darak gapga aylanadi: *O'ktam so'radi: «Qanday yangiliklar bor?» - O'ktam qanday yangiliklar borligini so'radi.*

• ko'chirma gap tarkibidagi undalma o'zlashtirma gapda chiqish kelishigi shaklidagi to'ldiruvchiga aylantiriladi: «*Nodira, bugun biznikiga kelmaysanmi?» - deb so'radi Fotima. — Fotima Nodiradan bugun ularnikiga kelishini so'radi.*

• ko'chirma gap tarkibidagi undov, kirish so'zlar tushirib qoldiriladi: «*Etib keldik, shekilli*», - *dedi Ochil. — Ochil yetib kelishganini aytdi.*

NUTQ USLUBLARI HAQIDA MA'LUMOT

Uslubiyat — tilshunoslikning bir bo'limi bo'lib, nutq jaoayonida til hodisalarining maqsadga, sharoitga va muhitga mos ravishda foydalanish qonuniyatlari bilan tanishtiradi. Adabiy tilning ijtimoiy hayotdagi ma'lum soha doirasiga, ma'lum nutqiy vaziyatga xoslangan ko'rinishi, nutq uslubi hisoblanadi. So'zlar ham ma'lum nutq uslubiga oslanish-xoslanmaslik belgisiga ko'ra uslubiy xoslangan va uslubiy betaraf so'zlarga bo'linadi. Ayrim nutq uslubi doirasidagina qo'llanadigan so'zlar uslubiy xoslangan so'zlar, bunday xususiyatga ega bo'lmagan so'zlar esa uslubiy betaraf so'zlar sanaladi. Masalan: *qish, maktab, yomg'ir, eski, yangi, o'qish, ishlamoq, men, biz, bormoq, ko'cha* kabi so'zlar uslubiy betaraf so'zlar bo'lib, barcha uslublarda qo'llana oladi. *Taklif qildi, jilvalandi, zimiston, tavassum* kabi so'zlar kitobiy uslubga, *do'ndirdi, misol uchun, maza, qaytlaring* kabi shakllar esa uslubiy xoslangan — faqat so'zlashuv uslubiga xos so'zlardir.

Nutq so'zlovchining til materiallari bilan fikr ifodalash vositasidir. Nutq hissiy-ta'siriy ifodalangan bo'lishi yoki usiz betaraf ifodalangan bo'lishi mumkin. Masalan: *Rais ularning qo'ynini puch yong'oqqa to'latib jo'natdi. Rais ularni aldab jo'natdi.* Bu birliklarning birinchisida fikr hissiy-ta'siriy bo'yoq bilan, ikkinchisida esa bo'yoqsiz ifodalangan. *Daroz, to'la, vadbashara, iflos, tirjaymoq, yoqimtoy* kabi so'zlar uslubiy bo'yoqdor so'zlardir.

O'zbek tilining quyidagi nutq uslublari mavjud:

1. So'zlashuv uslubi
2. Publitsistik uslub
3. Ilmiy uslub
4. Rasmiy uslub
5. Badiiy uslub

Bulardan so'zlashuv uslubi og'zaki; qolganlari yozma nutqqa xosdir. Nutq uslublarni o'rganuvchi tilshunoslik sohasiga uslubshunoslik deyiladi. *Arabshunos olimlardan Istahriy, Ibn Havqal, al-Muhaddasiy va boshqalar Shosh Biloyati haqida yozganda uning markazi Binkat shahri deb ko'rsatganlar. Binkat hozirgi Hadra, Eski Jo'va va Chor su oralig'ida bo'lgan.*

SO'ZLASHUV USLUBI

Bu uslub keng qo'llanadigan uslublardan biridir. Oilada, ko'cha-ko'ya kishilarning fikr almashishi jarayonida qo'llaniladigan nutq uslubi so'zlashuv uslubi sanaladi. So'zlashuv uslubi adabiy va oddiy so'zlashuv uslublarni o'z ichiga oladi. Adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilingan so'zlashuv uslubi adabiy so'zlashuv uslubi, bunday xususiyatga ega bo'lmagan so'zlashuv uslubi esa oddiy so'zlashuv uslubi hisoblanadi. So'zlashuv uslubining har ikki turi ko'pincha dialog shaklida ro'yobga chiqadi. Ikki shaxsning o'zaro so'zlashuvi diologik nutq sanaladi. So'zlashuv uslubida so'zlar ko'pincha kinoya, piching, qochirmalarga boy bo'ladi: *—badbaxt fitna! Qo'lasanmi-qo'yaysanmi axir?*

Unli tovushlarni cho'zish (kelaqo...l, bo'...l), ayrim undosh tovushlar orttirilishi (maza, haqqing yo'q, huvvv) kabi holatlar kuzatiladi.

Bu uslubning yana bir o'ziga xos xususiyati gap bo'laklari tartibi erkinligidir. Bu uslubda ko'proq sodda gaplar, to'liqsiz gaplar, undalmali gaplardan foydalaniladi.

PUBLITSISTIK USLUB

Ommaviy axborot vositalari uslubi, tashviqot-targ'ibot ishlari olib borishda foydalanadigan nutq tili publitsistik uslub hisoblanadi. Bu uslubning muhim xususiyati axborot berish va ta'sir qilish bo'lib, soddalik, tushunarlilik ta'sirchanlik adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilishdir. Bu uslubda *reja, anjuman, farmon, ijro, kengash, ishtirokchi, hukumat, davlat* kabi ijtimoiy — siyosiy so'zlar keng qo'llanadi.

Publitsistik uslubning ham og‘zaki va yozma shakllari mavjud. Radio – teleBidenie uslubi publitsistik uslubning og‘zaki shaklidir, gazeta, jurnal uslubi esa yozma shaklga hosdir. *Bahor... bu kun olam uyg‘onmoqda. Ana yam-yashil maysalar xuddi jajji qizaloqlar kabi qiqirlab bosh ko‘tarmoqda.*

BADIIY USLUB

Badiiy asarlar tili badiiy uslubda bo‘ladi. Ma‘lum bir voqelikni badiiy tasvir vositalari orqali obrazli ifodalovchi va shu yo‘l bilan tinglovchiga estetik ta‘sir etuvchi nutq uslubi badiiy uslub sanaladi. Obrazlilik va estetik ta‘sir etish badiiy uslubning muhim belgisidir. Masalan: *Martning oxirgi kunlari. Ko‘k yuziga suzib yurgan bulut parchalari oftobni bir zumda yuz kuyga solyapti. Oftob har safar bulut ostiga kirib chiqqanda, bahor kelganidan behabar, hanuz g‘aflatda yotgan o‘t-o‘lanni, qurt-qumursqani, avvalgidan ham yorug‘roq, avvalgidan ham issiqroq shu‘la sochayotgandek tuyuladi.*

Badiiy uslubda yozuvchi tilda mavjud bo‘lgan barcha vositalardan foydalanishi. mumkin. Tasvirlanayotgan davr ruhini aks ettirish uchun eskirgan va yangi paydo bo‘lgan so‘zlarni, qahramonlar fe‘l-atvorini ko‘rsatish maqsadida noadabiy til qatlamlariga xos so‘zlarni qo‘llashi mumkin.

ILMIY USLUB

Daliliy ma‘lumotlar asosida chiqarilgan ilmiy xulosalariga asoslanuvchi, har bir fan sohasining o‘ziga hos atamalarga tayanuvchi, fikrni aniq va mantiqiy izchil shaklda bayon qiluvchi uslub ilmiy uslub sanaladi. *Atomlar kimyoviy bo‘linmaydigan zarralar. Bir xil turdagi atomlardan tashkil topgan moddalar oddiy moddalar hisoblanadi.*

Fan va texnikaning turli tarmoqlariga oid ilmiy asarlar, darsliklar ilmiy uslubda yoziladi. Bu uslubda so‘zlar faqat o‘z ma‘nosida qo‘llanadi, qoida, ta‘rifning mazmunini to‘laroq ochish uchun ajratilgan, bo‘laklar, kirish so‘z va iboralar, qo‘shma gaplardan kengroq foydalaniladi.

RASMIY USLUB

Adabiy tilning yozma rasmiy shakliga xos bo‘lib, muayyan nutqiy qolip, qat‘iy odat tusigakirib qolgan shakllargaegabo‘lgan nutq uslubi

rasmiiy uslub sanaladi. Bu uslub davlat arboblari o'rtasidagi diplomatik munosabatlarda, idora, korxonalar, muassasalarning rasmiiy ish yuritish jarayonlarida, shaxslarning ariza, tilxat, ishonch qog'ozi singari ish yuritish qog'ozi qo'llaniladi. Rasmiiy-idoraviiy uslubda ko'pincha darak va buyruq gaplar qo'llaniladi.

Samarqand shahar
10-maktab direktori
K. Komilovga 9-sinf
o'quvchisi H. Akbarovdan

ARIZA

Meni ingliz tili chuqurlashtirilib o'qitiladigan 9 "A" sinfiga o'tkazishingizni so'rayman.

Muddat

Imzo

H. Akbarov

INSHO NAZARIYASI HAQIDA MA'LUMOT

Insho arabcha so'z bo'lib, "yuzaga keltirish", "yozuv", "ijod" kabi ma'nolarni bildiradi. Insho qoralama (xomaki) va oq nushalardan iborat bo'ladi. Insho yozish uchun sodda va murakkab ko'rinishlarda reja tuzib olinadi.

RIVOYA – INSHO

Biror voqeani izchil tasvir etishda rivoya elementi qo'llaniladi. Hayotdagi ayrim voqealar, hodisalar, masalan, bayramlar turli xil marosimlar, ekskursiyalar, safar taasurotlari bunday ko'rinishdagi insholar uchun material bo'lib xizmat qiladi. Rivoya-insho yozish uchun insho yozayotgan shaxs voqealarni shaxsan boshidan kechirgan yoki eshitgan bo'lishi lozim. Bundan tashqari, o'quvchi voqealarni eslashi, rasmlardan foydalanishi ham mumkin.

MUHOKAMA INSHO

Bunday turdagi insholar uchun sinfda o'tkazilgan vahs, munozara material vazifasini o'taydi. Muhokama-inshoda o'quvchidan o'z fikrini

asoslash va dalillash maqsadida mantiqqa jiddiy e'tibor berishi, mustaqil fikrlashi va muhokamada faol ishtirok etishi talab qilinadi. Masalan: "vatanni asrab-avaylash deganda nimani tushunaman?", "vaxt nima?", "Yigirma birinchi asr insoniyatga nimalar olib keldi?" kabi mavzularda vaxs uyushtirish mumkin.

TASVIRIY INSHO

Bunday insholarda narsa va hodisalar, shaxslarga xos belgilar, ularning boshqalaridan farqlari ko'rsatiladi, taqqoslanadi. Emotsionallikni xosil qilish uchun kishilar portreti va manzaralar tasviri badiiy ifodalanadi, o'hshatishlar, sifatlashlar ishlatiladi. Shuningdek, bunda oddiy tasvir elementlaridan ham unumli foydalaniladi. Shaxslar va manzaralar ko'z oldiga keltirilib, ularning timsollari gavdalanir. Tasviriy – insholar o'quvchilarning fikrini o'stiradi, ulardagi kuzatuvchanlik qobiliyatini rivojlantiradi va yozma nutqini kengaytiradi.

TINISH BELGILARINI QO'LLASH QOIDALARI

Ma'lum bir maqsad, fikr og'zaki nutqda ma'lum bir ohang bilan, yozuvda esa gapning grammatik qurilishi va tinish belgilari orqali ifodalanadi. Tinish belgilari fikrni, maqsadni yozuvda ko'rsatishda qo'shimcha, ammo zaruriy vositadir. So'zlovchining maqsadini tinish belgilari orqali bilib olamiz: Bahor keldi. Bahor keldi! Bahor keldi?

Bu uch gapdagi habar, xis-xayajon, so'roq mazmuni gaplardan so'ng qo'yilgan tinish belgilari orqali bilinadi. Tinish belgilari **mazmun, ohang va gapning grammatik** qurilishiga ko'ra qo'llanadi.

1. Mazmun. Ifodalanmoqchi bo'lgan mazmun tugallangan bo'lsa, **nuqta, undov yoki so'roq belgisi, uch nuqta** qo'yiladi:

- *O'zimiz institut ochaypmiz, bilib qo'y...*

- *Institut?*

- *Institut!*

O'zgalarning gapi bo'lsa, **qo'shtirnoqqa** olinadi: "*Ertaga sinovlar boshlanadi*"-*dedi o'qituvchimiz.* Gaplar orasidagi mazmun munosabatlari qo'shma gaplarda **ikki nuqta, tire, vergul yoki nuqtali vergul** orqali ifodalanadi. Tugallanmagan yoki izoh talab **tushunchalar ko'p nuqta yoki qavslar** orqali ifodalanadi.

2. **Grammatik qurilish.** Ayrim tinish belgilari gapning grammatik tuzilishiga ko'ra qo'llaniladi. Masalan, ega bilan kesim orasida **tire** qo'yilishi yoki qo'yilmasligi ma'lum grammatik qoidalar asosida belgilanadi.

Ayrim ergash gaplar o'z tuzilishiga ko'ra **vergul** bilan ajratiladi: *Yo'lchi, qancha aqchasi bo'lsa ham, berishga tayyor edi.* Bu jumladagi *qancha aqchasi bo'lsa ham,* ergash gap bo'lgani uchun bosh gap orasida to'htalish (pauza) bo'lmasa ham, undan so'ng **vergul** qo'yiladi.

3. **Ohang.** Ohang fikr maqsadning og'zaki nutqdagi asosidir. Har bir tinish belgisi o'ziga hos ohangga ega bo'ladi. **Undov, so'roq belgisi, ko'p nuqta va nuqta, tire** tugallangan ohang bilan **nuqtali vergul, qo'shtirnoq, qavs** kichik to'htalish bilan, ajratilgan ohang bilan **nuqtali vergul, ikki nuqta, tire, tire-izoh** ohangi bilan; **vergul, nuqtali vergul** kichik to'xtalish ohangi bilan talaffuz qilinadi. Ayrim tinish belgilari ohang talabi bilangina qo'yiladi:

Qush mag'rur — qanoti bo'lgani uchun,

Tog' mag'rur — savlati bo'lgani uchun.

Bu jumlada **tire** ohang talabi bilan, birinchi gaplarning ma'nosiga diqqatni jalb etish talabi bilan qo'yilgan. *vatanimiz — kelgusida buyuk davlat bo'ladi.* Bu jumlada kesim egaga bo'ladi bog'lamasi bilan birikkani uchun egadan so'ng **tire** qo'yilmasligi kerak edi. Ammo ega mantiqiy urg'u olgani uchun undan so'ng **tire** qo'yilgan.

SODDA GAPLAR VA ULARDA TINISH BELGILARINING QO'LLANISHI

1. Darak gaplar. Mazmuniga ko'ra xabar beruvchi, tinch ohang bilan aytiluvchi gaplardir va bu xil gaplar oxirida **nuqta** qo'yiladi: *valijondan salom. Oydin kecha. Havo sof va salqin.*

His-hayajon ifodalangan darak gaplardan keyin undov belgisi yoki ko'p nuqta qo'yilishi mumkin: *Minglab gulistondan afzaldir bu joy.*

2. So'roq gaplar. Biron narsa, Voqea hodisa to'g'risida xabar berishni so'ragan gaplardir. Bu xil gaplar so'roq olmoshlari, yuklamalari ohangi orqali tuziladi va ulardan so'ng **so'roq belgisi** qo'yiladi: *Sinovlarga qanday tayyorlanayapsiz? Zarur-zarur adabiyotlarni? Agar so'roq gap qo'shimcha mazmun ifodalasa, undan so'ng undov belgisi, so'roq belgisidan tashqari, ko'p nuqta va boshqa belgilar qo'yiladi: kurashadi ikki to'lqin qarab turaymi!? Nahotki daryolar teskari oqar?! Siz bu ishga qanday qilib qo'l urdingiz!*

3. Undov gaplar. Mazmuniga ko'ra ikki guruhni tashkil etadi.

-mazmunidan buyruq, iltimos, tashBiq, maslahat, tilak – orzu, kinoya, do'q ma'nolari anglashilgan undov gaplar (bunday gaplarni buyruq gaplar ham deyiladi);

-faqat his-hayajon anglatuvchi undov gaplar birinchi turdagi undov gaplarning kesimi buyruq fe'li yoki shart fe'llari bilan ifodalanadi bu xil gaplardan so'ng ko'proq undov belgisi. Ba'zan mazmuniga qarab ko'p nuqta, undov belgisi bilan ko'p nuqta ba'zan birdan ortiq undov belgisi qo'yiladi. Undov gaplarning ikkinchi turi sof his-hayajon bildiruvchi gaplardir bu turdagi undov gaplar, undov so'zlar, nisbiy olmoshlar, ohang va bu vositalarning birlashishi bilan ifodalanadi: *Ey bola paqir – yey! Eshikka tomon yurar ekan: essiz, essiz, ey bechora!...-dedi o'zicha.*

O' h u kapshanchilar qishlog'i shunaqa chiroylimi! Bu qanday bedodlik, bu qanday zulm!!!

Bu qanday adolatsizlikki, bola onasiz qolsa!

Qanday quvonch!

EGA BILAN OT - KESIM ORASIDAGI TIRENING ISHLATILISHI

Ot-kesimlar bosh kelishikdagi ot orqali ifodalanganda, ega bilan ot-kesim orasiga tire qo'yiladi. Kesim bosh kelishikdagi ot bilan ifodalanganda ega ot, olmosh, otlashgan so'z yoki harakat nomi bilan ifodalanishi mumkin. Kesimlar ot, olmosh, otlashgan so'z bilan ifodalangan ega yoki kesim bilan yoki har ikkisi o'ziga oid so'zlar bilan kengayib kelganda, tire kesimga oid so'zlardan oldin, bevosita egadan so'ng qo'yiladi. Kesim harakat nomi yoki sanoq son bilan ifodalanganda ham ega bilan kesim orasiga tire qo'yiladi:

Maqsadim – a'lo o'qimoq. Ikki karra ikki – to'rt.

Ega bilan kesim *bu, u, mana bu* so'zlari bilan ajralganda ham, ega va kesim orasida tire ishlatiladi, tire bu so'zlardan oldin qo'yiladi:

Tinchlik – bu seBinchdir, hayotda lazzat,

Tinchlik-bu totuvlik, har ishda orom.

Ega bilan ot kesim orasida tire qo'yilmasligining sababi shuki, kesim –*dir, bo'ladi*, bog'lamalari bilan kelgan yoki kelishik qo'shimchasini olgan bo'ladi. Bundan tashqari, kesim sifat, ravish, egalik olmoshi yoki tartib son bilan ifodalanganda ham, ega bilan kesim orasiga tire qo'yilmaydi. Ega bilan kesim orasida quyidagi o'rinlarda ham tire qo'yilmaydi.

1. Agar ega bilan kesim orasida quyidagi o'rinlarda *ham* yordamchisi bo'lsa: *Olma ham meva. Bular ham a'lochi.*

2. Kesim shaxs qo'shimchasi olsa yoki yuklama bilan birikib kelsa: *Bu kishi muallimimiz. Bu ishni bajaruvchi sensan. Yuragi qalam — u, qog'ozi — keng yer. A'lochilaringiz Salimjonmi?*

3. Kesim sifat, son, olmosh, ravish bilan ifodalansa: *Yurtimiz obod. Ona tilidan yuqori vaho olgan talabalarning s i j i y i irma beshta. Nega yurishingiz sekin?*

UYUSHIQ BO'LAKLARIDA TINISH BELGILARI

Gapda birdan ortiq ega, kesim, hol, aniqlovchi, to'ldiruvchi bo'lishi mumkin. Bunday bo'laklar uyushik bo'laklar deyiladi. Uyushgan bo'laklar bir xil shaklda, bir xil vazifada keladi. Uyushgan bo'laklar o'zaro bog'lovchisiz yoki bog'lovchilar bilan bog'lanadi. Bog'lovchisiz bog'langan uyushiq bo'laklar biriktiruvchi ohang bilan o'zaro birikadi.

1. Bog'lovchisiz bog'langan uyushiq bo'laklar vergul bilan, agar ular birikib kelsa, nuqtali vergul bilan ajratiladi: *Kitob, qalam, daftar bo'lsin yo'ldoshing. U hovli supurdi, suv tashidi, kul tozaladi. Qo'nonboy yonida bir gala xushomadgo'ylari: Segizboylardan Moybosar, Jaqib, Iziquqtillardek qarindoshlari; Juontayoq, Qorabotir, To'pay, To'rg'ay elining oqsoqollari bor edi.*

2. Bog'lovchili uyushiq bo'laklar o'zaro **teng bog'lovchilar** yordamida bog'lanadi. Teng bog'lovchilar to'rt xil bo'ladi:

- zidlovchi bog'lovchilar: *ammo, lekin, biroq;*
- ayiruv bog'lovchilar: *yo, yoki, yohud, goh, dam;*
- biriktiruv bog'lovchilari: *va, ham, bilan;*
- inkor bog'lovchisi: *na-na.*

Zidlovchi bog'lovchilar orqali bog'langan uyushiq bo'laklar orasiga Vergulqo'yiladi:

Oy yoritadi, ammo isitmaydi.

Ayiruv bog'lovchilari orqali bog'langan uyushiq bo'laklarda ayiruv bog'lovchisi yolg'iz kelsa, uyushiv bo'laklar orasiga vergul o'yilmaydi: takrorlanib kelsa, vergul shu bog'lovchilardan oldin qo'yiladi:

Seni Zebo, zebi qiz deymi,

Oydin kecha yo kunduz deymi,

Sohijamol yo dilvar deymi,

Yo san'atkor, yo chevar deymi?! (A.Umariy)

Yo, yoki, yoxud, goh, dam ayiruv bog'lovchilaridan tashqari, shu vazifada *ba'zan, bir, ham* so'zlari ham keladi.

Inkor bog'lovchisi yordamida bog'langan uyushiq bo'laklarda ham vergulning ishlatilishi takroriy ayiruv bog'lovchilaridagi kabi bo'ladi:

*Na xotin, na farzand ko'rmagan,
Hayotning zavqini surmagan...*

Bu o'rinda inkor bog'lovchisi yordamida birikkan uyushiq bo'laklar orasida va bog'lovchisi bo'lsa, ular o'zaro vergul bilan ajratilmaydi: *Na kampirning va na Qoratoyning yupatishlari kor qildi.*

Biriktiruv bog'lovchisi yordamida bog'langan uyushiq bo'laklar orasida Vergulishlatilmaydi: *Qishloqlar yasanadi va obod bo'ldi.*

*Olma bilan gilos, olucha, anor,
Bizning bog'imizda istagancha bor.*

-bilan ko'amkchisi teng bog'lovchi vazifasida ham kelib, uyushiq bo'laklarni o'zaro bog'laydi, bunday vaqtda uyushiq bo'laklar orasiga Vergulqo'yilmaydi: *Qalam bilan daftar oldim;*

-ham bog'lovchisi takrorlanib kelsa, uyushiq bo'laklar orasiga Vergulqo'yiladi:

*Mening kirib kelishim har ikki uyda, ya'ni bizning uyda ham,
Saodatlarning uyida ham juda katta quvonchlarga sabab bo'ldi.*

Biriktiruv bog'lovchisi vazifasida *-u(yu), -da* yuklamalari ham kelishi mumkin. *-u(yu)* yuklamasi gap bo'lagiga chiziqcha bilan qo'shib yozilib, undan keyin Vergulqo'yilmaydi:

-da yuklamasi chiziqcha bilan yozilib, undan keyin Vergulqo'yiladi:

Irq-u rang-u din-u nasab singari

Axloqsiz so'zlarni olmas og'ziga. (G'.G'.)

Salima keldi-da, darhol qaytib ketdi.

Uyushgan va uyushmagan aniqlovchilar. Agar aniqlovchilar shaxs yoki narsa-buyumni bir tomondan aniqlasa, uyushgan aniqlovchi bo'ladi:

Keng, mehribon, iliq quchog'ing,

Xamisha mazlumlar panohi bo'lgan. (G'.G'.)

Bu xil aniqlovchilar vergul bilan ajratiladi. Aniqlovchilarning uyushmasligiga sabab ularning shaxs yoki narsa-buyumni turli tomondan aniqlashidir. Bu holda ular orasiga vergul qo'yilmaydi: *Issiqdan mudragan horg'in oriq otining yalqov qadamiga vardosh qilib shahardan kelayotgan edi.*

Uyushiq bo‘laklar **umumlashtiruvchi so‘zlar** bilan birga kelishi mumkin. Ular uyushiq bo‘laklarni birlashtiradi, umumlashtiradi. Bunday so‘zlarni ayirib ko‘rsatish uchun maxsus tinish belgilari **tire** yoki **ikki nuqta** qo‘llanadi.

Umumlashtiruvchi so‘z umumiy (to‘da) tushunchani, uyushiq bo‘laklardan oldin kelsa, undan keyin ikki nuqta qo‘yiladi: **Hamma narsa: uylar, devorlar, daraxtlar, qorong‘ilikda jimgina cho‘kdi. Jaladan so‘ng daladagi narsalarning hammasi: polizlardagi ekinlar, daraxt nihollari, hatto omonat chayla ham yer bag‘irlagan edi.**

Agar umumlashtiruvchi so‘z uyushiq bo‘lakdan keyin kelsa, umumlashtiruvchi so‘zdan oldin tire qo‘yiladi: *Gulzorning narigi tomonida daroyi, xusayni, yakdona, charos, kishmish — turli uzum ishqomlari bor edi. Yosh-u qari, erkak-ayol — hamma mehmonlarni kutib olishga pesh Boz chiqdi. Bir yoqda olmalar, o‘riklar, giloslar, olchalar — mevali daraxtlar tutash havo gulzori yasaydi.*

GAPNING AJRATILGAN BO‘LAKLARI VA ULARDA TINISH BELGILARINI QO‘LLANILISHI

Gapning bo‘laklari ajratilishi mumkin. Gap bo‘laklarini ajratish orqali murakkab fikr sodda, ixcham va ta’sirli ifodalanadi. Gapning hamma bo‘laklari ham ajratilishi mumkin:

1. Ajratilgan egalar: *Men, Salimov To‘lqin, Samarqand viloyatining Kattaqo‘rg‘on shahrida 1968 — yili tug‘ildim.*

2. Ajratilgan kesimlar: *Uyda ko‘p ish qildi — supurdi, kir yuvdi, tozaladi.*

3. Ajratilgan aniqlovchilar: *O‘sha otga mana bu bolaning, Qurbonberdining ishq qushib qolgan ekan.*

4. Ajratilgan to‘ldiruvchi:

*Kechqurun osh suzsak, bir nasiva kam,
Qo‘msayman birovni — allakimimni. (G‘.G‘.)*

5. Ajratilgan hol: *Yillar mana shu xilda, osoyishta o‘tar edi.*

Ajratilgan bo‘lak ikki vazifada keladi:

1) u o‘zidan oldingi mavhum ma’nodagi bo‘lakning ma’nosini izohlaydi va diqqatni ana shu bo‘lakka jalb qiladi;

2) o‘zi ifodalagan mazmunning ma’nosini ajratadi, diqqatni shu bo‘lakka qaratadi.

Bu xil ajratilgan bo‘laklar ham ikki turli bo‘ladi:

-ajratilgan sifatlovchili aniqlovchilar: *Borlig'im-la farzandingman, sodiq, mehribon, Ozarbayjon, Ozarbayjon!*

-ajratilgan ravishdosh qurilmalari: *Ey Farg'ona! Tushkun kunlar bolasini tishida tishlab, yuvib, tarab, seBib, o'pib, quchib, opichlab, Ey vaxtlarni valog'atga yetkazgan ona!*

AJRATISH USULLARI

1) Gap bo'laklarining tartibi o'zgaradi, ajratilgan bo'lak o'z aniqlanmishidan keyin keladi: *Men yomondan, ayrilib, yaxshini topganing qani? Bugun kun bo'ladi, ravshan va bedog'.*

2) Ajratilgan bo'lak boshqa bir bo'lakning ma'nosini izohlamay, o'zi ifodalagan bo'lakning ma'nosini ajratib, diqqatni o'zi ifodalagan mazmunga jalb qilib keladi: *So'ng qilichini mahkam ushlab, bukchayib, ohistagina yerga yeqildi.*

Bu xil gap qurilmalarning o'z egasi bo'lsa, ergash gap sanaladi.

AJRATILGAN BO'LAKLARDA TINISH BELGILARINING QO'LLANISHI

1) Ajratilgan bo'lak ikki tomondan vergul bilan ajratiladi: *bayroq, havo rang, mag'rur xilpirab turar.*

Ajratilgan aniqlovchilar aniqlanmishidan bevosita oldin kelgani uchun undan so'ng to'xtalish bo'lmaydi, vergul qo'yilmaydi. Fe'l bilan yonmayon kelgan ravishdosh va ravishdosh qurilmalardan keyin ham tinish belgisi qo'yilmaydi: *Kechagi, ya'ni urushdan oldingi hayotning naqadar maroqli ekanini... bilgandir. Salim otaning, mashhur dehqonning bu tashabbusi keng quloch yoydi. Kimdir mehmonlarni ancha yergacha kuzatib qo'ydi.*

Ajratilgan bo'lak *ya'ni*, masalan kabi so'zlar bilan bog'lanishi mumkin. Bunda vergul ana shu so'zlardan oldin qo'yiladi.

2) Agar ajratilgan bo'lak kengayib, uyushib gap oxirida kelsa, undan oldin tire qo'yiladi:

*Paxtakor o'zbekman – zavardast, mag'rur,
Sharqning mayog'i deb ataluv yurtim. (G'.G')*

3) Ajratilgan bo'lak gap orasida kengayib yoki uyushib kelsa ham har ikki yoki bir tomoniga tire yoki vergul va tire qo'yiladi: *Ismi varlos – sodda, dilovar – ov va qush ilmining piridir.*

GAP BO'LAKLARI BILAN GRAMMATIK ALOQAGA KIRISHMAGAN SO'ZLARDA TINISH BELGILARINING ISHLATILISHI

Gap bo'laklari bilan grammatik aloqaga kirishmaydigan so'zlarga undalmalar, kirish so'z va kirish gaplar, ha va yo'q so'zlari va undovlar kiradi.

1. Undalmalarda tinish belgilarining ishlatilishi. Undalmalarda gap bo'laklaridan **vergul** yoki **undovlar** belgisi bilan ajratiladi. Undalmalar gap boshida kelganda — undan keyin, gap orasida kelganda, har ikki tomoniga, gap oxirida kelsa, undan oldin **vergul** qo'yiladi. His-hayajon bilan ifodalangan undalmalardan so'ng (gap boshi va ohirida) **undov belgisi** qo'yiladi:

Onajonlarim, hamma o'zining eski devorini quchoqlab o'tira bersa, yurt qachon obod bo'ladi?

Undalma undov so'zlar bilan birikib kelishi mumkin. Agar undov so'z kuchli his-hayajon bilan aytilib, undan so'ng to'xtatilish bo'lsa, undov so'zdan so'ng **ko'p nuqta** yoki **vergul** qo'yiladi: *Qo'yaqol!... Men uchun... ovora bo'lib o'tirma... (Ch) — Oy! ...bek rahmsizlik bunaqa bo'lar ekan... Xuddi qiyomat bo'ldi! (A.Qodiriy).*

2. Kirish so'z va kirish gaplarda tinish belgilari.

Kirish so'z va so'z birikmalari so'zlovchining xabarga bo'lgan modal munosabatlarini ifodalaydi va pauza (to'xtalish) ohangi bilan ajralib turadi. Agar shu to'xtalish bo'lmasa, u gap bo'lagi bo'ladi: **So'zsiz, bu yil imtihonlarni yuqori baholar bilan tamomlaymiz** — kirish so'z. *O'rtog'i bilan so'zsiz salomlashdi — hol.* Kirish so'z shaklidagi so'z gap bo'lagi bo'lganda, u tinish belgilari bilan ajratilmaydi.

Kirish so'zlar gap boshida kelsa, undan so'ng, gap orasida kelsa, har ikki tomoniga, gap oxirida bo'lsa undan oldin **vergul** qo'yiladi: *Shubhasiz, toptalar, yengilar g'anim. Siz bu gaplardan bexabarsiz, albatta.*

Kirish gaplar — gapning ayrim bo'laklariga yoki umumiy mazmuniga izoh beruvchi qurilmalardir. Ular pasayuvchi yoki ko'tariluvchi maxsus ohang bilan ajralib turadi. Tarkibi uncha katta bo'lmagan kirish gaplar **vergul** bilan ajratiladi. Tarkibi ancha katta bo'lgan va gapga umumiy izoh beruvchi gaplar **qavsga** olinadi yoki **tire** bilan ajratiladi: *Qurbon ota uning suhvatini hushlamasa ham, odamning yuzi issiq — hamsafar bo'lishi to'g'risidagi sazasinini o'ldirmadi.*

UNDOV SO‘ZLAR, *va, ha, yo‘q* SO‘ZLARIDAN SO‘NG TINISH BELGILARINI ISHLATILISHI

Undov so‘zlar *va, ha, yo‘q* so‘zlari aytilayotgan fikrga so‘zlovchining munosabatini bildiradi, ulardan so‘ng Vergul, agar chuqur his-hayajon ifodalansa, undov belgisi qo‘yiladi:

- *voy, qir muncha chiroyli bo‘p ketdi?*
- *voy-vuy! Asl jannat deng, taqdir.*
- *Oh-oh-oh! Otangizga rahmat!*

Ha, yana bir kichik stansiya qolibdi.

Yo‘q, urushning nomi o‘chsin.

Undov so‘zlar so‘zlovchining his-hayajonini (sevinchi, qayg‘usi, qo‘rqishi, havasi, achinishi, taajjubi, nafrati, pichingi afsusi va...), *ha* va *yo‘q* so‘zlari so‘zlovchining roziligi yoki qarshiligini bildiradi. His-hayajon, fikr tugallanmagan o‘rinlarda undov so‘z *va ha, yo‘q* so‘zlaridan so‘ng ko‘p nuqta qo‘yilishi ham mumkin: *O...serjant, bu urush ko‘p odamlarning yostig‘ini quritib yubordi.*

Undov so‘zlar *va ha, yo‘q* so‘zlari mustaqil gaplar bo‘lib kelishi ham mumkin. Bunda ulardan keyin tinish belgilari sodda gaplardagi kabi qo‘llanadi: *O... Ho‘kiz yo‘q, o‘g‘il ko‘cha tomondan teshilgan...*

QO‘SHMA GAPLARDA TINISH BELGILARI. BOG‘LANGAN QO‘SHMA GAPLARDA TINISH BELGILARI

Bog‘langan qo‘shma gap qismlari teng bog‘lovchilari yordamida bog‘lanadi. **Biriktiruv bog‘lovchilari** (*va, ham, hamda*) yordamida bog‘langan qo‘shma gap qismlari orasiga vergul qo‘yilmaydi. Tashqarida chaqmoq yaltirar va bahor yomg‘iri salovatli shovillarda.

Zidlovchi bog‘lovchilar (*ammo, lekin, biroq*) yordamida bog‘langan qo‘shma gap qismlari orasiga shu bog‘lovchidan oldin vergul qo‘yiladi: *Men uyalib yerga qarayman, ammo Turg‘un pisand qilmay shaftolini maqtaydi.*

Zidlovchi bog‘lovchilardan oldin nuqta yoki nuqtali vergul qo‘yilish hollari ham bor. Mazmunan ancha mustaqil bo‘lgan qo‘shma gap qismlari orasida zidlovchi bog‘lovchilardan oldin nuqta qo‘yiladi: *Ular bir-birlariga mamnun qarab qo‘yishdi. Biroq Ortiq natijani bundan ham ortiq chamalaganini aytdi. Ayiruvchi* (*yo, yoki, goh, dam*) va **inkor** bog‘lovchisi (*na, na*) orqali bog‘langan qo‘shma gaplarda vergul ishlatiladi:

Yoki mening ko'nglim hamma vaqt yosh, yoki chiroy senga umrbod yo'ldosh.

Takrorlanib kelgan ayiruvchi yoki inkor bog'lovchilari yordami bilan birikkan gaplarda vergul takrorlangan ikkinchi bog'lovchidan oldin qo'yiladi. Ayiruvchi bog'lovchi takrorlanmasligi ham mumkin, bu holda qo'shma gapni tashkil etgan gaplar orasiga vergul qo'yilmaydi: *Ilgari ham kun shunday qizirmidi yo bu yil yoz issiqroqmi?*

YORDAMCHILARSIZ BOG'LANADIGAN QO'SHMA GAPLARDA TINISH BELGILARINING ISHLATILISHI

Vergul va nuqtali vergulning ishlatilishi. Yordamchilarsiz bog'lanadigan qo'shma gap tarkibidagi mazmun jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan, bir paytda yoki ketma-ket bo'lgan voqea-hodisalarni ifodalagan sodda gaplar orasiga vergul qo'yiladi: *Havo ochiq, quyoshning iliq nuri qirov bosgan marzalardan yengil bug' ko'taradi. (S.A)Kechasi shamol tindi, yo'l azobidan horigan kishilar qattiq uyquga ketdilar. (L.vat)*

Birinchi qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarda bir paytda, keyingisida keyingisida esa ketma-ket bo'lgan voqea-hodisalar ifodalangan. Og'zaki nutqda bunday gaplar sanash ohangi bilan aytiladi.

Yordamchilarsiz bog'lanadigan qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplar mazmuni uqadar yaqin bo'lmagan voqea-hodisalarni ifodalasa, shuningdek sodda gaplarning o'zida vergul ishlatilgan bo'lsa, ular orasiga nuqtali vergul qo'yiladi: *Shinel jiqqa ho'l; Bektimirning yuzidan tomchilar quyilar edi. (O.)Qushlarning sho'hlik bilan sayrashi mayin, yoqimli va mungli bu ovozni bosolmaydi; daraxtlarning shitirlagan ovozi qulog'imga yozning xayrlashuv qo'shig'idek eshitilardi. (M.G.)*

Ikki nuqtaning ishlatilishi. Yordamchilarsiz bog'langan qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplar orasiga quyidagi hollarda ikki nuqta qo'yiladi:

1. Yordamchilarsiz bog'langan qo'shma gap tarkibidagi keyingi sodda gap oldingi sodda gapdan anglashilgan fikrning sababini, natijasini bildirsa: *Shoazim o'ng'aysizlanib yerga qaradi: hozir uning ko'ngliga vahs sig'mas edi. (P.Q.)*

2. Yordamchilarsiz bog'langan qo'shma gap tarkibidagi keyingi sodda gap oldingi gapdan anglashilgan fikrni izohlab kelsa: *Uning otasi bir yilda bog'ni juda yashnatib yubordi: yangi daraxtlar ekdi, go'zal gulzorlar yaratdi, turli-tuman payvandlar qildi.*

3. Yordamchilarsiz bog‘langan qo‘shma gap tarkibidagi keyingi sodda gap oldingi sodda gapning kesimini to‘ldirib kelsa: *Bildi ota: foydasizdir qiynamoq. (H.H) Xushxabar olib keldim: garnizon yanchildi.*

Tirening ishlatilishi. Yordamchilarsiz bog‘langan qo‘shma gap tarkibidagi sodda gaplar orasiga quyidagi hollarda tire qo‘yiladi:

1. Yordamchilarsiz bog‘langan qo‘shma gap tarkibidagi sodda gaplarning mazmuni bir-biriga zid bo‘lganda: *Ko‘z qo‘rqoq – qo‘l botir* (Maqol.)

2. Yordamchilarsiz bog‘langan qo‘shma gaplarning tarkibidagi birinchi sodda gapning mazmuni ikkinchi sodda gapning mazmuniga o‘xshatilsa: *vaqting ketdi – vaxting ketdi.* (Maqol.)

3. Yordamchilarsiz bog‘langan qo‘shma gap tarkibidagi birinchi sodda gap ikkinchi sodda gapdan anglashilgan ish-harakatning paytini yoki shartini bildirsa: *Yurt tinch – sen tinch.* (Maqol.)

ERGASH GAPLI QO‘SHMA GAPLARDA TINISH BELGILARINING ISHLATILISHI

Ergash gaplarning bosh gapga bog‘lanish yo‘llari va tinish belgilari bilan ajratilishini uch qismga bo‘lish mumkin:

1. Ergash gaplarning tobe bog‘lovchilari orqali bosh gapga bog‘lanishi va vergul bilan ajratilishi. 1.1 Agar ergash gaplar bosh gapga *shuning uchun, chunki, go‘yo* bog‘lovchilari orqali bog‘lansa, vergul shu bog‘lovchilardan oldin qo‘yiladi:

*Har kun ortar ko‘zlarimda nur,
Shuning uchun yo‘q aslo g‘amim (H.O)*

2. Ergash gap bosh gapga –ki bog‘lovchisi orqali bog‘lansa, vergul shu bog‘lovchidan so‘ng qo‘yiladi: *Bu xonaga shunday jimlik cho‘kkanki, go‘yo unda hayot butunlay yo‘q.*

3. Ergash gap bosh gapga bog‘lovchi sifatida qo‘llangan **deb** orqali bog‘lansa, Vergulshu so‘zdan keyin qo‘yiladi: *Orqada kelayotgan ayollar yetib kelsin deb, Tansiq mashinani ancha berida to‘xtatdi.*

II. Agar ergash gapning kesimi ravishdosh yoki shart fe‘li orqali ifodalansa, vergul kesim vazifasidagi ana shu fe‘l shakllaridan keyin qo‘yiladi: *Gulnor bu yerga kelsa, Nuri darhol biron yumush qildirar edi. Daryo qancha chuqur bo‘lsa, u shuncha sekin oqadi.*

III. Ergash gapning kesimi **sifatdosh** bilan ifodalanishi mumkin, bunda *sifatdosh uchun, sari, sayin, chog‘, payt* kabi so‘zlar bilan birikadi. Bu

holda Vergulergash gapning sifatdosh bilan ifodalangan kesimiga qo‘shilib kelayotgan ana shu vositalardan so‘ng qo‘yiladi: *Hammamiz dalaga yo‘l olgan chog‘da, katta to‘y tusini oladi qishloq.*

Ba‘zan sifatdosh o‘rin-payt yoki chiqish kelishigi qo‘shimchalarini ham olib keladi. Bunda vergul kelishik qo‘shimchasini olgan sifatdoshdan keyin qo‘yiladi: *Nuri gapga e‘tibor qilmaganidan, Yormat endi qiziga qarab so‘zlay boshladi.*

KO‘CHIRMA GAPLARDA TINISH BELGILARI

Ko‘chirma gap o‘zgalarning gapi bo‘lib, muallif gapi esa ko‘chirma gapni keltiruvchi shaxs gapidir. Ko‘chirma gaplarda ikki *nuqta, tire, vergul, nuqta*, qo‘shtirnoqning qo‘llanishi ko‘chirma va muallif gaplarining o‘rinlashishiga bog‘liq bo‘ladi. Odatda, ko‘chirma gap muallifi gapidan so‘ng, oldin yoki uning tarkibida bo‘lishi, muallif gapi ko‘chirma gapning har ikki tomonidan kelishi mumkin: *Oyqiz o‘zini og‘irlikka solib, mayin ovoz bilan qatiy buyurdi: - Otingiz! O‘zingizni bosing!*

1. Agar ko‘chirma gap muallif gapidan so‘ng kelsa, undan oldin ikki nuqta qo‘yiladi va ko‘chirma gapdan so‘ng tire qo‘yiladi yoki qo‘shtirnoqqa olinadi.

2. Agar ko‘chirma gap muallif gapidan oldin kelsa, ko‘chirma gapdan keyin Vergulhamda tire qo‘yiladi va muallif gapi kichik harf bilan boshlanadi.

Gapning mazmuniga ko‘ra ko‘chirma gapdan so‘ng nuqta, so‘roq belgisi yoki undov belgisi bo‘lishi mumkin, bunda:

- muallif gapidan so‘ng kelgan ko‘chirma gaplarda so‘roq yoki undov belgilari qo‘shtirnoq ichiga olinadi va qo‘shtirnoqdan so‘ng hech qanday tinish belgisi qo‘yilmaydi;

- muallif gapidan oldin kelgan ko‘chirma gaplarda so‘roq yoki undov belgisi qo‘shtirnoq ichiga olinib, undan keyin tire qo‘yiladi, so‘ngra esa muallif gapi kichik harf bilan boshlanadi.

Muallif gapining ko‘chirma gap orasida kelishi:

- “*Bu kishi, -dedi Ro‘zimat, - bizga har tomondan ustod bo‘lib qoldilar*”.

- “*Bu narsani men ham ko‘rganman, - dedi Siddiqjon, - haqiqatdan ham yo‘l bo‘yida ba‘zi g‘ozalar shoxlaydi*”.

- *"Mening ikkita tanishim bor, bir-birini teng ko'radi, - dedi Ibrohimov, - bir-biriga juda munosib..."*

Agar ko'chirma gapning uzilib qolgan joyida hech qanday tinish belgisi bo'lmasa, vergul va tire qo'yiladi va muallif gapi kichik harf bilan boshlanadi, undan so'ng yana vergul va tire qo'yilib, ko'chirma gapning davomi kichik harf bilan boshlanadi.

Ko'chirma gapning uzilib qolgan joyida nuqta, so'roq yoki undov belgi qo'yilgan holatlarda tinish belgilarining ishlatilishiga misollar:

"Assalomu alaykum, Qurbon ota! - dedi Siddiqjon. - Salom, otaxon!"
(A.Q)

"Buning tagiga o'zimiz yetmasak, kim yetadi? - dedi Komila. - Birov kelib bizga hisovat beradimi?"

"Chet tilini bilish kerak. - dedi muallif. - Menimcha, chet tilini bilish fanni chuqur o'rganishda va mustaqil muloqotda juda zarur"

TESTLAR

FONETIKA

1. Til oldi unlilar berilgan javobni toping.

- A. o, a
- B. o, a, u
- C. o, a, i
- D. a, e, i

2. Ochiq bo'g'indan birida faqat til undoshi berilgan so'zni toping.

- A. bahona
- B. mamnun
- C. vafodor
- D. faqat

3. Yam-yashil— so'zida nechta unli va nechta undosh tovush bor?

- A. 3 ta unli, 3 ta undosh
- B. 5 ta unli, 5 ta undosh
- C. 3 ta unli, 5 ta undosh
- D. 4 ta unli, 4 ta undosh

4. Qaysi qatorda lab undoshlari berilgan?

- A. x, g
- B. j, k
- C. h, ng
- D. b, m

5. Lab undoshlari ishtirok etgan yasama so'zni toping.

- A. savlat
- B. gulzor
- C. ommabop
- D. oshiq

6. Qaysi so'z tarkibida portlovchi undosh mavjud?

- A. sababsiz
- B. suvsiz
- C. yuzsiz
- D. foizsiz

7. Qaysi jarangli undosh o'z jarangsiz jufti bilan birga sirg'aluvchi tovushlarga mansub bo'ladi?

- A. b
- B. d
- C. k
- D. z

8. —t— va —h— tovushlari qaysi xususiyatlariga ko'ra bir guruhga mansub bo'ladi?

- A. jarangli va jarangsizligiga ko'ra

- B. lab yoki tish undoshlariga oidligiga ko'ra
 C. portlovchi yoki sirg'aluvchiligiga ko'ra
 D. tilning qayerida paydo bo'lishiga ko'ra
9. —f— undoshi til undoshlarining qaysi turiga mansub?
 A. til oldi undosh
 B. sayoz til oldi undoshi
 C. chuqur til orqa undoshi
 D. lab-tish undoshi
10. Qaysi jarangli undoshlar sirg'aluvchilarga mansub emas?
 A. k, t
 B. b, n
 C. v, z
 D. j, g'
11. Berilgan jarangli undoshlardan qaysilari sirg'aluvchilarga mansub?
 A. k, q
 B. f, s
 C. j, b
 D. r, z
12. Qaysi so'z talaffuzida jarangsiz tovush o'zidan keyingi jarangli tovushni o'ziga moslashtiradi?
 A. ketdi
 B. zarur
 C. o'qibdi
 D. maqsad
13. Jarangsiz undoshlar ishtirok etmagan yasama so'zni toping.
 A. bejirim
 B. gulsiz
 C. lolazor
 D. yolg'ondakam
14. Portlovchi undoshlar yonma-yon kelgan so'zni toping.
 A. iqtisod
 B. nashriyot
 C. qing'ir
 D. hamfikir
15. Qaysi yasama so'z tarkibida sirg'aluvchi tovush mavjud?
 A. ulg'aymoq
 B. kechikmoq
 C. shoshilmoq
 D. changimoq
16. —b— va —k— tovushlari qaysi xususiyatlariga ko'ra bir guruhga mansub bo'ladi?
 A. jarangli yoki jarangsizligiga ko'ra
 B. lab yoki tish undoshlariga oidligiga ko'ra

- C. portlovchi yoki sirg'aluvchiligiga ko'ra
 D. tilning qayerida paydo bo'lishiga ko'ra
17. Metateza hodisasi qaysi qatordagi so'zda kuzatiladi?
 A. zarar-zaral
 B. yurakka-yurakga
 C. tuproq-turpoq
 D. tuzsiz-tussiz
18. Yonma-yon kelgan tovushlarning o'rin almashishi tilshunoslikda qanday ataladi?
 A. assimilatsiya
 B. dissimilatsiya
 C. metateza
 D. tovush almashishi
19. Faqat jarangsiz undoshlar qatnashgan so'zlar qatorini toping.
 A. daromad, jamoat, hushyor
 B. muhabbat, vafo, sadoqat
 C. taxta, soat, sukut, toqat
 D. tosh, shikoyat, kitob, mulk
20. Urg'usi oxirgi bo'g'inga tushmagan so'zlar qatorini toping.
 A. bog'lar, olma, novcha
 B. qazilma, qotishma, burama
 C. yangicha, qishgacha, o'zgacha
 D. qishloqcha, yigitcha, uycha
21. Qaysi javobda tovush o'zgarishlari yuz bergan? 1.~ulug'; 2.~taroq;
 3.~tirmoq; 4.~bilak; 5.~yurak; 6.~buyrak ✓
 A. 1, 2, 4
 B. 2, 3, 5
 C. 2, 3, 4
 D. 2, 3, 6
22. Qaysi javobda so'z ko'chirish qoidasi to'g'ri ko'rsatilmagan?
 A. mu-do-faa
 B. mat-ba-a
 C. si-ngil
 D. tran-sport
23. Yigirmata so'zida urg'u qaysi bo'g'inga qo'yilgan?
 A. 1 ga
 B. 2 ga
 C. 3 ga
 D. 4 ga
24. Qaysi qatordagi so'zlarning ma'nosi urg'u yordamida farqlanadi?
 A. bolada, qo'lla, axil
 B. xiyla, ariya, belcha, beshala
 C. bog'lar, ishlar, qishloqcha
 D. burun, gajim, uylar

25. —ayir— soʻziga quyidagi qaysi qoʻshimchalar qoʻshilsa tovush tushishi vujudga keladi?

1.~ish; 2.~il; 3.~-ma; 4.~-i; 5.~-im

A. 1,2,4,5

B. 2,3,4,5

C. 2,4,5

D. 1,2,4

26. Rotalarni zudlik bilan oʻrnidan koʻchirish haqida ogʻzaki buyruq berildi. Berilgan gap tarkibidagi necha soʻzda tovush tushishi hodisasi mavjud?

A. 1 soʻzda

B. 2 soʻzda

C. 3 soʻzda

D. 4 soʻzda

27. Alisher parvarish qilayotgan qushlarni koʻrgan bolalar, unga havas qilishdi. Ushbu gapdagi soʻzlar tarkibida qanday fonetik oʻzgarishlar vujudga kelgan?

A. tovush tushishi

B. tovush almashishi

C. tovush orttirilishi

D. tovush tushishi, orttirilishi va almashishi

28. Qaysi soʻz tarkibida portlovchi undosh mavjud?

A. sadoqat

B. suvsiz

C. yuzsiz

D. foizsiz

29. Alisher parvarish qilayotgan sayroqi qushlarni koʻrgan bolalar, unga havas qilishdi. Ushbu gapdagi yasama soʻzlar tarkibida qanday fonetik oʻzgarishlar vujudga kelgan?

A. tovush tushishi

B. tovush orttirilishi

C. tovush almashishi

D. tovush almashishi va tushishi

30. Ogʻzaki nutqda qaysi soʻz tarkibidagi portlovchi tovush baʼzan sirgʻaluvchi tovush tarzida talaffuz qilinadi?

A. maktab

B. boribdi

C. taqsim

D. xohish

31. Qaysi jumlada gap urgʻusi —muzeyga— soʻziga tushgan?

A. Dam olish kuni oʻqituvchimiz bizni muzeyga olib boradi.

B. Oʻqituvchimiz bizni muzeyga dam olish kuni olib boradi.

C. Bizni dam olish kuni muzeyga oʻqituvchimiz olib boradi.

D. Muzeyga bizni dam olish kuni oʻqituvchimiz olib boradi.

32. Qaysi soʻz talaffuzida jarangsiz tovush oʻzidan keyingi jarangli tovushni oʻziga moslashtiradi?

- A. ketdi
- B. zarur
- C. oʻqibdi
- D. maqsad

33. Urgʻu maʼno farqlash vazifasini bajargan soʻzlarni belgilang. 1)~hozir; 2)~qurilma; 3)~yoʻllar; 4)~koʻchirma; 5)~yangi

- A. 1, 2, 4, 5
- B. 1, 3, 4, 5
- C. 1, 3, 4
- D. 2, 4

34. Qaysi soʻzlarning oʻzak-negizida tovush almashishi yuz bergan?

1.~qiyina; 2.~tuzum; 3.~yuvundi; 4.~uyum; 5.~unum; 6.~boʻyoq

- A. 1, 2, 3, 4, 5, 6
- B. 2, 4, 6
- C. 1, 4, 5, 6
- D. 1, 2, 4, 6

35. Qaysi soʻzlarda urgʻu yordamida maʼnoni farqlash mumkin? 1.~surma; 2.~mexanik; 3.~yoʻllar; 4.~yangi; 5.~bogʻcha

- A. 1, 2, 3, 4, 5
- B. 1, 3, 5
- C. 3, 4, 5
- D. 1, 3, 4, 5

36. Malika opaning ikkala oʻgʻli shaharda oʻqib, ulgʻayib yana bagʻriga qaytdi. Berilgan gap tarkibidagi necha soʻzda tovush tushishi hodisasi mavjud?

- A. 1 soʻzda
- B. 2 soʻzda
- C. 3 soʻzda
- D. 4 soʻzda

37. Malika opaning ikkala oʻgʻli shaharda oʻqib, ulgʻayib yana bagʻriga qaytdi. Ushbu gapdagi soʻzlar tarkibida qanday fonetik oʻzgarishlar vujudga kelgan?

- A. tovush tushishi
- B. tovush almashishi
- C. tovush orttirilishi
- D. tovush tushishi va almashishi

38. Malika opaning ikkala oʻgʻli shaharda oʻqib, ulgʻayib yana bagʻriga qaytdi. Ushbu gapdagi necha soʻzda egalik qoʻshimchasi qoʻshilishi natijasida fonetik oʻzgarishlar vujudga kelgan?

- A. 1 soʻzda
- B. 2 soʻzda
- C. 3 soʻzda
- D. 4 soʻzda

39. Qaysi soʻzdagi til oldi undoshi ogʻzaki nutqda lab-lab undoshi sifatida talaffuz qilinadi?
- A. ichdim
 - B. shanba
 - C. borib
 - D. taqsim
40. Qaysi soʻzdagi til oldi undoshi ogʻzaki nutqda boshqa til oldi undoshi sifatida talaffuz qilinadi?
- A. toʻqson
 - B. uchta
 - C. tubsiz
 - D. tanob
41. Negadir undagi quvnoq davraga boʻlgan eʼtibor susaydi. Ushbu gap tarkibidagi soʻzlarda qanday fonetik oʻzgarishlar kuzatiladi?
- A. tovush tushishi va almashishi
 - B. tovush almashishi va orttirilishi
 - C. tovush tushishi va orttirilishi
 - D. tovush tushishi, orttirilishi va almashishi
42. Negadir undagi quvnoq davraga boʻlgan eʼtibor susaydi. Ushbu gapdagi soʻzlarda fonetik oʻzgarishlarning qaysi biri kuzatilmaydi?
- A. tovush tushishi
 - B. tovush almashishi
 - C. tovush orttirilishi
 - D. fonetik oʻzgarishlarning uchala turi kuzatiladi
43. Yonma-yon kelgan tovushlarning oʻrin almashishi tilshunoslikda qanday ataladi?
- A. assimilatsiya
 - B. dissimilatsiya
 - C. metateza
 - D. tovush almashishi
44. Soʻz tarkibidagi tovushlarning ajratib yoki choʻziqroq talaffuz qilinishini koʻrsatuvchi ishora qanday ataladi?
- A. vergul
 - B. urgʻu
 - C. tutuq belgisi
 - D. soʻz urgʻusi
45. Adabiy meʼyorga koʻra —o— tovushining qanday hollarda torroq, qanday hollarda keng aytilishi haqida tilshunoslikning qaysi boʻlimi bahs yuritadi?
- A. fonetika
 - B. grafika
 - C. orfoepiya
 - D. orfografiya

46. Og'zaki nutqning tovush tizimini yozma nutqda qanday berilishini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi qanday nomlanadi?

- A. orfoepiya
- B. orfografiya
- C. grafika
- D. fonetika

ORFOGRAFIYA

1. Imlo qoidasiga ko'ra to'g'ri yozilgan so'zlar qatorini toping.

- A. hazil-mutoiba, udaburo
- B. hazil-huzil, uzliksiz
- C. haftafaxm, unittirmoq
- D. hiqildoq, unumdor

2. Qaysi qatordagi so'zlar xato yozilgan?

- A. dukillamoq, shuursiz
- B. dukurlamoq, shug'ullanmoq
- C. duddudlamoq, yassilik
- D. dupullamoq, shovillamoq

3. Imlo qoidasiga ko'ra qaysi qatordagi so'zlarning ikkinchisi xato yozilgan?

- A. ahl-ahil
- B. qism-qisim
- C. adl-adil
- D. aks-akis

4. Qaysi so'zlarda qo'sh undosh xato qo'llangan?

- A. uvvos, uddaburon
- B. yallig'lanish, horittirmoq
- C. tirqirramoq, ushshatmoq
- D. himmatli, haqqoniyat

5. Qaysi so'zlarda qo'sh unli xato qo'llanilgan?

- A. shuursiz, taajjub
- B. taassuf, inshoot
- C. taalluqli, vakuum
- D. taaqib, tajoovuz

6. Imlo qoidasiga ko'ra to'g'ri yozilgan so'zni belgilang.

- A. hazil-mutoiba
- B. tayziq
- C. tasaduq
- D. tavoze

7. Quyidagi so'zlarning qaysi birida nuqtalar o'rnida bo'g'iz tovushi ishlatiladi?

1. ~xo ... ~lovchi, 2. ~sa ... ~ifa, 3. ~mi ... ~lamoq, 4. ~xush ... ~ol

- A. 1, 2, 3, 4
- B. 1, 2, 4

- C. 2, 4
D. 3, 4
8. Qaysi qatordagi soʻzning ikkinchi boʻgʻinida —u— unlisi yoziladi?
A. matb ... ot
B. muq ... m
C. mur ... d
D. mujr ... m
9. Qaysi qatordagi soʻzlar toʻgʻri yozilgan?
A. muqarrar, hamsuhan, elektravoz
B. istehzomuz, diqinafas, doktarant
C. islohat, behuzir, teleminatyura
D. taraddud, masalliq, federativ
10. Imlo qoidasiga koʻra toʻgʻri yozilgan soʻzlar qatorini toping.
A. injiner, hayifsan
B. indiks, hayxot
C. integral, hoshiya
D. demokratik, fahimli
11. Imlo qoidasiga koʻra berilgan soʻzlarning qaysi birida ikki undosh orasidagi —i— tovushi ortiqcha qoʻllangan? 1.~matin, 2.~xiroj, 3.~faqir, 4.~jazim, 5.~zigʻir, 6.~muhir
A. 1, 2, 3, 4, 5, 6
B. 2, 4, 5
C. 1, 5, 6
D. 1, 4, 6
12. Qaysi soʻz tarkibidagi qoʻsh udoshlardan birini tushrib qoldirish mumkin? 1.~tilli; 2.~nonning; 3.~ellar; 4.~qissa; 5.~yoʻlladi; 6.~ushshoq; 7.~karra
A. 1, 2, 3, 5, 6
B. 2, 3, 5, 6
C. 1, 3, 6
D. 3, 5, 6, 7
13. Yangi imlo qoidasiga koʻra qaysi qatordagi soʻzlarga I, II shaxs egalik qoʻshimchasi qoʻshilganda oʻzakdan soʻng tovush qoʻshib aytiladi va yoziladi?
A. parvo, obroʻ, mavqe
B. tilak, bek, tayoq
C. qorin, oʻgʻil, singil
D. Barcha soʻzlarga egalik qoʻshimchasi toʻgʻridan-toʻgʻri qoʻshiladi.
14. Ot yasovchi —indi— qoʻshimchasi qachon —undi— shaklida yoziladi?
A. Soʻz tarkibida fonetik oʻzgarish boʻlganda.
B. Oʻzagida u tovushi boʻlgan feʼllarga qoʻshilganda.
C. —indi— qoʻshimchasi faqat shu shaklda ishlatiladi.
D. Bir boʻgʻinli soʻzlarga qoʻshilganda.
15. “Oʻzbek tilining asosiy imlo-qoidalari” (1995) ga asosan har bir soʻzi bosh harf bilan yoziluvchi birliklar qatorini belgilang.
A. Mustaqillik kuni

- B. Xotira va qadrlash kuni
 C. O'zbekiston qahramoni
 D. Barchasidagi so'zlar bosh harf bilan yoziladi
16. Noto'g'ri yozilgan so'zlar qatorini toping.
 A. abstrakt, aksioner, arbitr
 B. valyuta, inflyatsiya, byudjet
 C. litsenziya, shosse, kompensatsiya
 D. byurokrat, broker, biznes
17. Qaysi juftlikda so'zlar xato yozilgan?
 A. tana, ta'na
 B. nasha, nash'a
 C. surat, su'rat
 D. mo'tadil, mo''tabar
18. Qaysi qatorda chiziqcha bilan yozish qoidasi buzilgan?
 A. kecha-yu kunduz
 B. qiy-chuvlashmoq
 C. 1991-yil
 D. Berilgan barcha birliklarda chiziqcha to'g'ri qo'yilgan.
19. Berilgan qaysi so'zlarda qo'sh undosh bir undosh sifatida talaffuz qilinadi?
 1. chaqqon; 2. million; 3. metall
 A. 1, 2, 3
 B. 2, 3
 C. 3
 D. 2
20. Qaysi qatordagi so'zlar to'g'ri yozilgan?
 A. oybaldoq, surinkali
 B. tajavuzkor, xushsuhun
 C. hovirlanmoq, xoynahoy
 D. hoyhoylamoq, xushmuomala
21. Qaysi qatordagi so'z to'g'ri yozilgan?
 A. ma'sul
 B. ma'sud
 C. ta'lat
 D. ma'yus
22. Qaysi qatordagi nuqtalar o'rnida —i— yoziladi?
 A. xushmuom ... la
 B. xushn ... d
 C. fus ... n
 D. muj ... moq
23. Tarkibida —ng— tovushi bo'lgan so'zlarni bo'g'inlarga ajratish haqidagi qaysi fikr to'g'ri?
 A. —ng— tovushidan oldin unli undan keyin undosh kelsa, —ng— ikkinchi bo'g'inda qoladi.

B. —ng— tovushi har doim oldingi bo‘g‘inda qolib keyingi bo‘g‘inga qo‘shilmaydi.

C. —ng— ikki unli o‘rtasida kelgan bo‘lsa, u birinchi yoki ikkinchi unli bilan bo‘g‘in hosil qilishi mumkin.

D. —ng— ikki unli o‘rtasida kelgan bo‘lsa, —ng— ikkinchi unli bilan birga bo‘g‘inga ajratiladi.

24. Ot yasovchi —indi— qo‘shimchasi qachon —undi— shaklida yoziladi?

A. So‘z tarkibida fonetik o‘zgarish bo‘lganda.

B. O‘zagida u tovushi bo‘lgan fe’llarga qo‘shilganda.

C. —indi— qo‘shimchasi faqat shu shaklda ishlatiladi.

D. Bir bo‘g‘inli so‘zlarga qo‘shilganda.

25. “O‘zbek tilining asosiy imlo-qoidalari” (1995) ga asosan har bir so‘zi bosh harf bilan yoziluvchi birliklar qatorini belgilang.

A. Mustaqillik kuni

B. Xotira va qadrlash kuni

C. O‘zbekiston qahramoni

D. Barchasidagi so‘zlar bosh harf bilan yoziladi

26. Noto‘g‘ri yozilgan so‘zlar qatorini toping.

A. abstrakt, aksioner, arbitr

B. valyuta, inflyatsiya, byudjet

C. litsenziya, shosse, kompensatsiya

D. byurokrat, broker, biznes

27. Qaysi juftlikda so‘zlar xato yozilgan?

A. tana, ta’na

B. nasha, nash’a

C. surat, su’rat

D. mo‘‘tadil, mo‘‘tabar

28. Qaysi qatorda chiziqcha bilan yozish qoidasi buzilgan?

A. kecha-yu kunduz

B. qiy-chuvlashmoq

C. 1991-yil

D. Berilgan barcha birliklarda chiziqcha to‘g‘ri qo‘yilgan.

29. Berilgan qaysi so‘zlarda qo‘sh undosh bir undosh sifatida talaffuz qilinadi?
\par 1. chaqqon; 2. million; 3. metall

A. 1, 2, 3

B. 2, 3

C. 3

D. 2

30. Qaysi qatordagi so‘zlar to‘g‘ri yozilgan?

A. oybaldoq, surinkali

B. tajavuzkor, xushsuhun

C. hovirlanmoq, xoynahoy

D. hoyhoylamoq, xushmuomala

31. Qaysi qatoridagi soʻz toʻgʻri yozilgan?

- A. ma'sul
- B. ma'sud
- C. ta'lat
- D. ma'yus

FONETIKA (DAVOMI)

1. 1995 yilda qabul qilingan imlo qoidasiga koʻra qaysi soʻzlarga joʻnalish kelishigi qoʻshimchasi qoʻshilsa, u morfologik qoida asosida yoziladi?

- A. eshik, teshik
- B. soʻroq, qarmoq
- C. varg, togʻ
- D. eshik, soʻroq, varg, bogʻ

2. 1995 yilda qabul qilingan imlo qoidasiga koʻra qaysi soʻzlarga joʻnalish kelishigi qoʻshimchasi qoʻshilsa, u fonetik qoida asosida yoziladi?

- A. faqat —g— undoshi bilan tugagan soʻzlarga
- B. faqat —gʻ— undoshi bilan tugagan soʻzlarga
- C. —g— va —gʻ— undoshlari bilan tugagan soʻzlarga
- D. —k— undoshlari bilan tugagan soʻzlarga

3. Quyidagi feʼl soʻz qoʻshilmalarining qaysi qoida (yozuv) asosida yozilishini belgilang. 1.~yoza beramiz, 2.~boroladi, 3.~ketaver.

- A. 1, 2 - morfologik, 3 - fonetik qoida asosida
- B. 2, 3 - morfologik, 1 - fonetik qoida asosida
- C. 3 - morfologik, 1, 2 - fonetik qoida asosida
- D. 1 - morfologik, 2, 3 - fonetik qoida asosida

4. Sovuqdan qulogʻim, burnim qizarib ketdi. Ushbu gapdagi fonetik yozuv qoidasi asosida yozilgan soʻzlar miqdorini aniqlang.

- A. 1 ta
- B. 2 ta
- C. 3 ta
- D. 4 ta

5. Sovuqdan oʻrtogʻimning qulogʻi, burni qizarib ketgan edi. Ushbu gapda qaysi soʻzlar morfologik yozuv qoidasiga koʻra yozilgan?

- A. sovuqdan, oʻrtogʻimning, qulogʻi, burni
- B. sovuqdan, oʻrtogʻimning, qulogʻi, burni, qizarib, ketgan
- C. sovuqdan, qizarib, ketgan
- D. qizarib, ketgan

6. Ekinlar sovuqdan qovjirab qolgan edi. Ushbu gapdagi fonetik yozuv qoidasi asosida yozilgan yasama soʻzlar miqdorini aniqlang.

- A. 1 ta
- B. 2 ta
- C. 3 ta
- D. Ushbu gapda fonetik yozuv qoidasi asosida yozilgan yasama soʻz mavjud emas.

7. Direktor yoshlarning teatr tashkil qilish haqidagi fikrini qo'lladi. Ushbu gapda shakliy yozuv asosida yozilgan so'zlar miqdorini belgilang.

- A. 1 ta
- B. 2 ta
- C. 3 ta
- D. 4 ta

8. Fonetik yozuv qoidasi so'zga qaysi qo'shimchalar qo'shilganda kuzatiladi?

- A. so'z yasovchi
- B. shakl yasovchi
- C. so'z o'zgartiruvchi
- D. so'z yasovchi, shakl yasovchi va so'z o'zgartiruvchi

9. —ib— qo'shimchasi bilan yasalgan ravishdoshlarga —di— zamon hosil qiluvchi qo'shimchasi qo'shilganda so'z qaysi yozuv qoidasi asosida yoziladi?

- A. fonetik yozuv
- B. morfologik yozuv
- C. shakliy yozuv
- D. fonetik va morfologik yozuv

10. Yevropaliklar O'rxun Enasoy yodgorliklari yozuvini nima deb atashgan?

- A. "runik" (sirli)
- B. "manixizm" (moniylikka oid.)
- C. "elegiyalar" (qabr toshi yozuvlari)
- D. "epistolylar xatlar" (nomalar)

11. Arab raqamlaridan yoki alifbo harflaridan keyin yarim qavs belgisi qo'yilganda, undan keyin kelgan gapning birinchi so'zi qay tarzda yoziladi?

- A. arab raqamlaridan so'ng yarim qavs belgisi qo'yilganda, undan keyin bosh harf, alifbo harflaridan keyin yarim qavs belgisi qo'yilganda kichik harf bilan yoziladi
- B. arab raqamlari yarim qavs bilan ishlatilganda, undan keyin kichik harf, alifbo harflaridan keyin yarim qavs belgisi qo'yilganda bosh harf bilan yoziladi
- C. arab raqamlari yoki alifbo harflari yarim qavs belgisi ishlatilganda undan keyin kichik harf bilan yoziladi
- D. arab raqamlari yoki alifbo harflari yarim qavs belgisi ishlatilganda undan keyin bosh harf bilan yoziladi

12. So'zlarni to'g'ri yozishga qaratilgan maxsus qonun-qoidalar majmui ... {—

- A. orfoepiya qoidalari deyiladi
- B. orfografiya qoidalari deyiladi
- C. grammatik qoidalar deyiladi
- D. fonetik qoidalar deyiladi

13. So'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga qaratilgan maxsus qonun-qoidalar majmui ... {—

- A. foepiya qoidalari deyiladi
- B. orfografiya qoidalari deyiladi
- C. grammatik qoidalar deyiladi
- D. fonetik qoidalar deyiladi

14. —q— undoshi bilan tugagan o‘zakka qaysi qo‘shimcha qo‘shilsa, so‘z fonetik yozuv qoidasiga binoan yoziladi?

- A. jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi qo‘shilsa
- B. egalik qo‘shimchasi qo‘shilsa
- C. jo‘nalish kelishigi va egalik qo‘shimchalari qo‘shilsa

D. —q— undoshi bilan tugagan o‘zakka qo‘shimchalar qo‘shilgach, so‘z doim morfologik yozuv qoidasi asosida yoziladi.

15. —mo‘jiza—, —mo‘tabar— kabi so‘zlarda tutiq belgisining tushirib qoldirilishi tilshunoslikning qaysi bo‘limida o‘rganiladi?

- A. fonetikada
- B. grafikada
- C. orfoepiyada
- D. orfografiyada

16. —teatr—, —tank—, —soldat— so‘zlari imlo qoidalarining qaysi biriga asoslanib yozilgan?

- A. fonetik yozuvga
- B. morfologik yozuvga
- C. shakliy yozuvga
- D. fonetik va shakliy yozuvlarga

17. 1.~husnbuzar 2.~husnxaT 3.~husnjamol 4.~husnsoqol Ushbu qo‘shma so‘zlarning qaysi birida imlo qoidasiga ko‘ra —husn— so‘zidan so‘ng —i— unlisi yoziladi?

- A. 1, 2, 3, 4
- B. 2, 3, 4
- C. 2, 4
- D. 2, 3

18. Qaysi qatordagi so‘zda qo‘sh undosh xato qo‘llangan?

- A. qo‘qqisdan
- B. muqaddam
- C. g‘ovvak
- D. mutaassib

19. Berilgan so‘zlardan qaysi biri bo‘g‘iz undoshi bilan boshlanishi kerak?

1.~xivich, 2.~xorg‘in, 3.~xurram, 4.~xovuch

- A. 1, 2, 4
- B. 2, 3, 4
- C. 2, 4
- D. 1, 3

20. Qaysi qatordagi so‘zlar to‘g‘ri yozilgan?

- A. muqarrar, hamsuhan, elektravoz
- B. istehzomuz, diqinapas, doktarant
- C. islohat, behuzir, teleminatyura
- D. taraddud, masalliq, federativ

21. Ot yasovchi —indi— qo‘shimchasi qachon —undi— shaklida yoziladi?

- A. So‘z tarkibida fonetik o‘zgarish bo‘lganda.
- B. O‘zagida u tovushi bo‘lgan fe’llarga qo‘shilganda.
- C. —indi— qo‘shimchasi faqat shu shaklda ishlatiladi.
- D. Bir bo‘g‘inli so‘zlarga qo‘shilganda.

22. Imlo qoidasiga ko‘ra berilgan so‘zlarning qaysi birida ikki undosh orasidagi —i— tovushi ortiqcha qo‘llangan? 1.~matin, 2.~xiroj, 3.~faqir, 4.~jazim, 5.~zig‘ir, 6.~muhir

- A. 1, 2, 3, 4, 5, 6
- B. 2, 4, 5
- C. 1, 5, 6
- D. 1, 4, 6

23. Yangi imlo qoidasiga ko‘ra qaysi qatordagi so‘zlarga I, II shaxs egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda o‘zakdan so‘ng tovush qo‘shib aytiladi va yoziladi?

- A. parvo, obro‘, mavqe
- B. tilak, bek, tayog
- C. qorin, o‘g‘il, singil
- D. Barcha so‘zlarga egalik qo‘shimchasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘shiladi.

24. Yangi imlo qoidasiga ko‘ra jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi qo‘shilganda fonetik o‘zgarish kuzatiladigan so‘zlar qatorini toping.

- A. tok, qishloq
- B. bug‘, sog‘
- C. varg, pedagog
- D. tog‘, bog

LEKSIKOLOGIYA

1. Qaysi gapda ko‘chma ma‘noli so‘z qo‘llangan?

- A. Alyorning vujudiga orombaxsh shabada yugurdi.
- B. U ko‘l yoqasiga kelib qolganini ham sezmedi.
- C. Choyxonachi yoshi elliklardan oshib qolgan bo‘lsa ham xuddi o‘smirlarday yengil qadam tashlardi.
- D. Barcha javoblarda.

2. 1. O‘t ishi-qovurmoq. 2. Bitta ham yovvoyi o‘t qolmasin. 3. Ko‘chadan o‘tsang, to‘g‘ri o‘t 4. Qalbida ishq o‘ti alangalandi. Ushbu gaplarning qaysi birida o‘t so‘zi bir so‘zning ko‘p ma‘nolari hisoblanadi?

- A. Birinchi va ikkinchi gaplarda
- B. Ikkinchi va uchinchi gaplarda
- C. Birinchi va to‘rtinchi gaplarda
- D. Barcha gaplarda

3. Rustam dehqonchilikning tilini yaxshigina o‘rgangan. Ushbu gapda qanday ma‘no ko‘chishi mavjud?

- A. Metafora
 B. Metonomiya
 C. Sinekdoxa
 D. ma'no ko'chishi bo'lmagan.
4. O'z jigiriga ham rahm-shafqat qilmaydilar! Ushbu gapda qanday ma'no ko'chishi mavjud?
 A. Metafora
 B. Metonomiya
 C. Sinekdoxa
 D. Vazifadoshlik.
5. Gapning ko'chma - tag ma'nosi ifodalangan qatorni toping.
 A. Bizni "homiy" lardan himoya qilg'il, degan sharq xalqida piching – duo bor. Xo'sh, janobi oliylari, qaysi sho'rlik xalq sizning "himoyangiz" ga qolishga intizor.
 B. Dunyoda o'zimizdan keyin qoldiradigan tuyog'imiz "faqat shul Otabekdir".
 C. –Sizga tekkuncha alvastiga tegsam bo'lasmidi?
 –Afsuski, yaqin qarindoshlar orasida nikoh man qilingan .
 D. Barcha gaplarda tag ma'no ifodalagan.
6. Qaysi qatorda omonimiya bir xil birliklar orasida hosil bo'lgan?
 A. Taxtaning o'rtasida ikkita ko'zi bor edi. –Eski buloqlarning ko'zlari ochildi.
 B. Senga bir gap tegdimi, cho'zaverasan. –Boring tezroq. Bitta –yarimta kelib kelib qolsa gap tegadi.
 C. Madamin bo'niga qo'yilgan aybnomadan tamom hovuridan tushdi. - Borishini bo'yniga qo'yaman.
 D. Uzoqdan bir kishining qorasi ko'rindi. –Qora kiyib, hali yig'lab yurgandir.
7. Kumush ham ariq yoqasiga kelib to'xtagan chingilin yigitga beixtiyor qarab qoldi. Ushbu gapdagi chingilin so'zining sinonimini toping.
 A. og'zin
 B. novcha
 C. kelishgan
 D. barchasi to'g'ri.
8. Qaysi qatorda metafora usuli bilan ma'no ko'chish hodisasi yuz bergan?
 A. Bahor kelinchakdek yasanib keldi
 B. Po'latjonning tili tanglayiga yopishib qolgandek.
 C. Quyoshning oltin qalami nur taratar edi.
 D. Barcha gaplarda metofora usuli mavjud.
9. 1.Baxil topsa bosib yer, botir topsa barcha yer 2.Yer sayyoramizning oltidan bir qismini tashkil qiladi 3.Yer haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda. Keltirilgan misollarda yer so'zi...
 A. bir so'zning turli ma'nolaridir
 B. bir so'zning turli shakllaridir
 C. shakldosh (omonim) va ko'p ma'nolidir.
 D. shakldosh omonim so'zdir

10. *Bajarmoq* so'zi quyidagi qaysi so'zlar bilan sinonim? 1. Ado etmoq
 2. O'tamoq 3. Bitirmoq 4. O'rinlatmoq 5. vajo qilmoq
- A. 1,2,3,4,5.
 B. 1,3,5.
 C. 1,2,3,5.
 D. 2,3,4,5.
11. Sinonimlar qatori berilgan javobni ko'rsating.
- a) afsus – afsuslanmoq – attang.
 b) belgi – nishon – alomat – ajoyib
 c) yaxshi – durust – tuzuk – ma'qul
 d) yuz – aft – bashara – chehra – husn
12. Qaysi qatordagi juftlik antonim emas?
- a) uzun-qisqa
 b) erta-kech
 c) oldi-olmadi
 d) do'st-dushman
13. "Uxlamoq" so'zining lug'aviy ma'nosi qaysi qatorda ko'rsatilgan?
- A. fe'l
 B. noaniq shakl
 C. holat
 D. A va B javoblari to'g'ri
14. "Daraxt" so'zining lug'aviy ma'nosi qaysi qatorda berilgan?
- A. O'simlik
 B. Ot
 C. Jamlovchi ot
 D. A va B javoblari to'g'ri
15. Qaysi qatorda "yer" so'zi ko'chma ma'noda qo'llangan?
- A. Bir vaqt yer osti dukillagandek bo'ldi.
 B. Yer sharining to'rtidan uch qismi suvlik.
 C. Boshqalardan kam yerim bormi?
 D. U ovqatni shoshib yer edi.
16. Quyidagi so'zlardan qaysi biri sinonimik qatorga kirmaydi?
- A. Afsus
 B. Nadomat
 C. Attang
 D. Pushaymon
17. Ma'noviy sinonimlar qaysi qatorda berilgan?
- A. Respublika-jumhuriyat
 B. Doston-poema
 C. Kuldi-jilmaydi
 D. Territoriya-hudud
18. "Men sizlarning olmangiz, xomligimda olmangiz" ajratib ko'rsatilgan so'z qaysi qatorda to'g'ri izohlangan?

- A. Ma'nosi bir – biriga yaqin so'zlar
 B. Bir so'zning ikki o'ringa qo'llanishi
 C. Bir xil shaklga ega bo'lgan bir so'z
 D. Bir xil shaklga ega bo'lgan ikki so'z
19. Uzukning ko'zi; oynaning ko'zi, ishning ko'zi, yog'ochning ko'zi, ajratib ko'rsatilgan so'z qanday izohlanadi?
 A. Omonim so'z
 B. Sinonim so'z
 C. Antonim so'z
 D. Polisemantik so'z
20. Qamishni bo'sh ushlasang, qo'lingni qiyadi. Seni hozir bo'sh qo'yaman. Ishdan bo'sh vaqtlarim kam. Ushbu gapdagi bo'sh so'zi shakl va ma'no munosabatiga ko'ra qanday nomlanadi?
 A. Omonim
 B. Antonim
 C. Ko'p ma'noli
 D. Bir ma'noli
21. Baland va chiroyli tog'lar. Ushbu gapdagi baland so'zining grammatik ma'nosi qaysi qatorda berilgan?
 A. Belgi
 B. Sifat
 C. Oddiy daraja
 D. B va C
22. Quyoshning oltin qalami nur tutar edi. Ushbu gapda ko'chimning qaysi turi qo'llangan?
 A. Metonomiya
 B. Metafora
 C. Sinekdoxa
 D. vazifadoshlik
23. Leksikologiya bo'limida nima o'rganiladi?
 A. so'zning grammatik ma'nosi
 B. so'zning lug'aviy ma'nosi
 C. so'zning o'z va ko'chma ma'nolari
 D. tilning lug'at boyligi
 E. B,C,D javoblari to'g'ri
24. Polisemantik so'zlar qaysi qatorda berilgan?
 A. Quloq, ish, odam, fe'l, tezlanish
 B. Ish, yo'l, yoqa, quloq, qo'l, ko'z
 C. Barcha qatorda
 D. A va V javoblari to'g'ri
25. Qaysi qatorda omonim so'zlar berilgan?
 A. Yuz, aft, bashara
 B. Yuz, tur, shim

- C. Yot, yon, ish
 D. O't, bir, tomir
26. "Metafora qaysi qatoridagi gapda uchraydi?
 1. Ariq bo'yida gullar ochilgan
 2. Tirnoqqa zor o'tdi.
 3. Butun Samarqand g'azabga keldi.
 4. Navoiyni o'qib chiqdim.
 5. B va C
27. Qaysi qatoridagi so'zlar ko'chma ma'noda qo'llangan?
 A. Qizil ko'ylak, qizil o'ngach, qizilcha
 B. Qora niyat, qora kun, qora qarg'a
 C. Tilla soat, tilla bola, tilla yigit
 D. Kumush qish, kumush choynak, kumush tola
 E. B va D javoblari to'g'ri
28. Qaysi qatorda shaxs – predmet unga bog'liq bo'lgan boshqa bir nom bilan atalgan?
 A. O'n qo'li hunar.
 B. Bizni "homiylar"dan himoya qilg'il.
 C. Osmon fonarini ham yoqdi shu onda.
 D. G'oz singari qo'nar qo'llarga.
 E. Quyoshli osmondek mag'rurdir chehrang.
1. Shakldosh (omonim) so'zlar qatorini toping.
 A. bob, tol, qiz, yoqa, ko'z
 B. kech, shim, tut, osh, til
 C. oltin, to'r, cho'qqi, yosh
 D. eshik, chang, kecha, tog'
2. Quyidagi gaplarning qaysi birida —gul— so'zi ko'chma ma'noda?
 1. ~Turmush go'zal va shirin, kundan-kun yashnar gulday. 2. ~Yashnamoqda gul turmush, biz tinchlikni istaymiz. 3. ~Topgan gul keltirar, topmagan bir bog' piyoz. 4. ~Sen uy ichining cho'risi bo'lma, guli bo'l, guli.
- A. 1, 3, 4
 B. 1, 4
 C. 1, 2, 3, 4
 D. 2, 4
3. O'zbek tili lug'atida o'z ichki imkoniyatlari asosida hosil bo'lgan so'zlar qatorini toping.
 A. ijarachi, vazirlik, guldasta, raqobatbardosh
 B. kitob, ma'no, ruchka, parta
 C. oftob, sahro, saraton, mavj
 D. kiyim, buyum, ketmon, o'rik
4. Tilshunoslikning leksikologiya bo'limiga oid atamalar qaysi qatorda berilgan?
 A. yordamchi so'zlar, bog'lama, hol
 B. ajratilgan bo'lak, undalma, kirish so'z

- C. umumxalq soʻzlari, koʻp maʼnoli soʻz, atama
 D. grammatik maʼno, undovlar, bogʻlovchi
5. Tildagi soʻzlarning qanday paydo boʻlishini oʻrgatuvchi lugʻat ... {—
 A. izohli lugʻat
 B. imlo lugʻat
 C. morfemik lugʻat
 D. etimologik lugʻat
6. Qaysi qatorda iboraning maʼnosiga toʻgʻri kelmaydigan soʻz berilgan?
 A. tepa sochi tik boʻldi — jahli chiqdi, achchiqlandi
 B. tekkanga tegib, tegmaganga kesak otadi — xira, tegajoq
 C. xamirdan qil sugʻurganday — oson, tez
 D. qoʻy ogʻzidan choʻp olmagan — moʻmin, yomonlik qilmagan
7. Qaysi qatorda ibora qoʻllangan?
 A. Aravakash sekin kulimsiradi.
 B. — Nega daming chiqmaydi, koʻruvding-ku!~ — dedi Toʻla.
 C. Qani, mehmonlar, dasturxondagilardan olinglar.
 D. Kumush tola milliy boyligimiz sanaladi.
8. Qaysi qatorda tasviriy ifoda maʼnosi notoʻgʻri berilgan?
 A. Pomir — dunyo tomi.
 B. Traktor — poʻlat etak.
 C. Pilla — kumush tola.
 D. Fargʻona — yashil vodi.
9. Qaysi qatordagi soʻzlar oʻzaro maʼnodoshlik (sinonimik) qatorini tashkil qilmagan?
 A. puxta, pishiq, chidamli
 B. rost, chin, haqqoniy, ochiq
 C. bahs, tortishuv, munozara, mubohasa
 D. obroʻ, eʻtibor, hurmat, nufus
10. Quyidagi maʼnodoshlardan (sinonim) qaysi biri belgini nisbatan kuchli ifodalaydi?
 A. yaxshi
 B. durust
 C. tuzuk
 D. binoyi
11. Qaddini ~ ... tutmoq—. Ushbu birikmadagi nuqtalar oʻrniga qaysi soʻzni qoʻyish mumkin?
 A. odil
 B. adl
 C. adil
 D. adl yoki odil
12. Qaysi qatordagi soʻzlar oʻzaro paronim emas?
 A. matal-maʼtal
 B. maʼtal-mahtal

C. dara-darra

D. da'vo-davo

13. Quyidagi so'zlarning qaysi birida shakldoshlik (omonimlik) ot va fe'l turkumi o'rtasida vujudga kelmaydi?

A. tush

B. to'r

C. tut

D. toy

14. "Vasldin so'z derga yo'q yoro manga, Hajr aro rahm ayla, yoro, manga, O'qing yetti xo'b yamon yoro manga, Malhami lutfing bila yoro manga".— Ushbu tuyuqdagi shakldosh so'zlar ma'nolari to'g'ri izohlangan javobni belgilang.

A. mador, yaragin, ey yor, yara

B. quvvat, ey yor, yaragin

C. mador, quvvat, ey yor, yara

D. quvvat, ey yor, yara, yaragin

15. —Mushfiq— so'zining lug'aviy ma'nosi berilgan qatorni toping.

A. kamtar, kamsuqum

B. oddiy, bechora

C. shafqat qiluvchi, shafqatli

D. mehribon, jonkuyar

16. —Mujda— so'zining ma'nodoshi (sinonimi)~ni toping.

A. novda

B. kiprik

C. xushxabar

D. ko'rinish

17. —Do'ppisi yarimta— iborasining ma'nodoshini toping.

A. beparvo

B. omadsiz

C. kambag'al

D. ishi yurishmagan

18. Qaysi so'zlardagi birikmalarda qo'llangan —band— so'zlari o'zaro shakldosh hisoblanmaydi?

A. gilosning bandi; ipning bandi

B. g'azalning bir bandi; odamlar bilan band

C. dilini band qilmoq; zirak bandi

D. o'qish bilan band; telefon band

19. Hoy, oting nima edi, qulunim, sho'rvang sovib qoldi!— Ushbu gapdagi —qulun— so'zining ma'nodosh (sinonim)~i qaysi qatorda berilgan?

A. qo'zichoq

B. toychoq

C. bo'taloq

D. buzoqcha

20. Bexiradlardan janobi tojdorlarga har roʻz, balki har soat xavf bordir.— A.Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” asaridan olingan ushbu gapdagi —bexirad— soʻzining ziddosh (antonim)~ini toping.

- A. dono
- B. kambagʻal
- C. bosqinchi
- D. dinsiz

21. 1/ U tarozi pallasiga qarab ish tutadigan odam. 2.~Yormat tarvuzni kesdi, bir pallasini oʻzi olib, ikkinchi pallasini Yoʻlchining oldiga qoʻydi. Ushbu gaplardagi —palla— soʻzining oʻzaro maʼno va shakl munosabati qaysi qatorda toʻgʻri izohlangan?

- A. oʻzaro shakldosh (omonim) soʻz
- B. oʻzaro ikkita mustaqil soʻz
- C. oʻzaro koʻp maʼnoli yagona soʻz
- D. oʻzaro paronim soʻz

22. 1.~Birovga chuqur qazisang, oʻzing yiqilasan. 2.~Bu gap chuqur maʼnoga ega. Ushbu gaplardagi —chuqur— soʻzlari oʻzaro maʼno va shakl munosabatiga koʻra qanday soʻz?

- A. koʻp maʼnoli soʻz
- B. shakldosh (omonim) soʻz
- C. zid (antonim) soʻz
- D. maʼnodosh (sinonim) soʻz

23. 1.~Bir qoshiq qonidan kech bu bechoraning. 2.~Kech kirib, hamma uy-uyiga tarqaldi. Ushbu gaplarda qoʻllangan —kech— soʻzlari oʻzaro qanday soʻz hisoblanadi?

- A. maʼnodosh soʻz
- B. shakldosh soʻz
- C. koʻp maʼnoli yagona soʻz
- D. zid soʻz

24. 1)~bitmoq (tugamoq); 2)~bitmoq (hosil bermoq); 3)~bitmoq (yozmoq). Ushbu shakldosh (omonim) soʻzlarga —di— oʻtgan zamon qoʻshimchasi qoʻshilsa, shakldoshlik munosabati qay tarzda boʻladi?

- A. Har uch soʻz doirasida oʻzaro shakldoshlik saqlanadi.
- B. Oʻzaro shakldoshlik yoʻqoladi.
- C. Birinchi va ikkinchi soʻzlar orasida shakldoshlik saqlanadi.
- D. Birinchi va uchinchi soʻzlar orasida shakldoshlik saqlanadi.

25. Quyidagi hodisalarning qaysilari faqat bir soʻz turkumiga oid soʻzlar doirasida kuzatiladi? 1)~koʻpmaʼnolilik; 2)~shakldoshlik (omonimiya.); 3)~maʼnodoshlik (sinonimiya.); 4)~ziddoshlik (antonimiya).

A. Sanalgan hodisalarning barchasi ikki soʻz turkumi doirasida ham kuzatilishi mumkin.

- B. 1, 2, 3, 4
- C. 1, 3, 4
- D. 1, 3

26. Quyidagi hodisalardan qaysi biri ikki va undan ortiq soʻz turkumlariga oid boʻlgan soʻzlar doirasida kuzatilishi mumkin?
- maʼnodoshlik (sinonimiya).
 - shakldoshlik (omonimiya).
 - zid maʼnolilik (antonimiya).
 - koʻpmaʼnolilik (polisemiya).
27. Oʻzaro bir soʻz turkumi doirasidagina shakldoshlik hosil qiluvchi soʻzlarni belgilang.
- ot
 - yoz
 - bogʻ
 - tosh
28. Quyidagi iboralardan qaysi biri shakldosh (omonim)lik xususiyatiga ega emas?
- boshga koʻtarmoq
 - qoʻl koʻtarmoq
 - bosh koʻtarmoq
 - burni koʻtarilmoq
29. Kimdir shunday kichkina teshikdan hoʻkiz sigʻishiga aql ishonmasligi toʻgʻrisida kishilarga gap maʼqullaydi. Ushbu gapda qoʻllangan chiqish kelishigi qaysi kelishik bilan maʼnodosh (sinonim) lik munosabatda boʻlishi mumkin?
- faqat —orqali— koʻmakchisi bilan
 - tushum kelishigi bilan
 - joʻnalish kelishigi bilan
 - oʻrin-payt kelishigi bilan
30. Qaysi gapda paronimlar notoʻgʻri qoʻllangan?
- Ularning hayoti shunchaki bir roʻzgʻor tebratish taxlitida oʻtdi.
 - Yoriq joyni yamash uchun rosa harakat qildi.
 - Qadr bilmas qarindoshdan qadr qilgan yod yaxshi.
 - Bir asrga tatigulik yillarni bosib oʻtdik.
31. 1. Koʻngildan koʻngilga yoʻl bor. 2. Nodir uni bir necha bor koʻzdan kechirdi. 3. Shunisi ham borki, keyingi vaqtlarda Azizbek Qoʻqonning yorligʻ va farmonlarini iltifotsiz qoldira boshladi.— Ushbu gaplarda qoʻllangan —bor— soʻzlari oʻzaro maʼno munosabatiga koʻra qanday soʻzlar?
- Har uchala gapdagi soʻzlar oʻzaro shakldosh soʻzlar
 - Birinchi va uchinchi gapdagi soʻzlar oʻzaro koʻp maʼnoli, ular esa oʻz navbatida ikkinchi gapdagi soʻzga nisbatan shakldosh soʻzlar
 - Ikkinchi va uchinchi gapdagi soʻzlar oʻzaro koʻp maʼnoli soʻzlar, ular esa birinchi gapdagi soʻzga nisbatan shakldosh
 - Har uchala gapdagi soʻzlar bir soʻzning turli maʼnolari
32. 1. Koʻngildan koʻngilga yoʻl bor. 2. Nodir uni bir necha bor koʻzdan kechirdi. 3. Shunisi ham borki, keyingi vaqtlarda Azizbek Qoʻqonning yorligʻ va farmonlarini iltifotsiz qoldira boshladi.

Berilgan qaysi gaplarda qo'llangan —bor— so'zi o'zaro ko'p ma'noli so'z hisoblanadi?

- A. birinchi va ikkinchi gaplardagi
- B. birinchi va uchinchi gaplardagi
- C. ikkinchi va uchinchi gaplardagi
- D. har uchala gapdagi

33. —yoqa— so'zi quyidagi qaysi gapda ko'chma ma'noda qo'llanmagan?

- A. Umar qamishzorni oralab, ko'l yoqasiga chiqdi.
- B. Kanalning ikki yoqasi bo'ylab qurilgan ko'p qavatli uylar juda ko'rkam edi.
- C. Sodiq ham o'lim yoqasida. Endi siz bilan ikkimizgina qoldik!
- D. Salim anchagacha yoqasining tugmasini o'tkaza olmadi.

SO'Z TARKIBI

1. "Terimchilarga" so'zi uchun yasovchi asos qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. ter
- B. terim
- C. terimchi
- D. terimchilar

2. O'shamisiz— so'zida urg'u qaysi bo'g'inga tushgan?

- A. 1
- B. 2
- C. 3
- D. 4

3. -li — yasovchi qo'shimchasiga sinonim bo'la oluvchi qo'shimchalar qaysi javobda berilgan?

- A. -ser, -lik, -dor
- B. -li, -ser, -no
- C. -ba, -bo, -ham
- D. -ser, -dor, -ba

4. Qaysi javobda yasama sifat berilgan?

- A. qizg'in
- B. tirik
- C. yolg'iz
- D. o'lik

5. —Qarsak— so'zining o'zagini toping.

- A. qars
- B. qarsa
- C. qar
- D. qarsak

6. Derazamning oldida bir tup O'rik oppoq bo'lib gulladi. Ushbu misralarda nechta yasama so'z bor?

- A. 1 ta
 B. 2 ta
 C. 3 ta
 D. 4 ta
7. Qaysi qatordagi soʻzlar maʼnoli qismlarga toʻgʻri ajratilgan?
 A. supur-in-di, chay-in-di
 B. yuv-in-di, ekran-lash-tir
 C. supur-indi, yuv-undi
 D. yuv-indi, chay-indi
8. —bolaginam— soʻzida —gina— qoʻshimchasi qanday qoʻshimcha hisoblanadi?
 A. soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimcha
 B. shakl yasovchi qoʻshimcha
 C. soʻz yasovchi qoʻshimcha
 D. yuklama hisoblanadi
9. Soʻz tarkibida —gina— soʻz oʻzgartuvchidan keyin kelsa u qanday qoʻshimcha hisoblanadi?
 A. soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimcha
 B. shakl yasovchi qoʻshimcha
 C. soʻz yasovchi qoʻshimcha
 D. qoʻshimcha emas yuklama hisoblanadi
10. Qaysi qatordagi soʻzlarda shakldoshlik (omonimlik) soʻz yasovchi bilan shakl yasovchi qoʻshimchalar doirasida kuzatiladi?
 A. tinchi, sen-chi
 B. ekin, kiyin
 C. qoʻshin, boʻyin
 D. chiqit, koʻchat
11. Tub soʻzni toping.
 A. beiz
 B. buyoq
 C. beor
 D. bezor
12. Maʼnoli qismlarga ajraladigan soʻzni toping.
 A. qoʻyin
 B. shovvoz
 C. unut
 D. unum
13. Salim aka bu yerlarni hosildor yerga aylantirish istagidami? Ushbu gapda qoʻllangan qoʻshimchalar miqdori va ularning vazifasiga koʻra turlari qaysi qatorda toʻgʻri koʻrsatilgan?
 A. 1 ta - soʻz yasovchi; 4 ta - shakl yasovchi; 3 ta - soʻz oʻzgartuvchi
 B. 2 ta - soʻz yasovchi; 3 ta - shakl yasovchi; 3 ta - soʻz oʻzgartuvchi
 C. 3 ta - soʻz yasovchi; 3 ta - shakl yasovchi; 4 ta - soʻz oʻzgartuvchi

- D. 2 ta - soʻz yasovchi; 3 ta - shakl yasovchi; 4 ta - soʻz oʻzgartuvchi
14. Salim aka bu yerlarga ekin ekib, uni unumdor yerga aylantirish istagida. Ushbu gapda qoʻllangan soʻz yasovchi qoʻshimchalar miqdorini toping.
- 1 ta
 - 2 ta
 - 3 ta
 - 4 ta
15. Tarkibida ikkita qoʻshimcha mavjud boʻlgan soʻzni toping.
- arralashmoq
 - gaplashmoq
 - soʻzlashmoq
 - qiqirlashmoq
16. Berilgan qaysi soʻz tarkibida —a— qoʻshimchasi soʻz yasovchi hisoblanadi?
- bora-bora
 - buramoq
 - qaltiramoq
 - Barcha oʻrinlarda shakl yasovchi.
17. Qaysi soʻz —oq— qoʻshimchasi bilan yasalgan?
- suvoq
 - shildiroq
 - uzoq
 - qoloq
18. Soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalar haqidagi qaysi fikr notoʻgʻri?
- soʻz birikmalarida soʻzlarni bir-biriga bogʻlashga xizmat qiladi
 - gap boʻlaklarini shakllantirishga xizmat qiladi
 - lugʻaviy maʼnoni qisman oʻzgartirishga xizmat qiladi
 - sanalganlarning barchasi toʻgʻri
19. Aqlli oʻzini ayblar, aqlsiz doʻstini. Ushbu gapdagi soʻz yasovchi qoʻshimchalar miqdorini aniqlang.
- 1ta
 - 2ta
 - 3ta
 - 4ta
20. Tuyalar suvsizlikka chidamliligi bilan boshqa choʻl hayvonlaridan ajralib turadi. — Ushbu gapda qoʻllanilgan soʻz yasovchi qoʻshimchalar miqdorini aniqlang.
- 3 ta
 - 4 ta
 - 5 ta
 - 6 ta
21. Mehmonlarning quvnoq qahqahasidan Mahmudning mudroq koʻzlari katta ochildi. — Ushbu gapdagi yasama soʻzlar sonini aniqlang.

- A. 1 ta
 B. 2 ta
 C. 3 ta
 D. 4 ta
22. —gach— —(-kach—, —qach)—, —a(-y)— —guncha— —(kuncha)— qo‘shimchalari vazifasiga ko‘ra qanday qo‘shimcha?
 A. so‘z yasovchi
 B. so‘z o‘zgartiruvchi
 C. so‘z shakli yasovchi
 D. sodda qo‘shimcha
23. “Qoramtir” so‘zida nechta so‘z yasovchi qo‘shimcha bor?
 A. 1 ta
 B. 2 ta
 C. 3 ta
 D. Bu tub so‘z.
24. Tub so‘zni belgilang.
 A. qo‘nim
 B. chiziq
 C. kesim
 D. so‘lim
25. Qaysi so‘zlar tarkibida bir tovushdan iborat so‘z yasovchilar mavjud?
 1.~kurak; 2.~sanoqsiz; 3.~sabotli; 4.~achchiq; 5.~badavlat; 6.~unumli
 7.~bo‘yoqsiz 8.~qoraymoq.
 A. 1, 3, 4, 5, 7
 B. 2, 3, 4, 7, 8
 C. 3, 4, 5, 6, 8
 D. 1, 2, 4, 7, 8
26. Qaysi qatoridagi so‘zlar tarkibidagi qo‘shimchalar o‘zaro shakldosh (omonim) qo‘shimchalar hisoblanmaydi?
 A. kelinchak, erinchak
 B. do‘sti, boyi (fe‘l)
 C. ishla, savala
 D. to‘kin, yashirin
27. —lan— qo‘shimchasi yordamida yasalgan so‘zlar qatorini toping.
 A. tayyorlan, oziqlan
 B. uylan, o‘ylan
 C. faxrlan, ikkilan
 D. shaklan, xayolan
28. Tarkibida birgina qo‘shimcha mavjud bo‘lgan so‘zni toping.
 A. ho‘plam
 B. isitma
 C. atamoq
 D. sig‘inmoq

29. Men uning bu uyda qiynalib yashaganligini angladim. Ushbu gapdagi yasama soʻzlar miqdorini aniqlang.
- A. 1 ta
 - B. 2 ta
 - C. 3 ta
 - D. 4 ta
30. Qaysi sifat maʼnoli qismlarga ajralmaydi?
- A. oshiq (yigit)
 - B. yamoq (koʻrpa).
 - C. yetuk (olim)
 - D. iliq (suv)
31. Soʻz yasalish hodisasi qaysi soʻz turkumlariga xos?
- A. barcha soʻz turkumlariga xos
 - B. mustaqil soʻz turkumlariga
 - C. faqat ot va feʼl turkumlariga
 - D. ot, sifat, feʼl, ravish turkumlariga
32. Soʻz yasovchi qoʻshimcha shakl yasovchidan soʻng qoʻshilgan yasama soʻzni belgilang.
- A. ivit/ma
 - B. qovur/ma
 - C. agʻdar/ma
 - D. yoʻqla/ma
33. Yasama soʻzni belgilang.
- A. gulduramoq
 - B. oʻchirmoq
 - C. pishirmoq
 - D. ichirmoq
34. Tub soʻzni belgilang.
- A. tupirmoq
 - B. qoraymoq
 - C. gapirmoq
 - D. qizarmoq
35. Togʻ balandligi sovuq edi shuning uchun kuzatuvchilar harorat pasayishi bilan oʻz ishlarini toʻxtatishga qaror qilishdi. Ushbu gapdagi yasama soʻzlar miqdorini aniqlang.
- A. 2
 - B. 3
 - C. 4
 - D. 5
36. Qaysi soʻz tarkibida ---moq--- shakldosh (omonim) qoʻshimcha sifatida ishlatilgan?
- A. salmoq
 - B. bormoq

C. chaqmoq

D. yashamoq

1. Йиғламсира, кулимсира, оқаринқира сўзларидаги қўшимчалар вазифасига кўра қандай қўшимчалар ҳисобланади?

A) шакл ясовчи

B) сўз ясовчи

C) сўз ясовчи ва шакл ясовчи ҳисобланади

D) феълнинг грамматик категорияларига мансуб қўшимчи ҳисобланади

E) ҳозирги ўзбек адабий тилида бу қўшимчалар ажратилмайди, юқоридаги сўзлар туб сўзлар ҳисобланади

2. Иккала қисми ҳам маъно англамайдиган жуфт сўзлар қаторини аниқланг?

A) қақир-қуқур, ували-жували, ажи-бужи

B) чала- чулпа, қора-қура, от-улов

C) гап-сўз, идиш-товоқ, икир-чикир

D) сап-салқин, ур-йиқит, эски-туски

E) чанг-чунг, эгри-бугри, хор-зор.

3. Қуйидаги гаптаги сўз ясовчи қўшимчаларни аниқланг.

Гуллаётган ўрикзор хира пардага бурканди.

A) -лаб, -зор, -да

B) -н, -ди, -га

C) -б, -ган, - зор

D) -ла, -зор

E) -нди, -ган, -ла

4. Мардикорчилик сўзи тўғри маъноли қисмларга ажратилган қаторни топинг.

A) мард-икор-чи-лик

B) марди-кор-чилик

C) марди-кор-чи-лик

D) мардикор-чилик

E) марди-корчилик.

5. Фақат шакл ясовчи қўшимча олган сўзлар қаторини аниқланг.

A) ўқиб чиқди, огринди, бошланди

B) келмоқда, уйда

C) ўқияпман, қизга, синфдош

D) келган, қўзичоқ, ўйнагин

E) ўнта, болага, камтарлик

6. Хунобгарчилик сўзи тўғри маъноли қисмларга ажратилган қаторни топинг.

A) хуноб-гар-чилик

B) хуноб-гарчи-лик

C) хуноб-гарчилик

Д) хун-об-гар-чилик

Е) хун-обгарчилик

7. Қуйидаги қўшимчалардан қайсилари тилшуносликка оид атамалар ясада иштирок этади?

1 -вчи 2 -нчи 3 -ма 4 -ағон 5 -ли 6 -шунос 7 -дош 8 -лик

А) 1,2,3,6

В) 1,3,5,7

С) 1,3,5,7,8

Д) 5,6,7

Е) барчаси

8. Қайси сўз туркумлари ясалмайди?

1) сифат 2) сон 3) олмош 4) равиш 5) тақлид сўзлар 6) ундов сўзлар

А) 1,4

В) 2,3

С) 1,2,3,4

Д) 1,2,3,4,5,6

Е) 2,3,5,6

9. Морфологияга оид атамалар қайси жавобда берилган?

А) ундов сўзлар, ундалма

В) ҳис-хаяжон гаплар, тақлид сўзлар

С) хайдаш-чақириш ундовлари

Д) А, С

Е) В, С, Д

10. Қайси қатордаги сўзларда бир хил вазифадаги қўшимчаларнинг икки марта қўшилишини кузатиш мумкин?

1 кичкинагина 2 ихчамгина 3 ярмиси 4 укаси 5 синглиси

А) 3,5

В) 1,3,5

С) 3,4,5

Д) 1,2,3,4,5

Е) тилда бир қўшимчанинг икки марта қўшилиши кузатилмайди.

11. Сўз ясовчи қўшимчалар ҳақидаги қайси ҳукм тўғри?

А) сўз ясовчи қўшимчалар ҳамма вақт бир сўз туркумидан бошқа сўз туркуми ҳосил қилади

В) баъзан сўз ясовчи қўшимчалар шакл ясовчи қўшимчалардан кейин қўшилиши мумкин

С) айрим сўз ясовчи қўшимчалар сўзларда ажралмас ҳолга келиб қолиши мумкин

Д) В, С

Е) барчаси тўғри

12. Ясама сўзларни аниқланг.

1 дукурла 2 букла 3 ишқала 4 ўйла 5 қашила 6 типирчила

А) 1,4

В) барча қаторда ясама сўзлар берилган

С) 1,2,4 ясама сўз, 3,5,6 - маъноли қисмларга ажралмайди

Д) 1,2,3,4

Е) берилган сўзларнинг барчаси ҳозирги ўзбек адабий тили учун туб сўз ҳисобланади .

13. бур-бура, чай-чайқа, тўз-тўзғи, юл-юлқа сўзларидаги тагига чизилган бирикмалар ҳақидаги қайси ҳукм тўғри?

А) бугунги кунда ажратилмайди, қотиб қолган қўшимчалардир

В) камунум сўз ясовчи қўшимчалар

С) феълга хос сўз ўзгартирувчи қўшимчалар

Д) шакл ясовчи қўшимчалар

Е) берилган жуфтликларнинг иккинчи қисми ҳозирги ўзбек адабий тилида ишлатилмайди

14. Қайси қатордаги сўзлар таркибида шакл ясовчи аффикслар қўлланган?

А) очик, ўроқ, ёйик

В) қўзичоқ, болалар, келинчак

С) тошқин, боғбон, гулла

Д) ўтлоқ, серсув, ишла

Е) бўша, бегубор, бўёқ.

15. Бирдан ортиқ мустақил маъноли сўзларнинг бирикувидан ҳосил бўлган янги сўзлар қаторини аниқланг.

А) губорсиз, шарсимон, ишчан

В) дўстлик, гулзор, қаламдон

С) садарайхон, сотиб олмоқ, туяқуш

Д) ишла, кўкар, бўша

Е) қардошларча, янгича, дўстона.

16. Оқаринқирамоқ, кулимсирамоқ феълларидаги қўшимчалар қандай қўшимчалар турига киради?

А) сўз ясовчи қўшимчалар

В) шакл ҳосил қилувчи қўшимчалар

С) сўз ўзгартирувчи қўшимчалар

Д) сўз ясовчи ва шакл хосил қилувчи қўшимчалар

Е) А,В,С

17. -ла қўшимчаси вазифасига кўра қандай қўшимча?

А) фақат феъл ясовчи қўшимча

В) от ва феъл ясовчи қўшимча

С) феъл ясовчи ва шакл ясовчи қўшимча

Д) от ва шакл ясовчи

Е) омоним қўшимча

18. Ясама сўзни топинг.

А) барчаси туб сўз

В) тиббий

- С) самимий
 Д) миллий
 Е) берилган сўзлар ясама сўзлар.
19. -ик қандай қўшимча?
 А) от ва сифат ясовчи
 В) сифат ясовчи
 С) от ясовчи
 Д) феъл ясовчи
 Е) от, сифат, феъл ясовчи.
20. Қайси сўз таркибида иккита сўз ясовчи қўшимча мавжуд?
 А) серсувроқ
 В) хўплам
 С) мехнаткашлардан
 Д) бошлагандик
 Е) пишириқларни
21. Деҳқончиликдан сўзида нечта морфема(маъноли қисм) бор?
 А) 5 В) 4 С) 3 Д) 2 Е) 6.
22. Мураккаб қўшимча -лан билан ясалган қаторни аниқланг.
 А) тайёрлан, озиқлан
 В) уйлан, ўйлан
 С) фахрлан, иккилан
 Д) шаклан, хаёлан
 Е) А,В ва С.
23. Қаторда ўзак + сўз ясовчи қўшимча + сўз ясовчи қўшимча шаклида сўз берилган?
 А) барчи сўзлар ўзак ва икки сўз ясовчи қўшимчалардан иборат
 В) пишиқчилик
 С) саноқсиз
 Д) тинчимас(одам)
 Е) барча сўзлар ўзак ва уч сўз ясовчи қўшимчадан иборат.
24. Ясама сўзларни топинг?
 А) йиғлаб юборди, айта олди
 В) ёзиб олди, ўқиб чиқди
 С) ёна бошлади, қараб қўйди
 Д) тортиб кўрди, олиб қўйди
 Е) жавобларда ясама сўз берилмаган.
25. Ўзаро синоним бўлмаган сўзлардан ҳосил бўлган жуфт сўзни аниқланг.
 А) эски -туски
 В) узуқ-юлуқ
 С) ўй-хаёл
 Д) соғ-саломат
 Е) мўмин-қобил

26. Қайси қаторда қўшма сўзлар берилган?
 А) ҳаво ранг, соатсоз
 В) сотиб олмоқ, кўкаламзорлаштириш
 С) калтафаҳм, аравакаш
 Д) жўҳориپоя. кечкурун
 Е) билим юрти, баён қилмоқ.
27. Қайси қаторда ясама сўз бор?
 А) дастурхонимизда
 В) ўйнатмоқ
 С) тушунтирмоқ
 Д) мақтанмоқ
 Е) ясама сўз берилмаган.
28. Қайси қаторда сўз морфемаларга (маъноли қисмларга) ажралади?
 А) қаҳқаҳа
 В) қаттиқ
 С) дағдаға
 Д) бирор
 Е) бугунги кунда ушбу сўзлар морфемаларга ажралмайди.
29. Қайси қаторда ясама сўз бор?
 А) бебаҳо
 В) бир неча
 С) таклиф қилмоқ
 Д) А ва В
 Е) А, В ва С
30. -и қўшимчаси вазифасига кўра қандай қўшимча ҳисобланади?
 А) сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи
 В) фақат сўз ўзгартирувчи
 С) фақат шакл ясовчи
 Д) фақат сўз ясовчи
 Е) шакл ясовчи, сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи.
31. Қуйидаги сўзларнинг қайси бири маъноли қисмларга бўлинади?
 А) карч В) гарчи С) берч Д) аянч Е) мурч
32. Қайси қаторда туб сўз бор?
 А) уйғоқ В) тарқоқ С) қувноқ Д) порлоқ Е) барчаси туб сўз
33. Салимининг юзи озгин, бўйи узунроқ, елкалари пучроқ эди. Ушбу гапдаги ясама сўзларнинг миқдорини аниқланг.
 А) 4та В) 3 та С) 2 та Д) 1 та Е) ясама сўз мавжуд эмас.
34. Берилган қатордан туб сўзни топинг.
 А) барча сўзлар туб сўз
 В) қуруқ, эркин
 С) тўкин (куз), соғин (сигир)
 Д) тўқмоқ, тармоқ
 Е) барчасида ясама сўз берилган.

35. Ёзма, ёзма' сўзлари қайси қаторда тўғри таҳлил қилинган.
- А) ҳар икки ҳолда ҳам ёз-асос, -ма шакл ясовчи қўшимча
 В) ёзма-ёз-ўзак, -ма шакл ясовчи қўшимча; ёзма' ёз-ўзак -ма-от ясовчи қўшимча
 С) ёзма ёз-ўзак -ма сифат ясовчи қўшимча, ёзма' ёз-ўзак -ма шакл ҳосил қилувчи қўшимча
 Д) ёзма ёз-ўзак -ма бўлишсизлик ҳосил қилувчи қўшимча, ёзма' ёз-ўзак -ма сифат ясовчи қўшимча
 Е) уларнинг маъноси урғуга боғлиқ бўлмай жумладагина шиклланади.
36. Бўлди феъли қайси қаторда феъл ясовчи вазифасида қўлланган?
- А) Бугун илмий анжуман бўлди.
 В) Эй яхши одам, сенинг йўлдошинг китоб бўлсин.
 С) Меҳнатнинг нони ширин бўлади.
 Д) Укам касал бўлди
 Е) В ва С.
37. Туб сўз берилган қаторни кўрсатинг.
 А) тиниқ В) оғриқ С) ямоқ Д) лойиқ Е) илиқ
38. Берилган сўзлардан қайси бири ҳозирги ўзбек адабий тилида туб сўзлар ҳисобланади?
- 1)ўтлоқ 2)қумлоқ 3)қишлоқ 4)тошлоқ 5)овлоқ 6)бўталоқ
 А) барчаси ясама сўзлар В)6 С)5,6 Д)3,5,6 Е)3,5
39. Берилган сўзларнинг қайси бирида ясалиш бир туркум доирасида юз берган? 1)ноқулай 2)болаларча 3)темирчи 4)қувла 5)гулла 6) ишларимиз.
- А) 1 ва 3 В)1,3,4,6 С)2,3,4,5 Д)4,5 Е)3,6
40. Сўзларни такрорлаш орқали янги маъноли сўз ҳосил бўлган қаторни белгиланг.
- А) кўз-кўз, эс-эс
 В) баланд-баланд, катта-катта
 С) хирмон-хирмон, омбор-омбор
 Д) барча жавоблар тўғри
 Е) сўзларни такрорлаш орқали янги сўзлар ҳосил бўлмайди; такрорий сўзлар турли грамматик маъно қўшиш учун хизмат қилади
41. Тўй сизсиз ўтмайди. Бу тўйнинг раҳбари сизсиз. Остига чизилган -сиз қўшимчаси...
- А) 1-сўзда сўз ясовчи, 2-сўзда сўз ўзгартирувчи
 В)1-сўзда сўз ўзгартирувчи, 2-сўзда сўз ясовчи
 С) ҳар иккаласида ҳам сўз ясовчи
 Д) ҳар иккаласида ҳам сўз ўзгартирувчи
 Е) ҳар иккаласида ҳам шакл ясовчи.
42. Қўшимчаларнинг вазифасига кўра қайси тури сўзга қўшилиб, унинг туркумини ўзгартира олади?

- А) сўз ясовчи қўшимчалар
- В) шакл ясовчи қўшимчалар
- С) сўз ўзгартирувчи қўшимчалар
- Д) А ва В
- Е) А, В ва С.

43. Сўз ясашиши ҳақида билдирилган қайси ҳукм нотўғри?

А) сўз ясовчи қўшимчалар баъзан шакл ясовчи қўшимчалардан кейин қўшилиши мумкин

В) қўшма сўзлардан ясовчи қўшимча ёрдамида янги сўз ясаш мумкин

С) жуфт ва такрорий сўзлардан ясовчи қўшимча ёрдамида янги сўз ясаш мумкин

Д) барча ҳукмлар нотўғри

Е) барча ҳукмлар тўғри.

44. Қайси қатордаги сўзларнинг ўзаги бир бўгиндан иборат?

1) қисқич 2) қисқармоқ 3) атов 4) яёв 5) ишлов 6) сайлов

А) 1,2,5,6 В) 1,3,5 С) 1,5,6 Д) 1,2,4,5,6 Е) 1,5

45. Қўшимчаларнинг вазифасига кўра қайси тури ўзлашма бўлиши мумкин?

А) сўз ясовчи В) шакл ҳосил қилувчи С) сўз ўзгартирувчи

Д) А, В Е) А, В, С

46. -ча қўшимчаси кичрайтириш шакли ҳосил қилган қаторни аниқланг.

1) қушча' 2) қу'шча 3) боғча' 4) бо'ғча

А) 1,3 В) 2,4 С) 1,3,4 Д) фақат 1 Е) фақат 3

47. Мураккаб қўшимчалар берилган қаторни топинг.

1) темирчилик 2) косибчилик 3) сўзлаш 4) ўзлаш 5) терлама 6) бир ёқлама

А) 1,3,5 В) 2,4,6 С) 1,2 Д) 5,6 Е) 1,3,6

48. Қайси қатордаги сўзнинг такрор қўлланилишидан қўплик маъноси англашилади?

А) Бозордан нима-нима олдинг

В) У тез-тез гапирди

С) Тур-тур кетамиз - деди акаси (эртакдан)

Д) Бўл-бўл раис бўл экан-да

Е) Шу-шу Собиржон қишлоқдан бош олиб кетди.

49. Ўзак маъносига таъсир этмайдиган қўшимчали сўзларни топинг.

А) қаламим, онамиз, ҳовлида, ўқидинг

В) китоб, сув, хонадон, этикдўз

С) кўчатлар, китобхон, ҳаво, қизил

Д) кучли, чиройли, мевали, гулли

Е) кийиниш, қуёнча, гулдон, узоқда.

50. *Тепкилашишларига* сўзи таркибида нечта сўз ясовчи, нечта шакл ясовчи, нечта сўз ўзгартирувчи қўшимчалар бор?

- А) 2сўз ясовчи, 3шакл ясовчи, 2сўз ўзгартирувчи
- В) 1сўз ясовчи, 3шакл ясовчи, 2сўз ўзгартирувчи
- С) 4шакл ясовчи, 2сўз ўзгартирувчи
- Д) 5шакл ясовчи, 2сўз ўзгартирувчи
- Е) 2сўз ясовчи, 2шакл ясовчи ва 3сўз ўзгартирувчи.

51. *Намарчиликларда* сўзи нечта маъноли қисмларга ажралади?

- А)2 В)3 С)4 Д)5 Е)6

52. Қуйидаги сўзларнинг қайси бири маъноли қисмларга бўлинмайди?

- А) юпанч В) севинч С) ўтинч Д) соғинч Е) биринч

53. Қуйидаги сўзларнинг қайси бири учта маъноли қисмга бўлинмайди?

- А) юпанч В) суянч С) таянч Д) ишонч Е) қувонч

54. Қандай сўзлар грамматик маъно ифодаламайди?

- А) олмош ва сон
- В) модал ва тақлид сўзлар
- С) ёрдамчи сўзлар
- Д) ундов сўзлар
- Е) барча сўзлар грамматик маъно англатмайди.

55. Қайси қаторда -лик қўшимчаси шакл ясовчи қўшимча вазифасини бажарган?

- А) тезлик, кўплик
- В) қишлик, шаҳарлик
- С) ойлик, катгалик
- Д) тезлик, шаҳарлик
- Е) бормоқлик, айтишлик.

56. Қайси қатордаги сўзлар маъноли қисмларга нотўғри ажратилган?

- А) абад-ий-ат
- В) йир-т-қич-лар-ча
- С) абад-ият
- Д) одим-ла-т-моқ
- Е) ўпка-ла-н-моқ

57. Қуйида берилган сўзларнинг қайси бирини маъносига кўра ҳар хил ўзак-негиз ва қўшимчага ажратиш мумкин?

1)боши 2)ўқи 3)гуллар 4)бойлар 5)терим

- А)1,2,3,4,5
- В)2,3,4,5
- С)3,4,5
- Д)4,5
- Е)5

58. *Электрлаштирилмоқ* сўзи нечта маъноли қисмдан иборат?

- А)1 В)2 С)3 Д)4 Е)5

59. Қайси сўз уч морфема (маъноли қисм)дан иборат?

- А) ростакам

- В) лойгарчилик
 С) ошначилик
 Д) мажбурият
 Е) берилган сўзлар икки морфемадан иборат
60. Қайси қаторда туб сўзлар берилган?
 А) ўйма(феъл), ўйиш
 В) ўйма(сифат), ўйиқ
 С) ўйма(сифат), ўйин
 Д) ўйиқ, ўйма нақш
 Е) берилганларнинг барчаси ясама сўзлар.
61. -са қўшимчаси авзифасига кўра қандай қўшимча?
 А) сўз ясовчи
 В) шакл ясовчи
 С) сўз ўзгартирувчи
 Д) А, В
 Е) А, В, С.
62. *Кўжимтироқ* сўзидаги қўшимчалар вазифасига кўра қандай қандай қўшимча ҳисобланади?
 А) сўз ўзгартирувчи
 В) шакл ясовчи ва сўз ўзгартирувчи
 С) сўз ясовчи, шакл ясовчи
 Д) шакл ясовчи
 Е) сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи.
63. -а қўшимчаси вазифасига кўра қандай қўшимча ҳисобланади?
 А) сўз ясовчи ва шакл ясовчи
 В) фақат сўз ўзгартирувчи
 С) фақат сўз ясовчи
 Д) фақат шакл ясовчи
 Е) шакл ясовчи, сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи.
64. Қайси қаторда туб сўз бор?
 А) савала
 В) шаршара
 С) илиқ
 Д) порлоқ
 Е) барчаси туб сўз
65. Ҳурматли меҳмонлар тўлатиб безатилган бир неча айлана столга таклиф қилинди. Ушбу гапдаги ясама сўзларнинг миқдорини аниқланг.
 А)6 В)5 С)4 Д)3 Е) ушбу гапда ясама сўз мавжуд эмас.
66. Ушбу гапда кўп маъноли -ма қўшимчаси билан хосил қилинган сўзлар берилган.
 А) айланма, қатлама
 В) эзма, боғлама
 С) уюшма, кўникма

Д) қовурма, бирикма
Е) барча қаторда кўп маъноли -ма қўшимчаси билан хосил қилинган сўзлар берилган.

67. Қайси қаторда ясама сўз берилган?

- А) мусобақаларда
- В) бир пайт
- С) келиб турмоқ
- Д) Ава В
- Е) В ва С

68. Унли товушларидан қайси бири сўзга қўшилиб унинг шаклини ўзгартиради??

- А) И,А
- В) У ва Ў
- С) О ва А
- Д) А ва Э
- Е) И ва У

69. Шахсиятига сўзи таркибида қандай қўшимча мавжуд?

- А) 2та сўз ясовчи, 2сўз ўзгартирувчи
- В) 1сўз ясовчи, 1шакл ясовчи, 1сўз ўзгартирувчи
- С) 1сўз ясовчи, 3сўз ўзгартирувчи
- Д) 1сўз ясовчи, 2сўз ўзгартирувчи
- Е) 1шакл ясовчи, 2сўз ўзгартирувчи

70. Ўзаро синоним бўлмаган сўзлардан ҳосил бўлган жуфт сўзни топинг.

- А) ола-була
- В) узуқ-юлуқ
- С) барчаси ўзаро синоним
- Д) соғ-саломат
- Е) мўмин-қобил

71. Қайси қатордаги жуфт сўзлар ўзаро -у, -ю боғловчиси ёрдамида деярли боғланмайди?

- А) ёр-биродар
- В) гап-сўз
- С) вақт-соат
- Д) ўй-хаёл
- Е) тўй-томоша

72. -и қўшимчаси вазифасига кўра қандай қўшимча ҳисобланади?

- А) сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи
- В) фақат сўз ўзгартирувчи
- С) фақат шакл ясовчи
- Д) фақат сўз ясовчи
- Е) шакл ясовчи, сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи.

MORFOLOGIYA

OT SO'Z TURKUMI

1. Faoliyat-jarayon nomini bildiruvchi otlarni aniqlang.
 - A.Tanlov, qaysarlik, gulchilik
 - B.Ipakchilik, sinov, terim
 - C.Falokat, muhtojlik, chopiq
 - D.Xayrlashuv, namgarchilik, ezgulik
1. Shu sevinch ikkovlariga ham kuch-g'ayrat, dadillik baxsh etgandek bo'ldi. Ushbu gapdagi mavhum otlar sonini aniqlang.
 - A.3
 - B.4
 - C.5
 - D.6
2. Mavhum otlarni toping.
 - A.Qo'rqinch, odamiylik, tarovat
 - B.Ishonch, dehqonchilik, haqiqat
 - C.Suyanch, duradgorlik, samimiyat
 - D.Yupanch, ustachilik, qabohat
3. O'rin-joy ma'nosini bildiruvchi otlarni aniqlang.
 - A.Mahalla, bostirma, bezak
 - B.Ko'cha, guzar, shahar
 - C.Qishloq, to'mlam, toshloq
 - D.Tugma, achitqi, qamishzor
4. Narsa nomlarini toping.
 - A.Bezak, siniq, ichki
 - B.Teshik, tiniq, tashqi
 - C.Tilak, uchuq, turtki
 - D.Kesik, yetuk, yozgi
5. -choq qo'shimchasi haqidagi qaysi fikr to'g'ri?
 - A. Lug'aviy va sintaktik shakl yasovchi
 - B. Sintaktik shakl yasovchi, so'z yasovchi
 - C. Lug'aviy shakl yasovchi, sifat yasovchi
 - D. Lug'aviy shakl yasovchi, ot va sifat yasovchi
6. Quyidagi birikmalardan qaysi birida shaxs yoki narsaga qarashlilik ma'nosi ifodalanmagan.
 - A.Ozodlik qadri, ona mehri
 - B.Toshkent ko'chalari, Navoiy mahallasi
 - C.Mustaqillik bayrami, o'qish kitobi
 - D.Erk tuyg'usi, ilon zahri
7. Qaratqich kelishigi quyidagi so'zlardan qaysilariga qo'shilganda belgisi qo'llanadi?
 - A.Sinf, bola, kitob

B. Har kim, kerilgan, Bobur

C. Biz, qush, yigit

D. Bahor, hayot, o'qigan

8. Egalik qo'shimchalaridan qaysi biri o'zakdan anglashilgan predmet yoki belgini kishidan boshqa narsalarga ham nisbatlaydi?

A. shaxs egalik qo'shimchasi

B. birinchi va ikkinchi shaxs egalik qo'shimchasi

C. birinchi shaxs egalik qo'shimchasi

D. ikkinchi shaxs egalik qo'shimchasi

E. ikkinchi va uchinchi shaxs egalik qo'shimchasi

9. Faqat mavhum otlar qatorini toping.

A. bola, daftari, qishloq

B. go'l, zafar, shahar

C. shodlik, sevgi, kulfat

D. yo'l, daraxt, vodiya

10. Mavhum otlar qatorini toping.

A. uyqu, jahl

B. soch, kiprik

C. quyosh, tutun

D. gul, orzu

11. Faqat birlikda qo'llaniladigan otlar qatorini toping.

A. Toshkent, Farg'ona, Qo'qon, Qarshi

B. bola, o'quvchi, temir, mis

C. bo'ron, qo'zg'olon, qo'l, muallim

D. ko'z, quloq, burun, g'ildirak

E. qo'mir, kerosin, benzin, sovg'a.

12. Tushum kelishigining belgisiz ishlatilishi asosan qaysi so'z turkumlariga xos?

A. ot turkumidagi barcha so'zlarga xos

B. faqat turdosh otlarga xos

C. ot, olmosh va sifatga xos

D. otva olmoshga xos

E. ot, son va olmoshga xos

13. Qaysi grammatik ma'no maxsus ko'rsatkichga ega emas?

A. bosh kelishik

B. otlarda birlik

C. bo'lishsizlik

D. A va B

14. O'zbek tilida otning qaysi shakli sintaktik munosabatni ko'rsatmaydi?

A. kelishik shakli

B. egalik shakli

C. birlik va ko'plik shakli

D. egalik, birlik va ko'plik shakli

E. otga xos bo'lgan uchala grammatik shakl ham sintaktik munosabatni ko'rsatadi.

15. Qaysi qatordagi soʻzlar faqat ot soʻz turkusiga mansub?
 A. kelma, oʻqima, tugma
 B. gazlama, childirma, koʻrsatma
 C. yasama, qaydnoma, toʻqima
 D. uchirma, koʻlma, bogʻlama
 E. yigirma, sekinlama, surma.
16. Koʻplik maʼnosi qoʻshimchasiz holda ifodalanadigan qatorni aniqlang.
 A. Har doim sof dil boʻlaylik
 B. Koʻchada bir qancha bola koʻrindi
 C. Bemor tezroq tuzalsa edi...
 D. Har rastada ming-ming doʻkon
 E. B va D
17. Koʻplik qoʻshimchasi chama, taxmini ifodalagan misolni toping.
 A. Onda-sonda ochilgan chanoqlar koʻk dengizda sadafdek yaltirardi
 B. Quvnashdi havasdan dil bilan koʻngillar
 C. Vatandoshlarim bilan quvonaman
 D. Adanglar bu ishingdan xursand boʻladilar
 E. Kechqurunlari boʻsh boʻlaman keling suhvatlashamiz.
18. Qaratqich kelishigini olgan otdan soʻng keluvchi soʻzda qanday qoʻshimcha mavjud boʻladi?
 A. koʻplik qoʻshimchasi
 B. shaxs-son qoʻshimchasi
 C. egalik qoʻshimchasi
 D. kelishik qoʻshimchasi
 E. hech qanday qoʻshimcha boʻlmaydi
19. Turlanish bilan bogʻliq tovush oʻzgarishi boʻladigan qatorini toping?
 A. kitob, xoʻroz, ittifoq
 B. samo, osmon, chodir
 C. boʻtaloq, chiroq, etik
 D. oʻqish, pedagog, yetti
 E. oʻlchov, chiniqish, ishtirok
20. Quyidagi —cha qoʻshimchasi bilan shakllangan soʻzlarni qaysi qatorida kuchaytirish maʼnosi ifodalanmagan?
 A. qizcha, koʻzacha, daftarcha
 B. kushcha, bolgʻacha, zarracha
 C. yulduzcha, bogʻcha, kitobcha
 D. novcha, yangicha, oʻzgacha
 E. ariqcha, koʻrpacha, yostiqla
21. —m egalik qoʻshimchasining vazifasi toʻgʻri ifodalangan javobni toping.
 A. feʼllarga qoʻshilib birinchi shaxsni ifodalaydi
 B. feʼllarga foʻshilib ot yasaydi
 C. unli bilan tugagan otlarga qoʻshilib qarashlilikni ifodalaydi
 D. feʼllarga qoʻshilib miqdor anglashuvchi ot yasaydi

E.to'g'ri javob yo'q

22. –ga qo'shimchasining ko'rinishlari to'g'ri belgilangan qatorni toping?

A. –k tovushi bilan bitgan otlarda –ka shakliga ega bo'ladi

B. g',q tovushi bilan bitgan otlarda –ka shakliga ega bo'ladi

C.mumtoz adabiyotda ga, na, a shaklida ham uchraydi

D.A,B va S

E.barcha javoblar noto'g'ri.

23. –lar qo'shimchasi taxmin ma'nosini anglatgan gapni aniqlang.

AOyimlar ancha kech qaytdilar

B.Karimlar uylarida edi ketishdi

C.Shifobaxsh suvlar inson uchun foydali

D. Qishloqqa ham o'n chaqirimlar bor.

24. Egallik qo'shimchalari qo'shilganda o'zakda o'zgarish bo'ladigan so'zlar qatorini toping.

A. qarmoq, etak, koptok, park, qoshiq

B.qaymoq, o'rik, eshik, o'rtoq, buloq

C. qishloq, quloq, huquq, talab, chelak

D.barmoq, bilak, ertak, ufq, zavq

E. ishtiyiq, o'q, eshik, ko'sak, istak

25. Qaysi qatordagi otlarga egallik qo'shimchalari qo'shilganda –k tovushi –g tovushiga aylanmaydi?

A.elak, yurak

B.bilak, chelak

C.tilak, ko'ylak

D.barcha qatordagi otlarga egallik qo'shimchasi qo'shilganda –k tovushi –g tovushiga aylanadi.

26. Qaysi qo'shimchalar tuslovchi qo'shimchalar deyiladi?

A.egallik qo'shimchalari

B.kelishik qo'shimchalari

C.shaxs-son qo'shimchalari

D.ko'plik shaklini hosil qiluvchi qo'shimcha

27. Mavhum otlarga –lar qo'shimchasi qo'shilganda ko'plik ko'rsatgichi qanday vazifani bajarish uchun xizmat qiladi?

A.morfologik vazifani bajaradi

B. sintaktik vazifani bajaradi

C.leksik ma'noni anglatadi

D. uslubiy vazifasini bajaradi

28.Ot turkumi uchun asosiy belgilar nimadan iborat?

A. o'ziga xos yasalish tizimiga ega va gapning har qanday bo'lagi vazifasida kela oladi.

B.shaxs-son, egallik va kelishik kabi grammatik ko'rsatkichlarga ega

C. ot, sifat, son, olmosh, fe'l va ravish bilan birga birika oladi

D.otning asosiy belgisi predmetlik ma'nosini ifoda etish

29. Boshqa turkumdagi so'zlar asosidan paydo bo'lgan atoqli otlarni toping.

- A.Asal, Ra'no, Lola, Anora
B.Alisher, Akrom, Rustam, Mosh
C.Yupiter, Mars, Xulkar, Sotiboldi
D.B va D

30.Ot yasovchi qo'shimchalarni toping.

- A.-chi, -moq, -bon, -m
B.-um, -sh, -b, -lik
C.-chi, -la, -cha, -dir
D.-k, -lik, -ma, -chi

31.Qo'shma otlar qatorini toping.

- A. gultojixo'roz, sadarayhon, namozshomgul, muzyorar
B. sohibjamol, tinchliksevar, ishyoqmas, o'zbilarmon
C. allakim, allaqanday, allaqachon, kimdir
D. ishlab chiqmoq, oh urmoq, nazar solmoq, payqamay qoldi

32.Har ikkala qismi ham mustaqil qo'llana ololmaydigan so'zlardan tashkil topgan juft otlar qatorini toping.

- A.ota-bola, aka-uka, bog'u bo'ston, chol-kampir
B.choy-poy, don-dun, temir-tersak, bola-chaqa
C.g'ala-g'ovur, ikir-chikir, alg'ov-dalg'ov, poyintar-soyintar
D. uvali-juvali, alg'ov-dalg'ov, och-yalang'och, past-valand

33.Harakat – holat (mavhum) ot yasovchi qo'shimchalarni toping.

- A.-loq, -xona, -zor
B.-k,-ni,-q
C.-g'ir, -dor,-in
D.-inch, -chilik, -garchilik
E.-chi, -don, -paz

34.-lik qo'shimchasi yordamida qaysi so'z turkumlaridan mavhum otlar yasab bo'lmaydi?

- A. otlardan
B. sifatlardan
C. sonlardan
D.B va S
E. ko'rsatilgan so'z turkumlaridan mavhum otlar yasaladi

35.Qaysi gapda tushum kelishigidagi ot belgisiz qo'llangan?

- A.Salim bosh chayqab, qotib-qotib kuldi
B.Har fasl o'z ishin bilsin

C. Hech qachon o'zing qilishing mumkin bo'lgan ishni bировga yuklab, uni tashvishga qo'yma

D.Cho'l qovinlari shirin bo'ladi

36.-gina qo'shimchasini olgan ot turkumiga oid so'zlarda ko'plik, kelishik yoki egalik qo'shimchalari qay tartibda joylashadi?

A. ko'plik, egalik, kelishik qo'shimchalari-gina qo'shimchasidan so'ng joylashadi

B.ko'plik, egalik, kelishik qo'shimchalari —gina qo'shimchasidan oldin yoki keyin joylashishi mumkin

C. ko'plik, egalik, kelishik qo'shimchalari —gina qo'shimchasidan oldin joylashadi

D.ko'plik qo'shimchasi —gina qo'shimchasidan oldin, egalik va kelishik qo'shimchalari esa undan so'ng joylashadi

37. Olmoshlardan ot yasalganda qaysi qo'shimchalardan foydalaniladi?

A.-lik

B.-sira,-si(n)

C.-day,-cha

D. A va S

38. Sifatlardan yasalgan otlar qaysi qatorda berilgan?

A. go'zallik, ezgulik, yaxshilik

B.chidamli, oriyatli, totli, uyatchan

C.bevaho, chiroyli, ozoda, mehribon

D. ko'rkam, suluv, barno, bevaho

39. Juft otlarning tarkibi haqidagi qaysi fikr noto'g'ri?

A. har ikki qismi hozirgi o'zbek tilida ishlatiladigan so'z bo'ladi

B. birinchi qismi hozirgi o'zbek tilida mustaqil ishlatilmaydi

C. ikkinchi qismi hozirgi o'zbek tilida ishlatilmaydi

D. har ikkala qismi hozirgi o'zbek tilida mustaqil ishlatilmaydi

40. Bordi-keldi tugadi . Ushbu gapdagi *bordi-keldi* birligi qaysi qatorda to'g'ri izohlangan?

A. juft fe'l

B. takroriy fe'l

C. juft ot

D. uyushiq fe'l

41. Qaysi qatordagi qo'shimchalar shaxs oti yasovchi qo'shimchalar hisoblanmaydi?

A.-soz, -dosh

B.-dor, -xo'r

C.-don, -gich

D.-gar,-xon

SIFAT SO'Z TURKUMI

1) Quyidagi qaysi so'zlar xususiyat bildiruvchi sifatlarni hisoblanadi?

A. pushti, qirmizi

B. xushbo'y, muattar

C. andishali, sho'x

D. mazali, yumaloq

2) Quyidagi so'zlarning qaysi biri rang nomini anglatmaydi?

A. qo'ng'ir

B. moviy

- C. sapsar
D. gunafsha
- 3) Bir narsa-buyum xususiyatiga ega emaslik belgisini bildiruvchi sifatlar yasovchi —siz— qo'shimchasi quyidagi qaysi qo'shimchalarga zid ma'noli (antonim) qo'shimcha hisoblanadi?
- A. -li
B. -dor
C. -mand
D. -li, -dor, -mand
- 4) .Qaysi qatorda sifat otlashmagan?
- A. Yaxshidan ot qoladi, yomondan - dod.
B. Qozonga yaqinlashsang qorasi yuqar, Yomonga yaqin yursang balosi yuqar.
C. Boy qursin, uyat-andishani bilmaydimi?
D. Quv, ichidan pishgan, fidoyi, jasur komandirni hamma sevadi.
- 5) Sifatlar otlashib, egalik ko'plik, kelishik qo'shimchalarini qabul qilsa, ular gapda qaysi gap bo'lagi vazifasida kela oladi?
- A. ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol
B. kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol
C. to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol, ega
D. to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol
- 6) Qaysi qo'shimchalar rang-tus sifatlarigagina qo'shilib, belgining me'yordan ozligini ifodalaydi?
- A. -mtir, (-imtir)
B. -ish
C. -roq
D. -mtir (-imtir), -ish
- 7) Mustaqil ma'noli o'zgarmas so'zlar qanday nomlanadi?
- A. son
B. sifat
C. olmosh
D. ravish
1. Sifat yasovchi —siz qo'shimchasi quyidagi fe'llardan qaysi birlari bilan zid ma'noli hisoblanadi? 1)-li; 2) -dor; 3) va-; 4)-mand; 5)ser-
- A.1, 2, 4, 5
B.2, 3, 4, 5
C.1, 2, 3, 5
D.1, 3, 4, 5
2. Qaysi qo'shimcha xoslik belgisini bildiruvchi sifat yasaydi?
- A. -iy(-viy)
B. -simon
C. -gi, -ki (qi)
D. -mand

3. Chizg'ich-yulg'ich so'zlaridagi qo'shimchalar qaysi qatorda to'g'ri izohlangan?

A. Sifat va ot yasovchi qo'shimcha bo'lib, o'zaro omonim

B. Ot va sifat yasovchi qo'shimcha bo'lib, o'zaro omonim

C. Ot yasovchi va lug'aviy shakl hosil qiluvchi qo'shimcha bo'lib, o'zaro ko'p ma'noli

D. Har ikkalasi ot yasovchi bo'lib, o'zaro ko'p ma'noli

4. Sofdil va jonkuyar odamlar bilan bu dunyo oboddir. Ushbu gapdagi sifatlar miqdori va turini aniqlang.

A. 3 ta: 2ta qo'shma, 1 ta sodda yasama

B. 4 ta: 2ta qo'shma, 2 ta sodda tub

C. 4 ta: 2ta qo'shma, 2 ta sodda yasama

D. 3 ta: 2ta qo'shma, 1 ta sodda tub

5. Qaysi qatordagi gap tarkibida ot+ot tipidagi qo'shma sifat berilgan?

A. Toshbag'ir odamdan yaxshilik kutma

B. Sofdil va jonkuyar odamlar bilan bu dunyo oboddir.

C. Nodon, kaltafahm odamdan yaxshi gap chiqmaydi.

D. Shirinsuxan, oqko'ngil insonlar mevali daraxtga o'xshaydi.

6. Qaysi gapdagi juft sifatlar yasama-yasama so'z shaklida tuzilgan?

A. Kasbning katta-kichigi bo'lmaydi.

B. U paytda qing'ir-qiyshiq ko'chalar ko'p bo'lgan.

C. Menga o'xshash esli-hushli yigitga zoriqib o'tirgan ekan.

D. U yoshligidan ota-onasiz katta bo'lgan

7. Ismlar tarkibiga kiruvchi so'zlarning ma'naviy turkumlarini belgilang.

A. sifat, olmosh, sifatdosh, harakat nomi

B. son, ot, ko'makchi, bog'lovchi

C. taqlidlar, ravish, yuklama, sifat

D. Ko'makchi, bog'lovchi, yuklama, fe'l

8. Qaysi so'z turkumiga oid so'zlar narsa-hodisalar, belgi-xususiyatlar, harakat-holatlarni atash ma'nosiga ega bo'lmaydi?

A. olmosh, ravish

B. sifat, fe'l

C. olmosh, son

D. olmosh, ko'makchi, bog'lovchi, yuklama

9. Quyidagi qo'shimchalarning qaysilari ravish tarkibida yaxlitlanib qolishi mumkin? 1) -ga; 2) -dan; 3) -da; 4) -i (-si); 5) -lar

A. 1, 2, 3, 4, 5

B. 1, 2, 3, 4

C. 1, 2, 4, 5

D. 1, 2, 3

10. Salimaning ko'ngli joyiga tushdi va aybdorlarcha tavassum bilan yigitga qaradi. Ushbu gapda ravish qanday vazifada kelgan?

A. hol

- B. sifatlovchi-aniqllovchi
 C. ega
 D. qaratqich-aniqllovchi
11. Qaysi gapda juft fe'llardan hosil qilingan ravish mavjud?
 A. Ishning kam-ko'stini tekshirib ko'r.
 B. Uning dedi-dedisi bilan bir narsa o'zgar olmaydi.
 C. Bu tashvishdan uzil-kesil qutuldim.
 D. Sizga bor-yo'g'imni aytdim-ku, oshna.
12. Ravish tarkibida qaysi egalik qo'shimchalari yaxlitlanib kelishi mumkin?
 A. I shaxs birlik va ko'plik qo'shimchalari
 B. II shaxs birlik qo'shimchalari
 C. III shaxs birlik qo'shimchalari
 D. barcha egalik qo'shimchalari
13. Faqat birlikda qo'llaniladigan otlar qatorini aniqlang.
 A. jurnal, gazeta, suv
 B. non, tuz, gul
 C. dala, sut, kitob, gaz
 D. un, shakar, guruch
14. Ba'zi ravishlar tarkibida qaysi kelishik qo'shimchalari yaxlitlanib qolgan?
 A. qaratqich, tushum, jo'nalish, chiqish kelishigi qo'shimchalari
 B. tushum, jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigi qo'shimchalari
 C. jo'nalish, o'rin-payt kelishigi qo'shimchalari
 D. jo'nalish, chiqish kelishigi qo'shimchalari
15. Shaxs otli birikmalar berilgan qatorni toping.
 A. katta yo'l, qizil gul
 B. qori Abdulla, baland bino
 C. zargar Karimjon, Salimboy sartarosh
 D. Abdulatif laqma, qiziquvchan Matmusa
16. Asliy sifatlar berilgan qatorni aniqlang
 A. Qotma, tonggi
 B. Bilimli, katta
 C. Yaxshi, keng
 D. O'smir, mevali
17. Asliy sifatlar qatorini toping.
 A. Sho'x, quvnoq, buyuk.
 B. Bilimli, chiroyli, eski.
 C. Zim-ziyo, qop-qorong'i.
 D. Oqish, qoramtir.
18. Faqat ozaytirma sifatlar berilgan qatorni toping.
 A. Ko'kimtir, ixchamgina.
 B. Kap-katta, och sariq.
 C. Yap-yangi, nim yashil.
 D. Tim qora, nim pushti.

19. Shakl-ko'rinish bildiruvchi sifatlar qatorini toping.

- A. Chiroyli, bexato.
- B. Katta, baland.
- C. Qora, qizil.
- D. Puchuq, yumaloq.

SON SO'Z TURKUMI

1) Ma'no jihatidan jamlovchi sonlar qaysi so'z turkumiga oid so'zlarga yaqin bo'ladi?

- A. olmoshlarga
- B. sifatlarga
- C. otlarga
- D. ravishlarga

2. Ma'no vazifasiga ko'ra tartib sonlar qaysi so'z turkumiga oid so'zlarga yaqin turadi?

- A. otlarga
- B. olmoshlarga
- C. sifatlarga
- D. ravishlarga

3. Ismlar tarkibiga kiruvchi so'zlarning ma'noviy turkumlarini belgilang.

- A. sifat, olmosh, sifatdosh, harakat nomi
- B. son, ot, ko'makchi, bog'lovchi
- C. taqlidlar, ravish, yuklama, sifat
- D. Ko'makchi, bog'lovchi, yuklama, fe'l

4. O'lchov so'zi ishtirok etgan gapni toping.

- A. Hosilning sakson foizi birinchi navga qabul qilindi.
- B. Yettovlon bir oromgohda dam oldik.
- C. Uzoqdan birovning qorasi ko'rindi.
- D. Qizlar hash-pash deguncha uch etakdan paxta terishdi.

5. Qo'shma sonlar qanday yoziladi?

- A. doim qo'shib
- B. doim ajratib
- C. sonlar qo'shma bo'lmaydi
- D. chiziqcha bilan

6. Yigirmata so'zida urg'u qaysi bo'g'inga qo'yilgan?

- A. 1 ga
- B. 2 ga
- C. 3 ga
- D. 4 ga

7. Son turini hosil qiluvchi qaysi shakl eski tilimiz va xalq so'zlashuv tili uchun xos?

- A. -tacha

- B. -ov
- C. -ovlon
- D. -ala

8. Qaysi gapdagi —birinchi— tartib sonini —ilk—, —dastlabki—, —avvalgi— kabi ma’nodoshlari bilan almashtirish mumkin?

A. Qonunlarga qat’iy rioya etish fuqarolarning birinchi burchidir.

B. Milliy istiqloлга birinchi qadam 1989-yil 21-oktabrda “Davlat tili haqida”gi qonunni qabul qilish bilan qo’yildi.

C. YU.A.Gagarinning nomi tarixda birinchi kosmonavt sifatida qoladi.

D. Hosilning sakson foizi birinchi navga qabul qilindi.

9. Qaysi qatordagi gapda —bir— so’zi gumon olmoshi ma’nosini ifodalaydi?

A. Sizni ko’chada bir kishi chaqiryapti.

B. Darsga bir Karim kelmadi.

C. Bir qor yog’adi, bir yomg’ir.

D. Ertaga bir dam olsam deyman.

10. Qaysi qatordagi gapda —bir— so’zi —faqat— (yuklama. ma’nosini bildirgan)?

A. Bir yomg’ir yog’di, aslo qo’yaver.

B. Bugun bir charchadim.

C. Vazifani bir men bajarmadim, xolos.

D. Bir qor yog’adi, bir yomg’ir.

11. Qaysi qatordagi gapda —bir— so’zi ayiruv bog’lovchisi vazifasida kelgan?

A. Sizni ko’chada bir kishi chaqiryapti.

B. Bir yomg’ir yog’di, bir yomg’ir yog’di aslo qo’yaver.

C. Quyosh bir ko’rinadi, bir bulutlar orasiga yashirinadi.

D. Darsga bir Nodir kelmadi.

12. Qaysi so’zlardan qo’shimchalar qo’shib jamlovchi sonlar yasalganda u fonetik yozuv qoidasiga binoan yoziladi?

A. ikki, uch, to’rt, besh, olti, yetti

B. ikki, uch, to’rt, besh

C. ikki, olti, yetti

D. uch, to’rt, besh

13. Qaysi qatorda umumxalq bayramlarini ifodalovchi tartib raqamli so’z birikmalari yangi imlo qoidasiga ko’ra to’g’ri yozilgan?

A. Sakkizinchi dekabr, 21 mart

B. yigirma birinchi mart, 1-sentabr

C. 9-May, sakkizinchi dekabr

D. Birinchi sentabr, 8-Dekabr

14. Yangi imlo qoidasiga ko’ra tartib sonlar qaysi gapda noto’g’ri yozilgan?

1. Men yigirma ikkinchi oktabrda Moskva shahrida bo’ladigan musobaqada qatnashaman.
2. Mamlakatimizda sakkizinchi dekabr dam olish kuni deb e’lon qilingan.
3. Sharq xalqlari 21-martni katta bayram sifatida nishonlaydilar.
4. O’zbek xalqi Birinchi sentabrni har yili tantanali nishonlaydi.

- A. 1, 2, 3, 4
- B. 2, 3, 4
- C. 2, 3
- D. 1, 2

15. Belgi ifodalovchi qanday soʻzlar sondan oldin kelib uning aniqlovchisi boʻlib keladi?

- A. Holat bildiruvchi sifatlar
- B. Maza-taʼm bildiruvchi sifatlar
- C. Rang-tus bildiruvchi sifatlar
- D. Berilganlarning hech biri sonning aniqlovchisi boʻla olmaydi.

16. Qaysi javobda arab raqamlarining rim muqobili notoʻgʻri ifodalangan?

- A. LXX - 70, yetmish
- B. D - 500, besh yuz
- C. SM - 900, toʻqqiz yuz
- D. SSD - 200, ikki yuz

OLMOSH SOʻZ TURKUMI

1. Koʻplikdagi kishilik olmoshlarining qaysi biri uslubiy talab bilan birlikni koʻrsatuvchi olmosh oʻrnida kelishi mumkin?

- A. I shaxs koʻplikdagi olmosh
- B. II shaxs koʻplikdagi olmosh
- C. III shaxs koʻplikdagi olmosh

2. Quyidagi olmoshlardan qaysi biri egalik qoʻshimchasi bilan qoʻllanmaydi?

- A. kim
- B. nima
- C. oʻz
- D. biz

3. Qaysi olmoshlar juft holda ham ishlatiladi?

- A. kishilik va koʻrsatish olmoshlari
- B. koʻrsatish, soʻroq, belgilash olmoshlari
- C. koʻrsatish va oʻzlik olmoshlari
- D. faqat koʻrsatish olmoshlari

4. Qaysi gapda olmosh ishtirok etmagan?

- A. Bahor andoqki, bulbul gul uzori toza istarmen.
- B. Na boʻldiki, siz shunchalar jim qoldingiz?
- C. Bolalar yugurgancha ketishdi, kimdir gullarga suv quya boshladi.
- D. ... baʼzi odamlar mehnatdan qochadilar.

5. Belgilash olmoshi berilgan qatorni toping.

- A. har yerda
- B. allaqachon
- C. hech yoqdan

- D. butun
6. Olmoshga xos bo'lmagan xususiyat qaysi qatorda berilgan?
- A. egalik qo'shimchasini oladi
 B. kelishik qo'shimchasini qabul qiladi
 C. so'z yasovchi qo'shimchasini qabul qiladi
 D. shaxs-son qo'shimchalarini qabul qiladi
7. Qaysi qatordagi gapda —bir— so'zi gumon olmoshi ma'nosini ifodalaydi?
- A. Sizni ko'chada bir kishi chaqiryapti.
 B. Darsga bir Karim kelmadi.
 C. Bir qor yog'adi, bir yomg'ir.
 D. Ertaga bir dam olsam deyman.
8. So'roq olmoshlariga quyidagi qo'shimchalardan qaysi biri qo'shilishi mumkin?
- A. shaxs-son qo'shimchalari
 B. egalik qo'shimchasi
 C. nisbat yasovchi qo'shimcha
 D. Sanalgan qo'shimchalar kishilik olmoshlariga qo'shilmaydi.
9. Kishilik olmoshlari turlanganda qanday fonetik hodisa kuzatiladi?
- A. tovush almashishi
 B. tovush tushishi
 C. tovush orttirilishi va tushishi
 D. fonetik o'zgarish kuzatilmaydi
10. So'zlovchining nutqi odatda kishilik olmoshlarining qaysi biriga qaratilgan bo'ladi?
- A. I shaxsga
 B. II shaxsga
 C. III shaxsga
 D. barcha shaxslarga
11. Kishilik olmoshlarining qaysi biri uslubiy talab bilan birlikni ham, ko'plikni ham ko'rsatuvchi olmosh o'rnida kelishi mumkin?
- A. biz, men
 B. siz, sen
 C. sen
 D. biz va siz
12. Olmoshlar tarkibida ko'rsatish ma'nosini kuchaytiruvchi so'zni toping.
- A. bu
 B. mana
 C. shu
 D. o'sha
13. Qaysi olmosh o'rnida —faqir—, —kamina— so'zlari ma'nodosh (sinonim) sifatida qo'llanishi mumkin?
- A. —men— o'rnida
 B. —biz— o'rnida

- C. —o‘z— olmoshi o‘rnida
14. Qanday so‘zlar gap tarkibida boshqa so‘zlarga nisbatan kuchliroq ohang bilan aytiladi?
- kishilik olmoshlari
 - so‘roq olmoshlari
 - ega vazifasida kelgan so‘z
 - kesim vazifasida kelgan so‘z
15. Quyidagi qaysi so‘zlar ba‘zan nutqda —men— kishilik olmoshi o‘rnida qo‘llanishi mumkin? 1. ~kamina; 2. ~kishi; 3. ~faqir; 4. ~banda
- 1, 2, 3, 4
 - 1, 2, 3
 - 1, 3, 4
 - 1, 2
16. Tinglovchiga ishora qiluvchi shaxs olmoshlarini belgilang.
- men, biz
 - sen, siz
 - u, ular
 - kamina, faqir
17. Tarkibida belgilash olmoshi mavjud gapni toping.
- Buncha kitobni qachon o‘qishga ulgurdingiz?
 - Ushbularni sizga ma’lum qilishni lozim deb bilaman.
 - Mana bu kitobni men sizga o‘qishga beraman.
 - Berilgan gaplarda belgilash olmoshlari qo‘llanmagan.
18. Belgilash olmoshlari qaysi olmoshlardan hosil qilinishi mumkin?
- faqat so‘roq olmoshlaridan
 - so‘roq va ko‘rsatish olmoshlaridan
 - so‘roq va kishilik olmoshlaridan
 - so‘roq va o‘zlik olmoshlaridan
19. Qiziq voqea ekan. Shunday voqeani oldin ham eshitgandim. Ushbu gapdagi —shunday— so‘zi qaysi qatorda to‘g‘ri izohlangan?
- belgilash olmoshi
 - ko‘rsatish olmoshi
 - sifat
 - ravish
20. Qaysi qatordagi gapda olmosh belgiga ishora qilgan?
- Shundoq voqeani oldin ham bir eshitganman.
 - Unga bergan va‘damning ustidan chiqdim.
 - Bunda bor harorat, muhabbat, shafqat
 - “Mana bunisi Manzuraxonga”, — deb uzatdi.
21. Qaysi qatordagi gapda gumon olmoshi qo‘llanmagan?
- Ali Qushchi allanimalarni o‘ylab ketdi.
 - Vaqt allamahol bo‘lib qolgan edi
 - Negadir taftishchining ovozi menga yoqmadi.

- D. Ot nima uchundir o'rnidan jilmasdi.
22. Qaysi qatorda belgilash olmoshi ishtirok etgan gap berilgan?
- Har kim o'z qilmishiga yarasha mukofot oladi.
 - Hech bir his aqldan ustun bo'lmaydi.
 - Siz bilan allaqayerda uchrashganmiz.
 - Eshik orqasidan kimningdir xirgoyisi eshitalardi.
23. Qaysi gapda o'zlik olmoshi hurmat ma'nosida qo'llangan?
- O'zlari xon, ko'lankalari maydon.
 - Rais amakim o'zlari kelib ketdilar.
 - Donolar uchun o'zlarining hayotlari o'zlariga ravshan.
 - O'zlarimi, kelsinlar!
24. Qaysi qatordagi gapda o'zlik olmoshi o'rnida kishilik olmoshini qo'llab bo'lmaydi?
- Rostini aytsam o'zim ham unchalik yomon bola emasman
 - Qurvonbibi fotiha to'yidan keyin biroz o'ziga kelgan edi
 - Bu ishlarni qilgan o'zi
 - Yutuqlar o'zimizniki
25. Qaysi gapda narsa-hodisa so'rog'i belgi-xususiyat so'rog'i o'rnida qo'llangan?
- Nega uni otdami, aravadami eltib qo'ymadi
 - Kechagi gaplardan keyin qaysi yuzi bilan boradi
 - Nima ishlari bor ekan? – so'radi Zulayho xola
 - Yo qudratingdan, bu qanday odam?
26. Qaysi gapda belgilash olmoshi ot o'rnida qo'llangan?
- Dildorning bori gaplari haqiqat edi
 - Har bir inson o'z baxti uchun kurashadi
 - Ovozi har qachongidan ham ta'sirliroq edi
 - Hamma perronda, hamma o'z jigarini qidiradi
27. Har kim ko'z oldida bir narsa topib, shunga ko'z tikkan va u narsada Zebi o'z otasini, Qurvonbibi o'z erini, Salti qovog'idan qor yog'ib turgan sovuq bir so'fini ko'rardi. Ushbu gapda nechta o'rinda olmosh qo'llangan?
- 5
 - 4
 - 6
 - 7
28. Olmoshlar quyida berilgan birliklardan qaysi biri o'rnida almashinib qo'llaniladi?
- so'z o'rnida
 - so'z birikmasi o'rnida
 - gap o'rnida
 - barcha o'rinda
29. Qaysi gapda ko'rsatish olmoshi so'z ma'nosini aniqlab kelgan?
- Bu cholni butun yurt izzat qilardi

- B. Bu tushmi yo xayol, bu na turli kuy...
- C. Mana buni aytsa bo'lar eng oliy zo'r muammo
- D. A B va S

30. Qaysi gapda ko'rsatish olmoshi gap o'rnida qo'llangan?

A. Kim ko'p o'qisa, u ko'p biladi

B. U Saidiy bilan do'st edi, bu do'stlik o'talarini ham munosabatdor qilgan edi

C. Istagim shuki, doimo tinchlik bo'lsin

D. Kitobni ko'p o'qisangiz, undan ko'p hikmat topasiz

31. O'zimni moziyning bag'riga urdim

Va shu on shukrona aytib qaytdim men

Kimdir ko'rmay ketgan baxtni men ko'rdim

Kimdir aytmay ketgan so'zni aytdim men. She'rdagi qanday olmoshlar ishtirok etgan?

A. o'zlik, so'roq, kishilik va ko'rsatish olmoshlari

B. gumon, kishilik, o'zlik va so'roq olmoshlari

C. kishilik, ko'rsatish, so'roq va gumon olmoshlari

D. gumon, o'zlik va kishilik olmoshlari

FE'L SO'Z TURKUMI

1. Qaysi qatorda holat fe'llari berilgan?

A. unmoq, jimirlamoq, ikkilanmoq

B. yiqilmoq, bo'yamoq, o'ylamoq

C. porlamoq, ketmoq, tegmoq

D. sarg'aymoq, tekislaroq, bermoq

2. Qaysi qatorda o'timli fe'llar qo'llangan?

A. almashmoq, joylashmoq, kuymoq

B. o'xshamoq, jiringlamoq, so'ramoq

C. o'qimoq, jilmaymoq, kiyinmoq

D. joylashtirmoq, almashmoq, yaxshi ko'rmoq

3. Qaysi gapda orttirma nisbat shaklidagi fe'l qo'llangan?

A. Yo'lga chiqqan bahodirga ota-onasi yoki suyuqlisi non tishlatgan

B. Bolalar kitob, jurnal, gazetalar o'qigani tez-tez keladigan bo'ldilar

C. Bolaga ins-jins ziyon yetkazmasin deb, ona o'z go'dagi yostig'i ostiga non qo'ygan.

D. A va S

4. Bir kuni chol bechora qo'li titrab, osh suzib berilgan kosasini tushirib sindirdi. Ushbu gapda qaysi nisbatdagi fe'llar qo'llanilgan?

A. o'zlik, majhul, orttirma nisbatlar

B. aniq, majhul, orttirma nisbatlar

C. orttirma, birgalik, aniq nisbatlar

D. majhul, birgalik, aniq nisbatlar

5. Qaysi gapda o'zlik nisbat shaklidagi gap berilgan?
- Ammo kampirning dodiga odam tez to'plandi
 - Belbog'imga bitta kulcha tugilgan
 - Shundan keyin yigit otasini hovlining bir chekkasidagi zax uyga ko'chirdi
 - Yo'lga chiqqan bahodirga ota-onasi yoki suyuqlisi non tishlatgan
6. Qaysi gapda birgalik nisbat shaklidagi gap berilgan?
- Boshida tashvishi bo'lishiga qaramay, bolani erkalashga, tarbiyalashga vaqt topdi
 - Alisher uyga kirishi bilan qolganlar jim bo'lishdi
 - Har bir voqea-hodisaga katta mas'uliyat bilan yondashishimiz kerak
 - barcha javoblar to'g'ri
7. 1.Qushlar uni yaxshi ko'rishib, Mayna deb ism qo'yishibdi 2.Yozuvchi turmushni har taraflama o'rganishi, buning uchun uning hamma sohalaridan xabardor bo'lishi kerak. Ushbu gaplardagi fe'llarda qo'llangan —ish qo'shimchasi haqidagi qaysi hukm to'g'ri?
- ikkala gapda birgalik nisbat shakli hosil qilingan
 - birinchi gapda harakat nomi, ikkinchi gapda birgalik nisbat shakli hosil qilingan
 - birinchi gapda birgalik nisbat, ikkinchi gapda harakat nomi shakli hosil qilingan
 - ikkala gapda harakat nomi shakli qo'llanilgan
8. Qaysi qatordagi gapda o'tgan zamon sifatdoshi qo'llangan?
- Yoqimli yoz shabadasi endigina qad ko'tarib kelayotgan yosh nihollarni tebratar edi
 - Vahobjon boyagi qiz ko'rsatgan uy eshigining tugmasini bosdi
 - Bilmaslik ayb emas, bilmasligini bo'yniga olmaslik ayb
 - Onang ko'zlariga boqib, uning his-xohishlarini o'rgan
9. Bola boshini qo'llari orasiga qo'yib, Boysun tog'i uzra charx urayotgan bulutlarga qarab jim qoldi. Ushbu gapda nechta o'rinda fe'lning vazifa shakllari qo'llangan?
- 4
 - 2
 - 5
 - 3
10. Boysariboy o'n ming uyli Qo'ng'iro't eli bilan ko'chib borgach, Ko'kqamish ko'li atrofida mollarini semirtirib, yaylovda yayrab yotadi. Ushbu gapda nechta o'rinda ravishdosh qo'llangan va ular qaysi nisbat shakllarida?
- 3 o'rinda; o'zlik, orttirma va aniq nisbatlarda
 - 4 o'rinda; aniq, orttirma, nisbatlarida
 - 2 o'rinda; aniq va o'zlik nisbatlarida
 - 3 o'rinda; aniq va orttirma nisbatlarda
11. Qaysi qatordagi ravishdosh holat ma'nosini ifodalagan?
- Toqqa chiqqach, osmonning pastligini his qildi

- B. Bobur gulni yana bir hidlab, boshidagi sallasining qatiga qistirib qo'ydi.
C. Gapni bilib-bilmay gapirmaslik kerak
D. B va S

12. Qaysi gapdagi fe'l tarkibida ko'makchi fe'l mavjud?

- A. Hakim bobo har bir niholni parvarish qilardi
B. O'yin-kulgi, askiya yarim kechagacha davom etdi
C. Onam bilan miriqib suhbatlashdim
D. Choyxonachi patnisda non bilan qand-qurs, kabobpaz kabob olib keldi

13. 1. U sumkasidan kitobini chiqardi. 2. U doim aylanishga chiqardi. Ushbu gaplardagi –ar qo'shimchasini izohlang.

- A. 1-gapda orttirma nisbat, 2-gapda aniq nisbat
B. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda orttirma nisbat
C. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda birgalik nisbat
D. Har ikkala gapda orttirma nisbat

14. Saida o'rtog'i bilan shu qarorga kelishdi. Ular o'qishga kelishdi. Ushbu gaplardagi kelishdi so'zining nisbatini aniqlang.

- A. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda birgalik nisbat
B. 1-gapda birgalik nisbat, 2-gapda aniq nisbat
C. Har ikkala gapda birgalik nisbat
D. Har ikkala gapda aniq nisbat

15. U yuziga belbog'ini tashlab ko'rpachaga cho'zildi. Lag'mon ingichka qilib cho'zildi. Ushbu misollardagi cho'zildi so'zining nisbatini aniqlang.

- A. 1-gapda majhul nisbat, 2-gapda o'zlik nisbat
B. 1-gapda o'zlik nisbat, 2-gapda majhul nisbat
C. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda majhul nisbat
D. Har ikkala gapda majhul nisbat

16. Qaysi so'zlardan bir xil grammatik shakl bilan ham majhul, ham o'zlik nisbat hosil qilish mumkin?

- A. Kiymoq, taramoq, bermoq
B. Sevmoq, ko'rmoq, tayyorlamoq
C. Olmoq, o'qimoq, bormoq
D. Doqmoq, yozmoq, to'plamoq

17. Ushbu so'zlardan qaysilari orttirma nisbatda? 1) shoshir; 2) gapir; 3) botir; 4) chaqir; 5) pishir; 6) eskir; 7) ichir; 8) tushir;

- A. 1, 2, 3, 5, 8
B. 2, 3, 5, 7, 8
C. 1, 3, 5, 7, 8
D. 1, 4, 5, 6, 7

18. Ushbu so'zlardan qaysilari aniq nisbatda? 1) shoshir; 2) gapir; 3) botir; 4) chaqir; 5) pishir; 6) eskir; 7) ichir; 8) tushir;

- A. 2, 4, 6
B. 1, 2, 6
C. 2, 5, 7

D. 4, 7, 8

19. 1.Gul ochildi. 2.Yig'ilish ochildi. Ushbu gaplardagi fe'llarning nisbatini aniqlang.

A. 1-gapda o'zlik nisbat, 2-gapda majhul nisbat

B. 1-gapda majhul nisbat, 2-gapda o'zlik nisbat

C. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda majhul nisbat

D. Har ikkala gapda majhul nisbat

20. Shart mayli shaklidan keyin qaysi vositani keltirish orqali taxmin-gumon ma'nosi ifodalanadi?

A.Shaxs-son shaklini

B.To'liqsiz fe'llarni

C.Kerak so'zini

D.Barcha javoblar to'g'ri

21. Men vazifani bajaray. U hovlisini ancha kengaytirdi. Ushbu gaplardagi fe'llar tarkibida kelgan —ay qo'shimchasi qaysi javobda to'g'ri izohlangan?

A. Bu qo'shimcha omonim bo'lib, 1-gapda buyruq-istak mayli, 2-gapda fe'l yasovchi qo'shimcha

B. Bu qo'shimcha omonim bo'lib, 1-gapda fe'l yasovchi qo'shimcha, 2-gapda buyruq-istak mayli qo'shimchasi

C. Bu qo'shimcha omonim bo'lib, 1-gapda ravishdosh shakli, 2-gapda fe'l yasovchi qo'shimcha

D.Har ikkala gapda buyruq-istak mayli ko'shimchasi

22. Fe'l asosiga zamon va shaxs-son qo'shimchalarini qo'shish bilan shakllanadigan mayl qaysi?

A.Xabar

B.Shart

C.Buyruq-istak

D.Barchasi to'g'ri

23. Quyidagi shakllardan qaysi biri kelasi zamon hosil qiladi? 1) -(a. y; 2) -(a.r; 3) -di; 4) -moqda; 5)-ajak; 6) -gandi; 7)-moqchi

A.2, 3, 6, 7

B.3, 5, 6, 7

C.1, 4, 5, 7

D.1, 2, 5, 7

24. Fe'llarning zamon, mayl va shaxs-son qo'shimchalari shakllari deyiladi?

A.Vazifa

B.Munosabat

C.Nisbat

D.Ko'makchi fe'l

25. Otasini hovlining chekkasidagi zax uyga ko'chirdi. Ushbu gapdagi fe'lning nisbatini aniqlang

A.Aniq

B.O'zlik

C.Majhul

D.Orttirma

26. Majhul nisbat shaklidagi fe'l ishtirok etmagan gapni toping.

A Yerlarga don sepildi.

B Sinovlarga yaxshi tayyorgarlik ko'rildi.

C U ko'rpachaga cho'zildi.

D Barcha mahallalarda sumalaklar pishirildi.

27. Fe'ning harakat va holat jarayonida bajaruvchining qay darajada ishtirok etishini bildiruvchi shakllari qanday ataladi?

A. fe'l mayli shakllari

B fe'ning vazifa shakllari

C. fe'ning nisbat shakllari

D fe'ning harakat tarzi shakllari

28. Qaytmoq fe'lidan qaysi qo'shimcha orqali orttirma nisbat hosil qilish mumkin?

A. -tir

B. -giz

C. -dir

D. -ar

29. Nisbat hosil qiluvchi qo'shimchalardan qaysi biri o'timsiz fe'llarni o'timli fe'lga aylantiradi?

A. orttirma nisbat hosil qiluvchi

B. majhul nisbat hosil qiluvchi

C. o'zlik nisbat hosil qiluvchi

D. majhul va orttirma nisbat hosil qiluvchi

30. Qaysi qatorda o'timli fe'l berilgan?

A. ko'rilmog

B. ko'rinmog

C. sayrashmog

D. sayratmog

31. 1. U sumkasidan kitobini chiqardi. 2. U doim aylanishga chiqardi. Ushbu gaplardagi -ar qo'shimchasini izohlang.

A. 1-gapda orttirma nisbat, 2-gapda aniq nisbat

B. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda orttirma nisbat

C. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda birgalik nisbat

D. Har ikkala gapda orttirma nisbat

32. Saida o'rtog'i bilan shu qarorga kelishdi. Ular o'qishga kelishdi. Ushbu gaplardagi kelishdi so'zining nisbatini aniqlang.

A. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda birgalik nisbat

B. 1-gapda birgalik nisbat, 2-gapda aniq nisbat

C. Har ikkala gapda birgalik nisbat

D. Har ikkala gapda aniq nisbat

33. U yuziga belbog'ini tashlab ko'rpachaga cho'zildi. Lag'mon ingichka qilib cho'zildi. Ushbu misollardagi cho'zildi so'zining nisbatini aniqlang.

A. 1-gapda majhul nisbat, 2-gapda o'zlik nisbat

- B. 1-gapda o'zlik nisbat, 2-gapda majhul nisbat
 C. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda majhul nisbat
 D. Har ikkala gapda majhul nisbat
34. Qaysi so'zlardan bir xil grammatik shakl bilan ham majhul, ham o'zlik nisbat hosil qilish mumkin?
 A. Kiymoq, taramoq, bermoq
 B. Sevmoq, ko'rmoq, tayyorlamoq
 C. Olmoq, o'qimoq, bormoq
 D. Qoqmoq, yozmoq, to'plamoq
35. Ushbu so'zlardan qaysilari orttirma nisbatda? 1) shoshir; 2) gapir; 3) botir; 4) chaqir; 5) pishir; 6) eskir; 7) ichir; 8) tushir;
 A. 1, 2, 3, 5, 8
 B. 2, 3, 5, 7, 8
 C. 1, 3, 5, 7, 8
 D. 1, 4, 5, 6, 7
36. Ushbu so'zlardan qaysilari aniq nisbatda? 1) shoshir; 2) gapir; 3) botir; 4) chaqir; 5) pishir; 6) eskir; 7) ichir; 8) tushir;
 A. 2, 4, 6
 B. 1, 2, 6
 C. 2, 5, 7
 D. 4, 7, 8
37. 1. Gul ochildi. 2. Yig'ilish ochildi. Ushbu gaplardagi fe'llarning nisbatini aniqlang.
 A. 1-gapda o'zlik nisbat, 2-gapda majhul nisbat
 B. 1-gapda majhul nisbat, 2-gapda o'zlik nisbat
 C. 1-gapda aniq nisbat, 2-gapda majhul nisbat
 D. Har ikkala gapda majhul nisbat
38. Qaysi qatordagi fe'l birgalik nisbatdagi fe'lga mansub ekanligini aniqlang.
 A. go'zallashmoq
 B. ommalashmoq
 C. hazillashmoq
 D. tayinlashmoq
39. O'zlik nisbat shaklidagi fe'l ishtirok etgan gap qaysi qatorda berilgan?
 A. Majlis soat uchga belgilandi.
 B. Qishga saqlanadigan uzumlar shi pga osildi.
 C. Teshaboy eshakka teskari mindirilib, sazoyi qilindi.
 D. Muattar savol-javobga hozirlandi.
40. —ir— orttirma nisbat qo'shimchasi haqida bildirilgan qaysi hukm noto'g'ri?
 A. undosh bilan tugagan bir bo'g'inli fe'llarga qo'shiladi.
 B. undosh bilan tugagan ko'p bo'g'inli fe'llarga qo'shiladi.
 C. fe'l yasovchi qo'shimcha bilan omonimlik hosil qiladi.
 D. vazifasiga ko'ra shakl yasovchi qo'shimcha hisoblanadi.

41. Berilgan fe'llarning qaysi biridan —dir— qo'shimchasi orqali orttirma nisbat hosil qilish mumkin? 1.~o'qitmoq 2.~ko'zikmoq 3.~ko'nmoq 4.~quvonmoq
- A. 1, 2, 3, 4
 B. 1, 2, 3
 C. 1, 3
 D. 3
42. Qaysi qatordagi fe'l hozirgi zamonni bildiradi?
- A. kulib gapiribdi
 B. alqab yuboribdi
 C. o'qib chiqibdi
 D. yugurib turibdi
43. Fe'l asosli otni toping.
- A. paxtazor
 B. yaxshilik
 C. sharshara
 D. ochqich
44. Qo'shma fe'l ishtirok etgan gapni toping.
- A. Bu kitobni allaqachon o'qib chiqqanman.
 B. Ammam menga bir kulib qo'ydi.
 C. Bozordan u-bu narsa sotib olibdi.
 D. U keyinchalik do'sti bilan kelishib ketdi.
45. Qo'shma fe'lni toping.
- A. yo'l tutmoq
 B. tajang bo'lmoq
 C. qo'lga olmoq
 D. ko'zga ilmoq
46. Qaysi qo'shimchalar fe'lga va sifatdoshga qo'shiladi hamda tuslovchi hisoblanadi?
- A. egalik
 B. kelishik
 C. shaxs-son
 D. shakl yasovchi
47. Keng fe'l, ketmas davlat bersin.— Ushbu gapda fe'lning vazifa (xoslangan) shakllaridan qaysi biri qo'llangan?
- A. sifatdosh shakli
 B. ravishdosh shakli
 C. ko'makchi fe'l (harakat tarzi) shakli
 D. Fe'lning vazifa (xoslangan) shakllari qo'llanmagan.
48. Majhul nisbat shaklidagi fe'l ishtirok etmagan gapni toping.
- A. Yerlarga don sepildi.
 B. Sinovlarga yaxshi tayyorgarlik ko'rildi.
 C. U ko'rpachaga cho'zildi.

- D. Barcha mahallalarda sumalaklar pishirildi.
49. Qaysi fe'llar o'timli fe'llar sanaladi?
- qaramoq
 - uxlamoq
 - o'qimoq
 - ishlamoq
50. Fe'lning harakat va holat jarayonida bajaruvchining qay darajada ishtirok etishini bildiruvchi shakllari qanday ataladi?
- fe'l mayli shakllari
 - fe'lning vazifa shakllari
 - fe'lning nisbat shakllari
 - fe'lning harakat tarzi shakllari
51. —o'qi, uxla— fe'llaridan qaysi qo'shimchalar orqali orttirma nisbat hosil qilish mumkin?
- tir, -dir, -g'iz, -t
 - tir, -t
 - t, -giz
 - t
52. Majhul nisbat shakli berilgan qaysi fe'llardan hosil qilinadi?
- ko'rishmoq, kelmoq
 - ishlamoq, bormoq
 - yuvmoq, o'qitmoq
 - kuylamoq, oqmoq
53. Qaysi nisbat fe'li harakat bajaruvchisining birdan ortiq ekanligini ifodalaydi?
- birgalik nisbat
 - o'zlik nisbat
 - majhul nisbat
 - orttirma nisbat
54. —Qaytmoq— fe'lidan qaysi qo'shimcha orqali orttirma sifat hosil qilish mumkin?
- tir
 - giz
 - dir
 - ar
55. Qaysi qatordagi gap tarkibida fe'lning vazifa turi ko'rsatkichi harakat tarzi shakliga qo'shilgan?
- Ishlab yurgan kishi buni biladi.
 - Salim o'rnidan turgan edi, hamma unga qaradi.
 - Kun botgach, horg'in, lekin mamnun holda uyga qaytib, dam oldik.
 - Dildora yozgan xat shu kuniyoq onasiga tegdi.
56. Fe'llarning barcha nisbatlarini qaysi nisbat shaklidan hosil qilish mumkin?

- A. aniq nisbati
- B. orttirma nisbat
- C. majhul nisbat
- D. o'zlik nisbat

57. Nisbat hosil qiluvchi qo'shimchalardan qaysi biri o'timsiz fe'llarni o'timli fe'lga aylantiradi?

- A. orttirma nisbat hosil qiluvchi
- B. majhul nisbat hosil qiluvchi
- C. o'zlik nisbat hosil qiluvchi
- D. majhul va orttirma nisbat hosil qiluvchi

58. Vositasiz to'ldiruvchilar bilan birika oladigan fe'llarni aniqlang.

- A. o'timli fe'llar
- B. o'timsiz fe'llar
- C. ko'makchi fe'llar
- D. o'timli va o'timchiz fe'llar

59. Vositali to'ldiruvchilar bilan birika oladigan fe'llarni aniqlang.

- A. o'timli fe'llar
- B. o'timsiz fe'llar
- C. ko'makchi fe'llar
- D. o'timli va o'timsiz fe'llar

60. Qaysi nisbat shaklida bajaruvchilarning ko'p ekanligini anglashiladi?

- A. aniq nisbatda
- B. orttirma nisbatda
- C. majhul nisbatda
- D. birgalik nisbatda

61. O'zlik nisbat shaklidagi fe'lni toping.

- A. o'qilmoq
- B. olinmoq
- C. tayyorlanmoq
- D. o'rtoqlashmoq

62. —odatlanishmoq— birgalik nisbatidagi fe'l qaysi nisbatdagi fe'ldan hosil bo'lgan?

- A. aniq nisbat
- B. o'zlik nisbat
- C. majhul nisbat
- D. birgalik nisbat

63. Qaysi qatordagi fe'l birgalik nisbatdagi fe'lga mansub ekanligini aniqlang.

- A. go'zallashmoq
- B. ommalashmoq
- C. hazillashmoq
- D. tayinlashmoq

64. O'zlik nisbat shaklidagi fe'l ishtirok etgan gap qaysi qatorda berilgan?

- A. Majlis soat uchga belgilandi.
 B. Qishga saqlanadigan uzumlar shi pga osildi.
 C. Teshaboy eshakka teskari mindirilib, sazoyi qilindi.
 D. Muattar savol-javobga hozirlandi.
65. Qaysi qatordagi gapda ravishdosh ishtirok etgan?
 A. Bola yig'lay-yig'lay uxlab qoldi.
 B. Ko'rganni eshitgan yengdi.
 C. Yaxshi ko'rganimni bilasiz-da!
 D. Men gulxan atrofida o'tirganlarni yilqi boquvchilar deb yanglishgan ekanman.
66. —hazillashmoq—, —odatlanmoq— fe'llari qaysi nisbat shaklida ekanligini aniqlang.
 A. hazillashmoq - birgalik nisbat; odatlanmoq - o'zlik nisbat
 B. hazillashmoq - birgalik nisbat; odatlanmoq - majhul nisbat
 C. hazillashmoq - aniq nisbat; odatlanmoq - o'zlik nisbat
 D. hazillashmoq - aniq nisbat; odatlanmoq - aniq nisbat
67. III shaxs birlik son shaklidagi birgalik nisbat fe'li qanday shakldagi fe'lga ma'nodosh (sinonim) bo'lib keladi?
 A. harakat nomi shaklidagi fe'lga
 B. III shaxs birlik son shaklidagi aniq nisbat fe'lga
 C. III shaxs ko'plik son shaklidagi aniq nisbat fe'lga
 D. II shaxs birlik son shaklidagi aniq nisbat fe'lga
68. Harakat tarzi (ko'makchi fe'li so'z qo'shilmalari) shakllarida mustaqil fe'l qanday shaklda bo'lishi mumkin?
 A. sodda va qo'shma fe'l shakllarida
 B. sodda, qo'shma va juft fe'l shakllarida
 C. sodda, qo'shma juft va takroriy fe'l shakllarida
 D. faqat ravishdosh shaklidagi sodda ko'rinishida
69. —ko'r—, —boq—, —kuzat—, —qara—, —qarab— ushbu so'zlardan qaysilari yordamchi fe'l vazifasida qo'llanadi?
 A. ko'r, boq
 B. ko'r, boq, qara, qarab
 C. ko'r, boq, qara
 D. ko'r
70. O'zlik nisbatidagi fe'lni toping.
 A. ajablandi
 B. ko'rindi
 C. olindi
 D. afsuslandi
71. Kesimi o'zlik nisbatidagi fe'l bilan ifodalangan gapni toping.
 A. Atayin ho'l sochiq bilan artindi.
 B. Ma'ruza uchun Nodiraxonga so'z berildi.
 C. Kamchiliklar ro'y-rost ochib tashlandi.

D. Jo'nashga tayyorgarlik ko'rilmogda edi.

72. Qaysi gapda kesimlik so'zlari mustaqil qo'llanmagan?

A. Bunday ishni qilish sizga lozim emas.

B. Sizga nima kerak? Menga hech narsa kerak emas.

C. Tadbirkorlik uchun ishning ko'zini bilish kerak.

D. Har murod-u maqsadingga yetmoq istarsan murod, Ko'z ochib bedor bo'li: darkor ilm, darkor ilm. (Hamza).

73. Fe'llarning lug'aviy shakllari hisoblanadigan so'zlarni toping.

A. o'sayotgan, yozish, o'qib

B. ol, yur, qal

C. edi, ekan, emish

D. esa, bo'ldi

74. Quyidagilardan qaysi biri fe'llarning lug'aviy shakllari hisoblanadi?

A. ko'makchi fe'llar

B. to'liqsiz fe'llar

C. sifatdoshlar

D. harakat tarzi fe'llari

75. Qanday fe'llar qo'shilib yoziladi?

A. qo'shma fe'llar

B. tarkibli fe'llar

C. harakat tarzi fe'llari

D. sanalgan barcha fe'llar ajratib yoziladi

76. Ravishdoshlar qanday holatda gapda hol bo'lib kela oladi?

A. harakat tarzi shakllari tarkibida bo'lganda

B. bir mustaqil ma'noli fe'lni ko'makchi fe'l bilan bog'lab kelganda

C. bir mustaqil ma'noli fe'lni ikkinchi mustaqil fe'l bilan bog'lab kelganda

D. harakat tarzi shakllari tarkibida yoki mustaqil fe'lni ko'makchi fe'l bilan bog'lab kelganda

77. Qaysi gapda ravishdosh holni ifodalashga xizmat qilgan?

A. Bu yangilikdan Diyor qotib kuldi.

B. U she'r yozmay qo'ydi.

C. Salimni ko'rishi bilan qotib qoldi.

D. Xatni birpasda o'qib tashladi.

78. Tarkibida murakkab kesim mavjud bo'lmagan gapni belgilang.

A. Mamlakatimizni tajovuzkor kuchlardan himoya qilishga doimo tayyor turishimiz lozim.

B. Ukam a'lochi bo'ldi.

C. Rais xonada o'tirganlarga bir-bir qarab qo'ydi.

D. Berilgan gaplardagi barcha kesimlar murakkab kesim hisoblanadi.

79. Quyidagi shakllardan qaysi birlari nomustaqil kesim shaklini yasashga xizmat qiladi? 1.~ko'makchi fe'l shakllari; 2.~to'liqsiz fe'l shakllari;

3.~buyruq mayli shakllari; 4.~shart mayli shakllari

A. 1, 2, 3, 4

- B. 1, 2
 C. 3, 4
 D. 4
80. Fe'l zamonlarini belgilash qaysi zamonga nisbatan amalga oshiriladi?
 A. hozirgi zamonga nisbatan
 B. kelasi zamonga nisbatan
 C. o'tgan zamonga nisbatan
 D. o'tgan va kelasi zamonga nisbatan
81. Quyidagi zamon hosil qiluvchi qo'shimchalardan qaysi biri harakat yoki holatning takrorlanuvchanligini ifodalaydi?
 A. -gan
 B. -di
 C. -ardi
 D. -gandi (-gan edi)
82. 1. Bu xatda nima yozilganligini o'qib ham ko'rmadi. 2. Bu sirni hech kimga ayta ko'rma. Har ikkala gapdagi —ko'rma— fe'li qaysi qatorda to'g'ri izohlangan?
 A. birinchi gapda mustaqil, ikkinchi gapda ko'makchi fe'l
 B. birinchi gapda ko'makchi fe'l, ikkinchi gapda mustaqil fe'l
 C. ikkala gapda ham mustaqil fe'l
 D. ikkala gapda ham ko'makchi fe'l
83. Fe'llar nimani atab kelishiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
 A. o'timli va o'timsiz fe'llarga
 B. harakat va holat fe'llariga
 C. musatqil va yordamchi fe'llarga
 D. tub va yasama fe'llarga
84. —ir— orttirma nisbat qo'shimchasi haqida bildirilgan qaysi hukm noto'g'ri?
 A. undosh bilan tugagan bir bo'g'inli fe'llarga qo'shiladi.
 B. undosh bilan tugagan ko'p bo'g'inli fe'llarga qo'shiladi.
 C. fe'l yasovchi qo'shimcha bilan omonimlik hosil qiladi.
 D. vazifasiga ko'ra shakl yasovchi qo'shimcha hisoblanadi.
85. Qaysi ko'makchi fe'l harakatni bajarishga imkoniyat mavjudligi ma'nosini ifodalaydi?
 A. olmoq
 B. yubormoq
 C. tashlamoq
 D. boshlamoq
86. Quyidagi qo'shimchalarning qaysi biri —r— yoki —y— bilan tugagan bir bo'g'inli fe'llardan orttirma nisbat hosil qilishda ishtirok etadi?
 A. -t, -tir, -dir
 B. -t, -dir
 C. -tir, -dir
 D. -dir

87. Qanday fe'llardan —t— qo'shimchasi vositasida orttirma nisbat hosil qilish mumkin emas?

- A. unli tovush bilan tugagan so'zlardan
- B. —r— undoshi bilan tugagan ko'p bo'g'inli so'zlardan
- C. —y— undoshi bilan tugagan ko'p bo'g'inli so'zlardan
- D. —y, r— undoshlari bilan tugagan bir bo'g'inli so'zlardan

88. Berilgan fe'llarning qaysi biridan —dir— qo'shimchasi orqali orttirma nisbat hosil qilish mumkin? 1.~o'qitmoq 2.~ko'zikmoq 3.~ko'nmoq 4.~quvonmoq

- A. 1, 2, 3, 4
- B. 1, 2, 3
- C. 1, 3
- D. 3

89. Nomustaqil kesim shaklini yasashga xizmat qiluvchi shaklni toping.

- A. buyruq istak mayli
- B. aniq mayli
- C. maqsad mayli
- D. shart mayli

90. Fe'lni hol vazifasiga ixtisoslashtiradigan maxsus shakl qaysi qatorda berilgan?

- A. harakat nomi shakli
- B. sifatdosh shakli
- C. ravishdosh shakli
- D. kesimlik shakli

91. Uydagilarga aytmasdan ketibdi. Ushbu gapdagi bo'lishsizlik shaklidagi so'z fe'lning vazifa (xoslangan) turlaridan qaysi biriga mansub?

- A. harakat nomi
- B. ravishdosh
- C. sifatdosh
- D. ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi

92. Harakat tarzi (ko'makchi fe'lli so'z qo'shimchalari) shakllariga nisbatan qo'shimchalari qay tarzda qo'shiladi?

A. Nisbat qo'shimchalari faqat yordamchi (ko'makchi) fe'llarga qo'shiladi.
B. Nisbat qo'shimchalari faqat asosiy (mustaqil) fe'llarga qo'shiladi.
C. Nisbat qo'shimchalari —a—, —y— ravishdoshli harakat tarzi shakllarida asosiy (mustaqil) fe'lga, —b—, —ib— ravishdoshli harakat tarzi shakllarida yordamchi (ko'makchi) fe'lga qo'shiladi.

D. Nisbat qo'shimchalari yordamchi fe'lga ham, asosiy (mustaqil) fe'lga ham qo'shilishi mumkin.

93. Harakat tarzi (ko'makchi fe'lli so'z qo'shimchalari) shakllari qanday so'zlar qo'shilmasidan tashkil topadi?

- A. ikkita mustaqil fe'lning ravishdosh qo'shimchalari bilan birikishidan
- B. mustaqil ma'noli fe'lga sof ko'makchi (yordamchi) fe'lning qo'shilishidan
- C. mustaqil ma'nolarini yo'qotgan ikki fe'ldan tashkil topadi

D. ravishdoshlarga o'z mustaqil ma'nolarini yo'qotib, yordamchi ma'nolarda kelgan so'zlarni biriktirishdan

94. Harakat tarzi (ko'makchi fe'lli so'z qo'shimchalari) shakllariga zamon qo'shimchalari qay tarzda qo'shiladi?

A. yordamchi (ko'makchi) fe'llarga qo'shib keladi

B. asosiy (mustaqil) fe'llarga qo'shib keladi

C. asosiy yoki yordamchi fe'llarga qo'shib keladi

D. zamon qo'shimchalari harakat tarzi shakllariga qo'shilmaydi

95. Harakat tarzi shakllarida qaysi shakl o'zgarmas bo'ladi?

A. Harakat tarzi shakllarida asosiy fe'lining ravishdosh shakli o'zgarmas bo'ladi.

B. Harakat tarzi shakllarida yordamchi fe'lining ravishdosh shakli o'zgarmas bo'ladi.

C. Harakat tarzi shakllarida yordamchi fe'lining barcha shakllari o'zgarmas bo'ladi.

D. Harakat tarzi shakllarida asosiy yoki yordamchi fe'llar o'zgarmas bo'ladi.

96. Harakat tarzi shakllarida fe'lining vazifa (xoslangan) turlarini hosil qiluvchi qo'shimchalar qaysi qismga qo'shiladi?

A. asosiy fe'lga

B. yordamchi fe'lga

C. har ikkala fe'lga

D. asosiy yoki yordamchi fe'lga

97. Qaysi qatorda o'timli fe'l berilgan?

A. ko'r ilmoq

B. ko'rinmoq

C. sayrashmoq

D. sayratmoq

YORDAMCHI SO'ZLAR

1. Ko'makchi-bog'lovchilar berilgan qatorni toping.

A. bilan, deb, deya

B. tomon, qadar, bilan

C. deb, haqida, uchun

D. deya, keyin, ko'ra

2. Qaysi gapda "bilan" so'zi bog'lovchi o'rnida ishlatilgan?

A. Lobar bilan Buxoroda tanishgan edim.

B. Abror otasining so'zi bilan hushiga keldi.

C. Ishchi bilan dehqonning mehnati teng emas.

D. Aql bilan qul bo'lar ozod.

3. Qaysi qatorda "bilan" so'zi ko'makchi vazifasida qo'llangan?

A. Nodira qizi bilan o'g'liqi uyda qoldirdi.

B. Aql birla qul bo'lmish ozod.

C. Do'st bilan dushmanning farqiga bormagan bola edi.

D. O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi munosabat yaxshilandi.

4. Yuklama qo'llangan gapni toping.

A. Gar boshing osmonga yetsa, qilmagil sen manmanlik. (Mashrab)

- B. Istiqloq, ya'ni bironing qaroriga bo'lmaylik, har bir inson uchun baxtdir.
 C. Majlis bo'ladi deb, vaqtli kelgan edim.
 D. Azizning bu yerga kelganiga faqat bir hafta bo'ldi.
5. Tobe so'zni hokim so'zga bog'lashga xizmat qiluvchi so'zlar qanday nomlanadi?
- A. ko'makchilar
 B. bog'lovchilar
 C. modal so'zlar
 D. yuklamalar
6. Teng bog'lovchilarning ma'no munosabatiga ko'ra turlari qaysi javobda berilgan?
- A. yakka bog'lovchilar va takroriy bog'lovchilar
 B. biriktiruvchi bog'lovchilar, zidlov bog'lovchilar, ayiruvchi bog'lovchilar
 C. sabab bog'lovchilar, shart bog'lovchilar, aniqlov bog'lovchilar
 D. teng bog'lovchilar, ergashtiruvchi bog'lovchilar
7. —Garchi— bog'lovchisi bog'lovchilarning qaysi turiga mansub?
- A. zidlov bog'lovchi
 B. shart bog'lovchi
 C. sabab bog'lovchi
 D. aniqlov bog'lovchi
8. Daryo bo'ylab yurdik. Ushbu gapdagi —bo'ylab— so'zi qaysi so'z turkumiga mansub?
- A. ravish
 B. yuklama
 C. modal so'z
 D. ko'makchi
9. Ko'makchilar so'zning qanday shakliga birikadi?
- A. turlangan so'zlarga
 B. tuslangan so'zlarga
 C. egalik qo'shimchasini olgan so'zlarga
 D. har qanday grammatik qo'shimchali so'zlarga
10. Ko'makchilar qaysi kelishik shaklidagi so'zlarga birikishi mumkin?
- A. barcha kelishik shakllariga
 B. qaratqich, jo'nalish, tushum va chiqish kelishik shakllariga
 C. bosh, qaratqich, jo'nalish va chiqish kelishik shakllariga
 D. bosh, jo'nalish, o'rin-payt va chiqish kelishik shakllariga
11. Ayiruv-chegaralash yuklamasi qo'llangan gapni aniqlang.
- A. Ular pastakkina eshik peshtoqida to'qnash kelishdi.
 B. Nazarida qoramoyga bo'yalgan ushoqqina bu yigit nimasi bilandir shu qushlarga o'xshardi.
 C. O'zi ham ko'rkamgina
 D. U sinfdagina emas, butun maktabda eng yaxshi o'quvchi edi.
12. Davradagilar shivir-shivir gap boshlashdi. Gapdagi —shivir-shivir— so'zi qaysi so'z turkumiga mansub?

- A. ravish
 - B. taqlid soʻz
 - C. sifat
 - D. modal soʻz
13. Axir Margʻilonda bizning ham shunday kelinimiz bor ekan-u, bilmay yurgan ekanmiz-da. Gapdagi yuklamalar sonini toping.
- A. 3 ta
 - B. 4 ta
 - C. 2 ta
 - D. 5 ta
14. Qaysi qatorda yarim koʻmakchilar berilgan?
- A. orqali, qadar
 - B. uchun, sari
 - C. kabi, singari
 - D. keyin, koʻra
15. Sof koʻmakchilar berilgan qatorni toping.
- A. oldin, avval
 - B. ich, ost
 - C. soʻng, koʻra
 - D. qadar, uchun
16. Sof koʻmakchilar haqida bildirilgan quyidagi fikrlarning qaysi biri notoʻgʻri?
- A. Tobe soʻzni hokim soʻzga bogʻlashga xizmat qiladi.
 - B. Sof koʻmakchilar urgʻu olmaydi.
 - C. Sof koʻmakchilar soʻzlarga kuchaytirish, qiyoslash kabi qoʻshimcha maʼnolarni kiritishga xizmat qiladi.
 - D. Sof koʻmakchilar oʻzi bogʻlangan soʻzdan hamisha ajratib yoziladi.
17. Vosita maʼnosiga ega boʻlgan koʻmakchini toping.
- A. tomon
 - B. uchun
 - C. bilan
 - D. kabi
18. Qiyoslash maʼnosiga ega boʻlgan koʻmakchini aniqlang.
- A. uchun
 - B. kabi
 - C. bilan
 - D. qadar
19. Qaysi gapda vosita maʼnosini bildiruvchi koʻmakchi mavjud?
- A. Bularning barchasi siz uchun.
 - B. Telefon orqali uzoq suhbatlashdik.
 - C. Mehmenni katta koʻchaga qadar kuzatib qoʻydik.
 - D. Bahor toshqini kabi ehtiroslar koʻtarilib toshdi.
20. Koʻmakchi vazifasida keladigan ravishdoshlar qaysi qatorda berilgan?
- A. oldin, avval
 - B. soʻng, oxir

- C. yon, uch
D. bo'ylab, deya
21. Qaysi ko'makchilar o'zlari birikib kelgan so'zlarga hech qanday kelishik qo'shimchalarisiz bog'lanadi?
A. orqali, kabi
B. doir, ko'ra
C. muvofiq, binoan
D. so'ng, bo'lak
22. Jo'nalish kelishigidagi so'z bilan qo'llanadigan ko'makchilarni toping.
A. yanglig', sayin
B. haqida, uzra
C. ilgari, tortib
D. asosan, qarshi
23. Chiqish kelishigidagi so'z bilan qo'llanadigan ko'makchilarni toping.
A. o'zga, avval
B. uzra, ichra
C. ost, ust
D. sababli, tufayli
24. Qaysi bog'lovchilar teng bog'lovchilarga mansub emas?
A. ayiruv bog'lovchilar
B. zidlov bog'lovchilar
C. sabab bog'lovchilar
D. bog'lovchi — yuklamalar
25. Qaysi gapdagi —chamasi— so'zi gap bo'laklaridan vergul bilan ajratilmaydi?
A. Kechasi chamasi bir oz yomg'ir yog'di.
B. Ertaga havo ochiladi chamasi.
C. Uning chamasi to'g'ri chiqdi.
D. Chamasi Nodir bu gapni eshitgan.
26. —qani— so'zi so'z-gaplarining qaysi turiga mansub?
A. undov so'z-gaplar
B. tasdiq so'z-gaplar
C. inkor so'z-gaplar
D. taklif so'z-gaplar
27. Hokim — tobe aloqalarga kirishgan gaplarni o'zaro bog'lash uchun xizmat qiluvchi bog'lovchilarni belgilang. 1.~zeroki; 2.~na ... na; 3.~biroq; 4.~ya'ni, -ki; 5.~agar
A. 1, 2, 3, 4, 5
B. 2, 3, 4, 5
C. 1, 4, 5
D. 3, 4, 5
28. Aniqlov bog'lovchilari kiritayotgan qism gap o'rtasida kelganda vergul qay tarzda qo'llanadi?
A. faqat —ya'ni— bog'lovchisidan oldin yoki - —ki— bog'lovchisidan keyin qo'yiladi.

- B. —ya'ni— bog'lovchisidan keyin qo'yiladi.
- C. —ya'ni— bog'lovchisidan oldin va shu qism oxirida qo'yiladi.
- D. aniqlov bog'lovchilari kiritayotgan bo'lak gap o'rtasida kelganda vergul qo'yilmay u qavs ichida beriladi.

29. —uchun— ko'makchisi qanday ma'noga ega emas?

- A. atalganlik
- B. yo'nalganlik
- C. vosita
- D. maqsad

30. Qaysi gapda sof ko'makchi ishtirok etmagan?

- A. Vatan ham Ona kabi qadrlidir.
- B. Toshbaqa uyasi tomon sudraldi.
- C. Yangiliklarni xat bilan ma'lum qilib turamiz.
- D. Bu uchun hammamiz ancha gap eshitamiz.

31. Ko'makchilar vazifasiga ko'ra qaysi birliklarga o'xshash?

- A. ko'makchi fe'llarga
- B. to'liqsiz fe'llarga
- C. kelishik qo'shimchalariga
- D. nisbat hosil qiluvchi qo'shimchalarga

32. Ko'makchilar asosan qaysi kelishiklar bilan vazifadosh hisoblanadi?

- A. jo'nalish, chiqish, o'rin-payt kelishiklari bilan
- B. tushum, jo'nalish, chiqish, o'rin-payt kelishiklari bilan
- C. jo'nalish va chiqish kelishiklari bilan
- D. barcha kelishiklar bilan

33. Uyushiq bo'lakli quyidagi gaplarning qay birida umumlashtiruvchi so'z mavjud emas?

A. Xolmurodning do'stlari: Nodir, Nodira va Nozimalar ham birin-ketin qaytib kelishdi.

B. Majlisda qatnashdilar: Diyor Salimov, Davlat Usmonov, Sherzod Olimov

C. Suv, yer, elektr — bular hayot bahoriga yangi go'zallik va yangi nash'a bag'ishlovchi kuchlar edi.

D. Berilgan barcha gaplarda umumlashtiruvchi so'z mavjud.

34. Qaysi qatordagi gapda teng bog'lovchini ergashtiruvchi bog'lovchi bilan almashtirish mumkin.

- A. Biz yaxshi tayyorlandik va birinchi g'alaba qo'lga kirdi.
- B. Yigitlar, mehmonlarni o'lka bo'ylab kezdiring va bog'imizni ko'rsating.
- C. Tig' yarasi tuzaladi, lekin dil yarasi tuzalmaydi.
- D. Kasalning kelishi oson, lekin ketishi ancha qiyin.

35. Ohang vositasida bog'langan qo'shma gaplarning qaysi birida —lekin—, —shuning uchun— bog'lovchilarini qo'llash mumkin.

- A. Qishloq obod, mening ko'nglim shod.
- B. Jismimiz yo'qolur, o'chmas nomimiz.
- C. Shamol orqadan esardi, unga qarab borishim uncha qiyin emas edi.
- D. Shaharlar boqiydir, umr o'tkinchi, daryolar sobitdir, suvlar ko'chkinchi.

36. Qaysi qatordagi ko'makchi chegara ma'nosini ifodalagan?

- A. Uygacha suhbatlashib bordik.
- B. Kechga qadar tinimsiz ishladik.
- C. Shu kichik yo'lak orqali o'tasiz.
- D. Maktab tomon yo'l oldik.

37. Qaysi qatorda o'xshatish qo'shimchasini ko'makchi bilan almashtirish mumkin?

A. — Jinday kuting, hozir majlis tugaydi, — dedi kotiba mehmonga.

B. Qanday xislatlarni rivojlantirish lozimligini kishi yaxshi bilmog'i va shunga intilmog'i zarur.

C. Unday demang, hamma ham birday emas.

D. Bunday befarosatlar onda-sonda uchrab turadi.

38. Quyidagi grammatik vositalardan qaysi biri uyushib kelgan egalarni bog'lash uchun ishlatilishi mumkin? 1.~ va 2.~ hamda 3.~-u,~-yu 4.~ bilan

- A. 1, 2
- B. 1, 2, 3
- C. 1, 2, 4
- D. 1, 2, 3, 4

39. Aziz ham bu savolni kutmaganligi uchun hatto ancha vaqtga qadar javob berolmay qolgan edi. Ushbu gapda mustaqil lug'aviy ma'no anglatmaydigan nechta so'z bor?

- A. 3 ta
- B. 4 ta
- C. 5 ta
- D. 6 ta

40. Berilgan ergashtiruvchi bog'lovchilarning qaysi biri ko'p ma'noli hisoblanadi?

- A. agar, (gar, agarda).
- B. shuning uchun, shu sababli
- C. chunki
- D. -ki, (-kim)

41. Bog'lovchi - yuklama ishtirok etgan gapni aniqlang.

- A. Eshikka qarang, birov keldi-yov
- B. Bizning guruhimiz tayyor-ku-ya, sizniki-chi?
- C. Qiziqsiz-a, buvi, eski mahalla qoldimi?
- D. Salimaxon xonadan chiqdi-yu, telefon jiringladi.

42. Tilimning uchida turibdi-yu, aytolmayapman. Ushbu gapdagi bog'lovchi - yuklamani qaysi bog'lovchi bilan almashtirish mumkin?

- A. biriktiruvchi bog'lovchi
- B. zidlov bog'lovchi
- C. ayiruv bog'lovchi
- D. bog'lovchi bilan almashtirib bo'lmaydi

43. —deb— vazifadosh bog'lovchisi buyruq va shart mayli o'tgan zamon fe'lidan keyin kelsa ...

- A. sabab ma'nosini bildiradi
 B. maqsad ma'nosini bildiradi
 C. shart ma'nosini bildiradi
 D. sabab yoki maqsad ma'nosini bildiradi
44. —deb— vazifadosh bog'lovchisi buyruq va shart mayli, kelasi zamon fe'lidan keyin kelsa ...
- A. sabab ma'nosini bildiradi
 B. maqsad ma'nosini bildiradi
 C. shart ma'nosini bildiradi
 D. sabab yoki maqsad ma'nosini bildiradi
45. Qaysi yuklamalar so'zga qo'shib yoziladi?
- A. -da
 B. -oq
 C. -yoq, -oq
 D. -da, -oq, -yoq
46. — balki modal so'zi yana qanday vazifani bajarishi mumkin?
- A. ko'makchi
 B. yuklama
 C. gumon olmoshi
 D. bog'lovchi
47. Qaysi javobda kuchaytiruv-ta'kid yuklamalari berilgan?
- A. -da, -gina (-kina, -qinA.
 B. ham, g'irt
 C. -ku, -dir
 D. faqat, -oq (-yoq)
48. {mabodo} bog'lovchisi yordamida bog'langan ergashgan qo'shma gap qanday ma'no ifodalaydi?
- A. shart
 B. sabab
 C. qiyoslash-cbog'ishtiruv
 D. maqsad
49. Qaysi yuklamalar so'zga qo'shib yoziladi?
- A. -da
 B. -oq
 C. -yoq, -oq
 D. -da, -oq, -yoq
50. l{balk}i modal so'zi yana qanday vazifani bajarishi mumkin?
- A. ko'makchi
 B. yuklama
 C. gumon olmoshi
 D. bog'lovchi
51. Qaysi javobda kuchaytiruv-ta'kid yuklamalari berilgan?
- A. -da, -gina (-kina, -qinA.
 B. ham, g'irt

C. -ku, -dir

D. faqat, -oq (-yoq)

52. {mabodo} bog'lovchisi yordamida bog'langan ergashgan qo'shma gap qanday ma'no ifodalaydi?

A. shart

B. sabab

C. qiyoslash-cbog'ishtiruv

D. maqsad

53. old, ost, ust singari vazifadosh ko'makchilar qaysi kelishik shaklidagi so'zlarga qo'shiladi?

A. qaratqich kelishigi

B. bosh kelishigi

C. chiqish kelishigi

D. jo'nalish kelishigi

54. {balki} so'zi bog'lovchilarning qaysi turiga mansub?

A. zidlov bog'lovchilarga

B. ayiruv bog'lovchilarga

C. ergashtiruvchi bog'lovchilarga

D. biriktiruv bog'lovchilarga

55. Atash ma'nosini tamoman yo'qotib, faqat o'zi birikkan so'zni boshqa so'zga tobelantirib bog'lash uchun xizmat qiladigan so'zlarni toping.

A. uchun, singaxi, kabi, tufayli

B. lekin, shuning uchun, hamda

C. tomon, keyin, misoli, qadar

D. axir, nahotki, menimcha, chamasi

56. Vazifadosh ko'makchilar berilgan qatorni toping.

A. uchun, sari, bilan, qadar

B. tepa, yon, bo'ylab, ko'ra

C. bilan, deb, deya, tomon

D. kabi, singari, avval, qarshi

ALOHIDA GURUH SO'ZLAR

1. Qaysi gapda taqlid so'z otlashgan?

A. Fotoapparatlarning chaqmoqlari yilt-yilt yonib-o'char, ruchkalar oq qog'ozlarda qitirlardi.

B. Yigitlar apil-tapil safga tizila boshladilar.

C. Eshiklar sharaq-shuruq ochilib-yopilar, shivir-shivir ovozlar eshitilar edi.

D. Tashqarida ot tuyoqlarining dukur-dukuri eshitildi.

2. Holatga taqlid so'zlar berilgan qatorni toping.

A. biliq-biliq

B. bilq-bilq

C. jiz-jiz

D. chilp-chilp

3. Quyidagilarning qaysi biriga mansub soʻzlarni gap tarkibida hol vazifasida kelishida koʻmakchilar asosiy oʻrin egallaydi? 1)~ot; 2)~harakat nomi; 3)~sifatdosh; 4)~ravishdosh.

A. 1, 2, 3, 4

B. 2, 3, 4

C. 3, 4

D. 1, 2, 3

4. Berilgan feʼllardan qaysi biri taqlid soʻzlardan yasalmagan?

A. bidirlamoq

B. yaltillamoq

C. loʻqillamoq

D. dagʻallashmoq

5. Davradagilar shivir-shivir gap boshlashdi. Gapdagi —shivir-shivir— soʻzi qaysi soʻz turkumiga mansub?

A. ravish

B. taqlid soʻz

C. sifat

D. modal soʻz

6. Axir Margʻilonda bizning ham shunday kelinimiz bor ekan-u, bilmay yurgan ekanmiz-da. Gapdagi yuklamalar sonini toping.

A. 3 ta

B. 4 ta

C. 2 ta

D. 5 ta

7. Qazisan, qartasan, axir naslingga tortasan!-dedi kampir omborni qulflayotib. (A.Qahhor). Ushbu gapda —axir— soʻzi qaysi soʻz turkumiga mansub?

A. yuklama

B. ravish

C. sifat

D. modal soʻz

8. Kesim vazifasida kelgan undov soʻz qatnashgan gapni toping.

A. Askarlarning ura-urasi hamma yoqni tutib ketdi.

B. Chet ellik mehmonlar bilan uzoq xayrlashdik.

C. Endi ishlarimiz voy.

D. Osmonda yulduzlar gʻuj-gʻuj

9. Qaysi gapdagi —chamasi— soʻzi gap boʻlaklaridan vergul bilan ajratilmaydi?

A. Kechasi chamasi bir oz yomgʻir yogʻdi.

B. Ertaga havo ochiladi chainasi.

C. Uning chamasi toʻgʻri chiqdi.

D. Chamasi Nodir bu gapni eshitgan.

10. —qani— soʻzi soʻz-gaplarining qaysi turiga mansub?

A. undov soʻz-gaplar

B. tasdiq soʻz-gaplar

C. inkor soʻz-gaplar

D. taklif soʻz-gaplar

11. Modal soʻzlarning sintaktik belgisi qaysi qatorda berilgan?

A. morfologik jihatdan oʻzgarmasligi

B. undalma vazifasida kelishi

C. kirish soʻz vazifasida kelishi

D. soʻzlarni oʻzaro birlashtirishi

SOʻZ BIRIKMASI

1. Qaysi birikmalarda tobe soʻz sifat bilan ifodalangan?

A. ishonchli doʻst, oq kabutar, qizargan olma

B. doʻstona munosabat, gʻoyat qiziqarli, oʻzbekcha nutq

C. hovlining oʻrtasi, qushning qanoti, doʻstimning maktubi

D. qiziqarli suhbat, beqiyos oʻlka, katta qishloq

2. Husan esa tabiatan tirishqoq va dadil ekan. U qunt bilan ishlabdi, xayotni diqqat bilan oʻrganibdi, oqilona harakat qilibdi. Ushbu matndagi aniqlovchili birikmalarni hosil qiluvchi tobe soʻzlar qaysi qatorda toʻgʻri berilgan?

A. tirishqoq, dadil

B. qunt bilan, diqqat bilan, oqilona

C. A va B

D. toʻgʻri javob berilmagan.

3. Qaysi gapda teng bogʻlanish ishtirok etgan?

A. Men bilan opam suhbatlashdi

B. Siz bilan men boraman

C. A va B

D. Baʼzan qor, baʼzan yomgʻir yogʻadi.

4. Birinchi bor bahorni tanigan, ilk bor varrak uchirgan, birinchi marta hayitlik olgan joying, birinchi oʻqituvchi, birinchi muhabbatingni tanigan makon-vatandir! Ushbu gapda nechta toʻldiruvchili birikma mavjud?

A. 3ta

B. 4ta

C. 5ta

D. 6ta

5. Maktab direktori kotiba olib kirgan hujjatlarga qoʻl qoʻydi. Rahimjon maʼyus holda soʻri suyanchigʻiga qoʻl qoʻydi. Ushbu gaplardagi “qoʻl qoʻymoq” birligi haqidagi qaysi hukm toʻgʻri?

A. har ikkala gapda qoʻshma soʻz

B. birinchi gapda qoʻshma soʻz, ikkinchi gapda soʻz birikmasi

C. har ikkala gapda soʻz birikmasi

D. birinchi gapda qoʻshma soʻz, ikkinchi gapda ibora

6. Quyidagi birliklardan qaysilari ham erkin, ham turgʻun birikma (ibora) sanaladi?

A. boshiga yetmoq, yaxshi koʻrmoq, qulogʻiga quymoq, oʻz yogʻida qovrilmoq

B. boshini ko'tarmoq, ko'ngliga keltirmoq, qo'l ko'tarmoq, toynini teskari kiymoq

C. ko'zini yog' bosgan, ko'nglidan o'tkazmoq, qo'lini siltamoq, tosh otmoq

D. bo'yniga qo'ymoq, kapalagi uchmoq, jonidan o'tmoq, ko'zini tikmoq

7. Qaysi qatorda berilgan so'z birikmalarini gapga aylantirish mumkin?

A. qiziqarli mashg'ulot, oydin kecha, maqola o'qimoq

B. berilgan topshiriq, o'qishli asar, g'azal yodlamoq

C. qattiq sovuq, shirin qovun, chiroyli gul

D. samarali ishlamoq, ko'chat o'tqazish, barqaror tinchlik

8. Zargarov sahodagi ishlarning miqyosini yaxshi tasvirlab berdi. Ushbu gapda nechta so'z birikmasi bor?

A. 4ta

B. 5ta

C. 3ta

D. 6ta

9. Ko'makchili boshqaruv qatnashgan gapni toping.

A. Bu tepalikka chiqish orqada qolgan yo'lning azobidan ham ortiqroq bo'ldi

B. Qizim, bunaqa yigitdan sovchi bir marta keladi

C. Ota yuz qo'llarini yuvgandan so'ng sal nariga borib o'tirdi.

D. O'quvchi bolalarga, yigit va qizlarga atab yozilgan qo'shiqlar ko'p.

10. So'z birikmasini toping.

A. tashrif buyurmoq

B. ko'ngli keng

C. gullar ochildi

D. shoirlar, bastakorlar va rassomlar

E. so'z birikmasi berilmagan.

11. Quyidagi atamalardan qaysi biri sintaksisga tegishli?

A. orttirma nisbat

B. modal so'z

C. taqlid so'z

D. bosh so'z

E. bog'lovchi

12. Ot + fe'l shaklidagi birikmalarda so'zlarni o'zaro bog'lovchi vositalar ko'rsatilgan javobni toping.

A. kelishiklar

B. tartib va intonatsiya (ohang)

C. ko'makchilar

D. kelishik va ko'makchilar

E. kelishiklar, ko'makchilar, tartib va intonatsiya.

13. Shoshmasdan bajarmoq. To'g'riga yurmoq kabi birmalardagi so'zlar o'zaro qanday yo'l bilan bog'langan?

A. moslashuv usuli bilan

B. ko'makchili boshqaruv usuli bilan

C. bitishuv usuli bilan

- D. teng bog‘lanish orqali
E. kelishikli boshqaruv usuli bilan.
14. Qaysi qatorda so‘z birikmasi bor?
A. O‘zbekiston Oliy Kengashi
B. va‘da bo‘yicha
C. mehnatiga yarasha
D. dalalar ko‘m-ko‘k
E. ota yurt
15. Bosh so‘z ravish bilan ifodalangan otlı birikmani toping.
A. hammadan kuchli
B. farovon hayot
C. haqiqatga yaqin
D. ko‘p gapirmoq
E. tez yurmoq
16. Bosh so‘z sifatdosh bilan ifodalangan so‘z birikmasini toping.
A. vazifani bajarib
B. kelajakka umid
C. chet elda o‘qigan
D. o‘qigan bola
E. o‘quvchilarning hammasi.
17. Qaysi qatorda so‘z birikmasi berilmagan?
A. Elga xizmat
B. bir-biriga oqibatli
C. sohil bo‘ylarini kezmoq
D. ko‘ngli bo‘sh
E. shaxmat ustasi
18. Bitishuv yo‘li bilan hosil bo‘lgan so‘z birikmasini toping.
A. bolalar haqida g‘amxo‘rlik
B. maktab hovlisi
C. qaytadan yozmoq
D. gapirishga oson
E. mahalla bolalari
19. Ot + ravish shaklidagi birikmalarda so‘zlarnı o‘zaro bog‘lovchi asosiy vositalarnı toping.
A. kelishiklar
B. ko‘makchilar
C. tartib va ohang
D. kelishik va ko‘makchilar
E. kelishiklar, ko‘makchilar, tartib va ohang.
20. Moslashuvli birikmalarda so‘z o‘zgartiruvchi qo‘shimchalardan qaysilari faol qatnashadi?
A. shaxs-son qo‘shimchasi
B. egalik qo‘shimchasi
C. kelishik qo‘shimchasi

D. A va B

E. A, B va S

21. Egri tayoqning butog'i burunni yirtar. Ushbu maqolda so'zlarning o'zaro aloqasi qanday yo'l bilan amalga oshgan?

A. gapda so'z teng va tobe bog'langan

B. boshqaruv va moslashuv yo'li bilan

C. faqat boshqaruv yo'li bilan

D. bitishuv va boshqaruv yo'li bilan

E. moslashuv, bitishuv va boshqaruv yo'li bilan.

22. Sanjar bilan Sherzod bog' tomon yurdilar. Ushbu gapdagi bog' tomon yurdilar birikmasi o'zaro qanday yo'l bilan bog'langan?

A. ko'makchili boshqaruv yo'li bilan

B. moslashuv yo'li bilan

C. kelishikli boshqaruv yo'li bilan

D. ten bog'lanish yo'li bilan

E. bitishuv yo'li bilan.

23. So'z birikmalarida ergash so'z ravish yoki sifatlar bilan ifodalansa, ular bosh so'zga asosan qanday yo'l bilan birikadi?

A. moslashuv yo'li bilan

B. bitishuv yo'li bilan

C. boshqaruv yo'li bilan

D. bitishuv yoki boshqaruv yo'li bilan

E. moslashuv yoki boshqaruv yo'li bilan.

24. Boshqaruvli bog'lanishda qaysi kelishiklar so'zlarni o'zaro bog'laydi?

A. qaratqich, tushum va jo'nalish

B. tushum, jo'nalish va o'rin-payt

C. jo'nalish, tushum, o'rin-payt va chiqish kelishiklari

D. qaratqich, tushum, jo'nalish o'rin-payt va chiqish

E. barcha kelishiklar bilan.

25. Bosh so'z ravishdosh bilan ifodalangan fe'lli birikmani toping.

A. gulni sevmoq

B. senda ko'p

C. hurmat bilan yondashgan

D. idish-tovoqlarni arta-arta

E. a'lochilarning har biri

26. Bitishuv munosabatidagi birikmalarni aniqlang.

A. ko'klam quyoshi, bahor tongi

B. maftunkor chehralar, tezda kelmoq

C. o'lkamiz chiroyi, ko'l suvi

D. xat yozdi, quduq qazdi, so'z sehri

E. A va B

27. Quyidagilarning qaysi biri qaratqichli birikma?

A. oltin soat

B. yurtimiz yoshlari

- C. uzum edi
 D. peshin chog'i
 E. yog'och ko'prik
28. Kelishikli boshqaruv qatnashgan gapni toping.
 A. Mol topguncha aql top
 B. Ko'ringan bulog'ning yirog'i yo'q
 C. Xalqim uchun, vatan uchun kurashdim
 D. Ot birdan saphidi
 E. O'quvchilarning tashabbusi bilan ish boshladi.
29. So'z birimasini toping.
 A. chang-to'zon ichra
 B. shalpang quloq
 C. o'qib chiqdim
 D. olma, o'rik va shaftoli
 E. so'z birikmasi berilmagan
30. Quyidagi qo'shilmalarning qaysi biri so'z birikmasi hisoblanadi?
 A. gapirib bermoq
 B. holdan toymoq
 C. tashrif buyurmoq
 D. olma, o'rik, olxo'ri va gilolar
 E. og'ir xo'rsinmoq
31. Qanday birikma hosil bo'lishida egalik qo'shimcha ishtirok etadi?
 A. moslashuvli birikmada
 B. teng bog'lanishli birikmada
 C. boshvaruvli birikmada
 D. bitishuvli birikmada
 E. egalik qo'shimchalari yordamida birikma hosil qilinmaydi.
32. Birdan kirib kelmoq. Ushbu birikmadagi so'zlarning o'zaro aloqasi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
 A. boshqaruv
 B. bitishuv
 C. kelishikli boshqaruv
 D. moslashuv
 E. A va S
33. Kesimlik ko'rsatkichi, gumon yuklamasi, orttirma nisbat qo'shimchasi bo'lib kela oladigan morfemani aniqlang.
 A. balki
 B. -man
 C. alla-
 D. -dir
 E. -t
34. Bitishuvli so'z birikmasini toping.
 A. qiz husni
 B. ukam uchun olmoq

- C. birdan gapirmoq
 D. ukamdan olmoq
 E. maktabdan kelmoq
35. Qaysi qatordagi ergash soʻz bilan bosh soʻzning tartibi oʻzgartirilsa, gap hosil boʻladi?
 A. yura-yura charchamoq
 B. suvga toʻldirmoq
 C. maqola oʻqimoq
 D. koʻm-koʻk oʻtloq
 E. onaning vasiyati
36. Quyidagi birikuvlarning qaysi biri bitishuvli birikmaga mansub emas?
 1.devor soat 2.vatan ishq 3.shunday oʻyin 4.qiyin vazifa 5.chindan aytmoq
 6.ashula aytgan qiz 7. xayrlashib ketmoq 8. oʻqib chiqmoq 9.tezda qaytmoq 10. holdan toymoq
 A. 1,2,4,5,8,9,10
 B. 2,4,10
 C. 1,2,4
 D. 2,8,10
 E. 1,3,4,6,9
37. Qaysi qatorda soʻz birikmasi qoʻllanmagan?
 A. sohil boʻylarini kezmoq
 B. Gʻarbiy Yevropa
 C. elga xizmat
 D. bir-biriga oqibatli
38. Egalik qoʻshimchalari vositasida qanday birikma hosil boʻladi?
 A. moslashuvli birikma
 B. teng bogʻlanishli birikma
 C. boshqaruvli birikma
 D. bitishuvli birikma
 E. egalik qoʻshimchalari yordamida birikma hosil boʻlmaydi
39. Ergash soʻzni bosh soʻz bilan bogʻlovchi quyidagi vositalardan qaysi birlari ayrim hollarda ifodalanmasligi mumkin?
 A. tushum kelishigidagi qoʻshimchalar
 B. qaratqich kelishigi qoʻshimchasi
 C. egalik qoʻshimchasi
 D. A va B
 E. A, B va S
40. Bitishuvli birikuvlarda tobe soʻz vazifasida asosan qanday soʻzlar keladi?
 A. sifat va ravish vazifasidagi soʻzlar
 B. sifatlar
 C. mustaqil soʻz turkumiga oid barcha soʻzlar
 D. ot, sifat va ravish vazifasidagi soʻzlar
 E. feʼl, sifat va olmoshlar.
41. Quyidagi qoʻshilmalarning qaysi biri soʻz birikmasi hisoblanadi?

- A. gapirib bermoq
 B. holdan toymoq
 C. tashrif buyurmoq
 D. olma, o'rik olxo'ri va noklar
 E. so'z birikmasi berilmagan.
42. So'zlar o'zaro teng bog'langanda, qanday vositalar orqali bog'lanadi?
 A. ohang va teng bog'lovchilar, teng bog'lovchilar vazifasidagi yordamchi so'zlar bilan
 B. barcha bog'lovchilar bilan
 C. faqat teng bog'lovchilar bilan
 D. teng bog'lovchi va teng bog'lovchi vazifasidagi ko'makchi va yuklamalar bilan
 E. bog'lovchi va ohang
43. Tobe bog'lanishning qaysi usuli bilan hosil qilingan birikmalar asosan otli birikma hisoblanadi?
 A. boshqaruv
 B. moslashuv
 C. bitishuv
 D. A va B
 E. B va S
44. Bitishuvli birikmalarda bosh so'z asosan qaysi turkumga oid so'zlar bilan ifodalanadi?
 A. ot va fe'l bilan
 B. barcha so'z turkumiga oid so'zlar bilan
 C. mustaqil so'zlar bilan
 D. ot, olmosh va fe'l bilan
 E. faqat ot bilan.
45. Ko'makchilar vositasida hosil qilingan so'z birikmasi tarkibida doim qanday so'zlar mavjud bo'ladi?
 A. fe'l turkumiga oid so'zlar
 B. ot va ot vazifasidagi so'zlar bilan
 C. ot yoki sifatga oid so'zlar bilan
 D. ot, olmosh va son
 E. ko'makchilar yordamida hosil qilingan so'z birikmasida ma'lum bir turkumdagi so'zning bo'lishi shart emas.
46. Hovli yuzini yog' tushsa yalaguday holga keltirgan edi. Ushbu gapda nechta so'z birikmasi mavjud?
 A. 6
 B. 7
 C. 5
 D. 8
 E. 4
47. Bitishuv munosabatidagi birikmalar berilgan qatorni aniqlang.
 A. ko'klam quyoshi, bahor tongi

- B. olis yo'llar, tez yurdi, qizil olma
- C. o'lkamiz chiroyi, maktab bordi, ko'l suvi
- D. xat yozdi, quduq qazdi, so'z sehri
- E. A va B.

48. Qo'qqisdan kirib kelmoq . Ushbu birikmadagi so'zlarning o'zaro aloqasi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. boshqaruv
- B. bitishuv
- C. kelishikli boshqaruv
- D. moslashuv
- E. A va S

49. Sifat + Ot shaklidagi birikuvlarda quyidagi vositalarning qaysi biridan foydalaniladi? 1. kelishik qo'shimchalaridan 2. ko'makchilardan 3. ohangdan 4. so'z tartibidan

- A. 1,2
- B. 2,3
- C. 3,4
- D. 2,4
- E. 1,3

50. Boshqaruvli bog'lanishda kelishik qo'shimchalari va ko'makchilar odatda qaysi so'zlar tarkibida bo'ladi?

- A. bosh so'z tarkibida
- B. ergash so'z tarkibida
- C. bosh so'z yoki ergash so'z tarkibida
- D. birikma ohiridagi so'z tarkibida
- E. birikmadagi harakat-holat ma'nosini ifodalovchi so'z tarkibida.

51. Tobe bog'lanishli birikmalarda qanday so'z bosh so'z sanaladi?

- A. ko'makchi bilan kelgan so'z
- B. kelishik shaklidagi so'z
- C. ma'nosi izohlanayotgan so'z
- D. boshqa so'zning ma'nosini ifodalaydigan so'z
- E. o'zi bog'langan so'z ma'nosini izohlaydigan so'z.

52. Ot + Fe'l shaklidagi birikuvlarda asosan qanday vositalardan foydalaniladi?

- A. faqat kelishik qo'shimchalaridan
- B. ohangdan va tartibdan
- C. faqat ko'makchilardan
- D. kelishik va ko'makchilardan
- E. kelishik qo'shimchalari, ohang, so'z tartibi va ko'makchilardan.

53. Ergash so'z bilan bosh so'zning birikish usullarini aniqlang.

- A. tobe bog'lanish va ergash bog'lanish
- B. moslashuv, boshqaruv, bitishuv
- C. ergash so'z va bosh so'z
- D. bosh so'z bilan ergash so'zning mosligi

E. teng bog'lanish va ergash bog'lanish.

54. Qaysi qatordagi ergash so'z bilan bosh so'zning tartibi o'zgartirilsa, gap hosil bo'ladi?

- A. maqol o'qimoq
- B. ko'm-ko'k o'tloq
- C. yura-yura charchamoq
- D. suvga to'ldirmoq
- E. onaning vasiyati

55. Moslashuv yo'li bilan bog'langan birikmalarda ergash so'z bosh so'zga qanday vositalar yordamida bog'lanadi?

- A. ko'makchilar yordamida
- B. so'z tartibi va tobe ohang yordamida
- C. turli kelishik qo'shimchalari yordamida
- D. qaratqich kelishigi yordamida
- E. qaratqich kelishigi va egalik qo'shimchalari yordamida.

56. Moslashuvli bog'lanishda egalik qo'shimchasi odatda qaysi so'z tarkibida bo'ladi?

- A. bosh so'z tarkibida
- B. ergash so'z tarkibida
- C. bosh so'z yoki ergash so'z tarkibida
- D. so'z birikmasida qaysi so'z oldin joylashsa, o'sha so'z tarkibida
- E. tobe bog'lanishli so'z birikmalarida egalik qo'shimchalari ishtirok etmaydi.

57. Yomondan qoch, yaxshiga quloq och. Shu maqoldagi so'zlarning o'zaro aloqasi qanday yo'l bilan amalga oshgan?

- A. gapda so'zlar teng va tobe bog'langan
- B. boshqaruv va moslashuv yo'l bilan
- C. faqat boshqaruv yo'li bilan
- D. bitishuv va boshqaruv yo'li bilan
- E. moslashuv, bitishuv va boshqaruv yo'li bilan.

58. So'z birikmalarida bosh so'z boshqa so'zlar bilan qanday bog'lanadi?

- A. faqat teng bog'lanishi mumkin
- B. teng va tobe bog'lanishi mumkin
- C. faqat tobe bog'lanishi mumkin
- D. sanash ohangi, ko'makchilar, bog'lovchilar va bog'lovchi vazifasida qo'llanuvchi so'zlar orqali bog'lanishi mumkin
- E. kelishik va ko'makchilar orqali bog'lanishi mumkin.

59. 1. Ko'cha katta 2. Taklif qilmoq 3. Sotib olmoq 4. Kulib gapirmoq 5. Bir tup o'rik 6. Maktab tomon. Yuqoridagi qaysi so'zlar birikuvidan so'z birikmasi hosil bo'lgan?

- A. 2,3,4,5
- B. 3,4,6
- C. 3,4,5,6
- D. 4,5
- E. 1,2,3,4,5

60. Otli birikmalarni aniqlang.
- katta uy, zavodda ishlamoq, vazifani bajarish
 - asalday shirin, hammadan tez, katta bo'lmoq
 - o'qishda birinchi, tinglovchilarning barchasi, keng uy
 - mashinada tortish, radiodan eshitmoq, futbol o'ynab
 - kulib gapirish, vazifani bajarib, tez kelgan.
61. Boshqaruv yo'li bilan bog'langan so'z birikmalarini aniqlang.
- uyga qaytish, olma terish, sayr haqida suhbatlashish
 - ko'chani chetida, chelakka solish, Sharifani ko'rish
 - bog' tomonga yurish, kitob o'qish, keng uy
 - qarmoq bilan tutish, o'qish to'g'risida gaplashish, akam topshirig'i
 - paxta uchun kurash, daraxt bargi, onam uchun olmoq.
62. So'z birikmasi qaysi qatorda berilgan?
- O'rta Osiyo
 - oq ko'ngil
 - ko'zi tushdi
 - kitobni o'qib
 - o'quvchilarning har qaysisi.
63. Otli so'z birikmasini toping.
- og'zi qulog'ida
 - havo rang
 - vazifani bajargan
 - Quy Chirchiq
 - O'quvchilarning har qaysisi
64. Bosh so'z ravishdosh bilan ifodalangan fe'lli birikmani toping.
- gulni sevmoq
 - senga ko'p
 - hurmat bilan yondoshgan
 - kelajakni o'ylab
 - san'atga hurmat.
65. Bosh so'z sifatdosh shakli bilan ifodalangan so'z birikmasini toping.
- o'qigan bola
 - oldinga yurib
 - guldan nozik
 - hammaga birday
 - mehnatda sinalgan.
66. Teng bog'lanishli so'z qo'shilmasi qaysi qatorda berilgan?
- chiroyli manzara
 - shoirilar bilan uchrashmoq
 - go'zallik va yaxshilik
 - vahimadan qutilish
 - uchuvchining hikoyasi.
67. So'z qo'ilmasidagi so'zlarning tobe bog'lanishini toping.
- yoritadi, ammo isitmaydi

- B. dam qizarib, dam oqardi
 - C. taklif, mulohazalar
 - D. aniq va puhta
 - E. jo'shib gapirmoq.
68. Moslashuv yo'li bilan bog'langan so'z birikmasini toping.
- A. kuchli shamol
 - B. kitob o'qish
 - C. maktab bog'i
 - D. jadal yur
 - E. oltin soat
69. Boshqaruv yo'li bilan birikkan so'z birikmasini aniqlang.
- A. kitob o'qish
 - B. tezda kelmoq
 - C. mahallaning qariyalari
 - D. go'zal tabiat
 - E. birga ishlamoq.
70. Qaysi qatorda ergash so'z bilan bosh so'zning moslashuvli birikishi berilgan?
- A. do'stga sadoqat
 - B. chiroyli yozmoq
 - C. maktab kutubxonasi
 - D. suv bilan to'ldirmoq
 - E. vatanga muhabbat
71. Bitishuv yo'li bilan birikkan so'z birikmasini toping.
- A. men uchun muqaddas
 - B. shahar ko'chalari
 - C. ulug'vor tabiat
 - D. ilmga havas
 - E. sunbulaning suvi
72. So'z birikmasi qaysi grammatik vositalar yordamida vujudga keladi?
- A. tobelik aloqasi, egalik va kelishik qo'shimchalari orqali
 - B. tenglanish aloqasi orqali
 - C. ko'makchilar va ko'makchi xarakteridagi yordamchi so'zlar orqali
 - D. so'z tartibi va ohangi orqali
 - E. A, S, D.
73. Sodda so'z birikmalarini toping.
- A. tandir-tandir non-u kulchalar, bag'ri keng onalar
 - B. yolg'iz yo'l, qishki imtihon
 - C. tinib-tinchimas yoshlar, qiz-juvonlar bilan suhvat o'tkazmoq
 - D. kitobi ko'p kutubxona, maydoni keng hovli, sochi uzun qiz
 - E. A, B va C.
74. So'z birikmalarini toping .
- A. temir yo'l, Yaqin Sharq, ish boshi, Uchqo'rg'on
 - B. baxtli qiz, tekis yo'l, sochilib yotgan idish-tovoqlar, ko'cha-ko'cha yigit-qizlar

C. qirga ko'tarilmoq, po'stiga somon tiqmoq, Rustam student, boshini olib chiqib ketmoq

D. Dars boshlandi. Alisher o'qidi, men keldim

E. daftar va qalam, tekis yo'l; ko'rdi, ammo bilmadi; o'ynadi, kuldi.

75. Keltirilgan misollarning qaysi biri teng bog'lanishli birikma?

A. oppoq paxtazor

B. talabalar o'qimoqdalar

C. jamoa xo'jaligi a'zolari va xasharchilar

D. Karimning kitobi

E. keng dalalar.

76. Bitishuv yo'li bilan birikkan so'z birikmalarida ergash so'zni ko'rsatuvchi asosiy belgilar qaysilar?

A. grammatik vositalarni olgan so'z ergash so'z

B. ko'makchilardan oldin kelgan so'z ergash so'z

C. oldin kelgan so'z ergash so'z

D. kelishik qo'shimchasini olgan so'z ergash so'z

E. B va D

77. Qaysi qatorda so'z birikmasi bor?

A. O'zbekiston Oliy Kengashi

B. va'da bo'yicha

C. mehnatga yarasha

D. u keldi

E. so'z birikmasi berilmagan.

78. Sifat + ot shaklidagi birikmalarda so'zlarni o'zaro bog'lovchi vositalar ko'rsatilgan qatorni toping.

A. kelishiklar

B. ko'makchilar

C. tartib va intonatsiya(ohang)

D. kelishik va ko'makchilar

E. kelishiklar, ko'makchilar, tartib va intonatsiya.

79. Yolg'ondan gapirmoq, tezda qaytmoq kabi birikmalardagi so'zlar o'zaro qanady yo'l bilan bog'langan?

A. moslashuv usuli bilan

B. ko'makchili boshqaruv usuli bilan

C. bitishuv usuli bilan

D. teng bog'lanish orqali

E. kelishikli boshqaruv usuli bilan.

80. Javoblarning qaysi birida so'z birikmasi berilgan?

A. qalam bilan

B. dala tomon

C. vatan uchun

D. keng paxtazor

E. kechga qadar

81. Qaysi qatordagi gapda boshqaruvli birikmaning bosh va ergash so'zi tartibi o'zgartirilgan holda berilgan?

- A. Har bir inson o'z orzusini amalga oshirish yo'lida tinmay mehnat qiladi
 B. Maqsadga erishish yo'lidagi mashaqqatlardan chekinmaslik kerak
 C. vatan ozodligi yo'lida jon berganlar ruhi abadiydir
 D. Tinglab qalb so'zlarini, belbog'ini bog'lab beliga
 E. Tongda esayotgan mayin shavada dillarga orom beradi.
82. Moslashuvli birikma qaratqich kelishigi qo'shimchasisiz hosil bo'lgan qatorni toping.
- A. Hosil uchun kurash boshlandi
 B. Ota-onalar majlisi kechgacha davom etdi
 C. Sayilda shahar tomon ketishga oshiqayotgan odamlarga duch keldik.
 D. Baland binolar qad ko'tarib turadi.
 E. Keng dalada ish qizib ketgan edi.
83. Qaysi javobda otli birikma bor?
- A. chiroyli yozmoq
 B. yaxshi kayfiyat
 C. kitobni o'qib
 D. hikoyani bayon qilmoq
 E. og'ir ho'rsinmoq.
84. Bitishuv aloqali birikma misollarning qaysi birida bor?
- A. Uzum uzishga yordamchilar yetib kelishdi
 B. Direktorning kabinetida yig'ilish bo'lib o'tdi
 C. Avtobus bekatida do'stim bilan uchrashib qoldim
 D. Katta tanaffusda biz suhbatlashib o'tirdik
 E. Biz uyga soat sakkizda qaytib keldik
85. Ergash so'zlar ko'chma ma'noda qo'llangan qatorni aniqlang?
- A. keng ko'cha, chiroyli uy, achchiq sovuq
 B. kumush qoshiq, temir intizom, tilla soat
 C. kumush qish, qora sovuq, tilla bola
 D. tikansiz gul, qo'li gul, gul o'tqazdik
 E. kumush zarralar, temir eshik, qora qalam.
86. Boshqaruv yo'li bilan birikkan so'z birikmalari qatorini toping.
- A. kichik korxonaga, yakuniy baho
 B. san'at bayrami, dugonamning singlisi
 C. shoir bilan uchrashish, sahroga hujum
 D. Valining uyi, paxtakorlar yutug'i
 E. nodir qo'lyozma, jamoa klubi
87. Sintaksisda nima o'rganiladi?
- A. so'z turkumlari
 B. tinish belgilari
 C. so'z birikmalari, gap bo'laklari va uning turlari
 D. tovushlar
 E. so'zning lug'aviy ma'nosi
88. Grammatik vosita orqali bog'langan birikmani toping.
- A. serhosil dala

- B. ma'noli so'z
 C. katta daryo
 D. berilgan so'z birikmalari grammatik vositalarsiz bog'langan.
 E.ertak haqida so'zlamog
89. So'z qo'shilmamasidagi so'zlarning bir-biri bilan bog'lanishi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
 A. boshqaruv, moslashuv, bitishuv
 B. o'tli birikma va fe'li birikma
 C. tobe bog'lanish va ergash bog'lanish
 D. bosh so'z va ergash so'z
 E. teng bog'lanish va tobe bog'lanish
90. Kelishikli boshqaruv qatnashgan gapni aniqlang.
 A. Yaxshi o'g'il otga mindirar, yomon o'g'il otdan indirar
 B. O'quvchilarning tashabbusi bilan ish boshlandi
 C. Yigit tezda chiqib olibdi
 D. Xalqim uchun, vatanim uchun jon fido qilaman
 E. Ot birdan sapchidi.
91. Ergash so'z bilan bosh so'zning ko'makchi yordamida birikishi qaysi qatorda?
 A. fabrikada ishlamoq
 B. do'stlar bilan kengashmoq
 C. o'qish orzusi
 D. havodagi qushlar
 E. otadan ulug'
92. So'z birikmasidagi moslashuv qaysi qatorda berilgan?
 A. derazani ochmaq
 B. moviy osmon
 C. ilmda o'tkir
 D. uzukning ko'zi
 E. Mahbuba Ozoda bilan uchrashib turadi.
93. Boshqaruv yo'li bilan hosil bo'lgan so'z birikmasini toping.
 A. opasi bilan ko'rishmoq
 B. yashil o'rmon
 C. navbatchining vazifasi
 D. zimdan kuzatmoq
 E. shahar ko'chalari
94. Bitishuv yo'li bilan hosil bo'lgan so'z birimasini toping.
 A. bolalar haqida g'amxo'rlik
 B. maktab hovlisi
 C. o'ylab gapirmoq
 D. gapirishga oson
 E. mahallani aylanmoq
95. Sifatlovchi o'z sifatlanmishiga qanday yo'l bilan birikadi?
 A. moslashuv yo'li bilan

- B. bitishuv yo'li bilan
 - C. boshqaruv yo'li bilan
 - D. bitishuv yoki boshqaruv yo'li bilan
 - E. moslashuv yoki bitishuv yo'li bilan.
96. Shundalarning qaysi biri ritorik so'roq gap?
- A. Shundan beri qancha soylar oqib ketdi? Dunyo necha marta aylandi?
 - B. Xo'sh, o'zingizning ahvolingiz qanday, do'stim?
 - C. Soatim to'xtab qolibdi? Buzilibdimi?
 - D. Nimadan xafasiz? Kim xafa qildi?
 - E. Ibrohimovamisiz?
97. Bosh so'z olish bilan ifodalangan otl birikmani toping.
- A. hammadan kuchli
 - B. farovon hayot
 - C. kitob o'qimoq
 - D. Nargizaning o'zi
 - E. ularning uchtasi
98. Bosh so'z sifatdosh bilan ifodalangan so'z birikmasini toping.
- A. vazifani bajarib
 - B. kelajakka umid
 - C. birga o'qigan
 - D. muzeyga bormoq
 - E. o'quvchilarning hammasi.
99. Qaysi qatorda bosh so'z sifat bilan ifodalangan?
- A. shunday o'lka
 - B. halol ishlamoq
 - C. a'lochilardan bittasi
 - D. kuzgi bug'doy
 - E. voqeadan habardor.
100. Ravishdosh bosh so'z bo'lib kelgan qatorni belgilang.
- A. shivir-shivir gap
 - B. po'latdan mustahkam
 - C. kelajakni o'ylagan
 - D. ozozdan o'rganib
 - E. ko'p odam.
101. Tobe bog'lanishli so'z qo'shilmasini toping.
- A. yoshu qari
 - B. Markaziy Osiyo
 - C. mehnatda fidokor
 - D. shaftoli va o'riklar
 - E. o'qidi, lekin yozmadi.
102. Qaysi qatordagi ergash so'z bilan bosh so'zning faqat moslashuvli birikishi berilgan?
- A. buloq suvi, oq paxta, ilonning yog'i
 - B. maktab hovlisi, o'z ukang, uning daftari

C. tonggi kontsert, bahmal ko'rpa, toza ko'ylak

D. yer yong'oq, bizning uy, uning aksi, kitob muqovasi

E. daftar varag'i, ish haqqi, ish boshi.

103. Bitishuv yo'li bilan bog'langan so'z birikmasini toping.

A. Zahar solmoq emish kasbi ilonning

B. Men uyda qoladigan bo'ldim

C. Gulni sevgan tikanini ham sevadi

D. Ko'z qo'rqqoq qo'l botir

E. Tantanali qism juda qisqa bo'ldi

104. So'z birikmalarini qaysi birida ergash so'z ayrim hollarda kelishik qo'shimchasisiz qo'llanilishi mumkin?

A. moslashuvda

B. boshqaruvda

C. bitishuvda

D. A,B

E. A,B va C.

105. So'z birmasi hosil bo'lgach, birikma tarkibidaga so'zlarga xos bo'lgan qaysi xususiyat yo'qoladi?

A. leksik ma'no

B. ko'p ma'nolilik

C. omonimlik

D. A,B

E. B,S

106. Haydar yer ostidan uning yuziga qaradi. Bu gapda tobe bog'lanishning qaysi yo'llari mavjud?

A. belgili va belgisiz moslashuv

B. kelishikli boshqaruv

C. A va B

D. moslashuv, boshqaruv va bitishuv

E. moslashuv va bitishuv

107. So'z birikmasini toping.

A. shifoli suv

B. savlat to'kib

C. qo'l urmoq

D. o'qimoq va ishlamoq

E. hushyor tortmoq

GAP

1. *-mi, -chi, -a, -ya* yuklamalari yordamida qanday gap tuziladi?

A. buyruq gap

B. his-hayajon gaplar

C. darak gap

D. so'roq gap

E. darak gap, buyruq gap

2. So‘roq gaplarni hosil qiluvchi vositalar qaysi qatorda?
 - A. so‘roq olmoshlari bilan
 - B. gapning mazmuniga qarab
 - C. so‘roq ohangi yordamida
 - D. so‘roq yuklamalari vositasida
 - E. A, S, D.
3. Yashirin inkor mazmunini bildiradigan ritorik so‘roq gapni toping.
 - A. Kimda bor bunchalik latofat, husn!
 - B. Dehqonning yerdan boshqa nima tirikchiligi bor?
 - C. Inson qila olmaydigan ish bormi?
 - D. Yutuqlarimizni kim inkor qila oladi?
 - E. Oftob nurlariga g‘arq bo‘lib yotgan bu ko‘rkam , aziz vatanimizda nimalar yo‘q?
4. Iltimosni bildirgan buyruq gap qaysi qatorda berilgan?
 - A. Bugungi ishni ertaga qo‘yma.
 - B. Men sizga bir mashq chalib beray.
 - C. Mayli, baxtingizni sinab ko‘ring.
 - D. Marhamat, uyga kiring.
 - E. Meni ham o‘z safingizga ola qoling.
5. Yashamoq -- mehnat qilmoq: Sog‘lig‘im -- boyligim. Ushbu sintaktik birliklar qanday nomlanadi va ular o‘zaro qanday bog‘lanadi?
 - A. teng bog‘lanishli birikma
 - B. bitishuv yo‘li bilan birikkan birikma
 - C. teng bog‘lanishli gap
 - D. tobe bog‘lanishli gap
 - E. bir xil so‘roqqa javob bo‘luvhi uyushiq bo‘laklar.
6. Ritorik so‘roq gapni toping.
 - A. Farmon bibining uyi shumi?
 - B. Siz qayerdan, mehmon?
 - C. Shunday go‘zal vatan bormi dunyoda?
 - D. Sen mening gapimga quloq solgin.
 - E. Xo‘sh?
7. Buyruq gapning ohangi yordami bilan so‘roq gapga o‘tgani qaysi qatorda?
 - A. Ismingiz?
 - B. Opang seni juda yaxshi ko‘rsa kerak-a?
 - C. Yo‘l bo‘lsin?
 - D. Sening ukang bultir maktabni bitirgan?
 - E. Siz qanday kitoblar oldingiz?
8. Muomala vositasining eng kichik birligi nima?
 - A. so‘z
 - B. qo‘shma so‘z
 - C. ibora
 - D. so‘z birimasi
 - E. gap.

9. Faqat so'roq ohangi yordami bilan hosil bo'lgan so'roq gapni toping.
- O'tkir Hoshimov asarlarini o'qiganmisiz?
 - Siz-chi?
 - Yaxshi qo'shiqni kim yoqtirmaydi?
 - Soat besh bo'ldi. Soat besh bo'ldi?
 - O'quvchilarni qanaqa kitoblar bilan xursand qilmoqchisiz?
10. So'roq yuklamasi yordamida hosil bo'lgan so'roq gapni toping.
- Kimda qanday taklif bor?
 - Oltinsoyga yaqinda keldinglar, shekilli?
 - Nahotki bir tomchi qayg'uni, bir dengiz quvonch yuvib ketolmaydi?
 - Qishlog'imiz yoqmay qoldimi?
 - Pulni ham berdingiz?
11. Yo'ling tushganmidi, qadrdon do'stim, bu yaqin orada Mirzacho'l tomon? Ifoda maqsadiga ko'ra ushbu gap turini belgilang.
- undalmali gap
 - so'roq gap
 - bir bosh bo'lakli gap
 - yoyiq gap
 - barcha hukmlar to'g'ri.
12. So'roq shaklida yashirin tasdiq bildirgan fikr qaysi gap orqali ifodalangan?
- Farida qayoqqa ketgan?
 - Aslida bu kibrlanish o'z-o'zini ko'rsatish emasmi?
 - Ammo bitta nomarddan keyin beshta mardning uchrashishi buyuk topilma emasmi?
 - Xo'sh, uning ketidan hayot to'xtab qolarmidi?
 - B va S
13. Qaysi so'roq gapda buyurish mazmuni ifodalangan?
- Kumushning o'zi yigit to'g'risida hech narsa bilmaydimi?
 - ... sinashda o'rtog'ingiz bo'lsalar u kishidan sir yashirib o'tirasizmi?
 - Hoy! Uka, shu yerda qo'lida kitob, daftar ko'targan bola ko'rmadingizmi?
 - Tunov kuni aytganim yodingizdan chiqdimi?
 - Otabek qipchoqlarga qarshi so'zladimi?
14. Mazmunan iltimos ma'nosini ifodalagan gaplar maqsadga ko'ra gapning qaysi turiga mansub?
- His-hayajonli gap
 - buyruq gap
 - so'roq gap
 - darak gap
 - undov gap
15. Boshqaruvli birikmani toping.
- yaqinda keldi
 - chindan aytdi
 - kecha keldi
 - A va B

E. boshqaruvli birikma mavjud emas.

16. Sifat boshqaruvli qaysi qatorda berilgan?

A. burchga beparvolik, ahdiga sodiqlik

B. o'ziga ma'lum, yo'lida intizor

C. o'qdan tez, haqiqatga yaqin

D. yaxshi niyat, serdaromad ish

E. barcha javoblar to'g'ri

17. So'z birikmalarining qaysi turida bosh so'z fe'l so'z turkumi bilan ifodalana oladi?

A. moslashuv

B. bitishuv

C. boshqaruv

D. B va S

E. A, B va S

18. Taklifni anglatgan buyruqli gapni aniqlang.

A. seni ish yengmasin, sen ishni yeng

B. endi oltin balig'ing kelib, xizmatimizni qilsin

C. ko'ksingizda go'zal niyatlar gullasin, birodar!

D. qani, boqqa kiring, dam oling

E. mashg'ulotlarga kechikma.

19. Hayratlanishni bildiradigan his-hayajon (undov) gapni toping.

A. Ikkita zarrin to'n keltir

B. Bu misibatga qanday chidayman!

C. Buguncha biznikida qoling

D. O'hho', unaqa-munaqa emas-ku!

E. Ket mening dargohimdan!

20. Shodlik, xursandchilik ifodalaydigan his-hayajon (undov) gapni aniqlang.

A. Evoh, essiz umr, essiz qizim!

B. Buncha to'ng bo'lmasa-ya bu kishi!

C. Uyaling oqni qora degani!

D. Mehmonlar kelishayotir, onajon! Onajon, o'rtog'im, o'rtog'im!

E. Xudo o'lim bersin kulgiga!

21. Buyurish mazmuniga ega bo'lgan so'roq gapni toping.

A. —Husan aka, nega sizni duma deyishadi?

B. Shunaqa so'zlarni har kimga aytaverasizmi?

C. Maktab qursa yomonmi?

D. Nima deyayotganini o'zi biladimi oyim?

E. Shomurod akamnikiga ketayapsizmi?

22. Buyruq, maslahat nasihat tariqasida bo'lgan gapni toping.

A. Sochingni chambarak qil!

B. Yaxshisi, boshinga tashvish tushganida bardam bo'l

C. —Ko'nglingiz to'q bo'lsin oqsoqol!

D. —Olimjon, chiq buyoqqa!

E. —Shoshma, oldin qorningni to'yg'azib ol.

23. Istak mazmunidagi darak gapni aniqlang.
- Bir qarashda bu - yaxshi orzu
 - Har kim mashina olgisi keladi
 - Aka-uka hosilni baravar olishbdilar
 - Ona ancha yil fabrikada ishlagan
 - A va B.
24. Tilakni bildirgan buyruq gapni ko'rsating.
- Yangi uyga ko'chishingiz kerak ekan, oyi
 - Uni albatta o'zingiz bilan ola keting
 - Mana shu xonadandan qut-baraka arimasin
 - U kelishi bilan daftarni albatta ko'rsating
 - A va S
25. Maslahat tarzidagi buyruq gapni aniqlang.
- Chop, tezroq yugur
 - O'ynab gapirsang ham o'ylab gapir
 - Anavi burchakdan joy berilsin bularga
 - Yig'lamasdan gapir, yaramas
 - A va B.
26. Iltimos, yalinish mazmunini bildirgan buyruq gapni toping.
- Sizlarni mehmon qilishga ijozat bering.
 - Jon aka, menga ham o'rgating
 - Albatta, topib bering
 - Iltimos, bu haqda og'iz ochmang
 - B va D.
27. Ogohlantirish tariqasidagi buyruq gapni toping.
- Menga qara, sen odamning ko'ngliga cho'p suqma
 - Hamma voqeani menga bafurja gapirib beringlar
 - Mening ketayotganimni unga ayta ko'rmang
 - Hovliqmasdan gapir!
 - Shu ishni menga topshiring.
28. Yupatish, tasalli berish mazmunidagi buyruq gapni toping.
- Agar quvonching tugasa, nimada yanglishganingni axtar.
 - Avval kimligini so'rab bil!
 - Tezroq korxonaga kirib Sodiqbeklarni to'playlik
 - Odamlarga yomonlik qilma, ranjitma, dilini og'ritma, tashvish va notinchlikka qo'yma.
 - Ko'p tashvish qilmang. Ko'p o'ylayvermang. O'zingizni bosing
29. Qaysi inkor gap inkor mazmunini anglatmaydi?
- Buni senga aytish istagim yo'q emas
 - Mehnat jarayoniga asoslangan bilimdan o'tkiroq qurol yo'q
 - Hech kim hamma narsani bilishi, istagan sohada bir xil iqtidorli bo'lishi mumkin emas
 - Ortiqcha ko'p bilishlik aqlni peshlamaydi
 - Kimki hech narsani qiziqib so'ramasa hech narsani o'rganmaydi ham

30. Qaysi so'roq gap buyurish mazmunini ham ifodalaydi?

A. Shunday ayanchli ahvolda bo'la turib, yolg'on so'zlar bilan lof urishdan uyalmasanmi?!

B. —Odam degan ham shunaqa beparvo bo'ladimi o'g'lim?

C. —Qalay yaxshi dam olyapsanmi?

D. Qaysi mavzu tushishini bilasizmi?

E. Bundan ham ortiq balolar bo'larmikan?

31. Osmonda yulduzlar chamani porlaydi. Ushbu gapdagi so'zlar o'zaro qaysi qo'shimchalar orqali sintaktik bog'langan?

A. -da, -i

B. -da, -i, -di

C. -da, -lar, -i, -di

D. -da, -lar, -i, -y, -di

E. -da, -di

32. Ifodalangan fikrning so'roq shaklida inkor qilinishi qaysi javobda berilgan?

A. —Institut direktori siz bo'lasizmi?

B. U bizdek faqirlarni nazariga ildarmidi?

C. —Ertalab oying uyda bo'ladimi?

D. Ammo har bir kishi o'zini er degani bilan er bo'laveradimi?

E. B va D

BOSH BO'LAKLAR

1. Qaysi qatordagi gapda fe'l kesim mavjud?

A. Luqmoni hakimning jahli chiqibdi

B. Dehqonning gaplari Luqmonga qattiq ta'sir qilibdi

C. Boshqa xonada bolalar uxlab qolishibdi

D. A, B va S

2. Qaysi gapda kesim ibora bilan ifodalangan?

A. Dadam qo'li ochiq odam edilar

B. U birdaniga to'nini teskari kiyib oldi

C. Qo'l yugurligi — oshga, til yugurligi - boshga

D. Ozod yuraklarga baxt nuri to'lgan

3. Qaysi gapda nomustaqil kesim shakli qo'llangan?

A. Qalb salomat bo'lsa, aql ham, fikr ham salomat bo'ladi

B. Qani til bo'lsa-yu , u bilan suhbatlasha qolsa!

C. Bugundan boshlab aravachilar siz bilan borishsa

4. Qaysi gapda tire noto'g'ri qo'llangan?

A. Men-sakkizinchi sinf o'quvchilaridan biriman

B. Hosilning otasi-suv, onasi-yer

C. Yulduz-a'lochilarimizdan

5. Qaysi gapda ega qo'llangan?

A. O'zboshimchalikka yo'l qo'yilmaslik

B. O'quvchi yo'q har qadamda qoqiladi

- C. Tarbiyachi va o'qituvchi bo'lish uchun chidam bilan o'qiladi
6. So'z birikmalari zanjiri gapning egasi atrofida birlashgan holatni toping.
- A. Badanni junjiktiruvchi sovuq shamol izg'ib qoldi
- B. Boboning tabiati ravshan bo'lib ketdi
- C. Darveshalining zindonda yotishi Alisherning yuragida dushmanlik olovini to'ldiradi
- D. Sayohatchilar daraning pillapoya kabi yotiqroq yerlaridan yuqoriga intildilar.
7. Ma'lum matnda gaplar qaysi jihatdan bog'lanadi?
- A. morfologik jihatdan
- B. sintaktik jihatdan
- C. mantiqiy jihatdan
- D. A,B va S
8. Quyida berilgan gaplardan qaysisida ohang o'zgarishi orqali farqli fikr hosil qilish mumkin?
- A. Tog' qushlarining sayrashi qo'ylarning ma'ragan ovozlariga jo'r bo'lmoqda
- B. Haligi sumka ko'targan qizini chaqirdi
- C. Gulchehra mo'ysafidga nima javob qilishini bilmay, o'zini tramvayga otdi
- D. Nima bo'ldi, qizim, nega yig'layapsan
9. Qaysi gapda gapning o'zgargan tartibi ega va kesimga tegishli?
- A. Shovulladi tun bo'yi shamol
- B. Qaldiroqlar ko'chdi larzakor
- C. Men nechun sevaman O'zbekistonni?!
- D. Arra tortar, Nosirning boshi egik, ko'zi nam
10. Quyidagi gapning egasi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.
- Senga tengdosh Pomir-u, Oqsoch Tiyonshon, o'zbekim.
- A. Pomir-u, Tiyonshon
- B. tengdosh
- C. senga
- D. o'zbekim
11. *Bo'ldi* fe'li bog'lama vazifasida kelgan gapni aniqlang.
- A. Yolg'onchining rost so'zi ham yolg'on bo'lur
- B. Birlashgan daryo bo'lur, tarqalgan irmoq bo'lur.
- C. Sunbulaning suvi tiniq bo'ladi.
- D. Barcha gaplarda bo'ldi fe'li bog'lama vazifasida kelgan.
- E. Bo'ldi fe'li barcha gaplarda mustaqil fe'i hisoblanadi.
12. Quyidagi gapning egasini toping. Quvvatning tushishi goho hushdan ketishga olib keladi.
- A. Hushdan
- B. tushishi
- C. quvvatning tushishi
- D. goho
- E. hushdan ketishga.
13. Qaysi qatorda ibora bilan ifodalangan kesim berilgan?

- A. Ammamning zardali ovozini eshitib, damim ichimga tushib ketdi.
 - B. Qolaver-sa doktorlarga ham qiyin.
 - C. O'sha yulduz seniki.
 - D. Faridaning onasi har bir harakatini ko'zdan kechirdi.
 - E. A va D
14. Sodda ot-kesimini aniqlang.
- A. Chigitni ekib bo'lishdi-yu, bari bir ish ko'p
 - B. Ayasi chiqib ketishi bilan, Sherzod karavotda yonboshlaganicha, uyni ko'zdan kechirdi.
 - C. Sherzodning esida bor.
 - D. Ko'pchilikning haqi yetim haqidan yomon.
 - E. Ava S
15. Ega va kesim shaxsda moslashmagan gapni toping.
- A. Qushlar sayradi.
 - B. Dadamlar keldilar.
 - C. Shularni ko'rib, tabiatga hayron qolasan kishi
 - D. A va B
 - E. Ega va kesim shaxsda doim moslashadi.
16. Kesimi o'zlik nisbatdagi fe'l bilan ifodalangan gap berilgan qatorni aniqlang.
- A. Anvar ohista yiqildi.
 - B. Doklad uchun Ziyodaxonga so'z berildi.
 - C. Kamchiliklar ro'y rost ochib tashlandi.
 - D. Ayvon yonidagi o'choqqa o't qalangan.
 - E. Jo'nashga tayyorgarlik ko'rilmogda edi.
17. Kesimi majhul nisbatdagi fe'l bilan ifodalangan qatorni toping.
- A. Shu ko'chadan borib chapga burilasiz.
 - B. Uzoqdan ikki otliq ko'rindi.
 - C. Yangi xabardan shodlanib ketdi.
 - D. Bahor kelib dala ishlari boshlandi.
 - E. Buloq suvida yuvindi.
18. Ot-kesimli gap qaysi qatorda berilgan?
- A. O'qishda, mehnatda, fanda, xalqqa astoydil xizmat qilishda o'z baxtingni topasan.
 - B. O'smirlikdagi tushkunlik-yoshlikka xos kasallik
 - C. Me'yor-sog'likning posbonidir
 - D. A va B
 - E. B
19. Otlashgan sifat bilan ifodalangan egani toping.
- A. Katta maydonni ishg'ol etgan gulzorga chiqdik.
 - B. Baxmal qirlar, keng bo'shliqlar, paxtazor yerlar ko'm-ko'k.
 - C. Ko'kimtir qora osmonda behisob yulduzlar chaqnaq turardi.
 - D. Eng qiyini o'zingni anglay bilishingdir
 - E. G'ulomjonning oppoq yuzi issiqdan qizargan edi.

20. Murakkab fe'l-kesim qaysi qatorda berilgan?
- Qishlog'imizda kichik korxonada ishlay boshladi.
 - Ishtiyok bilan qilgan ishimiz dardimizni davolaydi.
 - Mehnat oddiy kunlarni ham bayramga aylantirib yuboradi.
 - Hamma qiyinchiliklardan faqat mehnat bilan qutulish mumkin.
21. Ot-kesim qo'llangan gapni aniqlang.
- Davlatning ota-onang.
 - Mard bir so'zlaydi, nomard ming so'zlaydi
 - Ahmoq o'zini maqtar
 - Inson aqli bilan go'zal
 - A va D
22. Murakkab ot-kesim qaysi gapda qo'llangan?
- Aqlni beaqlidan o'rgan.
 - Birlashgan kuch yengilmas.
 - Dil og'ritgan do'st emas.
 - Mahbubaxon voyaga yetgan oilada to'rtta qiz va bitta o'g'il bor edi.
 - C va D
23. Bog'lama kesim qaysi gapda qo'llangan?
- Uzoqdan mayin qo'shiq eshitila boshladi.
 - Yolg'onchining rost so'zi ham yolg'on bo'lur.
 - Fikr va hikmatli so'zlar ko'ngilni bezaydi.
 - Xalq donishmandligi odatda hikmatli so'zlardan ifodalanadi.
 - B va D
24. Quyidagi berilgan gapdagi kesimni aniqlang. Yoqimli shabada esib turibdi.
- Turibdi, sodda kesim
 - Ravishdosh, sodda kesim
 - Esib turibdi, murakkab kesim.
 - Sodda fe'l kesim.
 - A va B
25. Bo'lishsizlik olmoshi qatnashgan gapning kesimi qanday so'zlar bilan ifodalangan?
- A'lning bo'lishsizlik shakli va inkor bildiruvchi so'zlar bilan.
 - Inkor shaklidagi ot-kesim bilan.
 - Faqat fe'lning bo'lishsiz shakli bilan.
 - Bo'lishli yoki bo'lishsizlik fe'llar bilan .
 - Kesimning ifodalanishi gapda qo'llangan olmoshning turiga bog'liq emas.
26. Ibora bilan ifodalangan ega qaysi javobda berilgan?
- Menga qaysi nuqtalar qo'lga olinganini aytsin.
 - Ha, uning qo'ltig'iga suv purkayotgan ham shu Bek.
 - Otam kamtar, to'g'ri so'z, ochiq qo'l odam edi.
 - Hammadan kuchli his, toqatni toq qiluvchi dard oilasini sog'inish edi.
 - Qaysi qatorda ot-kesimli gap berilgan?
- Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar.
 - Ertaga cho'lga jo'nab ketamiz.

- C. Intilgan yo'l ochiq
 D. Bunda qushlar topadi iqbol.
 E. Majlisda intizom haqida ham gapirdi.
28. Qaysi javobda shaxs sonda moslashmagan ega va kesim mavjud?
 A. Mashina ravon va tez yurmoqda.
 B. Maysalar ilk bahor chechaklari uyg'ondi.
 C. Zarrin shu'lalar sochib quyosh botmoqda.
 D. Rahmat oshiqibgina Otabek bilan ko'rishdi.
 E. Tog' orasida asta shamol ko'tarildi.
29. Yaxshidir achchiq haqiqat, lek shirin yolg'on yomon. Ushbu gapda kesim bo'lib kelgan sifatlarni toping.
 A. Yaxshidir
 B. Ushbu gapda sifatlarni kesim vazifasida kelgan emas.
 C. Yaxshidir, yomon
 D. yomon
 E. yaxshidir, achchiq, yomon.
30. Vatan erur tomirdagi qon. Ushbu gapning kesimini aniqlang.
 A. erur
 B. vatan erur
 C. qon erur
 D. qon
31. Qaysi qatorda murakkab fe'l kesimli gap berilgan?
 A. Nega bu yerga tariq sepayapsan?
 B. Taftishchi butun sirni ochib tashladi.
 C. Butun guruhimiz astoydil ishladi.
 D. Nazirjonning kelishi jumboqni yechdi.
32. Qaysi gaplar tarkibida tire ishlatiladi? 1.~Yulduz a'lochilarimizdan
 2.~Taniganim do'stlarim 3.~Eshitganlari haqiqat edi 4.~Bu kitob qiziq 5.~Aziza tikuvchi
 A. 1, 4, 5
 B. 1, 2, 5
 C. 2, 4, 5
 D. 1, 2, 4
33. Qaysi qatordagi gapda murakkab kesim qo'llanmagan?
 A. Mamlakatimizni tajovuzkor kuchlardan himoya qilishga doimo tayyor turishimiz lozim.
 B. Vazifani o'z vaqtida bajarish zarur.
 C. Ma'naviyat insonga havodek, suvdek zarur.
 D. Vatan sajdagoh kabi muqqadas ekanligini unutmaslik kerak.
34. Qaysi gap tarkibida ega qo'llangan?
 A. Manzilga mana shu yo'ldan boriladi.
 B. Birovni, ayniqsa, ayolni so'kish gunohdir.
 C. Topshiriqni o'z vaqtida va puxta bajarishdi.
 D. Yaqin kunlarda yakuniy test topshiramiz.

IKKINCHI DARAJALI BO'LAKLAR

1. Qaysi gapda sifat aniqlovchi vazifasida qo'llangan?
 - A. To'g'ri yursang murodingga oson yetarsan
 - B. Ayol sochlari parishon, oyoqlari yalang, yoqasi ochiq ko'chaga otiladi
 - C. Bir xotin sabzavotlar solingan xaltasini ko'tarib kelayotgandi
 - D. Har narsaga qiziqish-biz uchun eski odat.
2. Ravish bilan ifodalangan hol qo'llangan gap qatorini aniqlang.
 - A. Uy ichida odam ko'p edi
 - B. Shodmonbek zarbdan ko'zi tinib hushdan ketdi
 - C. Yig'lab-yig'lab marza olsang, o'ynab-o'ynab sug'orasan
 - D. U o'ychan ko'zlari bilan Botirga qarab sekin gapirdi
3. Joni xalqumiga kelgan Sattor alamidan baqirib yig'lab yubordi. Ushbu gap qanday gap bo'laklaridan iborat?
 - A. ega, kesim, ikkita ravish holidan
 - B. ega, kesim, sifatlovchi aniqlovchi, sabab va ravish holidan
 - C. ega, kesim, ikkita ravish holi va bitta sabab holidan
 - D. ega, kesim, sifatlovchi aniqlovchi va ikkita ravish holidan
4. Ega+aniqlovchi+aniqlovchi+to'ldiruvchi+hol+kesim qolipidagi gapni aniqlang.
 - A. Zebi opasining beradigan javobini ilgaridan bilardi
 - B. Bog'bon ko'm-ko'k ajriq ustida o'tirib hordiq chiqardi.
 - C. Dadash mehribon odamlarning suhbatlashishidan zavqlanar edi.
 - D. A'zam tizzasidagi mahsini hafsala bilan pishiq tikadi.
5. Faqat ravish holi bilan kengaygan sodda yoyiq gapni toping.
 - A. Tursunali bir-bir bosib minbarga chiqdi va dona-dona gapirdi
 - B. Bola epchillik bilan turdi, qisqa va lo'nda javob berdi.
 - C. Tiniq suvdan hovuch-hovuch oldi, qonib-qonib ichdi
 - D. Quvvatsizligidan tez charchadi
6. Harakat nomi bilan ifodalangan vositasiz to'ldiruvchi qo'llangan gapni toping.
 - A. Uning kulib boqishlarini bir zum ham unutmayman.
 - B. O'quvchilar dam olishga dala shiyponiga kelishdi
 - C. Mening borishimdan sizga nima foyda?
 - D. So'rashdan uyalma, bilmaslikdan uyal
7. Qaysi gapdagi aniqlovchi narsa-buyumning qarashlilikini ifodalagan?
 - A. Bu kitoblar kimniki?
 - B. Yangi binolar qishloqning husniga husn qo'shmoqda
 - C. Shu payt ichkaridan shi p-shi p qadam tovushi eshitildi
 - D. Uzoq-yaqinlardan odamlar yig'ila boshladi
8. So'z birikmalari zanjiri gapning egasi atrofida birlashgan holatni toping.
 - A. Badanni junjiktiruvchi sovuq shamol izg'ib qoldi
 - B. Boboning tabiati ravshan bo'lib ketdi
 - C. Darveshalining zindonda yotishi Alisherning yuragida dushmanlik olovini to'ldiradi

D. Sayohatchilar daraning pillapoya kabi yotiqroq yerlaridan yuqoriga intildilar.

9. Ma'lum matnda gaplar qaysi jihatdan bog'lanadi?

A. morfologik jihatdan

B. sintaktik jihatdan

C. mantiqiy jihatdan

D. A, B va C

10. Quyida berilgan gaplardan qaysisida ohang o'zgarishi orqali farqli fikr hosil qilish mumkin?

A. Tog' qushlarining sayrashi qo'ylarning ma'ragan ovozlari jo'r bo'lmoqda

B. Haligi sumka ko'targan qizini chaqirdi

C. Gulchehra mo'ysafidga nima javob qilishini bilmay, o'zini tramvayga otdi

D. Nima bo'ldi, qizim, nega yig'layapsan

11. Qaysi gapda gapning o'zgargan tartibi ega va kesimga tegishli?

A. Shovulladi tun bo'yi shamol

B. Qaldiroqlar ko'chdi larzakor

C. Men nechuk sevaman O'zbekistonni?!

D. Arra tortar, Nosirning boshi egik, ko'zi nam

12. Qaysi gapda ibora hol vazifasida qo'llangan?

A. Qani endi u hozir yonida bo'lsa, yurt tinchigan, dehqonning og'zi oshga yetib, ro'zgoriga baraka kiritgan vaqtlarni ko'rsa

B. Yulduzni benarvon urgan yigitlar o'shalar

C. Tiyrak ko'zlarining yiltirashidan jiddiy gapga bel bog'laganini angladi

D. Ular o'zlarini qayerga qo'yishini bilmay yugurishadi.

13. Qaysi gapda ibora ega vazifasida qo'llangan?

A. Ayol kishiga qo'l ko'tarish erkak kishining ishi emas

B. Ko'zimning ostiga olib yurgan bir popukday qiz bor

C. Saida uning kecha to'qimi teskari bo'lib yurgani, hozir qildan qiyiq topayotganining sababini darrov fahmladi

D. Qo'li egri odam bir yozda mehnatimni "suv" qildi

14. Qoratoy o'zini tuta olmadi, boyni so'kib, og'zidan bodi kirib, shodi chiqa boshladi. Ushbu gapda qo'llangan iboralar soni va gapdagi vazifasini aniqlang.

A. 2ta; kesim, kesim

B. 3ta; kesim, hol, kesim

C. 4ta; kesim, hol, hol, kesim

D. Ita; kesim

15. Mahmud majlisda qatnashmagan bo'lsa-da topshiriqni bajardi. Ushbu gapda holning qaysi turi mavjud?

A. sabab holi

B. maqsad holi

C. vaziyat holi

D. o'rin holi

E. to'siqsizlik holi .

16. O'rin-payt kelishigi kelishigi shaklidagi so'zning to'ldiruvchi vazifasida kelishi qaysi qatorda berilgan?

- A. Yozda qilingan mehnat o'z natijasini berdi
- B. Birlashma idorasi uch qavatli binoda edi
- C. Katta chinni kosada suv olib chiqdi
- D. Nemis do'stlarimizni Buxoroda uchratdik
- E. Ohangni chuqur sukutda tingladilar

17. Chiqish kelishigi shaklidaga so'zning to'ldiruvchi vazifasida kelishi qaysi qatorda berilgan?

- A. Anvar bolalikdan otlarni sevardi
- B. G'ulomjon uyidan erta chiqib ketgan ekan
- C. Sultonovning gapini chin yurakdan qarshiladi
- D. Men Farg'onaning bir chekka qishlog'idanman
- E. U ham muhabbat zavqidan bahramand bo'ldi

18. Maqsad holini toping.

- A. Tarixiy joylarni tomosha qilish maqsadida Samarqandga jo'nadik
- B. U uyalganidan qizarib ketdi
- C. Bizning mardlar ko'kka parvoz qilmoqda
- D. Qizil olma mevasining mo'lligidan hovuzga engashib tushgan
- E. Inson amaliy tafakkurni o'rganishga hamisha ehtiyoj sezadi.

19. Qaysi gapda sabab holi berilgan?

- A. U ona bilan samimiy salomlashdi
- B. Nima uchun achchig'i chiqqanini o'zi ham bilmasdi
- C. U sho'xlikni qancha bilsa kattalarga hurmatni shuncha bilar edi
- D. Ular atayin aylanma yo'llardan yurdilar
- E. Biz u bilan baxt haqida ko'p o'ylar edik.

20. Otlashgan so'z bilan ifodalangan to'ldiruvchini toping.

- A. Sen o'zingni maqtama, seni biron maqtasin
- B. Chiniqqanga dard yuqmas
- C. Kulgu yuzni go'zal qiladi
- D. Dardsiz odamdan ijodkor chiqmaydi
- E. Ko'rmaganlar ko'rishni orzu qildilar

21. Ko'pdan quyon qochib qutilmas. Ushbu maqolda to'ldiruvchi vazifasida qo'llangan so'z qaysi so'z turkumiga mansub?

- A. son
- B. sifat
- C. ot
- D. olmosh
- E. ravish

22. Ibora bilan ifodalangan to'ldiruvchi bor gapni toping.

- A. Kulganni kulib yengasan
- B. Yomonga yondoshma, yaxshidan adashma
- C. Urgan kishidan bola nafratlanadi

- D. E'tiqodsiz odamdan har qanday qabohatni kutish mumkin
 E. Men uning tepa sochi tikka bo'lishini kutmagan edim.
23. Olmosh bilan ifodalangan sifatlovchi-aniqlovchini toping.
 A. Har kimning niyati o'zining yo'ldoshi
 B. Bu o'lkada har narsa bordir
 C. Avval o'z aybingni bil keyin birovdan kul
 D. Yaxshi niyatli kishilarning ahdi - shu
 E. Kimning ishi to'g'ri bo'lsa u doim bexavotir bo'ladi.
24. Ot bilan ifodalangan sifatlovchi aniqlovchi qaysi gapda?
 A. Bir azobning bir rohati bor
 B. Supada qator o'tiribmiz
 C. Shu paytda uy eshigi ochildi
 D. Zumrad bahorni kim sevmaydi
 E. Qorong'ida chuqur xo'rsindim.
25. Aravani quruq olib qochding, do'stim. Gapda nechta gap bo'lagi bor?
 A. 1
 B. 2
 C. 3
 D. 4
 E. bu gap gap bo'laklariga ajralmaydigan gap hisoblanadi.
26. Men do'kondan shisha idishda yog' olib keldim. Gapdagi aniqlovchi qaysi so'z turkumi bilan ifodalangan?
 A. sifat
 B. olmosh
 C. ot
 D. sifatdosh
 E. A va D
27. Olmosh bilan ifodalangan vositasiz to'ldiruvchi qatnashgan gapni aniqlang.
 A. Usta u deb ko'rdi bu deb ko'rdi bo'lmadi
 B. O'zbekning otuskasi yo uy qurish bilan o'tadi yo to'y qilish bilan o'tadi
 C. Qubba o'yini qiyin emas
 D. Uning gapi yolg'on dedi bola
 E. Ikkovlashib Zebi xolani kabinaga chaqirdik.
28. Vaziyat holi qatnashgan gap qaysi qatorda berilgan?
 A. Shu kuni nima yumush berishsa oyog'im olti, qo'lim yetti bo'lib yugurdim
 B. Bir mahal tashqarida gurji kuchugimning akillagani eshitildi
 C. Nasiva bu gapni jo'rttagi baqirib aytdi
 D. Bugun-erta havo ham o'zgarib qolsa kerak
 E. A va S
29. Kishilik olmoshining to'ldiruvchi vazifasida kelishi qaysi qatorda berilgan?
 A. Siz bir oz dam oling
 B. Parizod bo'lgan voqeani unga aytib berdi
 C. Shubhasiz, bu — sizning yutug'ingiz
 D. Ular bir yoqadan bosh chiqarib harakat qilmoqdalar

- E. Men supaga o'tirdim.
30. Aniqlovchi vazifasida kelgan olmosh qaysi gapda qo'llangan?
- Shularni odam yaratgan
 - Nimadan gap ochishni bilmay turdi
 - Kimning uyi yaqin
 - Sizni nima qiziqtiradi
 - Hech kimga qalbidan nimalar kechayotganini bildirmasdi.
31. Kiyimi qo'pol lekin yangi va puxta edi. Gapdagi sifatning sintaktik vazifasini aniqlang.
- ega
 - to'ldiruvchi
 - kesim
 - aniqlovchi
 - aniqlovchi-kesim
32. Ko'makchi so'zlar bilan qo'llangan vositali to'ldiruvchini aniqlang.
- Vaqt hamma jarohatlarni davolaydi
 - Baxtsizlik faqat kurash bilan yengiladi
 - Muhayyo bu sodda, beg'ubor bolaga havas bilan qaradi
 - Yoshlik kishiga faqat bir marta beriladi
 - Yoshlikdagi yanglishishlarni kechirmoq kerak.
33. Payt holi qo'llangan gapni aniqlang.
- Alimardon qayrilib qaraguncha boshqa odamlar uni o'rab olishdi
 - Hech qachon zeriktirmaydigan o'ta topqir odam topilmasa kerak
 - Hazillashayotganda odobni saqlang
 - A va S
 - B va S
34. O'rin holi qaysi javobda berilganini aniqlang.
- Yaxshi fikrlarni takrorlash hech qachon ortiqchalik qilmaydi
 - Qayerda aniq bilim bo'lmasa, u joyda farazlar hukm suradi
 - Istak yo'qolgan yerda odam ham ado bo'ladi
 - A va B
 - B va S
35. Qaysi gapda ravish (vaziyat) holi qo'llangan?
- O'z burchini bajarishdan mamnun odamgina erkin yashaydi
 - Vaqtning behuda o'tkazmasa
 - Xurshida boshidan hushi uchib borayotganini his qilib turar, yuragi gursillab uradi
 - A va B
 - A, B va S
36. Sabab holi qaysi gap tarkibida qo'llangan?
- Bu kitobni o'qiyman deb olib kelgan edim
 - Odam faqat aqli bilan odamdir
 - Siz borki, dunyo husni barkamol
 - G'iyos uyalganidan nima qilishni bilmay qoldi

E. B va D

37. Miqdor (daraja miqdor) holi qaysi gap tarkibida qo'llangan?

A. Buyuk ishlar tez yuzaga chiqmaydi

B. Yangilikka ko'proq e'tibor berilsin

C. Bitta dushmaning ham ko'p, do'stlaring mingta bo'lsa ham kam

D. Odam ikki marta yashamaydi, lekin bir marta yashashni ham bilmaydiganlar bor

E. B va D

38. Otlashgan so'z bilan ifodalangan bo'lak qaysi javobda berilgan?

A. Yaxshi kulgan odam-yaxshi odam

B. Fidokor kishilar quyoshdek zarur

C. Ezgu nom go'zal chehralardan afzalroq

D. Tashqi qiyofani bezayvermasdan ma'naviy olamni bezash kerak

E. Qushlarning chug'urchug'urida ham tashBish ohangi bor.

39. Maqsad holi qo'llangan gapni toping.

A. Juman tezroq yotoqqa, bolalar yoniga chopib borgisi kelib ketdi

B. Tulki qo'rqib ketib qocha boshladi

C. U o'qish niyatida shaharga keldi

D. Luqmoncha vujudi titrab turganidan o'zini murdaday oqarib ketganini bilardi

E. A va S

40. Maqsad ravishdoshi bilan ifodalangan maqsad holi qaysi qatorda berilgan?

A. Dam olishga shifonga to'plandik

B. Bu rasmlarni ukamga ko'rsatayin deb olib keldim.

C. Siz bilan bafurja gaplashgani keldim

D. G'iyos Tursunni ko'rmoqchi bo'lib kelgan ekan

E. B va S

41. Shart holi qo'llangan gapni ko'rsating.

A. Bu vazifani hamma bajarishi shart

B. Safar shartta jo'nab qoldi

C. Bugundan tayyorgarlikni boshlasang bermalol ulgirasan

D. Yer yaxshi ishlansa, hosil ham shunga yarasha bo'ladi

E. S va B

42. Gap bo'laklarining o'zgartgan tartibi(inversiya) qaysi qatorda berilgan?

A. Yoshlik bilan keksalik orasidagi muddat naqadar qisqa!

B. Uzoq yashamoqchi bo'lsang, kamroq ovqatlan.

C. Odamlarni bir-biridan ajratadigan so'zni aytishddan saqlan.

D. Dunyodagi hamma shodlik, hamma ezguliklarning manbayi mehnatdir.

E. O'yin, qo'shiq, so'zlardan Ko'ngillar titrar asta.

43. Qaysi gapda hol bilan kesimning odatdagi tartibi o'zgartgan?

A. O'tov ichida sak qabilalarining oqsoqollari kengash qurib o'tirardilar.

B. Ular muammoni yechish uchun uzoq bosh qotirishdi.

C. Quyosh chiqdi yer yuziga charaqlab.

D. Yaxshilar diydorini ko'rsaydi ko'ngil.

E. S va D.

44. Sabab ravishi bilan ifodalangan sabab holini toping.

A. Bu kishilar doim insoniyat uchun qayg'uradi

B. Yangi chiqqan oy yoyilib ketgan o'roqday ingichka bo'lgani uchun yo'lni yoritmasdi.

C. Mahbuba uning taklifiga noiloj ko'ndi

D. Alisher shu sababli vahimaga tushdi

E. Nima uchun uning bashorati ijobat topmadi.

45. Qaysi gap tarkibida ham vositali ham vositasiz to'ldiruvchi qo'llangan?

A. Fanni ko'pincha bilim bilan yanglishtiradilar

B. Quruq so'z bilan ish bitmas

C. Dehqon kasbini xo'rlamas

D. Tinchlik bilan el ko'karar, yomg'ir bilan yer ko'karar

E. Aql bo'y bilan o'lchanmaydi.

46. Qaysi gapda ikkta vaziyat holi(ravish holi) qo'llangan?

A. Tevarak atrofga hayronlik bilan boqa boshladi

B. Ammo ziyrak qiz bu so'z tagida nimalar borligini darhol ang'laydi.

C. U juftsiz holda o'zi tanho yashaydi

D. Har qayer har qayerda o'tinlar ustma-ust qalab qo'yilgan

E. Bu xil jar maydoni kamdan kam uchraydi.

47. Hol va kesimning inversiyasi qaysi gapda kuzatiladi?

A. Bilmaganin o'rganib, odamzod topdi kamol

B. Bir doktor kelganmish Toshkentdan. Shuni chaqirishmoqchi

C. Qanchalik hikmat, haqiqat bor ularda!

D. Esingdami, katta Farg'ona kanalini qurish qanday boshlangani?

E. Kezdim jannat yanglig' bog'larni.

48. Vositasiz to'ldiruvchi qaysi javobda berilgan?

A. Baxt sog'liqqa o'hshaydi: u bor bo'lsa, payqamaysan.

B. Vaqt va suv toshqini hech qachon kutib turmaydi

C. Mehnat odamni yuksaklikka ko'taradi

D. Ikkilanish kuchni yo'qotish demakdir

E. C va D

49. Qaysi gapda sifatlovchi-aniqllovchi ot-kesimga bog'langan?

A. Obodli va oqil odamlarga nisbatan eng arzimas hazilni ham qila ko'rmang

B. Hamma qobilyatlarning sarvari sog'lom fikrdir.

C. Faoliyat bilimlarga olib boradigan yagona yo'ldir

D. Faqat harakatgina ezgulikning qadr-qiymatini belgilaydi

E. B va C

50. Ibora bilan ifodalangan aniqllovchi qaysi qatorda qo'llangan?

A. Madamin bo'yniga qo'yilgan aybnomadan tamoman hovridan tushdi.

B. Boshimiz oqqan tomonga ketaveramiz

C. Xo'zabekovning g'ururi lat yedi: raislik amaliga tumshuq suqmagan shu mo'ylov qoluvdi

D. Har kim dili tortgan kishi bilan yuradi

E. Bunday aniqlovchi hamma javoblarda qo'llangan.

51. 1. Dunyo dunyo bo'lib yaraldi qachon? 2. Keltirgan gullaringizning qaysi biri chiroyli? 3. Nima-nima oldingiz? 4. Musobaqada g'olib chiqqan kim? Ushbu berilgan gaplarda so'rov olmoshlari qaysi gap bo'lagi vazifasida kelgan?

- A. 1.hol; 2.aniqlovchi; 3.to'ldiruvchi; 4.ega;
- B. 1.hol; 2.ega; 3.kesim; 4.aniqlovchi;
- C. 1.to'ldiruvchi; 2.ega; 3.ega; 4.kesim;
- D. 1.hol; 2.ega; 3.to'ldiruvchi; 4.kesim;
- E. 1.to'ldiruvchi; 2.ega; 3.kesim; 4.aniqlovchi;

EGALI VA EGASIZ GAP

1. Qaysi gapda egasi yashiringan gap berilgan?

- A. Xonaga kirgan avval salom beradi
- B. Manzilga mana shu yo'ldan boriladi
- C. Topshiriqni o'z vaqtida bajarish kerak
- D. Hurmat qilsang, hurmat ko'rasan

2. Qaysi qatorda egasiz gaplar berilgan?

- A. Murojaat matni yozildi, imzolar chekildi
- B. Eshik ochiq bo'lsa ham, so'rab kir
- C. Dam olish kuni kitobxonlar yig'iniga borish kerak
- D. Bugun to'garakka borishimiz lozim edi.

3. Qaysi qatorda o'tov gap qo'llanmagan?

- A. Hovli zim-ziyo. Ariqdagi suv mildirab oqadi
- B. Yam-yashil o'tov. Hulkar bu yerga kelsa qanday quvonadi.
- C. Qip-qizil saraton quyoshi. Muloyim jilmayib saxovat bilan nur socha

boshladi.

D. Barcha gapda atov gap qo'llangan.

4. Qaysi gapda ega qo'llangan?

- A. O'zboshimchalikka yo'l qo'yilmaslik
- B. O'quvchi yo'q har qadamda qo'qiladi
- C. Tarbiyachi va o'qituvchi bo'lish uchun chidam bilan o'qiladi
- D. O'zinigina o'ylovchi kishini yaxshi odam deb bo'lmaydi.

5. Shaxsi umumlashgan gapni toping.

- A. Aruz vaznining ohangini yurak urishiga o'xshataman
- B. Birovning izidan gapirma, o'ziga gapir
- C. Zo'r quvonchga faqat katta mehnat bilan erishish mumkin
- D. Farzandni gulga, onani bo'stonga o'hshatadilar

E. Bahor. Atrof go'zal.

6. Shaxsi topilmas gapni toping.

- A. Kiyimni bo'ya qarab bichadilar
- B. Umr bo'yi bilimni boyitib borish lozim
- C. Xalqimning baxtu-saodati yo'lida xizmat qilishga tayyorman
- D. Do'stini yomonlagandan qoch

- E. Orqadan gapirgan do'st emas.
7. Atov gapni toping.
- A. Haqiqatni yashirib bo'lmaydi
 B. Ko'p yig'lasang, ko'zdan ajraysan
 C. Bu yerda bemorni musiqa bilan davolaydilar
 D. Bahor. Tog'lar, qirlar yashnab ko'rinadi
 E. Ishing oldinga surilishini istasang, tabassumda bo'l.
8. To'liqsiz gapni toping.
- A. Shundaymi? - yoqasini ushladi chol
 B. - Familyangiz nima? -A'zamxonava.
 C. Sabr - umr xazinasini
 D. Ertaga Qorabuloqqa borar ekansizda?
 E. Bo'ka tumanida istiqomat qilayotgan Ozodaxon Abdullaxonovani taniysizmi?
9. Imtixonlarga puxta tayyorgarlik ko'rdingmi? Ha, tayyorgarlik ko'rdim. Ushbu gapdagi ha so'zini qanday izohlaysiz?
- A. gap
 B. so'z gap
 C. kirish so'z
 D. atov gap
 E. to'liqsiz gap.
10. Qaysi qatorda bir bosh bo'lakli gap berilgan?
- A. Bu yil olma bilan o'rik hosili mo'l bo'ldi
 B. Sochilgan urug' tez unib chiqdi
 C. Bir tup tok eksang, bir tup tol ek
 D. Suvlar tiniq, yaproqlar oltin
 E. Gullab yotgan o'rikzor xira pardaga o'raldi
11. Bir bosh bo'lakli gap qo'llangan qatorni toping.
- A. Qo'rqqoq hamma narsadan mahrum
 B. Elni ixtilof buzadi
 C. O'tgan narsa hamisha totli
 D. Yetmish go'zallikning biri mehnat
 E. Toshdan gavharni farq qilish kerak.
12. Bir bosh bo'lakli gapni toping.
- A. Insonni bilish uchun uni sevish kerak
 B. Nahotki, bugun yomg'ir yog'sa?
 C. Hayotning go'zalligi ham xalqlarning rang-barangligida emasmi?
 D. Sayida bu suhbatni diqqat bilan kuzatdi
 E. Ko'p bilgan oz so'zlar.
13. Gap bo'laklari grammatik jihatdan bog'lanmaydigan bo'lak qaysi qatorda qatnashgan?
- A. Qaro ko'zim, kelu mardumlig' emdi fan qilg'il
 B. Uni tanib bilib keyin so'ray boshladi.

C. Kecha desangiz qor yog'ib qoldi

D. A va C

E. barcha javoblar.

14. Qiziq, anavi kim? Ushbu gapdagi qiziq so'zi qanday gap bo'lagi vazifasini bajargan?

A. kesim

B. sifatlovchi-aniqllovchi

C. ega

D. undalma

E. kirish so'z

15. Bir bosh bo'lakli gap qaysi qatorda berilgan?

A. Saida shuni tezroq bilgisi kelardi

B. Hozir soat o'n bir.

C. Saida shuni tezroq bilmocchi edi

D. Soat o'n birdan qirq besh minut o'tdi

E. Bo'ldiradigan ham xotin, o'ldiradigan ham xotin!

16. Sodda yig'iq gap berilgan gapni toping.

A. Alisher o'ylanib qoldi

B. Yigit ham shunaqa bo'ladimi?

C. Siz farg'onalikmisiz?

D. Sen shermisan?!... Sen beburd yaramassan

E. Barcha javoblar to'g'ri.

1. Ikki bosh bo'lakli gap qaysi qatorda berilgan?

A. Aqqli yoshlar fursatlarini bekorga sochmaydilar, g'ayrat bilan o'qiydilar, ishlaydilar

B. Har kuni sport bilan shug'ullaning

C. Paxtakorlik kasbini ulug'layapmiz

D. Sharqda hamma keksalarni shoir hisoblashadi

E. Vaqtni orqaga qaytarib bo'lmaydi.

2. Bir bosh bo'lakli gapni toping.

A. Ra'no oyoq uchlarini sariq atlas ko'ylagi bilan yashirdi.

B. Aql odamning ko'rki

C. Inson qalbi bilan hazillashmang siz.

D. Yoshlik go'zallik

E. Doim yaxshi niyat tilab yashash kerak.

3. To'liqsiz gapni aniqlang.

A. Bolalik uyda sir yotmas

B. Bolalik uyda g'iybat yo'q

C. Bol shirin boldan bola shirin

D. Qochoqqa shafqat yo'q qo'rqoqqa hurmat.

E. O'ziga boqma so'ziga boq.

4. Siz ham shunday o'ylaysizmi? Aksincha! Ikkinchi qatordagi gap qaysi javobda to'g'ri izohlangan?

A. to'liqsiz gap

- B. tasdiq bildiruvchi soʻz gap
 - C. inkor soʻz gap
 - D. bir bosh boʻlakli gap
 - E. Gap emas, undov soʻz.
5. Qaysi qatorda ikki bosh boʻlakli gap berilgan?
- A. Siz bilan bu haqda gaplashishga toʻgʻri keladi
 - B. Ertalabki salqinda yetib borish kerak
 - C. Kattaga hurmatda, kichikka izzatda boʻl
 - D. Katta qizi bir choynak va ikkita piyola olib kirdi.
 - E. Endi astoydil oʻqishga toʻgʻri keladi.
- Qaysi qatorda soʻz - gaplar qoʻllangan?
- A. — Sening bundan xabaring bormi, Ali? — Yoʻq, ustod.
 - B. — Ulardan xat keladimi? — Keladi, keladi.
 - C. — Shu voqeadan soʻng kuyovingiz aniq kelganmi edi? — Kelgan edi, qizim.
 - D. — Siz qayerdan, mehmon? — Toshkentdan.

UYUSHIQ VA AJRATILGAN BOʻLAKLI GAPLAR

1. Qaysi qatorda uyushiq kesimli gap berilgan?
- A. Doʻkondorlar molini maqtab va xaridorlarni chorlab turishardi
 - B. Abdulla Qahhorning ijodi xalq hayoti bilan birga koʻtarilib, birga ulgʻaydi.
 - C. Biz voqea sodir boʻlgan joyga borishimiz va ishonch hosil qilishimiz kerak
 - D. A, B va C
2. Qaysi qatorda uyushiq boʻlakli gap va qoʻshma gap juftligi berilgan?
- A. Tigʻ yarasi tuzaladi, lekin dil yarasi tuzalmaydi. Hamma chuqur xoʻrsindi, Anorxon piq-piq yigʻladi.
 - B. Pulemyot, mulkiylarning ovozigina xotin-xalaj, bola-chaqalarning yigʻisi, dod-voyi qoʻshilib ketdi. Turgʻunoy birinchi tovushni eshitganda seskandi, soʻnggilari esa uni vahimaga soldi.
 - C. Bu yerning ob-havosi, iqlimi va sharoiti yaxshi edi. Biz harbiy uchuvchi va vatan posbonlari boʻlamiz.
 - D. Bogʻchada yosh-yosh qizchalar va oʻgʻil bolalar davra qurib oʻynashmoqda. Daryo goh shovqin solib, goh tinch oqar edi.
3. Qaysi qatordagi gapda uyushiq hol ot va feʻl soʻz turkumlari bilan ifodalangan?
- A. U hayajon bilan, tez-tez va boʻgʻilib soʻzlar edi.
 - B. Podsho goh kulib, goh jiddiy oʻy bilan quloq soldi
 - C. Saida goh afsuslanib, goh kuyib, goh kulib gapirib berdi
 - D. Ufqqa tutashib ketgan polizlar va tokzorlar qizgʻish, qahrabo tusda tovlanadi.
4. Soraxon shuncha kundan beri yetolmagan niyatga — Roziyani avvalgiday goʻzal, shod koʻrish niyatiga — Sattor bir lahzada yetdi. Ushbu gap haqidagi qaysi hukm toʻgʻri?
- A. uyushiq boʻlakli gap
 - B. uyushiq va ajratilgan boʻlakli gap

- C. ajratilgan bo'lakli gap
 D. Barcha hukmlar noto'g'ri
5. Qaysi gapda egaga taalluqli ajratilgan izohlovchi berilgan?
 A. O'g'lim, qo'zichog'im, orom olib uxlayapti, dedi ona
 B. Qobil bobo, yalangboshi, yalang oyoq, eshik yonida dag'-dag' titraydi
 C. Seryoja- oddiy , navqiron, mard yigit – o'rtoqlari uchun jonini fido qildi
 D. Ava C
6. Ajratilgan aniqllovchi qaysi javobda berilgan?
 A. O'rta Osiyo Navro'z, yangi yil bayrami, katta tantana bilan nishonlanadi.
 B. Shoir sevgan qiz shu – hamshira/
 C. Biz, yoshlar, xalqqa xizmat qilamiz
 D. U yerda, taxta ko'prik ostida, bir buloq bor
 E. Qobil bobo, yalang bosh yalang oyoq, yaktakchan, og'il eshigi yonida turib dag'-dag' tiraydi.
7. Gapning bosh bo'lagi ajratilgan gapni toping.
 A. Paxtakor o'zbekman – zabardast, mag'rur
 B. bu habar ko'plarni, shu jumladan Mahkamni ham, juda quvontirdi
 C. Biz, hammamiz, bir oilaning bolasimiz
 D. Uzoqdan otliqlarning-Alisher va uning hamrohlari qorasi ko'rindi
 E. Men yong'oqzor topdim – go'zal, xushhavo
8. Ajratilgan izoh hol berilgan qatorni toping.
 A. Ultarma bu yerga hiyla olis bo'lsa ham, bu ikki oshna bordi keldi qilib turishar edi
 B. Kampir tovush chiqarmay, kuyunib yig'ladi
 C. Hu ana o'sha joyda, taxta-ko'prikning ostida, atrofi qalin yalpiz bilan o'ralgan kichik bir buloq bor
 D. Asrorqul bunga rozi bo'lmasa ham, kampirning rayini qaytargani botinolmadi
 E. Shovqin solmang, Arslonbek aka, atrofda odam bor!
9. Uyushiq bo'lakli sodda gap berilgan qatorni toping.
 A. Soy guvillab oqar va uning muzdek shamoli qirg'oqda tartibsiz o'sgan o'tlarni silkitar edi
 B. Gap tashuvchilarni, tirnoqdan kir izlovchilarni, chaqimchilarni men yomon ko'raman
 C. Bahor keldi, gul ochildi, chaman bo'ldi yurtimiz
 D. Ilmli ming yashar, ilmsiz bir yashar
 E. Vali qaerga borishini bilmay, birpas ikkilanib turgach, qarshidagi tepalikka qarab yurdi.
10. Ajratilgan izoh bo'lakli gapni toping.
 A. Bektemir ko'zlarini ochganida, yomg'ir tez va shiddat bilan yog'moqda edi
 B. Afsuski, yer yuzida urushsiz yashab bo'lmayapti
 C. Sa'va, mayna, bulbullar, qanot qoqib kelinglar
 D. Qobiljon Umaraliev, tasviriy san'at o'qituvchisi, to'garak ishini yo'lga qo'yib yubordi
 E. Ibodat she'rni zavqlanib, hayajon bilan o'qidi.

11. Umumlashtiruvchi bo‘lak qaysi gapda qo‘llangan?
A. Negaki ular meni katta ehtiros, qiziqish bilan kutib oladilar
B. Bu habarni eshitish bilan Otabekda ko‘riladigan o‘zgarishlarni, hollarni harakatlarni — barchasini birma-bir ko‘nglidan kechirar edi.
C. Hullas, vatanimizning osti ham usti ham oltindir
D. Albatta, vaqt kutib o‘tirmaydi o‘tib ketaveradi
E. Ulug‘ yozuvchilarimizning, shoirlarimizning satrlaridan san‘at namunasi sifatida bahra olamiz.

12. Uyushmagan sifatlovchi-aniqlovchi qaysi gapda qo‘llangan?

A. Quyosh bulutlarning yumshoq, momiq ko‘rmasida erkalanib yumalar edi
B. Shu pallada darvozadan katta qora sigir yugurib chiqdi
C. Nafis gullarning, xushbo‘y giyohlarning hidlari anqiydi
D. Biz oq, qizg‘ish va kul rang toshlarni terdik
E. Serchang, sershovqin ko‘chalarda odamlar daryoday oqib borar edi.

13. Uyushiq bo‘lakli gapni toping.

A. Sabr-toqatga qodir odam xohlagan narsasiga erishishga ham qodir
B. G‘azab bilan boshlangan narsa uyat bilan tugaydi
C. Vazmin va xushmuomala qariya hammaga yoqadi

D. Xotirani kuchaytirishning eng muhim sharti asablarning sog‘lom bo‘lishidir

E. Burchga sodiqlik shaxsiy manfaatlardan voz kechishni talab etadi.

14. Yonimizda qizlar, o‘g‘illar, qo‘shiq aytsin, yayrasin, kul sin. Ushbu gapda qaysi bo‘laklar uyushib kelgan?

A. faqat ega

B. bosh bo‘laklar

C. faqat kesim

D. to‘ldiruvchi

E. hol

15. Yuklama yordamida birikkan uyushiq bo‘lakli gapni toping.

A. Vatan va xalq — egizak

B. Bulbul goh sayraydi, goh tinadi

C. U davra o‘tasiga o‘tirdi-da, sekin so‘zlay boshladi

D. U she‘rlarni, maqollarni chanqoqlik bilan o‘qigan hamda yod olgan.

E. Ertaga yo teatrga, yoki muzeyga bormoqchimiz.

16. Quyidagi vositalardan qaysi biri uyushiq bo‘laklarni o‘zaro bog‘lashda ishtirok etadi? 1) kelishik qo‘shimchalari 2) egalik qo‘shimchalari 3) shaxs-son qo‘shimchalari 4) yordamchi so‘zlar 5) ohang

A. 4,5

B. 1,2,3,5

C. 2,4,5

D. 2,3,4,5

E. 3,5

17. Ozoda bolalarning ruhlari toza, aqllari komil, badanlari sihat, dimog‘lari chog‘, o‘zlari qadirli va qimmatli bo‘lur (“Ilm ahloq”dan) jumlasidagi uyushgan bo‘laklar gapning qaysi bo‘laklari hisoblanadi?

A. aniqlovchi

- B. to'ldiruvchi
- C. hol
- D. kesim
- E. ega

18. Bu xabar ko'plarni, shu jumladan, Rustamni ham, quvontirdi. Gapda qanday bo'lak ajratilgan?

- A. ega
- B. kesim
- C. aniqllovchi
- D. to'ldiruvchi
- E. hol.

19. Ajratilgan izoh to'ldiruvchi qatnashgan qatorni aniqlang.

- A. U yerda, qishloqning markazida, ajoyib choyxona bor edi
- B. Tunov kuni, bayram arafasida ajoyib kechening guvohi bo'ldim
- C. Axir uning, singlimning ham tengdoshlari orasida o'ziga yarasha obro'si bor.
- D. Biz Beshyog'och dahasining yuqorisida, o'ng tarafdagi kichik mahallada

yashardik

E. Kitob ichidagi dastxatga, menga tanish husnixatga uzoq tikildim.

20. Ba'zan, qiynalib qolganida, menga murojaat qilardi. Ushbu gapda qanday bo'lak ajratilgan?

- A. ajratilgan bo'lak mavjud emas
- B. hol
- C. to'ldiruvchi
- D. aniqllovchi
- E. kesim

21. Ajratilgan holni toping.

- A. O'smoqdamiz biz — yosh avlod, qalbimizda zo'r istak
- B. Dunyoda hech bir xalq to'g'ri kelolmas, mening bilishimcha, sening elingga
- C. Kuylar chalar shoir -bastakor
- D. Qo'llar ishlar tez — mo'jizakor
- E. O'zbekistonda Navro'z, yangi yil bayrami, katta tantana bilan nishonlanadi.

22. Qaysi gapdagi uyushiq bo'laklar ayiruv bog'lovchisi vazifasidagi yuklamalar yordamida bog'langan?

- A. Bu ishda eng muvofiq ham ishonchli kishi Safar bo'zchi edi
- B. Siz bilan biz ulug' ishga bel bog'ladik
- C. O'rnidan turdi-yu, gapirmadi
- D. G'ayrat mening bu ishimdan ranjimadi, balki quvonganini izhor qildi
- E. Ichkaridan chiqqan qiz yo'lakkami, mehmonxonagami o'tib ketdi.

23. O'rin hollari uyushib kelgan gapni toping.

- A. Til do'stlik va hamjihatlikni qaror toptirishning qulay vositasidir.
- B. Insonga xos barcha fazilatlarining eng muhimi va eng oliyanobi - aql
- C. Barcha odamlarning izlanishi, kashfi va bilimi uchun o'rin topiladi
- D. Bolalar yasilari va bog'chalarida farzandlarimiz tarbiyalanmoqda va kamol

topmoqda

E. Ular soy bo'yidagi toshlardan, har xil giyohlardan namunalar olishdi.
24. Mana ko'rdinglarmi, qattiq-tishlaringni ushatadi. Ushbu gapda qaysi gap bo'lagi ajratib izohlangan?

- A. sifatlovchi-aniqlovchi
- B. ot-kesim
- C. izohlovchi
- D. vaziyat holi
- E. ajratilgan bo'lak qo'llanmagan.

25. Teng bog'lovchi qaysi gapda uyushiq bo'laklarni bog'lash uchun qo'llangan?

- A. O'quvchilar kelishdi va to'garak mashg'uloti boshlandi
- B. Goh yuraklar simobday qalqiysi, goh tilga gap kelmaydi
- C. Shahar va qishloqlarni yashil libos bilan bezatish vazifamizdir.
- D. Bu yil ko'rgazmada qatnashayotganlarning hammasi kelgusi yilda ham qatnashadi
- E. ...Ha, bilim boshqa, ta'lim boshqa.

26. Qaysi gap ajratilgan izoh bo'lakli gap sanaladi?

- A. Sa'va, bulbul, maynalar qanot qoqib kelinglar
- B. Ibodat she'rni zavqlanib, hayajon bilan o'qidi
- C. Bektemir ko'zlarini ochganda, yomg'ir tez va shiddat bilan yog'moqda edi
- D. Aziz Abdurazzoqovich, ichki xizmat mayori, tekshiruv o'tkazdi
- E. Bulbul goh sayraydi, goh tinadi.

27. Qaysi qatorda kesimi uyushgan gap berilgan?

- A. Biz harbiy uchuvchi va Vatan posbonlari bo'lamiz.
- B. Latofat atirgul, Zebiniso qizil gul tanladi.
- C. Sandal to'riga cholim bilan Oqsoqol, beriroqqa ovsinim, men, Robiya o'tirdik.
- D. Yigitning yuz va ko'zida andisha, alam va hayajon alomatlari ko'rinardi.

28. Shu yerda, jiydazor yonidagi xilvat joyda, u menga o'z o'tmishini, to'g'rirog'i, shu yozda boshidan kechirgan va qalbida chuqur iz qoldirgan bir voqeani hikoya qilib berdi. Ushbu gapda qaysi gap bo'laklari uyushgan?

- A. hol va aniqlovchi
- B. hol va to'ldiruvchi
- C. faqat to'ldiruvchi
- D. faqat aniqlovchi

29. Qaysi gapda ayiruv bog'lovchisi uyushgan o'rin holini bog'lagan?

- A. Ba'zan oyim, ba'zan buvim bilan Yunusobodga borardik.
- B. Bo'ron goh nortuyadek, goh och bo'riday uvillarda.
- C. Xirmonga katta yo'ldan yoki uvatdagi yolg'izoyoq yo'ldan boriladi.
- D. Xolposh xola goh u kelinga, goh bu kelinga talmovsirab qaraydi.

30. Qaysi hukm noto'g'ri?

- A. Undalmalar ham ega singari bosh kelishikda qo'llanadi.
- B. Undalmalarning gapdagi o'rni erkindir.
- C. Undalmali gaplarning kesimi, ko'pincha, birinchi va ikkinchi shaxs shakllarida bo'ladi.

D. Undalmalar o'ziga qarashli aniqlovchi, izohlovchi yoki hol bilan yoyiq holda qo'llanadi.

31. Qaysi qatorda ayiruv bog'lovchisi uyushiq aniqlovchilarni bog'lashga xizmat qilgan?

A. Ba'zan chumchuqning, ba'zan kaklikning yoqimli ovozi kishiga orom bag'ishlaydi.

B. Ba'zan tongda, ba'zan yarim tunda kirib keladi.

C. Bu topshiriqni Gulnora yoki Azizga yuklash mumkin.

D. Bahor havosi betayin: goh yomg'ir yog'adi, goh charaqlab quyosh chiqadi.

32. Uyushiq bo'laklariga xos bo'lgan xususiyatlar qaysi javobda noto'g'ri izohlangan?

A. uyushiq bo'laklarning hammasi bitta bo'lakka tobelanish yo'li bilan bog'lanadi

B. doim o'zaro teng yoki sanash ohangi yordamida teng bog'lanadi

C. doim bir xil so'roqqa javob bo'ladi

D. doim bir xil gap bo'lagi vazifasida keladi

33. Uyushmagan sifatlovchi-aniqlovchi qo'llangan gapni toping.

A. Quyosh bulutlarning yumshoq, momiq ko'rparasida erkanib yumalar edi.

B. Nafisada qizil va sariq qalam bor.

C. Ergashni tajribali kekxa shifokor davoladi.

D. O'tov yonida uni och havorang ko'ylak kiygan va oq durra o'ragan hamshira qiz Lola bilan hassaga suyangan, xushmuomala Yo'ldosh bobo kutib oldi.

34. Qaysi qatorda uyushgan sifatlovchi-aniqlovchi gap qo'llangan?

A. Mashina keng tekis yo'ldan ketdi.

B. Biz katta yorug' sinfda o'qiyimiz.

C. Sherali lola va tog' gullaridan katta chiroyli guldasta yasadi.

D. Olimlarning mehnati natijasida tezpishar, serhosil yangi paxta navlari yetishtirildi.

35. Gapda qanday bo'laklar ajratilgan izoh bo'lakli bo'lishi mumkin?

A. aniqlovchi va to'ldiruvchilar

B. hol

C. ikkinchi darajali bo'laklar

D. bosh va ikkinchi darajali bo'laklar

36. O'smoqdamiz biz - yosh avlod, qalbimizda zo'r istak. — Ushbu gapda qanday ajratilgan izoh bo'lak mavjud?

A. ajratilgan izoh kesim

B. ajratilgan izoh to'ldiruvchi

C. ajratilgan izoh aniqlovchi

D. ajratilgan izoh hol

37. 1. ~Meni, Akrom Madumarovni o'rtoq Ergashev o'ziga ishga olmoqchi ekan. 2. ~Meni, Akrom Madumarovni, o'rtoq Ergashev o'ziga ishga olmoqchi ekan. 3. ~Meni, ya'ni Akrom Madumarovni, o'rtoq Ergashev o'ziga ishga olmoqchi. Ushbu gaplardan qaysi birida ajratilgan izoh bo'lak mavjud?

A. 1, 2, 3

- B. faqat 1
 C. faqat 3
 D. 2 va 3
38. Qaysi qatorda ajratilgan izoh bo'lak mavjud?
 A. Men, Karim aka va haydovchimiz erta tongda yo'lga tushamiz.
 B. Bolam, jon bolam, o'zingni ehtiyot qil!
 C. Qalay, Hamidboy, ishlar o'ngidanmi?
 D. Hovuz bo'yida, yosh tollarning ko'm-ko'k barglari ostida, hali ham allaqanday sokinlik mavjud edi.
39. Quyidagi qaysi fikr noto'g'ri?
 A. Undalmalar gapning boshida, oxirida, o'rtasida kelishi mumkin.
 B. Kirish so'zlar gapning boshida, o'rtasida va oxirida kelishi mumkin.
 C. Ajratilgan izoh bo'laklar gapning boshida, o'rtasida va oxirida kelishi mumkin.
 D. Berilgan barcha fikrlar noto'g'ri.
40. Qaysi uyushiq bo'lakli gaplarda umumlashtiruvchi so'z qo'llanmagan?
 A. Suv, yer, elektr - bular hayot bahoriga yangi go'zallik va yangi nash'a bag'ishlovchi kuchlar edi.
 B. Majlisda qatnashdilar: Sobir Erkinov, Nodir Olimov, Abdulla Saidov va boshqalar.
 C. Bog'imizdagi mevalar: olma, o'rik, olxo'rilar mo'l hosil qildi.
 D. Kishilar, xotinlar - kutib oluvchilar vagon bo'ylab chopdilar.
41. Belgili va belgisiz kelishik shakllari bilan ifodalanish qaysi gap bo'laklariga xos?
 A. vositali va vositasiz to'ldiruvchilarga
 B. qaratqichli va sifatlovchi aniqlovchilarga
 C. qaratqichli aniqlovchilar va vositali to'ldiruvchilarga
 D. qaratqichli aniqlovchilar va vositasiz to'ldiruvchilarga
42. Aziz vatandoshlar!— Bizning ajdodlarimiz hamisha uzoqni ko'zlab yashaganlar.— Ushbu matnda ostiga chizilgan birlik qanday birlik hisoblanadi?
 A. so'z birikmasi
 B. undov gap
 C. ajratilgan izoh bo'lak
 D. undalma
43. Aziz ustozlar, do'stlar, opa-singillar, aka-ukalar! Bu sharaflı ishda barchamiz mas'ulmiz.— Ushbu gapda qanday bo'lak uyushgan?
 A. ega
 B. aniqlovchi
 C. undalma
 D. ajratilgan izoh bo'lak
44. Gapda sanash ohangi bilan bog'lanib, bir xil so'roqqa javob bo'lgan so'zlar nima deyiladi?
 A. ega
 B. kesim
 C. undalma
 D. uyushiq bo'lak

45. Aytganday, mana bu kitobni o'qib chiqdingizmi?— Ushbu gapda qo'llangan —aytganday— so'zi qanday bo'lak?

- A. kiritma
- B. kesim
- C. undalma
- D. ajratilgan bo'lak

46. Ikki o'rtoq - Durdona bilan Nilufar~ - birga o'tirib, nimalarnidir muhokama qilishdi.— Gapda qanday bo'laklar uyushib kelgan?

- A. ega
- B. aniqlovchi
- C. undalma
- D. ajratilgan bo'lakdagi izohlovchi

GAP BILAN GRAMMATIK JIHATDAN BOG'LANMAYDIGAN BO'LAKLAR

6. Qaysi qatordagi gapda kiritmalar aytilayotgan fikrga oid izoh, qo'shimcha axborot berish uchun qo'llangan?

A. Chindan ham, mashina dehqonning og'irini yengil qiladigan zabardast kuchga aylandi

B. Chinorning yonish voqeasi (uning tafsilotini ikkinchi bobda bayon qilgan edik) jamoaga asta-sekin ma'lum bo'la boshladi

C. Dadam shu atrofdan — qishloqning chiqaverishidan — do'kon qurdirdi

D. Barcha javoblar to'g'ri

7. Menimcha, fikrimcha, aytishlaricha, nazarimda, eshitishimcha kirish so'zlarining ifodasi to'g'ri berilgan qatorni toping.

A. his-hayajonni bildiradi

B. fikrni shakllantirishga xizmat qiladi

C. fikrni tartibini bildiradi

D. noaniqlikni

E. fikr manbaini.

8. Demak, pardozning ham, kiyinishning ham chamasi va me'yori bor. Ushbu gapdagi kirish so'z qaysi ma'noni bildiradi?

A. Ishonch va tasdiq

B. Shodlik yoki achinish

C. bayon qilingan fikrning tartibi

D. bayon qilingan fikrning oldingi fikr bilan bog'liqligi

E. bayon qilingan fikrning kimga qarashlilikini.

9. Gumonni bildiradigan kirish so'z qaysi qatorda berilgan?

A. Zokir ota, shubhasiz, juda tajribali va paxtakor

B. Menimcha, u bugun erta o'yini o'ylab olgani ma'qul

C. Mening so'zlarim sizga, ehtimol achchiq tuyilayotgandir

D. Jigarim esga tushsa, achinaman, albatta

E. Xullas, qo'shiq yana avjiga mindi.

10. Kirish birikma qaysi gapda qo'llangan?
- Har bir o'rtog'ingiz, shak-shubhasiz, sizga faqat yaxshi niyat tilaydi
 - Mirzakarimboy boshqalarga maqtanmasa ham (maqtonchoqlikni yomon ko'rardi u), ba'zi vaqt ichidan faxrlanardi
 - Birinchidan, bu zamin vag'rida Mendeleev jadvalidagi hamma elementlar mavjud, ikkinchidan o'zbek xalqi juda mehnatkash xalq ekan
 - Tabibning ta'biricha, tuzalmaydigan kasallik yo'q
 - Men sizga aytсам, odamning yomoni bo'lmaydi.
11. Qaysi qatorda kirish gap berilgan?
- Sharqning kattakon adabiyotini bilish uchun, afsuski, bizning yoshlarimizda intilish yo'q
 - Kecha, desangiz, yomg'ir yog'ib qoldi
 - Gapning po'st kallasini aytganda, kiyim – kechak masalasida ham yordam berishadi
 - Qishloqning orqa tomonida, es-es bilaman, katta uzumzor bor edi
 - To'g'ri, o'zbek adabiyotining tarihi ming yillar bilan belgilanadi.
12. Bir bosh bo'lakli gap qaysi qatorda berilgan?
- Mayin shamol sadalarning ko'm-ko'k yaproqlari bilan o'ynashmoqda
 - Ma'naviy fazilatlar husnni oshiradi
 - Hamma narsaga asta-sekin erishiladi
 - Men bu institutning dovrug'ini ko'p eshitganman
 - Tog' suvlari yangi kanaldan to'lqinlanib oqa boshladi.
13. Uyushiq undalmali gapni toping.
- Baxtiyor yoshlar, to'g'ri yo'ldan adashmang, yoshlikni behuda o'tkazmang
 - Menda ixtiyor yo'q, oyijon!-dedi Kumush
 - Kuyla, kuyla, respublikam, baralla!
 - Xayr, yashil o'rmonlar, moviy dengizlar!
 - Nazm tuz, Erkin ahir, erkin zamondir bu zamon.
14. Kirish birikmani toping.
- Olimning ta'kidlashicha, izchil mehnat hamma to'siqlarni yengadi
 - Menimcha, badiiy asar o'qish yaxshi hordiq chiqarishdir.
 - Nihoyat, Sultonmurod Hirot voqealari haqida gapirishni so'radi.
 - Haqiqatan, Kimsan bugun unumli mehnat qilgan edi
 - O'rtoq o'qituvchini (Xolmurodni qishloqdagilar shunday deb ataganlar) idoraga boshlab keldi.
15. Ikki bosh bo'lakli gap qaysi qatorda berilgan?
- Aqlli yoshlar fursatlarini bekorga sochmaydilar, g'ayrat bilan o'qiydilar, ishlaydilar
 - Har kuni sport bilan shug'ullaning
 - Paxtakorlik kasbini ulug'lapyamiz
 - Sharqda hamma keksalarni shoir hisoblashadi
 - Vaqtни orqaga qaytarib bo'lmaydi.
16. Bir bosh bo'lakli gapni toping.
- Ra'no oyoq uchlarini sariq atlas ko'ylagi bilan yashirdi.

- B. Aql odamning ko'rki
 - C. Inson qalbi bilan hazillashmang siz.
 - D. Yoshlik go'zallik
 - E. Doim yaxshi niyat tilab yashash kerak.
17. To'liqsiz gapni aniqlang.
- A. Bolalik uyda sir yotmas
 - B. Bolalik uyda g'iybat yo'q
 - C. Bol shirin boldan bola shirin
 - D. Qochoqqa shafqat yo'q qo'rqqoqa hurmat.
 - E. O'ziga boqma so'ziga boq.
18. Siz ham shunday o'ylaysizmi? Aksincha! Ikkinchi qatordagi gap qaysi javobda to'g'ri izohlangan?
- A. to'liqsiz gap
 - B. tasdiq bildiruvchi so'z gap
 - C. inkor so'z gap
 - D. bir bosh bo'lakli gap
 - E. Gap emas, undov so'z.
19. Qaysi qatorda ikki bosh bo'lakli gap berilgan?
- A. Siz bilan bu haqda gaplashishga to'g'ri keladi
 - B. Ertalabki salqinda yetib borish kerak
 - C. Kattaga hurmatda, kichikka izzatda bo'l
 - D. Katta qizi bir choynak va ikkita piyola olib kirdi.
 - E. Endi astoydil o'qishga to'g'ri keladi.
47. Quyidagi kirish so'zlarning qaysi biri asosan gap oxirida keladi?
- A. to'g'ri
 - B. demak
 - C. shekilli
 - D. haqiqatan
48. Qanday undalmalar yoyiq undalmalar deb yuritiladi?
- A. birdan ortiq uyushib kelgan undalmalar
 - B. alohida ohang bilan ajratib aytilgan undalmalar
 - C. o'ziga qarashli aniqlovchisi yoki izohlovchisi bor undalmalar
 - D. undalma qo'llangan gapda egasi ham mavjud bo'lsa
49. Ham undalma, ham ega ishlatilgan gapni belgilang.
- A. O'zbekiston! Sen bizning faxrimizsan.
 - B. Qushlar bizning do'stimiz.
 - C. Do'stlar! Tabiatni asraylik.
 - D. Oh, bu o'lka naqadar jozibali.

QO'SHMA GAPLAR

1. Qaysi qatorda sodda gap berilgan?
- A. Yurtim dalalaring bebaho, tuprog'ing tavarruk
 - B. Ayol kishiga avvalo, ona deb qarajak, hammasi joy-joyiga tushadi
 - C. Kuchli shovqin nafaqat katta yoshdagi kishilar, shuningdek, o'quvchilar faoliyatiga ham zarar keltiradi

D. Yigit-qizlarimiz O‘zbekistonning, insoniyatning bolasi bo‘lsa , hamma faxrlanadi

2. Qo‘shma gap berilgan qatorni aniqlang.

A. Bahrom kanizagiga ko‘z tashlaydi , ammo uning hayratlanmaganligi Bahromni darg‘azab etadi

B. Bir kuni sarkarda ovdan qaytayotib, Bahromni o‘z oromgohiga taklif qiladi

C. Haqiqatdan, bu maqtanish emas , kelajakka dadil intilayotgan qalbning o‘z hayotidan mamnunligi xolos.

D. Har bir inson fikr yuritish qobiliyatiga ega.

ERGASHGAN QO‘SHMA GAPLAR

1. Shart ma‘nosi ifodalangan qo‘shma gap berilgan qatorni toping.

A. Kimki buni tushunmabdi, u katta xatoga yo‘l qo‘yadi.

B. Tog‘asi qancha qizishsa, Oyoqiz o‘zini shuncha o‘g‘irlikka solardi.

C. Har qancha uzr aytсам ham, inobatga olmadi.

D. Bahor kelsa, kunlar isiydi.

2. Qaysi qatorda payt tobe gapning kesimi fe‘lning ravishdosh shakli bilan ifodalangan?

A. — Bilasizmi, har bir quduqqa qancha pul sarflanadi?

B. Pochchayev boshqarmaning zinasiga oyoq qo‘yganda, ro‘paradan Samadiy chiqib keldi.

C. Biz kelgach, negadir ular asta tarqalishdi.

D. U yerga borsam, menga hech kim qaramaydi.

3. Tog‘day og‘ir bilak berdim, yovlarni mushtlasin deb. Ergash gapning turini toping.

A. ravish ergash gap

B. maqsad ergash gap

C. sabab ergash gap

D. to‘ldiruvchi ergash gap

4. Kim birovga chuqur qazisa, unga o‘zi tushadi. Ushbu gap ergash gapning qaysi turiga mansub?

A. kesim ergash gap

B. to‘ldiruvchi ergash gap

C. ega ergash gap

D. aniqlovchi ergash gap

5. Yomg‘ir sharros quysa-da, bolalar o‘yinni davom ettirar edilar. Ergash gapning turini aniqlang.

A. payt ergash gap

B. sabab ergash gap

C. to‘siqsiz ergash gap

D. natija ergash gap

6. Kim sening kamchiliklaringni to‘g‘ri aytsa, u sening haqiqiy do‘stingdir. Ushbu gap turiga ko‘ra qanday gap?

- A. kesim ergash gap
- B. ega ergash gap
- C. to'ldiruvchi ergash gap
- D. aniqllovchi ergash gap

7. Matnda tobe gap hokim gapdan qanday tinish belgisi bilan ajratilishi mumkin?

- A. faqat vergul yordamida
- B. faqat ohang yordamida
- C. nuqtali vergul, vergul, tire, ikki nuqta yordamida
- D. vergul, nuqta yordamida

8. Qaysi bog'lovchilar tobe gap tarkibida keladi?

- A. agar, bamisoli
- B. shuning uchun, zero
- C. natijada, -ki (-kim)
- D. shu sababli, oqivatda

9. Qaysi gapda tobe gap hokim gapdan oldin kelgan?

A. Mingboshi yaxshi biladiki, Miryoqubdan boshqa chin ko'ngildan kuyadigan odam yo'q.

B. Dangasaga mehnat yoqmaydi, shuning uchun u bahona izlaydi.

C. Bu yil cho'llarda o't mo'l, chunki yomg'ir ko'p yog'di.

D. Dushman kuchsizlangan-u, lekin taslim bo'lgisi kelmasdi.

10. Botir fahmladiki, qushning bolalari har yili shu ajdarga yem bo'lar ekan.—

Ushbu gap tobe gapli qo'shma gapning qaysi turiga mansub?

- A. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
- B. ega tobe gapli qo'shma gap
- C. aniqllovchi tobe gapli qo'shma gap
- D. hol tobe gapli qo'shma gap

11. Mehmonga borsang, mezbonga ko'proq yengillik kiritishga intil.— Ushbu gap qo'shma gapning qaysi turiga mansub?

- A. ega tobe gapli qo'shma gap
- B. hol tobe gapli qo'shma gap
- C. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
- D. kesim tobe gapli qo'shma gap

12. Boy bo'lay deb, izzatingdan ayrilma.— Ushbu gap qo'shma gapning qaysi turiga mansub?

- A. hol tobe gapli qo'shma gap
- B. ega tobe gapli qo'shma gap
- C. kesim tobe gapli qo'shma gap
- D. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap

13. Buni esdan chiqarmang: shu ozod va obod vatan barchamizniki. Ushbu gap tobe gapning qaysi turiga mansub?

- A. aniqllovchi tobe gapli qo'shma gap
- B. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
- C. ega tobe gapli qo'shma gap

- D. hol tobe gapli qo'shma gap
14. Kim devorning narigi tomonida bo'lsa, u omon qoldi. Ushbu gap tobe gapning qaysi turiga mansub?
- aniqlovchi tobe gapli qo'shma gap
 - to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
 - ega tobe gapli qo'shma gap
 - hol tobe gapli qo'shma gap
15. Nisbiy so'zlar ishtirok etgan gaplarda ko'rsatish olmoshi qaysi gap tarkibida bo'ladi?
- hokim gap tarkibida
 - tobe gap tarkibida
 - hokim va tobe gap tarkibida
 - hokim yoki tobe gap tarkibida
16. Nisbiy so'zlar ishtirok etgan gaplarda so'roq olmoshi qaysi gap tarkibida bo'ladi?
- hokim gap tarkibida
 - tobe gap tarkibida
 - hokim va tobe gap tarkibida
 - hokim yoki tobe gap tarkibida
17. Kim vatanni sevsa, u iymonlidir. Ushbu gapdagi nisbiy so'zni aniqlang.
- kim
 - u
 - sevsa
 - kim, u
18. —sa~da— shakli bilan ifodalangan tobe gaplar qanday ataladi?
- to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
 - maqsad tobe gapli qo'shma gap
 - holat tobe gapli qo'shma gap
 - to'siqsiz tobe gapli qo'shma gap
19. Hokim gap boshida keladigan bog'lovchini toping.
- natijada
 - deb
 - ki (-kim)
 - agar
20. Hokim gap oxirida keladigan bog'lovchini toping.
- deb
 - ki (-kim)
 - shuning uchun
 - agar
21. Tobe gap boshida keladigan bog'lovchini toping.
- deb
 - ki (-kim)
 - shuning uchun
 - agar

22. Tobe gap oxirida keladigan bog'lovchini toping.
- deb
 - ki (-kim)
 - shuning uchun
 - agar
23. Qaysi qo'shma gap tarkibida nisbiy so'z qo'llangan?
- Mana, bahor nishonasi hidla, sog'ingandirsan.
 - Binafsha qo'ldan-qo'lga o'tdi.
 - Kech kirib, keluvchilarning oyog'i uzulishi bilan, u ko'chaga chiqdi.
 - Kimki ajdodlar yaratgan boyliklarni bilmasa, demak u nafosatdan bebahra yashagan.
24. —deb— so'zi yordamida birikkan qo'shma gaplarning qaysi birida sabab ma'nosi ifodalangan?
- Ukam o'qisin deb, "Oygul bilan Baxtiyor" kitobchasini oldim.
 - O'rtoqlarim kelishdi deb, ko'chaga chiqdim.
 - Oyim charchab qolmasinlar deb, opam bilan birga uylarni yig'ishtirdik.
 - Bolalar chiniqsin deb, turli musobaqalar o'tkazildi.
25. Qaysi qatorda hokim gap tobe gapdan keyin joylashgan?
- Yomg'ir tomchilayotgan bo'lsa ham, havo iliq edi.
 - Hali qish tugamagan, lekin bahor nafasi seziladi.
 - Daryolar dengizga juda ko'p oziqli moddalar olib keladi, shuning uchun Kaspiy dengizida baliq ko'p.
 - Shuni unutmanki, rostgo'ylik axloqiy poklik har bir odamni to'g'ri yo'lga boshlaydi.
26. Qaysi gapda so'roq olmoshi ko'rsatish olmoshi bilan ifodalangan to'ldiruvchiga ishora qilgan?
- Kimki o'z ishidan rozi bo'lsa-yu, shod bo'lsa, uning ishtahasi ham yaxshi bo'ladi.
 - Kishi qayerda tug'ilib o'sgan bo'lsa, o'sha joyni doim qo'msaydi.
 - Kimki yaxshilik qilsa, unga ham yaxshilik qaytadi.
 - Kimki bilimga tayansa, u doimo kamol topadi.
27. Qaysi qatorda to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap berilgan?
- Yutug'imz shundaki, har bir xodim o'z vazifasini yaxshi biladi.
 - Shohga bildirdilarki, navkarlar boshqa bir puldor beklar xizmatiga o'tib ketadi.
 - Qayerda janjalli ish bo'lsa, o'sha kishini ro'para qilamiz.
 - Qay vaqt uyga kirmay, ko'sak chuvib o'tirgan bo'ladi.
28. Qaysi qatorda ega tobe gapli qo'shma gap berilgan?
- Kimdan xalqqa jabr-zulm sodir bo'lsa, u bizning dushmanimizdir.
 - Kimki bo'lsa dilozor, undan elu yurt bezor.
 - Kelgusi taraqqiyot zamini shu — hamma kompyuterni ishlata bilishi va undan foydalana olishi shart.
 - Iltimos qilaman, oldin rais so'zlasalar.
29. Bu shunday bir daraki, Rahimxon qirq ming askari bilan kelib yo'l topolmay ketgan. Ushbu gap:

- A. kesim tobe gapli qo'shma gap
 B. aniqlovchi tobe gapli qo'shma gap
 C. natija (hol) tobe gapli qo'shma gap
 D. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
30. Quyidagi juftliklardan qaysi birida gap bo'laklarining tobe gaplar bilan ifodalanishi muvofiq emas?
- A. Eshitdimki, kecha kelibsiz — Kecha kelganingizni eshitdim.
 B. Yaxshi odatingiz shuki, barvaqt turasiz — Yaxshi odatingiz barvaqt turishdir.
 C. Qachon so'rasangiz, darrov javob beradi — So'ragan narsangizga darrov javob beradi.
 D. Shunday ish qilingki, pushaymonlik keltirmasin — Pushaymonlik keltirmaydigan ish qiling.
31. Toki hayot davom etar ekan, ta'lim ham, tarbiya ham zamon o'rtaga qo'yayotgan yangi-yangi talablarga ko'ra mustaqil ravishda o'zgarib, yangilanib boraveradi. Ushbu gap bog'lanish vositasiga ko'ra qo'shma gapning qaysi turi hisoblanadi?
- A. nisbiy so'zlar vositasida bog'langan qo'shma gap
 B. teng bog'lovchilar vositasida bog'langan qo'shma gap
 C. ergashtiruvchi bog'lovchilar vositasida bog'langan qo'shma gap
 D. bog'lovchi - yuklamalar vositasida bog'langan qo'shma gap
32. Nisbiy so'zlar vositasida bog'langan qo'shma gap berilgan qatorni aniqlang.
- A. Yomg'ir tomchilayotgan bo'lsa ham, havo iliq edi.
 B. Kishi qanchalik ma'rifatli bo'lsa, u o'z vataniga shuncha foyda keltiradi.
 C. Qishloq obod, mening ko'nglim shod.
 D. O'ldimi, uxladimi endi baribir unga.
33. Otaning farzandi oldidagi qarzi shundan iboratki, unga yaxshi nom qo'yishi, ilm yo hunar o'rgatishi, uni mustaqil hayotga tayyorlashi kerak. Ushbu gap qo'shma gapning qaysi turi hisoblanadi?
- A. ega tobe gapli qo'shma gap
 B. kesim tobe gapli qo'shma gap
 C. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
 D. hol tobe gapli qo'shma gap
34. Quyidagi bog'lovchilarning qaysi biri ergashtiruvchi bog'lovchili qo'shma gaplarda tobe gap tarkibida keladi?
- A. agar
 B. shuning uchun
 C. natijada
 D. -ki, -kim
35. Quyidagi bog'lovchilarning qaysi biri ergashtiruvchi bog'lovchili qo'shma gaplarda hokim gap tarkibida keladi?
- A. chunki
 B. agar
 C. go'yo

D. oqibatda

36. Ergashtiruvchi bog'lovchili qo'shma gaplarda tobe gap boshida keluvchi bog'lovchilarni toping.

A. chunki, zotan

B. shuning uchun, shu tufayli

C. natijada, oqibatda

D. deb, -ki (-kim)

37. Ergashtiruvchi bog'lovchili qo'shma gaplarda hokim gap boshida keluvchi bog'lovchilarni toping.

A. zero

B. garchi

C. agar

D. oqibatda

38. Ergashtiruvchi bog'lovchili qo'shma gaplarda hokim gap oxirida keladigan bog'lovchini aniqlang.

A. zero

B. deb

C. -ki, -kim

D. natijada

39. Qo'shma gap tarkibidagi tobe gap oxirida keladigan bog'lovchini toping.

A. go'yo

B. zero

C. deb

D. -ki, -kim

40. Qaysi qatorda sabab ma'nosi ifodalangan gap berilgan?

A. Bolalar chiniqsin deb, turli musobaqalar o'tkazildi.

B. O'rtoqlarim kelishdi deb, ko'chaga chiqdim.

C. Avlodlarga qolsin deb, mustahkam va ko'rkam inshootlar bunyod etilmoqda.

D. Ukam o'qiydi deb, kitobni kutubxonadan oldim.

41. —deb— bog'lovchisi qaysi hollarda sabab ma'nosini bildiradi?

A. buyruq va shart maylidagi fe'ldan keyin kelsa

B. kelasi zamon fe'lidan keyin kelsa

C. buyruq va shart mayli, kelasi zamon fe'lidan keyin kelsa

D. o'tgan zamon fe'llaridan keyin kelsa

42. Ega tobe (ergash) gapli qo'shma gapni toping.

A. Hayot qaysi biriga qattiq tegib ketsa, o'shanisi kuchliroq tovush beradi.

B. Yutug'imiz shundaki, har bir xodim o'z vazifasini va uni vijdonan

bajaradi.

C. Qalb salomat bo'lsa, aql ham, fikr ham salomat bo'ladi.

D. Unga tomon qancha yursang, u sendan shuncha uzoqlashadi.

43. Biz istaymizki, kadrlarimiz rivojlangan davlatlarning mutaxassislaridan kam bo'lmasin. — Ushbu gap qo'shma gapning qaysi turiga mansub?

A. aniqlovchi tobe gapli qo'shma gap

B. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap

- C. maqsad tobe gapli qo'shma gap
 D. kesim tobe gapli qo'shma gap
44. Ayrim muammolar borki, ularni butun jahon xalqlari birgalashib hal qilishi kerak.— Ushbu gap qo'shma gapning qaysi turiga mansub?
 A. aniqlovchi tobe gapli qo'shma gap
 B. to'ldiruvchi tobe gapli qo'shma gap
 C. kesim tobe gapli qo'shma gap
 D. ega tobe gapli qo'shma gap
45. Kimda-kim uni ko'rishga jur'at qilar ekan, uning kallasini oldiraman.— (Ertakdan) Berilgan qo'shma gapning turini aniqlang.
 A. aniqlovchi tobe gapli qo'shma gap
 B. sabab tobe gapli qo'shma gap
 C. ega tobe gapli qo'shma gap
 D. kesim tobe gapli qo'shma gap
46. Aniqlovchi tobe gapli qo'shma gap berilgan qatorni toping.
 A. Bu shunday bir daraki, Rahimxon qirq ming askari bilan kelib yo'l topolmay ketgan.
 B. Buni esdan chiqarmang: shu ozod va obod vatan barchamizniki.
 C. Har qancha uzr aysam, iltimos qilsam ham, inobatga o'tmadi.
 D. Kelgusi taraqqiyot zamini shu— hamma kompyuterni ishlata bilishi va undan foydalana olishi shart.
47. Qaysi gapdagi so'roq olmoshi so'roq ma'nosini ifodalamaydi?
 A. Nima eksang, shuni o'rasan.
 B. Kim birovga choh qazisa, unga o'zi tushadi.
 C. Kimki ko'zi ojiz odamni qirq qadam yetaklagan bo'lsa, uning jannatga kirishi aniqdir.
 D. Berilgan gaplarda so'roq ma'nosini ifodalamaydi.
48. Bironta yirik badiiy asar yo'qki, unda mehribon jonkuyar odamlarning obrazi aks ettirilmagan bo'lsin. Ushbu gap -
 A. natija ergash gapli qo'shma gap
 B. to'siqsiz ergash gapli qo'shma gap
 C. to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap
 D. aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap
49. Oliy ta'limdagi o'qish o'rtta maktabdagi o'qishdan shu bilan farq qiladiki, bu yerda har bir kishi ko'proq mustaqil ravishda ishlashiga to'g'ri keladi. Ushbu gap -
 A. ravish ergash gapli qo'shma gap
 B. ega ergash gapli qo'shma gap
 C. to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap
 D. aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap
50. Bundan chiqdiki, bizning ahvolimizni sen o'zimizdan yaxshiroq bilar ekansan. Ushbu gap. ..
 A. to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap
 B. ega ergash gapli qo'shma gap
 C. aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap
 D. natija ergash gapli qo'shma gap.

51. Yordam shundan iboratki, seni boshliq bilan uchrashtirib qo'yaman.
Ushbu gap...

- A. kesim ergash gapli qo'shma gap
- B. to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap
- C. aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap
- D. natija ergash gapli qo'shma gap

52. Bu damda bir so'z topilmaski, Izhor eta olsa musivatni u. Ushbu gap...

- A. ega ergash gapli qo'shma gap
- B. payt ergash gapli qo'shma gap
- C. natija ergash gapli qo'shma gap
- D. aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap

53. Yo'l-yo'rig'i shuki, pravleniyega ariza berasiz, arizangizni kolxozchilar ko'rib chiqadi. (A.Qahhor). Ushbu gap -

- A. natija ergash gapli qo'shma gap
- B. kesim ergash gapli qo'shma gap
- C. sabab ergash gapli qo'shma gap
- D. ega ergash gapli qo'shma gap

54. Sening yuraging guli qayda ochilur bo'lsa, bulbul ham shunda sayrar.
Ushbu gap -

- A. payt ergash gapli qo'shma gap
- B. shart ergash gapli qo'shma gap
- C. o'rin ergash gapli qo'shma gap
- D. aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap

55. Mehnat qilsang, baxting ochiladi. Ushbu gap -

- A. payt ergash gapli qo'shma gap
- B. shart ergash gapli qo'shma gap
- C. sabab ergash gapli qo'shma gap
- D. payt holi qatnashgan sodda gap

56. Poyezdga biletim bo'la turib, jo'namadim. Ushbu gap -

- A. ravish ergash gapli qo'shma gap
- B. to'siqsiz ergash gapli qo'shma gap
- C. sabab ergash gapli qo'shma gap
- D. maqsad ergash gapli qo'shma gap

57. Har qancha sitamgar bo'lmasin hijron, Hasratga oshno aylama tilni.
Ushbu gap...

- A. to'siqsiz ergash gapli qo'shma gap
- B. ravish ergash gapli qo'shma gap
- C. shart ergash gapli qo'shma gap
- D. aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap

58. Quyidagi bog'lanishlarning qaysi biri bitishuvli birikma hosil qilolmaydi?
1)son+ot; 2)sifatdosh+ot; 3)ot+ot; 4)olmosh+ot

- A. faqat 3
- B. faqat 4
- C. 3, 4

D. Barcha bog'lanishlar bitishuvli birikma hosil qila oladi.

BOG'LANGAN QO'SHMA GAP. MURAKKAB QO'SHMA GAP

1. Bog'langan qo'shma gap berilgan qatorni toping.
 - A. Og'ir eshik unsiz ochildi-da, qop-qorong'u zalga nur yopirilib kirdi
 - B. Keyin bir lahza ko'zini yumdi-da, yuziga kaftini bosdi
 - C. Zuhra oynavand eshikni ochdi-da, ichkariga kirib ketdi
 - D. U g'azab bilan baqirdi-da, mashinani keskin burdi
 - E. Bir kelib qolibsana-da o'tir, do'stim.
2. Biriktiruv bog'lovchili bog'langan qo'shma gap berilgan qatorni toping.
 - A. Lolalar uchun oftob yaxshidir, Bolalar uchun odob yaxshidir
 - B. Ko'm-ko'k tog'li yaylovlarda o'tov oqarib, yer-u ko'kni podalarning shovqin-suroni tutdi
 - C. O'ziga berilgan aqlsiz tentak bo'lsa, o'zini bezagan xushro'y satangdir
 - D. Chor atrofda esardi ellar, va bog'larda qushlar chiyillar
 - E. Haq yo'lida kim senga bir harf o'rgatmish ranj ila, Aylamak oson emas haqqin ado ming ganj ila.
3. Voqea-hodisalarning o'zaro zidlanish mazmunini ifodalagan bog'langan qo'shma gaplarni toping.
 - A. Bu odam to'nkarilib qolgan qo'ng'izga o'xshaydi, o'nglab qo'yadiganlarning qo'lini sasitadi.
 - B. Adabiyot atomdan kuchli, lekin kuchini o'tin yorishga sarflash kerak emas.
 - C. O'quvchi asarimizni qiziqib, zavq bilan o'qimas ekan, maqsadimiz qog'ozda qolaveradi.
 - D. Ba'zi so'zlarda sehr bo'ladi, ba'zi she'rlarda hikmat bo'ladi.
 - E. Xitoyga borib bo'lsa-da, ilm istasangiz.
4. Biriktiruv munosabatli bog'langan qo'shma gap qaysi qatorda berilgan?
 - A. Quyosh yerga nurini har qancha sochsa ham, u yerdan buning evaziga hech narsa talab qilmaydi.
 - B. Tantanali kechaning badiiy qismida kontsert berildi ham hujjatli fil'm namoyish qilindi.
 - C. Suv keldi — nur keldi.
 - D. Bahaybat fil hartumini suvga solishi bilan, suvdagi to'lin oy birdan qalqiy boshladi.
 - E. Men shunday sekin so'zlaymanki, hech kim eshitmaydi.
5. Bog'langan qo'shma gapni toping.
 - A. Mashrab shuni yaxshi biladiki o'rtog'i uni aldamaydi.
 - B. Yo yerning kuchi yo'q, yo yorug'i yaxshi emas.
 - C. Kim ichkilikdan madad istasa, o'sha go'r atrofida bo'ladi.
 - D. Bu uyda na Ashirdan, na Soatdan - hech kimdan darak yo'q.
 - E. Kun issiq edi, shuning uchun u cho'milgani ketdi.
6. Ketma-ket ergashishli bir necha ergash gapli qo'shma gapni toping.
 - A. Maktab yoshlik gulshani, bolalar esa uning bebaho nihollari, o'qituvchilar bu bog'ning oqil mirishkor bog'bonlaridir.

B. Miltiq o'qi insonning turli joyiga tegishi mumkin, lekin tildan otilgan o'qning nishoni bitta: u faqat inson qalbiga tegadi.

C. Mansabi va shuhratini ko'zlab, o'z xalqining manfaatini o'zgalarga sotadigan xoindan shu elning iti afzal, chunki u o'z elatiga vafu qiladi va uni yovuzlardan asraydi.

D. Agar shisha siniq bo'lsa ham, u birovniki bo'lsa, xiyonat qilma.

E. Kim o'ylasa ona yerini, vatanim deb kim mehnat qilsa, shu baxtiyor xalq taqdirini o'zi uchun taqdir deb bilsa, unda inson fazilati bor.

7. Ashula tugagan paytda ham, yoshlar sevimli do'stlariga boyagiday jiddiy tikilib turdilar, hech kim qimirlamadi. Bu gap tarkibiga ko'ra qanday gap?

A. Biriktiruv bog'lovchilari bilan bog'langan qo'shma gap.

B. Bog'lovchisiz bog'langan qo'shma gap.

C. Payt ergash gapli qo'shma gap.

D. Bir necha ergash gapli qo'shma gap.

E. Bir necha ergash gapli qo'shma gap.

8. Bir necha ergash gapli qo'shma gapni aniqlang.

A. Hali oftob chiqmagan, ammo osmon bo'zarib qolgan, yulduzlar mudroq ko'zlarni yumgan edi.

B. Teraklarning yaproqlari asta shivirlar, ariqlarda suvlar shildirar, soya-salqin bog'da qushlar chug'urlashar edi.

C. Men oldinda o'tirsam, boshqalar doskani ko'rishmaydi, Shodivoy orqaga o'tsa, u hech nimani ko'rolmay qoladi.

D. Quyosh tabiatga jon kiritganidek, yer insonga rizqu ro'z berganidek, ona ham o'z farzandiga qalb qo'rini, mehrini bahshida qiladi.

E. Mashinada ketayotgan Karimjonning xayolida goh o'tmishi gavdalanar, goh kelajagining yorqin ufqlari ko'z o'ngiga kelar, goh qalbini chuqur sukunat qoplab olardi.

9. Aralash qo'shma gapni aniqlang.

A. Yurak talpinib, quvonchlar cho'lg'ab, har daqiqani sanayman.

B. Yurak baquvvat bo'lsa, ish unumli bo'ladi va kishi charchamaydi.

C. Eshaklarda suv sachraganda, bola xursand bo'lib qaqirlaganda, ona behad shodlanardi.

D. Yo'lchining farishtaday singlisi bor, bir mahsido'z cholning qo'lida, qiz ham kosiblikda farang, tikkan mahsullari misoli bir gul.

E. Ishdan charchab kelganingda, tashnaliging bosilsin deya, qimiz berdim kosa to'ldirib.

10. Bir necha ergash gapli qo'shma gapni aniqlang.

A. Tashqari yoruq bo'lsa-da, eshik yopilgani uchun, uy qorong'i edi.

B. Men oldinda o'tirsam, boshqalar doskani ko'rishmaydi, Shodivoy orqaga o'tsa, u hech nimani ko'rolmay qoladi.

C. Teraklarning yaproqlari asta shivirlar, ariqlarda suvlar shildirar, soya-salqin bog'larda qushlar chug'urlashar edi.

D. Hali oftob chiqmagan, ammo osmon bo'zarib qolgan, yulduzlar mudroq ko'zlarni yumgan edi.

E. Mashinada ketayotgan Karimjonning xayolida goh o'tmishi gavdalanar, goh kelajagining yorqin ufqlari ko'z o'ngiga kelar, goh qalbini chuqur sukunat qoplab olardi.

11. Allakim shunaqangi o'yinga tushib ketdiki yer larzaga keldi, changi osmonga ko'tarildi. Ushbu gapda ergash gaplarning qaysi turi mavjud?

A. Daraja-miqdor va natija ergash gaplar.

B. Natija va natija ergash gaplar.

C. O'xshatish va natija ergash gaplar.

D. Aniqlovchi va natija ergash gaplar.

E. Aniqlovchi va natija ergash gaplar.

12. Zidlov munosabati ifodalangan bog'langan qo'shma gapni toping.

A. Na hamdard kishisi bor, na ovuntiradigan mashg'uloti.

B. Kuz tushdi, tog' cho'qqilarini qor bosdi.

C. Uydagilar xursand edi, ammo bu xursanchilik unga tatimadi.

D. Burgut yalqovgina, lekin viqor bilan qanotlarini yoyib uchib ketdi.

E. Iqror bo'lishim kerakki, dehqonchilik mening ishim emas ekan.

13. Bir necha ergash gapli qo'shma gapni aniqlang.

A. Uning dilrabo ovozida goh vasl quvonchi yangrar, goh hijron iztiroblari ingrar, goh shodon hazil ohanglari mavjlanardi.

B. Paxta ishi to'la mashinalashtirilmasa, na paxtakorning ishi yengillashadi, na paxtakorlik keng ko'lamda rivojlanadi.

C. Allaqayerda radiokarnay shang'illaydi, sigirlar ma'raydi, qishloq ahli oqshom taraddudida yelib-yuguradi.

D. Agar musofirlik gardanida bo'lmaganida, bu joylar va kishilar sinashda bo'lganida, u albatta, biron qiliq qilardi.

E. U taxta tiladigan uchastkaga kelganda, ish qizib ketgan, elektr arralari shovqini quloqni qomatgakeltirar, qipiq changi havoni to'ldirib yuborgan edi.

14. Bog'langan qo'shma gapni toping.

A. So'kinish odati kuchaygan sari beixtiyor yomon xatti-harakatlarga moyillik ham kuchaya bordi.

B. Xushmuomalalikka haq to'lanmasa ham, u ko'p naf keltiradi.

C. Hamma o'z xotirasidan noliydi-yu, hech kim o'z idrokidan nolimaydi.

D. Jahonda yaramasliklar ko'p, lekin yomon aqlga yetadigan yo'q.

E. S, D

15. Qismlari yuklama yordamida birikkan zidlov munosabatli bog'langan qo'shma gapni toping.

A. Kun sovuq, ammo osmon beg'ubor, artilgan shishaday musaffo.

B. Daraxt shoxlarini shirtillatib uzguday yoqqan yomg'irning tinganini ancha bo'ldi-yu, osmon pardasi ochilmadi.

C. Temirchining uyi tor bo'lsa ham, fe'li keng edi.

D. Qiz yalt etib unga qaradi-yu, yuragi hapqirib ketdi.

E. Bu qilmishning nomi yo'q, bo'lganda ham tilga olib bo'lmaydi.

16. Ergashgan qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarning yordamchilarsiz birikishiga qaysi qatorda misol berilgan?

- A. Tashqaridan kelgan oyoq tovuvshi bahona bo'ldi-da, Aziza o'rnidan turdi.
B. Yomg'ir ko'p yog'di, ko'katlar gurkirab o'sdi.
C. Kasalning kelishi oson, ketishi ancha qiyin.
D. Yaxshida gina bo'lmas, yomondan gina ketmas.
E. Javobda bunday misollar berilmagan.

17. Bir necha ergash gapli qo'shma gap berilgan qatorni toping.

A. Toleim shuki, Vatanda bir guliston tanladim. Baxtni topgan el bilan jondash bo'lib otdim odim.

B. Yo'lchi uy eshigini ochishi bilan, ko'zlari boyning o'qraygan ko'zlari bilan uchrashdi, lekin u loqaydlik bilan tiz cho'kdi.

C. Shunday odamlar borki, ular qisqa umr ko'radilar, lekin qisqa umrlari asrga tatigulikdir.

D. Shu rost ersa, o'tga tushsin jon, Yomg'irdayin boshga tushsin ham.

E. Barcha gaplarda.

18. Kelib yuzingni bir ko'rsatmasang ham, sening xating kelsa, ko'nglim tog'day ko'tariladi. Ushbu gap haqida bildirilgan qaysi hukm to'g'ri?

A. to'siqsiz ergash gapshart ergash gapbosh gap(ketma-ket ergashish)

B. to'siqsiz ergash gappayt ergash gapbosh gap(ketma-ket ergashish)

C. to'siqsiz ergash gapbosh gapnatija ergash gap(to'g'ridan-to'g'ri ergashish)

D. ravish ergash gap to'siqsiz ergash gapshart ergash gapbosh gap(ketma-ket ergashish)

E. aralash turdagi ergash gap

19. Bir necha ergash gapli qo'shma gap qaysi javobda berilgan?

A. Agar u kamolot osmonidagi porloq quyosh bo'lsa, biz zarra kabi sargashtay sargardonmiz, ahvolimiz afsus chekarli holatda.

B. Agar biror kishi biron bir dardga muhtalo bo'lgan bo'lsa, u duo qilgach, bu balo daf bo'ladi.

C. O'shanda yonimizdagi ariqchada suv mayin jildirar, chigirtkalar chirillab qo'yar va bizni bag'riga yashirib olgan chinor ba'zida shabadada chayqalib salobat bilan shovullab qo'yardi.

D. U sham haqida so'z yuritar, lekin boshqalar bundan xabardor bo'lmas, uning so'zlari boshqa parvonalar qalbiga etib bormas edi.

E. Bordi-yu, erinchoqlik qilib aralash-quralash qilib yuborsak, indamay idishlarni qo'limizdan olardi-yu, biron tamizga ham qattiq-quruq gapirmay hammasini qaytadan o'zi ajratishga tushardi.

20. Ayiruv munosabatli bog'langan qo'shma gapni toping.

A. Navoiy goh otda, goh piyoda paydo bo'lar edi.

B. Hissiyot va aql iroda uchun zarurdir, men faqat ular orqali nima qilishim yoki qilmasligim lozimligini bilib olaman.

C. Yoki sukut saqlab, yoki sukutdan tuzukroq biron narsa gapir.

D. Haqiqatga har qanday masofa pisand emas, uni hech bir chegara to'xtatolmaydi

E. Hammani olib boradimi yoki xohlamagan qola beradimi?

21. Aralash turdagi qo'shma gapni aniqlang.

A. Dalaga traktor chiqqanda, jamoa xo'jaligi hududida bir parcha ham to'qay qolmagan, ufqdan-ufqqa tutashgan bepoyon sahroning o'rtasida ikki qavatli oq imorat ko'rinar edi.

B. Rostdan ham qor tingan, ammo sovuq shamol guvillar, oqshom tushib qolgan, kunbotar tomon bilinar-bilinmas qizargan edi.

C. Avji qish vaqti bo'lsa ham, yerda sira qor yo'q, havo xuddi bahordagiday yumshoq edi.

D. Kuz kirib havo ancha salqinlashganiga qaramay, Teshaboy tashqarida yaktakchan yurgan edi.

E. A, C

22. Zidlov munosabatli bog'langan qo'shma gapni aniqlang.

A. U davra o'rtasida o'tirdi-da, so'zlay boshladi.

B. Ajabo, film namoyishi tugadi-yu, hech kim joyidan qimirlamad.

C. Yo'l yurib charchagan Roziq ko'rpaga kirdi-yu, uyquga ketdi.

D. Ummatali Nafisani ko'pda ko'rmasa ham, haftada bir ko'rib turadi.

E. Shuni unutmangki, yomonlarga yo'ldosh bo'lmaslik kerak.

23. Aralash qo'shma gapni toping.

A. Ferma balandroq yerga joylashganidan, tevarak-atrof kaftda turganday ko'rinar, men yo'lni, yo'l chekkalaridagi daraxtlarni...ko'zdan o'tkazardim.

B. Shundan keyin yoz o'tdi, kuz o'tdi, qish o'tdi...

C. Agar bunaqa yangi kafedra ochilsa, Abror uning asoschisi va boshlig'i bo'lishi mumkin, chunki Toshkentda undan boshqa odam hali landshaft arxitekturasi bo'iyaa diplom ham, dissertatsiya ham yoqlagan emas.

D. Ko'cha chetidan suv oqmayotgan bo'lsa yoki changab so'ligan daraxt ko'rinsa, A'zam ota darrov o'sha yerning suvchisini qidirib topardi.

E. Bugun tasdiqlangan loyiha o'tganda ham, Abror chizgan loyiha o'tganda ham, bu uylarning buzilishi muqarrar edi.

24. Bir necha ergash gapli qo'shma gapni aniqlang.

A. Havo issiq bo'lsa ham, isho'ni oxiriga etkazish uchun hasharchilar tinimsiz ishladilar.

B. Oramizdagi farq shuki, men nima uchun shu ishni qilayotganimni bilaman, ammo sizlar bilmaysizlar.

C. Teraklarning yaproqlari asta shivirlar, ariqlarda suvlar asta shildirar va soya-salqin bog'larda qushlar chug'urlashar edi.

D. Mana bu kanal bitsa, yangi yer ochilsa, paxta ham ko'payadi.

E. Mashinada ketayotgan Karimjonning xayolida goh o'tmishi gavdalanar, goh kelajagining yorqin ufqlari ko'z o'ngiga kelar, goh qalbini chuqur sukunat qoplab olardi.

25. Bir necha ergash gapli qo'shma gapning ketma-ket ergashishli turini toping.

A. Asalari chaqqanda, uning ninasi badanda qoladi, arining o'zi halok bo'ladi.

B. Sharros yomg'irlar havoni tozalaydi, gulduros momaqaldiraq yurakka jo'shqinlik beradi, sho'x qushlar insonga kuch-quvvat ato etadi.

C. Niyatimiz shuki, balandparvoz chiqishlar bo'lmasa, o'zbek xalq cholg'u asboblari ansambiliga keng yo'l berilsa.

D. Yozning kuchi ketib, havo bir oz salqinlashgan bo'lsa ham, quyosh hali ham kishining boshidan olov quygan kabi kuydirar edi.

E. Iste'dod shunday bir gavharki, u dengiz tubida, sadaf ichida ham gavhar; iste'dod shunday bir zilol irmoqi, uning har qatrasida daryolarning qudrati, ummonlarning teranligi bor; iste'dod shunday bir gulki, uning har bir ochilmagan g'unchasida chamanlarning bo'yi, tarovati bor.

26. Qaysi qatorda bir necha ergash gapli qo'shma gap berilgan?

A. Minora baland, zinapoyalari tik, o'yxayllar esa zildek og'ir edi.

B. Havo aynib tursa ham, belgilangan tadbirimiz amalga oshsin deb, sayrni o'tkazishga ahd qildik.

C. Havo sovuq, osmon ko'kimtir, yerni qalin qor bosib yotardi.

D. Reja to'qsonga yaqinlashganda, osmonni kulrang bulutlar qopladi, havo juda sovidi.

E. Hayot olamida eng zarur narsa suvdur, har qanday go'zal elatda suv etarli bo'lmasa, unday elatning halok bo'lishi muqarrardir.

27. Bog'langan qo'shma gapni toping.

A. U tabiat go'zalligining takomili va inson latofatining ayni mujassami edi.

B. Uning behad chiroyli ko'zlari iffat va hayo bilan ma'sum bo'lardi.

C. Uyga yaqinlashganda boshidagi durrachasini tuzatdi, qo'lidagi tugunchani yerga qo'ydi...

D. Tabiiyki, har ikkisi birlashgan joyda jahon guliston bo'ladi.

E. Bog'langan qo'shma gap qo'llanmagan.

PUNKTUATSIYA

1. Qaysi gapda ikki nuqta ishlatiladi?

A. Bildi ota foydasizdir qiynamoq

B. Ter to'kildi dur yetishtirildi

C. Ertalabki shafaq olovday tovlanmaydi u och qizg'ish tusda yoyiladi

D. Novcha teraklar ustida oynning kumush parchasi suzadi shamol novda nihollarni tebratadi.

2. Ohang vositasida bog'langan quyidagi qo'shma gapda gaplar orasida qanday tinish belgisi qo'yiladi? Qayerdandir xo'roz qichqirdi tong otishi yaqinlashgan.—

A. Vergul

B. nuqtali vergul

C. tire

D. ikki nuqta

3. Faqat bitta iltimos // ishda tartib bo'lsin. Ushbu gapda // belgisi o'rnida qanday tinish belgisi ishlatiladi?

A. Vergul

B. tire

- C. ko'p nuqta
 D. ikki nuqta
4. Qaysi qatordagi qo'shma gap tarkibida nuqtali vergul ishlatiladi?
 A. Oqshom tushgan// osmon yulduzlarga to'lib ketgan.
 B. Uyning tor-tor derazasi yerdan ancha baland ko'tarilgan// derazalarning xira oynalari quyosh nurida tovlanadi.
 C. Quyosh tik ko'tarilgan// uning otashin nuri yer yuzini yondirishga qasd qilgandek// avjga mingan edi.
 D. Qushlarning sho'xlik bilan sayrashlari mayin, yoqimli va mungli bu ovozni bosolmaydi// daraxtlarning shitirilgan ovozi yozning xayrlashuv qo'shig'idek eshutiladi.
5. Yo'q//yo'q// Bu og'ir ishni bo'ynimga ololmayman// Belgilar o'rniga qanday tinish belgilari qo'yiladi?
 A. Vergul, undov, undov
 B. Vergul, so'roq, undov
 C. Chiziqcha, undov, undov
 D. Vergul, nuqta, undov
6. Ularning hammasi - xoh yosh, xoh qari - firibgar, zolim. (Oybek) Ushbu gapda nima uchun tire qo'yilgan?
 A. uyushiq bo'laklar va umumlashtiruvchi so'z bo'lgani uchun
 B. ajratilgan bo'lak bilan izohlanmish bo'lak orasida
 C. kiritma gap qo'llangani uchun
 D. kesim ot kesim bo'lganligi uchun
7. Kurashda bir tabiat qonuni bor // polvon, davrada mag'lub bo'lsa, taqdirga tan berib ketmaydi. Ushbu gapda // belgisi o'rnida qaysi tinish belgisi qo'llanadi?
 A. vergul
 B. tire
 C. nuqtali vergul
 D. ikki nuqta
8. O'zbeklar orasida qadim-qadimdan chinakam insoniy fazilatlar // axloqiy teranlik, mehr-oqivat ulug'lanib kelingan. Ushbu gapda // belgisi o'rnida qaysi tinish belgisi qo'llanadi?
 A. Bog'lovchisiz qo'shma gap qismlari mazmun jihatidan bir-biriga yaqin bo'lganligi uchun ikki nuqta qo'yiladi.
 B. Ajratilgan izoh bo'lak mavjud bo'lganligi uchun tire qo'yiladi.
 C. Bog'lovchisiz qo'shma gap mazmunan keyingisi birinchisining uzviy davomi sanalganligi uchun nuqtali vergul qo'yiladi.
 D. Umumlashtiruvchi so'z uyushiq bo'laklardan oldin kelganligi uchun ikki nuqta qo'yiladi.
9. Men darrov idoraga yugurdim - yo'qsiz. Ushbu gapda nima sababli tire ishlatilgan?
 A. Zid ma'noli gaplar bo'lganligi uchun.
 B. Kutilmagan Voqea-hodisalarni ifodalangan gap bo'lganligi uchun.

C. Bir gap ikkinchi bir gapdan anglashilgan ish-harakatning natijasini ko'rsatganligi uchun.

D. Ajratilgan bo'lak bilan izohlanmish bo'lak bo'lganligi uchun.

10. Ko'chirma gaplarda tinish belgilarining ishlatilishi qaysi qatorda noto'g'ri izohlangan?

A. Ko'chirilgan gap so'roq gap bo'lsa, so'roq belgisi qo'shtirnoq yopilmasidan oldin qo'yiladi.

B. Ko'chirilgan gap his-hayajon gap bo'lsa, undov belgisi qo'shtirnoq yopilmasidan oldin qo'yiladi.

C. Ko'chirma gap darak gap bo'lsa, nuqta qo'shtirnoq yopilmasidan oldin qo'yiladi.

D. Barcha javoblarda tinish belgilarining ishlatilishi to'g'ri berilgan.

11. "Yer - xazina, suv - gavhar", - deydi xalqimiz. Nima uchun ko'chirilgan gapdan so'ng qo'shtirnoq yopilib, Bergul va tire qo'yilgan?

A. Ko'chirilgan gap darak gap bo'lganligi uchun.

B. Ko'chirilgan gap so'roq gap bo'lganligi uchun.

C. Ko'chirilgan gap his-hayajon (undov) gap bo'lganligi uchun.

D. Muallif gapi ko'chirilgan gapdan so'ng kelgani uchun.

12. Bu hur nafas oladigan el. ~~~~~ (Shayxzoda. Ushbu gapdagi ega va kesim orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?)

A. vergul

B. tire

C. undov belgisi

D. tinish belgisi qo'yilmaydi

13. Gapning kesimi bosh kelishikdagi ot bilan ifodalanib, bog'lama yoki kesimlik qo'shimchasi bo'lmasa, yozuvda egadan keyin qanday tinish belgisi qo'yiladi?

A. vergul

B. tire

C. tinish belgisi qo'yilmaydi

D. ko'p nuqta

14. Qaysi gapda ega bilan kesim orasida tire noto'g'ri qo'yilgan?

A. O'zbekiston - mustaqil davlat.

B. O'qish - hayotni tushunishdir.

C. Kurashmoq - o'rnak bo'lib yashamoq.

D. Hosil vayrami - zafar vayrami.

15. Gap tarkibida bog'lama mavjud bo'lsa, ega va kesim orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

A. tire

B. nuqtali vergul

C. vergul

D. tinish belgisi qo'yilmaydi

16. Qaysi gapda ega bilan kesim orasida tire qo'yiladi?

A. Maktab ishi umumxalq ishidir.

- B. Men o'quvchiman.
 C. Mard yigitning ishidir bu.
 D. Bilim va hunar egizak.
17. Shart tobe gap bilan hokim gap orasida qanday tinish belgisi ishlatilishi mumkin?
 A. vergul
 B. nuqtali vergul
 C. ikki nuqta
 D. tire
18. Gapda quyidagi qaysi yordamchi so'zlardan oldin vergul qo'yiladi?
 A. agar
 B. ya'ni
 C. -ki (-kim)
 D. bilan
19. Bir gap ikkinchi bir gapdan anglashilgan ish-harakatning sababini ko'rsatgan bog'lovchisiz qo'shma gaplar orasiga qanday tinishi belgisi qo'yiladi?
 A. ikki nuqta
 B. nuqtali vergul
 C. tire
 D. vergul
20. Bog'lovchisiz qo'shma gaplarda bir gap ikkinchi bir gapdan anglashilgan ish-harakatning natijasini ko'rsatsa ular orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?
 A. ikki nuqta
 B. nuqtali vergul
 C. tire
 D. vergul
21. Bog'lovchisiz qo'shma gaplarda bir gap boshqa bir gapning mazmunini to'ldirsa yoki izohlasa ular orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?
 A. ikki nuqta
 B. nuqtali vergul
 C. tire
 D. bergul
22. Qanday holatda ega bilan kesim orasiga tire qo'yiladi?
 A. kesim harakat nomi bilan ifodalansa
 B. kesim tarkibida -man, -san, -dir qo'shimchalari bo'lsa
 C. kesim bog'lama bilan qo'llansa
 D. kesimdan so'ng —hisoblanmoq— ko'makchi fe'li qo'llansa
23. Ega bilan kesim orasiga tire noto'g'ri qo'yilgan gapni aniqlang.
 A. Otalar so'zi - aqlning ko'zi.
 B. Bilim va hunar - egizak.
 C. Hunarlini qo'li - gul.
 D. Birinchi sentabr - O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik vayrami sanaladi.

24. Yordamchilarsiz bog'langan qo'shma gaplardagi bir paytda yoki ketma-ket bo'lgan voqea-hodisalarni ifodalangan sodda gaplar orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

- A. vergul
- B. tire
- C. nuqtali vergul
- D. ikki nuqta

25. Qaysi qo'shma gapdagi sodda gaplar orasida tinish belgisi noto'g'ri qo'yilgan?

- A. Shoazim o'ng'aysizlanib yerga qaradi; hozir uning ko'ngliga bahs sig'mas edi.
- B. Vaqting ketdi — vaxting ketdi.
- C. Doston aytdim — kitob bo'ldi.
- D. Kechasi shamol tindi; yo'l azobidan horigan kishilar qattiq uyquga ketdilar.

26. Qishloqlar bir-biriga o'xshamaydi hammasining o'ziga xos arxitekturasi bor. Ushbu qo'shma gapda yana qanday tinish belgisi ishlatilishi kerak?

- A. vergul
- B. nuqtali vergul
- C. tire
- D. gap oxirida qo'yilgan nuqtaning o'zi yetarli

27. Jismimiz yo'qolur O'chmas nomimiz— kabi zid ma'noli gaplar orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

- A. vergul
- B. ikki nuqta
- C. tire
- D. undov

28. Buni esdan chiqarmang // shu ozod va obod vatan barchamizniki. Ushbu gapdagi // belgisi o'rnida qanday tinish belgisi qo'yiladi?

- A. tire
- B. vergul
- C. ikki nuqta
- D. nuqtali vergul

29. Faqat bitta iltimos // bir bayt o'qiyman, shuni yaxshilab eshiting. Ushbu gap tarkibidagi sodda gaplar orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

- A. vergul
- B. ikki nuqta
- C. nuqtali vergul
- D. tire

30. Tohir bobo to'g'ri aytadi o'sha yerlarga terakning chiroyli nihollarini qator qilib ekib qo'yish kerak. Ushbu qo'shma gap qismlari orasiga qanday tinish belgisi qo'yiladi?

- A. vergul
- B. nuqtali vergul
- C. ikki nuqta
- D. tire

31. Hoy (1) odamlar-u (2) odamlar (3) eshitmadim demanglar. Ushbu gapda qaysi raqamlar o'rnida vergul qo'yiladi?

- A. faqat 1 raqami o'rnida
- B. faqat 3 raqami o'rnida
- C. 1 va 3 raqami o'rnida
- D. 1, 2, 3 raqamlari o'rnida

32. Yozma nutqda biriktiruv bog'lovchilarni nima almashtirishi mumkin?

- A. yarim to'xtam
- B. vergul
- C. tire
- D. vergul, tire

33. Ularning hammasi // xoh yosh, xoh, qari // firibgar, zolim, (Oybek). Ushbu gapdagi // belgilari o'rnida qanday tinish belgisi qo'yiladi?

- A. ikki nuqta, vergul
- B. ikki nuqta, tire
- C. tire, vergul
- D. tire, tire

34. Erkaklarning biri - markaziy gazetaning muxbiri, ikkinchisi - injener; (Mavlonbekov uni Feodor Makarovich der edi) qiz esa Moskvada institutni bitirib, hozir shu injenerning qo'lida tajriba ko'rib yurgan ekan. (A.Qahhor) Ushbu gapda qaysi tinish belgisi noto'g'ri qo'llangan?

- A. birinchi tire
- B. ikkinchi tire
- C. birinchi vergul
- D. nuqtali vergul

35. Majlisdaqatnashdilar: Salim Naimov, Shokir Otaqulov, Rustam Sharipob. Ushbu gapda ikki nuqtaning ishlatilish sababi qaysi javobda to'g'ri izohlangan?

- A. Uyushiq bo'laklardan oldin umumlashtiruvchi so'z kelganligi uchun
- B. Bir gap boshqa bir gapning mazmunini to'ldirgani uchun
- C. Ajratilgan bo'lak bilan izohlanmish bo'lak o'rtasida
- D. Uyushiq bo'laklardan oldin umumlashtiruvchi so'z bo'lmasa ham ohang va mazmunga ko'ra

36. Qaysi hukm noto'g'ri?

A. Kesim harakat nomi yoki sanoq son bilan ifodalansa ega bilan kesim orasiga tire qo'yiladi.

B. Kesim sifat yoki ravish bilan ifodalansa ega va kesim orasiga tire qo'yilmaydi.

C. Agar ega va kesim orasida —ham— yordamchisi bo'lsa tire ishlatilmaydi.

D. Ega bilan kesim —bu, u, mana bu— so'zlari bilan ajratilganda tire ishlatilmaydi.

37. Qaysi qatordagi gapda tinish belgilari noto'g'ri qo'llangan?

A. Faqat bitta iltimos: bir bayt o'qiyman, shuni yaxshilab eshiting.

B. Tilmoch bitta-bitta qadam bosib, eshikka tomon borarkan, aylanib orqasiga qaradi, keng zal bo'm-bo'sh, xuddi yetimchadek ko'rinadi.

- C. Bizlar xizmatkor odam — nimani bilaylik, to‘ram.
D. Yaxshi oshini yer, yomon — boshini.
38. Qaysi qatordagi qo‘shma gap qismlari orasida tire ishlatiladi?
A. Istiqloq keldi // o‘zligimizni angladik, qadriyatlarimiz tiklandi.
B. Xalqimiz mehmondo‘st // topgan tutganini mehmonning oldiga qo‘yadi.
C. Bularni ko‘rib hamma ishonadi // Sobirjon bugun albatta g‘alabaga erishadi.
D. Qayerdadir xo‘roz qichqirdi // tong otishi yaqinlashgan.
39. Qaysi qo‘shma gap qismlari orasida tinish belgisi noto‘g‘ri qo‘llangan?
A. Qish oxirlamoqda, qorlar erigan, hamma joyda loygarchilik — yo‘lda arava tugul, piyoda ham zo‘rg‘a, qo‘rqa-pisa qadam bosadi.
B. Ko‘p so‘zning ozi yaxshi, oz so‘zning o‘zi yaxshi.
C. Eshik ochildi: ko‘chada pochtaiyon turardi.
D. Havo ochiq bo‘lsa, ertaga Chimyonga chiqamiz.
40. Qaysi qatordagi gapda tinish belgilari noto‘g‘ri qo‘yilgan?
A. Chol undan balandroq keldi: men brigadirlikdan tushmayman, deb chiqib ketdi.
B. Sizning qilayotgan ishingiz yomg‘irga o‘xshaydi — har bir tomchisi don undiradi.
C. Ariqlar chiqardik — yovlar quritdi.
D. Sultonmurod o‘zini chetga olishga tirishdi, xalq to‘lqini uni surib ketdi.
41. Oppoq soqoli bilan farzandlarini ham, nevaralarini ham, qo‘shni o‘g‘il-qizlarni ham, ko‘cha-kuydagi begona bolalarni ham xullas barchani sizlab gapirardi. Ushbu gapda uyushgan bo‘lak va umumlashtiruvchi qism orasiga qanday tinish belgilari qo‘yiladi?
A. uyushgan bo‘laklardan keyin tire, umumlashtiruvchi bo‘lakdan oldin vergul qo‘yiladi.
B. uyushgan bo‘laklardan keyin, umumlashtiruvchi bo‘lakdan oldin tire qo‘yiladi.
C. umumlashtiruvchi bo‘lakdan keyin, uyushgan bo‘laklardan oldin ikki nuqta qo‘yiladi.
D. uyushgan bo‘laklardan keyin, umumlashtiruvchi bo‘lakdan oldin vergul qo‘yiladi.
42. Birinchi qismida nuqta, ko‘p nuqta, undov yoki so‘roq belgisi bo‘lgan ko‘chirma gap o‘rtasida kelgan muallif gapidan so‘ng qanday tinish belgisi qo‘yiladi?
A. nuqta
B. vergul
C. nuqtali vergul
D. 1-qismida nuqta, ko‘p nuqta bo‘lgan hollarda - vergul; undov, so‘roq belgisi bo‘lgan hollarda - nuqta belgilari qo‘yiladi.
43. Xalqimiz mehmondo‘st // topgan-tutganini mehmonning oldiga qo‘yadi. Ushbu qo‘shma gap tarkibidagi sodda gaplar orasiga qanday tinish belgisi qo‘yilishi kerak?
A. vergul

- B. tire
C. ikki nuqta
D. nuqtali vergul
44. Xush kelibsizlar mehmonlar poyqadamingizga hasanot.— Ushbu gapda qaysi o'ringdagi tinish belgilari tushib qolgan?
A. —mehmonlar— so'zidan oldin vergul
B. —mehmonlar— so'zidan so'ng vergul
C. —mehmonlar— so'zidan so'ng tire
D. —mehmonlar— so'zining har ikkala tomonidagi vergul
45. Dadasi:~ - Qani o'g'lim qarashib yubor, gul ekamiz,~- dedi.— Ushbu gapda qaysi o'rinda tinish belgisi tushib qolgan?
A. tinish belgilari barcha o'rinlarda to'g'ri qo'yilgan
B. —qani— so'zidan so'ng vergul qo'yilmagan
C. —o'g'lim— so'zidan so'ng vergul qo'yilmagan
D. —o'g'lim— so'zining har ikki tomonidan vergul qo'yilmagan
46. Quyosh, havo, suv hammasi bizning eng qadrlri do'stimiz.— Ushbu gapdagi umumlashtiruvchi so'zdan oldin qaysi tinish belgisi ishlatiladi?
A. vergul
B. ikki nuqta
C. tire
D. nuqtali vergul
47. Ba'zan, qiynalib qolganida, menga murojaat qilardi? Ushbu gapda qanday bo'lak ajratilgan?
A. Ushbu gapda ajratilgan bo'lak mavjud emas.
B. hol ajratilgan
C. to'ldiruvchi ajratilgan
D. aniqllovchi ajratilgan
48. Quyidagi so'zlardan qaysilari bir-biriga tobe bog'lanishi mumkin?
1.~Tol, terak. 2.~Hikoya, o'qimoq. 3.~Telefon, gapirmoq. 4.~Katta, oshqovoq. 5.~Uy, eshik. 6.~O'rik, g'alla.
A. 1, 2, 3, 4, 5, 6
B. 2, 3, 4, 5, 6
C. 2, 3, 4
D. 2, 3, 4, 5
49. Qaysi qatorda tartib sonlar to'g'ri yozilgan?
A. 7-sinf, 2001-yil, 2-guruh
B. II sinf, 2001-yil, 2-guruh
C. yettinchi sinf, 2001 yil, 2 guruh
D. 7-sinf, 2001 yil, 2-guruh
50. Otlashgan so'z qo'llangan gapni toping.
A. Bilmaslik ayb emas, o'qimaslik - ayb.
B. Birov yonvag'irdan gul terгани, birov buloq suvidan ichgani tarqab ketdi.
C. Dunyoda el va yerga xiyonat qilishdan, zolimga do'st bo'lishdan ham ko'ra og'irroq, razilroq, mudhishroq jinoyat bormi?

- D. Donolikning bir belgisi - adolat. Zulm bilan hamroh erur jaholat.
51. Ega bilan kesim orasida tire to'g'ri qo'yilgan qatorni toping.
- A. Ikki karra ikki - to'rt bo'ladi.
- B. Bilim olish - yuksalish sanaladi.
- C. Sen - Lutfiyning so'lim g'azali - Bulbulisan - Hofiz gulshanin.
- D. Bolalarimizning maqsadi - ilm olish, yuksalish, jamiyatning oldingi kishisi bo'lib yetishish.

USLUBIYAT

1. Qaysi gapda so'z qo'llash bilan bog'liq xato mavjud?
- A. Shahrimiz nufuzi uch milliondan oshdi.
- B. Quyosh hamal yulduzlar burchiga o'tishi bilan kunlar isiy boshlaydi.
- C. Ot chopsa, gumburlar tog'ning darasi.
- D. Tushga qolmay yukimiz ot aravaga ortildi.
2. Qaysi gapda so'z qo'llash bilan bog'liq xato mavjud?
- A. Laziz yoqilg'i to'la bochkalarni birin ketin dumalatib ayvon tagiga taxladi.
- B. Tog'da don topolmay och qolgan kakliklar gala-galasi bilan daraga yopirilib tushgan.
- C. Samarqand bilan yondosh Buxoroda xalqning amirlikka qarshi qudratli harakati yanada rivojlandi.
- D. Yormat boshini ko'tardi, bir qo'lini yerga tirab yonboshladi.
3. Qaysi gapda so'z qo'llash bilan bog'liq xato mavjud?
- A. Mayin tong shabadasi rang-barang gullarni sekin tebratib, atirlarini har yoqqa sepadi.
- B. Otabek hovlining o'rtasida, tut yog'ochning yoniga kelib to'xtagan va janubda kishi yo'qmi, deb alanglar edi.
- C. Doniyor shanba kuni bo'ladigan to'yga ko'mir, o'tin kabi yonilg'ilarni tayyorlab qo'ydi.
- D. Muhabbat juda oz yigitlarga muassar bo'ladigan yurak javharidir.
4. Berilgan qaysi gapda so'z qo'llash bilan bog'liq xato mavjud?
- A. Zilola yodsirab, qovog'ini solib, teskari burildi.
- B. Quدرات ko'cha aylanib kelib uyga kirs hech zog' yo'q.
- C. Anzirat xola o'zi-o'zidan javrab, qorong'ida ivirsib yurar edi.
- D. Milliard yillar sari yo'l olgan avlodlarning ibtidosiman
5. So'z qo'llash bilan bog'liq xato mavjud bo'lgan gapni toping.
- A. Shahidbek maxdumning mahalla axillaridan bo'lib, Xudoyorxon zakotchilarining biridir.
- B. Qomatiga ishongan qaddini bukib ketadi, ko'pchilikka ishongan maqsadiga yetadi.
- C. Kumushning bu daqiqadagi holini qalam bilan chizib ko'rsatish, albatta, mumkin emas.
- D. Birpas bo'shadi deguncha, kitob ustiga mukkalaydi.
6. Qaysi qatorda so'z qo'llash bilan bog'liq xato mavjud?

- A. Qadr bilmas qarindoshdan, qadr qilgan yod yaxshi.
- B. Dangasaning ishi bitmas, yoz kelsa ham qishi bitmas.
- C. Har qadamda xalqob bo'lib yotgan ko'lmaklar yerga singib, ariqlardagi loyqalar tina boshladi.

D. Ot chopsa, gumburlar tog'ning darasi

7. Qaysi gapda paronimlar bilan bog'liq uslubiy xato mavjud?

A. Gul o'tkazdim bog'imga.

B. Otasi endi qarib kuchdan qolgan edi.

C. Hirotida talaygina adiblar, mashshoqlar, rassomlar chiqibdi.

D. Hayvonot bog'ida jayron ham bor.

8. Badiiy uslub haqidagi qaysi hukm noto'g'ri?

A. Turli tasviriy va ta'siriy vositalar qo'llanadi.

B. Sodda, to'liqsiz va undalmali gaplardan ko'proq foydalaniladi.

C. Tildagi hamma vositalardan erkin foydalaniladi.

D. Sonlar raqam bilan emas, so'z bilan yoziladi.

9. So'zlashuv uslubiga xos so'zlar qatorini toping.

A. farzand, shodlandi, qabriston, durust

B. taklif qilish, soxil, doira, dala

C. metro, tuzuk, yasashmoq, attang

D. istiqlol, bezanmoq, afsus, moviy

10. Haybatli sharsharalar sochar kumush zarralar. Gapda qanday ma'no ko'chishi mavjud.

A. metonimiya

B. metafora

C. sinekdoxa

D. ma'no ko'chish bo'lmagan

11. Dunyoda o'zimizdan keyin qoldiradigan tuyoqimiz faqat shul Otabekdir, deb yozdi Yusufbek Hoji. Ushbu gapda ma'no ko'chishining qaysi usuli qo'llangan?

A. metafora

B. metonimiya

C. sinekdoxa

D. vazifadoshlik

12. Xo'sh, janobi oliylari, qaysi sho'rlik xalq sizning "himoyangiz" ga qolmish intizor. Ushbu parchada qo'shtirnoq ishlatilishining sababini izohlang.

A. kinoya usuli qo'llanilgani uchun

B. ko'chirilgan gap qo'llanilgani uchun

C. badiiy asardan ko'chirma keltirilgani uchun

D. shartli nom qo'llanilgani uchun

13. Dushmanning tepasidan yozib po'lat qulochin, Kalxat bilan olishgay osmonda zo'r lochin. Hamid Olimjonning qalamiga mansub ushbu she'riy parchada tazodning uslubiy bo'yog'ini oshirish uchun shoir qanday uslubiy vositalardan foydalangan?

A. epifora

- B. epitet
 C. metnonimiya
 D. metafora
14. —lar— qo‘shimchasi jamlash, umumlashtirish ma‘nosini bildirgan qatorni toping.
 A. ... “o‘rta” vaho oldilar, shekilli.
 B. Sizga qarab, zavqlarim toshib ketdi.
 C. O‘rtangan shirinlarning fojialari, yor vaslini biyobonlardan izlagan majnunlarning sarguzashtlari xayolimda jonlanadi.
 D. Do‘konlarda unlar va yog‘lar sotilmoqda.
15. Hozirgi kunda til oilalari soni —
 A. 30 dan ortiq
 B. 10 dan ortiq
 C. 20 dan ortiq
 D. 6 ta
16. Dunyoda olimlarning taxminiy hisoblariga qaraganda, nechta til bor?
 A. 3 mingdan ortiq
 B. 2 mingdan ortiq
 C. mingdan ortiq
 D. mingga yaqin
17. Qaysi gapda —ni— qo‘shimchasi uslubiy noto‘g‘ri qo‘llangan?
 A. Karvon dashtni kezib yurdi.
 B. U otni mindi-yu, odamlarini ergashtirib tog‘ tomon ketdi.
 C. Botirlari kanal qazadi. Naqshdorlar saroy quradi.
 D. ... fikrni ravon uslubda izchil vayon etish, orfografik va punktuatsion jihatdan savodli ifodalash hal qiluvchi rolni o‘ynaydi.
18. O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tili ekanligi Konstitutsiyamizning nechanchi moddasida o‘z aksini topgan?
 A. 1-moddasida
 B. 2-moddasida
 C. 3-moddasida
 D. 4-moddasida
19. Ijtimoiy-siyosiy atamalar qatlami qaysi uslubni shakllantiruvchi vositalar hisoblanadi?
 A. publitsistik (ommabop) uslub
 B. ilmiy uslub
 C. rasmiy uslub
 D. badiiy uslub
20. —inversiya— atamasi qaysi qatorda to‘g‘ri izohlangan?
 A. gapda so‘zlarning otlashishi
 B. gapda so‘zlardan birining tushib qolishishi
 C. gapda kesimning fe‘ldan boshqa so‘zlar bilan ifodalanishi
 D. gapda so‘zlar tartibining o‘zgarishi
21. Quyidagi qaysi so‘zlar —yakka— so‘zi bilan ma‘nodosh (sinonim)

- munosavatda bo'lishi mumkin? 1. ~tanho, 2. ~alohida, 3. ~yagona, 4. ~yolg'iz, 5. ~faqat
- A. 1, 2, 3, 4, 5
 B. 1, 5
 C. 2, 3, 4
 D. 1, 3, 4, 5
22. Qaysi juft so'zlar butun va bo'lak munosabatidagi so'zlardan tashkil topmagan?
- A. tog'-tosh
 B. vaqt-soat
 C. oy-kun
 D. qozon-tovoq
23. Badiiy uslub haqidagi qaysi hukm noto'g'ri?
- A. Sodda, to'liqsiz va undalmali gaplardan, ko'proq foydalaniladi.
 B. Turli tasviriy va ta'siriy vositalar qo'llanadi.
 C. Sonlar raqam bilan emas, so'z bilan yoziladi
 D. Tildagi hamma vositalardan erkin foydalaniladi.
24. Qaysi gapda poronimlar bilan bog'liq uslubiy xato mavjud?
- A. Otasi endi qarib kuchdan qolgan edi.
 B. Gul o'tkazdim bog'imga.
 C. Xayvonot bog'ida jayron ham bor.
 D. Xirotda talaygina adiblar, mashshoqlar, rassomlar chiqibdi.
25. So'zlashuv uslubiga xos so'zlar qatorini toping.
- A. taklif qilish, sohil, doira, dala
 B. farzand, shodlanadi, qabriston, durust
 C. istiqloq, bezanmoq, afsus, moviy
 D. metro, tuzuk, yasashmoq, attang.
26. Qaysi gapda so'z qo'llash bilan bog'liq hato mavjud?
- A. Quyosh hamal yulduzlar burchiga o'tishi bilan kunlar isiy boshlaydi.
 B. Shahrimiz nufuzi uch milloddan oshdi.
 C. Tushga qolmay yukimiz ot aravaga ortildi
 D. Ot chopsa, gumbirlar tog'ning darasi.
27. Berilgan qaysi gapda so'z qo'llash bilan bog'liq xato mavjud?
- A. Quدرات ko'cha aylanib kelib uyga kirsam hech zog' yo'q.
 B. Zilola yodsirab, qovog'ini solib, teskari burildi
 C. Milliard yillar sari yo'l olgan avlodlarning ibtidosiman
 D. Anzirat xola o'z-o'zidan javrab, qorong'ida ivirsib yurar edi.
28. Qaysi gapda paronimlar noto'g'ri qo'llangan?
- A. Yoriq joyni yamash uchun rosa harakat qildi
 B. Ularning hayoti shunchaki bir ro'zg'or tebratish taxlitda o'tdi
 C. Bir asrga tatigulik yillarni bosib o'tdik
 D. Qadr bilmas qarindoshdan qadr qilgan yod yaxshi
29. Yangi imlo qoidasiga ko'ra qo'shib yoziluvchi so'zlar qatorini belgilang.
- A. to'q sariq, tim qora, liq to'la

- B. hamma vaqt, har kim, hech qachon
 - C. ko'pdan ko'p, ochiqdan ochiq, ko'chama ko'cha
 - D. askar boshi, kino rejissyor, jigar rang
30. Qaysi tasviriy ifodalar muqobili noto'g'ri berilgan?
- A. mo'yqalam ustasi - rassom
 - B. kumush tola - paxta
 - C. barcha tasviriy ifodalar muqobili to'g'ri berilgan
 - B. Sap-sariq bug'doylarning oltin boshloqlari silkinar.
 - C. Ko'kimtir osmonda behisob yulduzlar chaqrab turardi.

Ushbu kitobni o'qish uchun

TALABNOMANI TAYYARLASH VA TAYYARLASH

Ushbu talabnomani tayyorlash uchun

Ushbu talabnomani tayyorlash uchun

Ushbu talabnomani tayyorlash uchun

Ushbu talabnomani tayyorlash uchun

Armat

I. Azimov, M. Saparniyazova

ONA TILIDAN MA'RUZALAR VA TESTLAR MAJMUASI

(oliy o'quv yurtlariga kiruvchilar uchun)

Muharrir:

Rassom: Sh. Odilov

Tex. muharrirlar: F. Qodirov,

Y. Azimova

Original maketdan bosishga ruhsat etildi 27.06.2008y.

Bichimi 60x84 $\frac{1}{16}$. Ofset bosma. Tayms garniturası.

17,75 bosma taboq. Buyurtma raqami №46. Adadi 300.

*Bahosi kelishilgan narxda.

XT «Hamidov N. H.» matbaa korhonasida chop etildi.

Mirpo'latov ko'chasi, 36-uy.

Tel.: 111-04-89.

00335/1

NOT FOUND